

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
STATE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT
«UZHGOROD NATIONAL UNIVERSITY»
FACULTY OF HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS

ISSN 2523-4498 (Print)
ISSN 2786-6513 (Online)

**НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**
Серія: ІСТОРІЯ

**SCIENTIFIC HERALD
OF UZHGOROD UNIVERSITY**
Series: HISTORY

Засновник і видавець ДВНЗ
«Ужгородський національний університет».
Виходить з 1995 року

Founder and publisher – State higher educational establishment
«Uzhhorod National University».
Published since 1995

ВИПУСК 2 (51)
ISSUE 2 (51)

Ужгород 2024
Uzhhorod 2024

Рекомендовано до друку Вченою радою Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» 26 грудня 2024 р., протокол №13

Наказом Міністерства освіти і науки України збірник включено до КАТЕГОРІЇ «Б» Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «ІСТОРИЧНІ НАУКИ» (Наказ МОН України № 1301 від 15.10.2019 р., додаток 8).

Науковий вісник проіндексовано в науково-репозитарних базах, наукометричних базах даних та наукових пошукових системах: **Index Copernicus International, Crossref, Google Scholar, National Library of Ukraine Vernadsky, Open Ukrainian Citation Index (OUCI).**

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Ф-т історії та міжнародних відносин; [Редкол.: Ю. В. Данилець (головний редактор) та ін.]. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2024. Вип. 2 (51). 162 с.

Головний редактор:

Данилець Юрій – кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри археології, етнології та культурології Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» (далі – ДВНЗ «УжНУ»), Україна.

Заступник головного редактора:

Прохненко Ігор – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент; доцент кафедри археології, етнології та культурології ДВНЗ «УжНУ», Україна.

Редакційна колегія:

Бабіч Марек – магістр, PhD, доцент Філософського факультету Католицького університету в Ружомберку, Словаччина; **Галемба Агнешка** – доктор габілітований, професор Інституту археології та етнології Польської Академії Наук, Польща; **Гутька Мирослав** – магістр, PhD, доцент, завідуючий кафедрою історії Філософського факультету Католицького університету в Ружомберку, Словаччина; **Калішевська Івона** – доктор, доцент, заступник директора Інституту етнології та культурної антропології Варшавського університету, Польща; **Кічера Віктор** – кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн ДВНЗ «УжНУ», Україна; **Марек Павел** – PhDr. PaedDr., Ph.D., професор, почесний професор кафедри історії університету Палацького в Оломоуці, Чехія; **Мицанин Василь** – доктор історичних наук, професор; професор кафедри модерної історії України та зарубіжних країн ДВНЗ «УжНУ», Україна; **Немеш Ярослав** – магістр, PhD, доцент; доцент кафедри історії Педагогічного факультету Університету Коменського в Братиславі, Словаччина; **Нікшентайтіс Альвідас** – доктор габілітований, професор Литовського інституту історії, Литва; **Тодоров Ігор** – доктор історичних наук, професор; професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій ДВНЗ «УжНУ», Україна; **Цоранич Ярослав** – доцент PhDr., Ph.D., завідувач кафедри історичних наук, заступник декана з освіти та акредитації Греко-католицького богословського факультету Пряшівського університету, Словаччина; **Шмігель Міхал** – дос. PhDr., Ph.D., доцент кафедри історії Філософського факультету Університету Матея Бела в Банській Бистриці, Словаччина; **Шмід Марек** – доцент PhDr., Ph.D., доцент кафедри історії церкви та історії літератури Католицького теологічного факультету Карлового університету, доцент інституту історії Філософського факультету Південночеського університету в м. Чеське Будейовіце, Чехія; **Шніцер Ігор** – кандидат історичних наук, доцент; завідуючий кафедри модерної історії України та зарубіжних країн ДВНЗ «УжНУ», Україна; **Шульце Вессель Мартін** – доктор, професор; професор історичного семінару Історія Східної та Південно-Східної Європи, університету Людвіга-Максиміліана в Мюнхені, Німеччина.

Засідання Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 19/2178 від 27.06.2024 р.

Ідентифікатор медіа R30-04770 у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа.

Раніше – Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія KB № 7972 від 9 жовтня 2003 р.

Редколегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів. За зміст публікацій, достовірність фактів, цитат, дат тощо відповідає автор. Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/>

Адреса редакції: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Факультет історії та міжнародних відносин, пл. Народна, 3, м. Ужгород, 88000, e-mail: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua

УДК 001:94 (100) + 94 (477)

У 33

DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(51\).2024](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(51).2024)

Recommended to publication by the Scientific Council of Uzhhorod National University, record №13 from December 26, 2024.

Under the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, the collection is included in CATEGORY «B» of the List of electronic professional publications of Ukraine authorized to publish theses of applicants for the degree of doctor and candidate of sciences in the field «HISTORICAL SCIENCES» (Order of the MES of Ukraine № 1301 on 15.10.2019, Appendix 8).

Scientific Herald is indexed in: **Index Copernicus International, Crossref, Google Scholar, National Library of Ukraine Vernadsky, Open Ukrainian Citation Index (OUCI).**

Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History / Ministry of Education and Science of Ukraine; State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University», Faculty of History and International Relations; [Editorial board: Y. Danylets (editor-in-chief) and other]; Uzhhorod: Publisher of Uzhhorod National University «Hoverla», 2024. Issue 2 (51). 162 p.

Editor-in-chief:

doc. **Yurii Danylets**, Candidate of History, Docent of the Department of Archaeology, Ethnology and Cultural Studies of the Faculty of History and International Relations of State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University» (further SHEE «UzhNU»), Ukraine.

Deputy Editor:

doc. **Igor Prokhnenko**, Candidate of History, Senior Research Fellow, Docent of the Department of Archaeology, Ethnology and Cultural Studies of the Faculty of History and International Relations of SHEE «UzhNU», Ukraine.

Editorial board:

doc. Mgr. **Marek Babic**, PhD., Docent of the Faculty of Arts and Letters, Catholic University in Ruzomberok, Slovakia; dr hab. **Agnieszka Halemba**, Profesor of the Institute of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences, Poland; Mgr. **Miroslav Hutka**, PhD., Head of Department of History of the Faculty of Arts and Letters, Catholic University in Ruzomberok, Slovakia; dr **Iwona Kaliszewska**, Assistant Professor, Deputy Director (International Collaboration) of the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology University of Warsaw, Poland; doc. **Viktor Kichera**, Candidate of History, Docent Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries of the Faculty of History and International Relations of SHEE «UzhNU», Ukraine; prof. PhDr. PaedDr. **Pavel Marek**, Ph.D., Professor; Emeritus Professor of the Department of History of the Faculty of Arts, Palacký University Olomouc, Czech Republic; doc. **Vasyl Mishchanyn**, Doctor of History, Professor of the Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries of the Faculty of History and International Relations of SHEE «UzhNU», Ukraine; doc. Mgr. **Jaroslav Nemeš**, PhD., Docent of the Department of History of the Faculty of Education Comenius University in Bratislava, Slovakia; prof. habil. dr. **Alvydas Nikžentaitis**, Professor of the Lithuanian Institute of History, Lithuania; prof. **Ihor Todorov**, Doctor of History, Professor of the Department of Country Studies of the Faculty of History and International Relations of SHEE «UzhNU», Ukraine; doc. PhDr. **Jaroslav Coranič**, PhD., Head of Department of historical sciences, Vice-dean for education and accreditation of the Greek-Catholic Theological Faculty, University of Prešov, Slovakia; doc. PhDr. **Michal Šmigel**, PhD., Docent of the Department of History of Faculty of Arts, Matej Bel University, Slovakia; doc. PhDr. et PaedDr. **Marek Šmíd**, Ph.D., Docent of the Department of Ecclesiastical History and Literary History of the Catholic Theological Faculty, Charles University, Docent of the Institute of History of the Faculty of Arts, University of South Bohemia České Budějovice, Czech Republic; doc. **Ihor Shnitser**, Candidate of History, Docent, Head of the Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries of the Faculty of History and International Relations of SHEE «UzhNU», Ukraine; prof. Dr. **Martin Schulze Wessel**, Professor of Eastern European History at the Ludwig-Maximilian University, Germany.

Meeting of The National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine No. 19/2178 of 27.06.2024.

National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine. Media identifier R30□04770 in the Register of media.

Before – Certificate of state registration of the printed mass media: series KB № 7972 from October 9, 2003.

The editorial board publishes materials without sharing author's views in some cases. The author is responsible for the content of publication, credibility of the facts, quotations, dates etc. The Peer-reviewed Journal.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/>

Editorial Board Address: SHEE «Uzhhorod National University», Faculty of History and International Relations,

3 Narodna-sq., Uzhhorod, 88000, e-mail: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua

© Scientific Herald of Uzhhorod National University. Series: History, 2024

© Printing House of Uzhhorod National University «Hoverla», 2024

© Copyright by the contributors, 2024

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Світлик Неля

Галицькі симпатії закарпатських будителів: співпраця І. Раковського та В. Добрянського з Я. Головацьким..... 8

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Зубанич Ласлов, Прохненко Ігор

Форми представництва (репрезентації) влади на прикладі родини Перені у XIV – XV ст. 16

Палій Людмила

Італійські фехтувальні трактати XV ст.: тяглість традицій чи конфлікт поколінь 37

Карліна Оксана, Марчук Андрій

Запровадження інституту військових капеланів для галицьких греко-католиків в австрійській імператорській армії (1846 – 1867 рр.) 53

Дегтярьова Еліна

Житло для державних службовців в Ужгороді 1919 – 1938 рр.: законодавство, житлова політика, регіональні особливості 64

Марек Павел

Ідеологічна робота чехословацьких соціалістів. Дослідження внутрішньопартійного життя Чехословацької соціалістичної партії у 1948 – 1989 роках (англійською мовою)..... 73

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Смірнов Тарас

Дослідження української періодики Підкарпатської Русі на прикладі двотижневика «Українське слово» (1932 – 1938): історіографічний та методологічний аспекти 81

Фенич Володимир

Образ Карпатської України та Августина Волошина на сторінках сучасних шкільних підручників з історії і загальних наративів з історії України та Європи 88

Данилець Юрій, Мельник Андрій

Греко-католицький священник Даниїл Михайлович Бачинський (1879 – 1951): нові документи до біографії..... 112

АРХЕОЛОГІЯ

Погоржельська Ірина, Мойжес Володимир

В шовки та золото загорнута любов. Аналіз та реконструкція текстилю з виявленого поховання у середньовічній церкві в Паладь-Комарівцях (Закарпатська область, Україна) 125

ВІДГУКИ, ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ

Олашин Микола, Сліпецький Олег, Ісак Юрій

Наукові виміри постаті Августина Волошина (державотворчість, музеєзнавство, педагогіка, джерелознавство, прапорництво) 142

Мандрик Іван, Чотарі Юрій

Нариси з історії Другетів 148

Данилець Юрій

Карпатська Україна в документах Другої Речі Посполитої (1938 – 1939) 150

ХРОНІКА

Токар Петро

Міжнародна науково-практична конференція «Українські біженці у вторинних містах регіону Центрально-Східної Європи та України: виклики та сприяння інклюзії та згуртованості громади» 154

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ ПУБЛІКАЦІЇ 156

CONTENT

HISTORY OF UKRAINE

- Svitlyk Nelia**
Galician sympathies of Transcarpathian revivalists: collaboration of I. Rakovskyi and V. Dobryanskyi with Ya. Holovatskyi..... 8

WORLD HISTORY

- Zubanych Laslov, Prokhnenko Ihor**
Forms of representation of power on the example of the Pereni family in the 14th – 15th centuries..... 16
- Palii Liudmyla**
The Italian fencing treatises of 15th century: a continuity of traditions or generations clash..... 37
- Karlina Oksana, Marchuk Andriy**
Introduction of the Institution of Military Chaplains for Galician Greek Catholics in the Austrian Imperial Army (1846 – 1867) 53
- Degtyaryova Lina**
Housing for Civil Servants in Uzhhorod 1919 – 1938: Legislation, Housing Policy, Regional Features 64
- Marek Pavel**
Ideologically Educational work of Czechoslovak socialists. Probing life within the Czechoslovak Socialist Party between 1948 and 1989..... 73

HISTORIOGRAPHY, SOURCE STUDY AND SPECIAL HISTORICAL DISCIPLINES

- Smirnov Taras**
Research on Ukrainian Periodicals of Subcarpathian Rus Using the Bi-weekly «Ukrayinske Slovo» (1932 – 1938) as an Example: Historiographical and Methodological Aspects 81
- Fenysh Volodymyr**
The image of Carpathian Ukraine and Avgustyn Voloshyn on the pages of modern school history textbooks and general narratives from the history of Ukraine and Europe 88
- Danylets Yurii, Andriy Melnyk**
Greek Catholic priest Daniil Mikhailovich Bachynsky (1879 – 1951): new documents for his biography 112

ARCHEOLOGY

Pogorzhelska Iryna, Volodymyr Moizhes

Love wrapped in silk and gold. Analysis and reconstruction of fabrics from the discovered burial in the medieval church in Palad-Komarivtsi (Transcarpathian region, Ukraine) 125

REVIEWS

Olashyn Mykola, Slipetskyi Oleg, Isak Yurii

Scientific dimensions of Augustyn Voloshyn's personality (state-building, museology, pedagogy, source study, vexilology) 142

Mandryk Ivan, Chotari Yuriy

Essays on the history of the Drugets 148

Danylets Yurii

Carpatho-Ukraine in the Documents of the Second Polish Republic (1938 – 1939)..... 150

CHRONICLE

Tokar Petro

International Scientific and Practical Conference «Ukrainian Refugees in Secondary Cities in the Region of Central and Eastern Europe and Ukraine: Challenges and Promoting Inclusion and Community Cohesion» 154

SUBMISSION REQUIREMENTS AND FORMATTING GUIDE 156

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477.87):930.2:82-6:316.347

DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(51\).2024.319590](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(51).2024.319590)

ГАЛИЦЬКІ СИМПАТІЇ ЗАКАРПАТСЬКИХ БУДИТЕЛІВ: СПІВПРАЦЯ І. РАКОВСЬКОГО ТА В. ДОБРЯНСЬКОГО З Я. ГОЛОВАЦЬКИМ

Неля Світлик

кандидат історичних наук, доцент кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: nelja.svitlyk@uzhnu.edu.ua

Scopus Author ID: 57190390126

Researcher ID: R 1835-2019

<https://orcid.org/0000-0001-6377-5813>

У даній статті досліджується співпраця закарпатських вчених Івана Раковського та Віктора Добрянського з галицьким мовознавцем Яковом Головацьким. Метою студії є проаналізувати основний зміст особистих контактів між вченими на основі їх приватного листування та публіцистичної спадщини. Методика дослідження базується на використанні емпіричних методів дослідження, методів біографістики та джерельного аналізу. В публікації вивчається процес становлення співпраці між вченими в умовах післяреволюційного пошквалювання суспільного і культурного життя серед українців Австрійської імперії. Проаналізовано епістолярну спадщину між вченими, частина якої вперше вводиться в науковий обіг. На основі приватного листування досліджено основні шляхи співпраці між закарпатськими та галицькими діячами. У студії звернуто увагу і на протиріччя цієї співпраці та перепони на шляху національного зближення українців в імперії Габсбургів. В статті вивчається також публіцистика закарпатських вчених на сторінках галицької періодики, що була важливим сегментом культурних контактів. На основі вивчення джерельного матеріалу розглянуто основні складові співпраці між І. Раковським, В. Добрянським та Я. Головацьким. В статті також підведено деякі підсумки в проблемі дослідження особистих та інституційних взаємин між закарпатською і галицькою інтелігенцією в часи національного відродження і становлення української нації.

Ключові слова: культурні взаємини, приватне листування, епістолярна спадщина, публіцистика, русофільство, москвофільство, національна ідентичність.

Постановка проблеми. Проблема національного і культурного пробудження на Закарпатті неодноразово ставала темою дослідження для істориків. Постаті закарпатських будителів середини – другої половини XIX ст. вивчалися з різних ракурсів, від їх політичних і національних вподобань до ролі в культурному житті. Проте пріоритет надавався найбільш знаковим особистостям доби, передусім О. Духновичу та А. Добрянському, які фактично представляли політичні та національні інтереси закарпатських русинів (самоназва українців Австрійської імперії в XIX ст.) в період подій Весни народів та післяреволюційної хвилі культурного піднесення. Вказані закарпатські діячі також стали активними організаторами особистої співпраці з ключовими постатями суспільно-культурного життя сусідньої Галичини. Заслуга цих вчених в згаданому контексті дуже вагома, проте не обмежувалася лише їх зусиллями. Молодші сучасники, закарпатське духовенство, що переймалося питаннями культурного прогресу в краї, також долучилося до організації співпраці. Це передусім такі вчені як А. Кралицький, І. Раковський, В. Добрянський, Ю. Ігнат.

Метою даної публікації є дослідити співпрацю закарпатського священника Івана Раковського та педагога і публіциста Віктора Добрянського з галицьким вченим Яковом Головацьким. При дослідженні використано методи емпіричного і джерельного аналізу епістолярної спадщини вчених,

метод біографістики та історико-порівняльний методи дослідження.

Джерела та література. Джерельною основою дослідження стала епістолярна спадщина вчених, що зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, значна частина якої досі не публікувалася. Мова про листування І. Раковського та В. Добрянського з львівським мовознавцем Я. Головацьким. Джерельну вартість для дослідження мала також публіцистика згаданих діячів на сторінках тогочасних періодичних видань.

Історичним підґрунтям дослідження стали попередні напрацювання істориків, які у своїх дослідженнях спорадично зачіпали окреслену проблему, оскільки окремого наративу її вивчення немає. Першим дослідником, котрий розпочав вивчення епістолярної спадщини галицьких вчених був голова НТШ Кирило Студинський, який опублікував листування Дениса Зубрицького [Студинський, 1901] та Якова Головацького [Студинський, 1905]. У цих виданнях вперше було оприлюднено кілька листів закарпатського священника Івана Раковського до згаданих адресатів.

Допоміжну роль у дослідженні постаті І. Раковського відіграли публікації закарпатських науковців Д. Данилюка [Данилюк, 2004], В. Пагири [Пагири, 1996], В. Сочка-Боржавина [Сочка-Боржавин, 1995] та В. Русина [Русин, 2000]. В згаданих працях подано коротку біографію І. Раковського та аналіз його

спадщини, зокрема її ролі для культурного розвитку краю. В публікації також використані матеріали дослідження співпраці І. Раковського з галицькими вченими Н. Світлик, яка вивчала епістолярну спадщину І. Раковського [Світлик, 2013b] та публіцистику закарпатських діячів на сторінках галицьких видань [Світлик, 2012, 2013a].

Постать закарпатського педагога В. Добрянського, старшого брата відомого суспільно-політичного діяча А. Добрянського, мало відома в історичному дискурсі. Як правило, він згадується лише епізодично у дослідженнях присвячених Адольфу Добрянському. Окремі дослідження наукової спадщини В. Добрянського підготували свого часу словацькі дослідники К. Заклинський [Заклинський, 1967] і О. Рудловчак [Рудловчак, 1990]. Листування закарпатського педагога з Я. Головацьким вперше вводить в науковий обіг.

Виклад основного матеріалу. Налагодження культурної співпраці між Закарпаттям та Галичиною було важливою складовою національного пробудження русинів Австрійської імперії. Події Весни народів загострили не тільки політичне життя, а й мали вплив на культурне піднесення. Місцева закарпатська освічена когорта вбачала в співпраці з галичанами передусім можливість для культурного прогресу, опертя на суспільні інституції, що діяли в Галичині і не були доступними для Закарпаття. Тяжке соціально-економічне становище, культурний занепад краю, недостатня кількість літератури, не давали можливості для заснування газет чи культурно-освітніх товариств. Натомість в Галичині Весна народів породила більш жвавий культурний прогрес, що вилився у створення періодичних видань, громадських та наукових установ. Фактично, для закарпатської інтелігенції можливість висловити власні позиції була доступною лише в разі співпраці із галицькими виданнями, де активно публікувалися матеріали із Закарпаття.

Налагодження стабільної співпраці між закарпатською і галицькою інтелігенцією відбулося в післяреволюційні часи. Її тогочасними творцями можна назвати О. Духновича та А. Добрянського із закарпатського боку, і Я. Головацького, Д. Зубрицького та Б. Дідицького з боку Галичини. Підґрунтя цієї співпраці головним чином базувалося на ідеологічних чинниках русофільства, що заповонило тогочасну освічену когорту через протидію полонофільству в Галичині та мадяризації на Закарпатті. Серед ключових галицьких русофілів виділявся Я. Головацький, колишній член «Руської трійці», який під впливом суспільно-політичних і життєвих обставин змінив свою національну лояльність. Його активним соратником був галицький журналіст Б. Дідицький. Обидва були заангажовані ідеєю просування русофільства серед всіх русинів імперії, в тому числі і на Закарпатті, де місцеві діячі, в особі А. Добрянського та О. Духновича, теж захопилися цією ідеологією.

Під впливом особистих контактів вказаних діячів до співпраці долучилися та інші представники освіченої еліти краю. Молодший сучасник О. Духновича, культурно-освітній діяч, священник

Іван Раковський (1815 – 1885) належить до найстаршої генерації закарпатських будителів. Історіографія небезпідставно приписує йому ключову роль у поширенні на Закарпатті москвофільських ідей, які він підхопив якраз від галичан. Джерела свідчать, що І. Раковський підтримував тісні контакти з такими галицькими вченими-русофілами, як Яків та Іван Головацькі, Денис Зубрицький, Богдан Дідицький. Саме під їх впливом, Раковський став палким прихильником москвофільських ідей і всіляко пропагував їх на Закарпатті. В даному дослідженні не ставимо за мету акцентувати увагу на ідеологічній складовій русофільських ідей, що складала основу цієї співпраці, оскільки ця тема потребує окремого дослідження. Проте на деякі аспекти звернемо увагу, оскільки в результаті, в І. Раковського сформувалася своєрідна позиція з приводу мови та літератури, які мали просуватися на Закарпатті. Влучну оцінку цим поглядам закарпатського вченого колись дав К. Студинський, який писав, що, «...він насправді розмовляв язичієм і лишив по собі радше приклад, як би не треба писати» [Студинський, 1905, с. 53].

Ідеями русофільства І. Раковський захопився під впливом творів галицького історика Д. Зубрицького, якого часто називають ідеологом галицького русофільства. Згідно опублікованими джерелами, вони співпрацювали, хоча невідомими є обставини становлення їх наукових контактів. Зокрема відомо, що І. Раковський багато зробив для розповсюдження на Закарпатті праці Д. Зубрицького «Історія древнього Галицько-Руського князівства», що вийшла друком у Львові 1852 р. І. Раковський назвав її «народним сокровищем», проте навряд чи з огляду на глибину історичного дослідження, а скоріше якраз через поширення «русского языка». Так, у листі до Д. Зубрицького І. Раковський писав: «...зроблена Вами справа на чистій руській мові у нас з урочистим захватом ревних народолобців зустрілась, цим зроблений крок, що веде до істинного народного просвещения и благополучія» [Студинський, 1901, с. 53].

«Урочистий захват» про який пише І. Раковський охопив радше кілька його однодумців-москвофілів, які захопилися ідеєю насадження в краї нового «русского языка», вбачаючи в цьому єдину можливість для народної просвіти. Як писав І. Раковський в одному зі своїх листів: «Моя ціль не інакша, як ввести у нас в користування руській язык і затвердити це в народі нашому» [Студинський, 1901, с. 131]. Проте заперечення москвофілами народної говірки, штучне натягування нового правопису, врешті призвели до формування мертвого «язичія», яке не тільки не сприяло культурному прогресу, а й гальмувало і так повільне національне пробудження.

Найбільш тісну співпрацю І. Раковський мав з галицьким мовознавцем Я. Головацьким. Головним джерелом вивчення особистої співпраці між вченими було їх приватне листування, яке тривало впродовж 20 років, з 1854 по 1874 рр. Їх епістолярна спадщина наразі повною мірою не доступна. У Відділі рукописів Львівської бібліотеки ім. В. Стефаника на зберіганні знаходяться 25 листів (49 аркушів) І. Раковського адресовані Я. Головацькому. Більша частина з них

була свого часу опублікована К. Студинським [Студинський, 1905]. Зворотні ж листи збереглися лише епізодично, що обмежує можливість комплексного аналізу цієї спадщини.

Проблеми, які І. Раковський зачіпає у своїх листах стосувалися в основному занепаду культурного життя на Закарпатті, можливостей протидії мадяризації через співпрацю з галичанами. Зміст листів просякнутий ідеями культурного зближення на основі формування нової літературної мови, під якою вчений розумів російську. Головними перепонами на шляху культурного прогресу І. Раковський вважав саме занепад літературного життя. Так у листі до Я. Головацького від 11 вересня 1854 року вчений писав: «...у багатьох слав'ян охолола ревність до своєї літератури, між тим многи з них знаходяться в такому становищі, що потребують засобів самого потрібного побуту, і не в змозі жертвувати для літератури...» [Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника, ф. 36, арк. 4].

Розв'язувати проблему культурного занепаду І. Раковський вважав можливим лише через впровадження «русского языка», про що не раз писав у своїх листах до Я. Головацького. Репрезентуючи галичанину настрої закарпатського населення І. Раковський відверто перебільшував, щодо прихильності русинів до москвофільства. Так, у листі датованому 1 лютого 1857 р., вчений аналізує галицьку періодику, критикує «Зорю Галицьку» за її «народну мову» та водночас явно лукавить коли пише, що «В Угорщині, видно проявляється сильне прагнення до російської мови...» [Світлик, 2013b, с. 98].

У своїх листах І. Раковський дійсно вірить в можливість покращення освіти та культури через залучення населення до російської культури. «Передруковані російські підручники могли б бути використані в наших народних училищах, і таким чином справді б було витворено у нас народну освіту», пише І. Раковський в одному зі своїх листів [Світлик, 2013b, с. 98]. Ба більше, іншого шляху для розвитку культури закарпатський священник не бачить, - «Повірте мені, що доки ми не візьмемося за цей єдиний засіб нашої народної освіти, розумію російську літературу, то ми не зробимо ні в чому жодного успіху, будемо зневажені, знехтувані, і не зверне ніхто на нас ніякої уваги» [Світлик, 2013b, с. 98].

В результаті І. Раковський досить негативно сприйняв факт зародження в Галичині народовського руху, про що писав не раз Я. Головацькому. Особливо обурювали його заклики повернутися до простої народної мови й культури та будувати на їх основі національний прогрес. З приводу цього у листі від 12 червня 1857 р., вчений писав, що «...нам ніколи не треба робити різниці між російською церковною і народною мовою, а завжди говорити, що те одне і теж в літературному відношенні» [Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника, ф. 36, арк. 22].

За підтримки галицьких однодумців І. Раковський вдався і до конкретних заходів з запровадження нової граматики. Закарпатський вчений, як один із зачинателів закарпатської преси, був видавцем газет «Церковна газета» і «Церковний Вістник». Видання

друкувалися мовним язичієм, оскільки чистої російської граматики й фонетики на Закарпатті не знали та не розуміли. Мова видання не приносила йому популярності серед читачів, однак стала передумовою цювання І. Раковського з боку угорської влади. У своїх листах до Я. Головацького, він періодично згадував про проблеми пов'язані із випуском газети, недостатню кількість підписників, брак коштів і підтримки населення тощо. «Церковна» газета мала кілька підписників і в Галичині. Так до листа І. Раковського від 19 вересня 1856 р. прикріплені три списки передплатників «Церковної Газети» в 1856 р., написані рукою Я. Головацького. Зі списків видно, що на 1856 рік «Церковна Газета» у Львові мала лише 10 постійних передплатників, серед яких Головацький, Малиновський, Терлецький, Гушалевич [Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника, ф. 36, арк. 17].

Через заборони угорської влади І. Раковський досить скоро змушений припинити видання «Церковної Газети». Про це вчений теж писав у своїх листах до Я. Головацького. Так, в листі від 14 квітня 1858 р. Раковський пише, що припиняє видання газети через заборону її мови видання, а натомість отримав дозвіл видавати «Церковний Вестник», однак на «обласному язичі». Цей факт обурив його настільки, що він написав Головацькому, що «краще припинить видання повністю, ніж видаватиме його місцевою мовою» [Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника, ф. 36, арк. 29].

Русофільськими ідеями наповнена і публіцистика І. Раковського, що виходила на сторінках галицьких видань. Статті закарпатського вченого друкували «Сімейна бібліотека», «Слово», та «Вістник для русинів Австрійської держави», що видавався у Відні. Частина матеріалів І. Раковського публікувалася без авторства, як от його «Доверительные письма из Будина». Користувався він і псевдонімами, найпопулярніший серед яких був підпис «Паноніянинь». Публіцистика І. Раковського містила ряд важливих даних про культурно-освітнє становище на Закарпатті, заходи мадяризації та політичні утиски русинів.

Важливо, що попри мовні протиріччя, закарпатський вчений був послідовний у своїх переконаннях про важливість культурного єднання з галицькими колегами. Так у своїй публікації на сторінках «Вістника» за 1850 рік, він писав: «Мало ще часу минуло, відколи починаємо пізнаватись Галицькими нашими Родимцями, і се що далі завжди явніше видно, як дух народності, одний намір прагнень... [Паноніянинь, 1850а., с. 87].

У своїх статтях І. Раковський також наголошує на основних причинах культурного занепаду закарпатських русинів, серед яких виділяє брак шкіл, освітніх і культурних інституцій, пасивність місцевої інтелігенції. Та головною перешкодою на шляху культурного прогресу вчений вважає мадяризацію. «Мадярам би то присьмно було, аби ми нічого не добивалися, лиш мовчали і ярмо рабства далі носили, але цього мадяре доки нинішня устава державна буде стояти дарма чекають від нас...», писав він на

сторінках «Вістника» [Паноніянинь, 1850с, с. 275].

Продовжуючи думку про причини культурного занепаду місцевого населення, І. Раковський пише: «*Ми не соромимося визнати, що народ наш поглядом просвітництва розумного, єдності громадянської, і освіченості світської багато назад відстав від інших народів, але чи обвинувачений є він про те?*» [Світлик, 2013b, с. 101]. А в дописі «Ізь Оунгвара 19/31 мая» за 1850 рік, І. Раковський пише про занепад національного духу серед народу: «*...що варто нам трудитися і шибатися про народність нашу, ми всі бідні, худобні є, писемності ніякої, заступників ніяких не маємо, не є можливості нам з іншими народами рівну течію тримати...*» [Паноніянинь, 1850b, с. 190]. У цьому ж дописі І. Раковський висуває ідею «*... і тому може нам до інших народів прилучитися*» [Паноніянинь, 1850b, с. 190]. Під «іншими народами» І. Раковський, захоплений ідеями панславизму, скоріш за все розумів російський народ.

Такі погляди вченого не були винятковим явищем серед закарпатської інтелігенції. В той час коли в Галичині набуває обертів боротьба між русофілами та народовцями за роль лідера національного руху, на Закарпатті москвофільство прогресує, набуваючи все більш консервативних рис. Та головна проблема крилася в тому, що довгий час альтернативи протидії мадяризації не було. У місцевого населення вибір ідентичності ґрунтувався на означенні москвофіл чи мадярофіл. Відсутність тривалий час української народовської ідеології ще більше посилювала культурний занепад краю.

Серед закарпатської інтелігенції, яка була заангажована у налагодження співпраці з галичанами слід згадати також старшого брата відомого закарпатського діяча А. Добрянського, педагога та публіциста Віктора Добрянського (1816 – 1860). Під час Весни народів В. Добрянський перебував в Галичині де за сприяння свого брата налагодив контакти з Я. Головацьким. Після революції В. Добрянський обіймав посаду шкільного обласного інспектора в Ужгороді, а з 1850 р. шкільного радника у м. Кошиці. В кошицький період життя педагога розпочинається приватне листування між В. Добрянським і Я. Головацьким, що тривало з 1850 по 1855 рік. В рукописних фондах ЛНБ ім. В. Стефаніка зберігаються 13 листів В. Добрянського до Я. Головацького. На сьогодні лише 5 з них опубліковані К. Студинським у 1905 р. Інші листи поки не були опубліковані.

За своїм змістом листи дуже інформативні і є важливим джерелом в контексті дослідження культурних взаємин між інтелігенцією Закарпаття і Галичини. В листуванні між цими адресатами обговорювалися традиційні теми: книгообмін, суперечки щодо літературної мови тощо. Та головною проблемою, що турбувала педагога була освіта і її якість. Це питання зустрічаємо майже в кожному його листі.

Перший лист В. Добрянського до Я. Головацького, датований 5 січня 1850 р. Він повністю присвячений проблемі освіти та якості навчання, що стала неабияким викликом для австрійських русинів, особливо в процесі посилення полонізації та

мадяризації. В. Добрянський твердить, що саме галичани мають взятися за покращення якості навчання, оскільки мають для цього необхідні освітні установи. Зокрема, він пише, що з «угорської сторони» освітою займатися будуть він і О. Духнович, а з «галицької сторони» нею мають займатися Головацький, Левицький і Малиновський, бо «*...граматика и книга читальна руська по над все нам потрібна*» [Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаніка, ф. 36, арк. 3].

В наступному листі В. Добрянський знову порушує освітні проблеми та закликає галицьку інтелігенцію, зокрема Я. Головацького, долучитися до покращення культурного рівня угорських русинів. Він пише: «*Ви головний наш літератор, в тій самій галузі науковій вправний, будь ласка, повідомте мені результати вашої досвіду, щоб плоди діяльності Вашої і на цей бік Русі Австрійської розповсюдились. Накресліть мені план навчання для руської мови як ви її викладаєте...*» [Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаніка, ф. 36, арк. 5–6]. З цитати видно, що В. Добрянський прагне покращувати освіту на Закарпатті. Разом з тим бачимо, що процес освіти мав налагоджуватися на «русском языке», тобто педагог був іще одним представником цілої плеяди москвофілів Закарпаття в другій половині ХІХ століття. Зокрема, В. Добрянський ввів російську мову як окремий предмет у Кошицькій гімназії [Заклинський, 1967, с. 5].

Великий за обсягом і цікавий за змістом є наступний лист до Я. Головацького від 5 червня 1851 р. Більша його частина присвячена роботі Ужгородській гімназії та аналізу спроб її мадяризації. Особливо цінною, в контексті теми дослідження, є кінцівка листа, де автор закликає галичан до активнішої співпраці в галузі освіти та науки. Так, оцінюючи заснування «Народного Дому» у Львові, В. Добрянський пише: «*...дім ваш народний надіюсь буде і наш і ми від повинності до його складання не відтягнемося; але ж ви скоріше воскресли, і більше для того маєте сили... Вам треба керувати, перший камінь основного взаємного братського союзу закласти. Ми по тому як що день більше наших прокидається, борг віддати зможемо...*» [Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаніка, ф. 36, арк. 8]. З даної цитати видно, що закарпатська інтелігенція визнавала прогресивніший культурний рівень Галичини, закликала до співпраці та взаємодії по обидва боки Карпат.

Після переїзду В. Добрянського до Кошиць листування між вченими не припиняється. У 1853 р. В. Добрянський став членом однієї з комісій кошицького адміністративного управління. До його обов'язків входило також забезпечення літературою навчальних закладів. Педагог прагнув налагодити постачання галицьких підручників, тому з цього приводу в 1853 р. надсилає Я. Головацькому ще 3 листи. Перший з них написаний десь на початку жовтня. В ньому В. Добрянський просить Я. Головацького надіслати книги, необхідні для Ужгородської та Кошицької гімназій. Також в цьому

лісті Добрянський вперше долучається до мовної дискусії між галицькою і закарпатською інтелігенцією, демонструючи досить витриману позицію. Головним рупором тогочасної мовної дискусії стануть видання «Зоря Галицька», яка перейде на народні позиції та «Вістник для Русинів Австрійської держави», що буде більш схильним до запровадження «руського язика». В. Добрянський співпрацював з обома виданнями та у своїх кореспонденціях із Кошиць та Пряшева висловлювався щодо культурних, політичних і господарських справ, проте не підтримував мовні дискусії. У згаданому листі, вчений закликає припинити ці суперечки: «...*попросить і Зорю і Ладу перервати зовсім недаремні огидні суперечки з Вістником; вірте мені це не варте праці, і це ніхто не читатиме*» [Студинський, 1905, с. 92].

Ще один великий лист В. Добрянський написав до Я. Головацького на початку листопада 1853 р. Його зміст знову в основному зосереджений навколо мовних суперечок, які В. Добрянський засуджував. «*Хай пише кожний, як уміє, а загальне признання буде долею, перед якою те, що добре, не втратить переконливої сили*», написав він у листі [Студинський, 1905, с. 93]. Цей уривок найкраще характеризує позицію В. Добрянського щодо мовних дискусій, які в той час набували все більшої гостроти. В згаданому листі автор також аналізує соціально-економічне становище русинів на Закарпатті, – «...*стисла нас жахлива біда і народу велика частина загинула або покинула батьківський край*» [Студинський, 1905, с. 93–94]. Мова йде про голод через засуху і неврожай, про який згадував у своїх листах і О. Духнович.

Лист за грудень 1853 р. містить перелік книг, необхідних для Ужгородської гімназії. В. Добрянський просить Я. Головацького та укладача українських підручників для львівських гімназій М. Малиновського надіслати необхідну літературу. Серед списку згадуються такі книги як: «*Німецька граматика Левицького, руська граматика Головацького, та праці М. Ганкевича, Ветрицького і т.д.*» [Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника, ф. 36, арк. 18].

В. Добрянський сприяв також поширенню на Закарпаття галицької періодики. Був постійним підписником «Зорі Галицької» і боляче сприйняв її занепад. На початку заснування цієї газети її головним редактором був Б. Дідицький, однак через хворобу очей він припиняє її редагувати та 32 число «Зорі Галицької» вже виходить під редакцією Северина Шеховича. Зміна редактора не принесла користі виданню і з того часу «Зоря Галицька» втрачає підтримку, а згодом припиняється її випуск. Для освіченої еліти втрата першого українського періодичного видання була болісною. В листі до Я. Головацького від 15 березня 1854 р. В. Добрянський пише, що жаліє про те, що Б. Дідицький захворів бо «...*він надіяв нашої новонародженої літератури*» [Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника, ф. 36, арк. 15].

Педагог вважає, що занепад «Зорі Галицької» принесе багато шкоди літературному життю не лише в Галичині, а й на Закарпатті. Зокрема, В. Добрянський пише: «*Жалкую, шкодую, скажіть мені чи немає*

коштів ні способу врятувати “Зорю”? – *У нас правда вона слабо була підпираема; бо правду сказати наші люди не відчують потреби читати, вони читають календар та шематизм Єпархіяльний і нічого більше; однак і “Зоря” тепер уже більше має передплатників у нас, як раніше, і з часом, найменше у молодших священиків була б знайшла участь*» [Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника, ф. 36, арк. 16].

В 1854 р. В. Добрянський надіслав до Я. Головацького ще два листи. Їх зміст вкотре зачіпав мовні суперечки та стосувався культурного становища австрійських русинів, викликів та загроз колонізації й мадяризації. Особливо турбували В. Добрянського спроби запровадження латини в богослужіння, чого, на його думку не можна допустити. В згаданих листах також містилась інформація про релігійні протиріччя. В. Добрянський пише, що: «...*20 наших священиків замкнули, за те, що наяву проповідували що російське православ'я є єдино рятівною вірою*» [Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника, ф. 36, арк. 20]. Це повідомлення давало розуміння наскільки складною була соціокультурна ситуація в Австрійській імперії, де українці виборювали не тільки свою культурну та національну, а й релігійну ідентичність.

Останній лист В. Добрянського до Я. Головацького, що зберігається в рукописних фондах, датований 14 лютого 1855 р. У цьому листі В. Добрянський дякує Я. Головацькому за співпрацю, посилену поміч закарпатським русинам та передає вітання своїм галицьким знайомим діячам, – «*Моє шанування та привітання спільними нашим приятелям і моїм іноді покровителям. Саме панам Куземському, Лотоцькому, Малиновському, Гуревичу та іншим; честь маю бути Вашим істинним другом та шанувальником*» [Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника, ф. 36, арк. 15].

Після цього листа, епістолярне спілкування між вченими імовірно припинилося. Принаймні, більше листів до Я. Головацького не збереглося. Знайомі В. Добрянського згадують останні роки його життя досить складними. В 1859 р. тяжко захворів, до хвороби добавилися і психічні проблеми. 18 березня 1860 р. В. Добрянський покінчив життя самогубством. Його друг і однодумець, словацький письменник Йонаш Заборський першим назвав В. Добрянського «справжнім слов'янином», а в листі до Мартіна Гатали від 24 травня 1867 р. про оточення Віктора Добрянського написав: «*Це люди, при яких вчений Віктор Добрянський, каноник, за найкраще вважав застерелитися*» [Цит. за Заклинський, 1967, с. 5].

Висновки. Особиста співпраця між закарпатськими вченими І. Раковським та В. Добрянським з галицьким діячем Я. Головацьким є важливою складовою культурних контактів між Закарпаттям і Галичиною другої половини XIX ст. Головний напрям цієї співпраці базувався на прагненні активізувати національне і культурне життя серед русинів Австрійської імперії. Саме тому зміст контактів виражався як в практичних діях, як до прикладу книгообмін, так і в постійних дискусіях навколо мовної проблеми, літературного життя, національної

ідентичності. Оскільки в другій половині XIX ст. панівною серед галицької еліти стане русофільська ідеологія, ці впливи будуть перенесені та на закарпатський ґрунт. Саме вона ляже в основу співпраці згаданих постатей.

Закарпатський священник І. Раковський зробив важливий вклад в налагодження культурних взаємин обабіч Карпат. Його співпраця з Я. Головацьким стала цьому яскравим свідченням. Разом з тим, вчений проявив себе палким прихильником ідей русофільства, вбачаючи в них єдиний можливий шлях для культурного розвитку русинів Австрійської імперії. Проте консервативне наслідування москвофільства та особливо активна агітація за впровадження «руського язика» в літературу, не завжди підтримувалися галицькими колегами І. Раковського, що врешті негативно відбилося на їх науковій кооперації. Заслуга закарпатського дослідника полягала радше в активному прагненні долучити закарпатських русинів до загальної слов'янської культури.

На відміну від І. Раковського, В. Добрянського не зачислюють до активних поборників москвофільства. Хоча вчений був послідовником позицій О. Духновича, однак проявляв більш стриману позицію щодо мовного питання. Мовні суперечки між галичанами та закарпатськими русинами вважав другорядними у порівнянні із культурними й політичними викликами, що стояли перед українцями

тієї доби. Співпраця між ним і Я. Головацьким базувалася в основному навколо освітніх потреб, оскільки В. Добрянський дбав про забезпечення навчальною літературою гімназій в Ужгороді та Кошицях.

Як бачимо на прикладі епістолярної спадщини та публіцистики І. Раковського та В. Добрянського, їх особисті контакти з галичанами носила неоднорідний характер. Галицькі симпатії закарпатських будителів базувалися на різних ідеологічних засадах, від необхідності єднання до суперечок навколо мови та шляху культурного розвитку. Русофільські ідеї, що заповнили галицьку еліту в 60-х роках XIX ст. мали сильну підтримку і на Закарпатті. Проте саме тут вони принесли та найбільше шкоди, не стимулюючи культурний прогрес, а навпаки стримуючи його через відмову від народної культури й насаджування штучних запозичень. В Галичині русофільству досить швидко з'явиться альтернатива, і врешті переможе українська ідентичність. На Закарпатті ж закореніле москвофільство лише сприятиме посиленню мадяризації. Проте, не зважаючи на те, що співпраця між галицькою і закарпатською інтелігенцією носила різний характер, не була позбавлена суперечностей, факт її розвитку сприяв культурному єднанню українців в імперії Габсбургів, що в часи відсутності власної держави мало вирішальне значення для формування національної ідентичності.

Список використаних джерел

- Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника, ф. 36, оп.15, спр. 304 (Раковський І. Листи до Головацького Я. (1854 – 1861, 1874), на 49 арк.
- Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника, ф. 36, оп. 7, спр. 137 (Добрянський В. Листи до Головацького (1850 – 1883), на 24 арк.
- Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника, ф. 36, оп. 7, спр. 138 (Добрянський В. Телеграми до Головацького), на 5 арк.
- Данилюк, Д., 2004. Іван Іванович Раковський: [190-річчя з дня народження журналіста, педагога, просвітителя, *Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2005 рік*, Ужгород: вид-во В. Падяка, с. 114–120.
- Заклинський, К., 1967. Віктор Добрянський, *Дукля*, ч. 4, с. 5.
- Пагира, В., 1996. Іван Раковський, *Світочі карпатського краю*, Мукачєво: Елара, с. 198–203.
- Паноніянинь, 1850а. Изъ Оунгвара, *Вестник для Русинов Австрийской державы*, ч. 22, с. 87.
- Паноніянинь, 1850б. Изъ Оунгвара, *Вестник для Русинов Австрийской державы*, ч. 48, с. 190–191.
- Паноніянинь, 1850с. Изъ Оунгвара, *Вестник для Русинов Австрийской державы*, ч. 69, с. 274–275.
- Паноніянинь, 1850. Промышленіе о учебномъ просвещеніе въ Русиновъ Угорскихъ, *Вестник для Русинов Австрийской державы*, ч. 33, с. 130–131.
- Паноніянинь, 1850. Уведомленіе о рускомъ округе Унгварскомъ, *Вестник для Русинов Австрийской державы*, ч. 18, с. 70–71.
- Раковський, І., 1861. Голось изъ Угорской Руси о рускомъ языке, *День*, ч. 5, с. 9–10.
- Раковський, І., 1856. Доверительныя письма изъ Будина, *Сімейна бібліотека*, ч. 2, с. 21–22; ч. 3, с. 118–124; ч. 5, с. 136–138; ч. 6, с. 152–154.
- Рудловчак, О., 1990. Справжній слов'янин: [Віктор Добрянський], *Народний календар*, Братислава – Пряшів – Ужгород, с. 58–90.
- Русин, В., 2000. Листи Івана Раковського у фондах закарпатського краєзнавчого музею, *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*, вип. V, Ужгород: Патент, с. 55–60.
- Світлик, Н., 2013а. Закарпатська проблематика на сторінках «Вестника для Русинов Австрийской державы», *Науковий вісник УжНУ. Серія Філологія. Соціальні комунікації*, вип. 2 (30), Ужгород, с. 179–182.
- Світлик, Н., 2013б. Листування Івана Раковського з Яковом Головацьким, як зразок культурної співпраці інтелігенції Закарпаття і Галичини, *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*, Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 100-річчя з дня народження архімандрита Василя (Проніна), вип. 2, Мукачєво, с. 94–103.
- Світлик, Н., 2012. Публіцистика закарпатських вчених на сторінках галицької періодики середини – другої половини XIX століття, *Науковий вісник УжНУ. Серія історія*, вип. 29, Ужгород, с. 164–173.
- Сочка-Боржавин, В., 1995. *Будителі подкарпатських русинів*, (Раковський І.), Ужгород, с. 11–13.
- Студинський, К., 1901. *З кореспонденції Дениса Зубрицького (1840 – 1853)*, Львів, 140 с.
- Студинський, К., 1905. Кореспонденція Я. Головацького в літах 1850 – 1862, *Збірник філологічної секції НТШ*, т. 8–9, Львів, 592 с.

References

- Viddil rukopysiv Lvivskoi naukovoï biblioteky NAN Ukrainy im. V. Stefanyka, f. 36, op.15, spr. 304 (Rakovskiy I. Lysty do Holovatskoho Ya. (1854 – 1861, 1874) na 49 ark. (in Ukrainian).
- Viddil rukopysiv Lvivskoi naukovoï biblioteky NAN Ukrainy im. V. Stefanyka, f. 36, op. 7, spr. 137 (Dobrianskyi V. Lysty do Holovatskoho (1850 – 1883), na 24 ark. (in Ukrainian).
- Viddil rukopysiv Lvivskoi naukovoï biblioteky NAN Ukrainy im. V. Stefanyka, f. 36, op. 7, spr. 138 (Dobrianskyi V. Telehramy do Holovatskoho), na 5 ark. (in Ukrainian).
- Danyliuk, D., 2004. Ivan Ivanovych Rakovskiy: [190-richchia z dnia narodzhennia zhurnalista, pedahoha, prosvitytelia [Ivan Ivanovych Rakovsky: [190th anniversary of the birth of the journalist, teacher, educator], *Kalendar kraieznavchyykh pamiatnykh dat na 2005 rik*, Uzhhorod: vyd-vo V. Padiaka, s. 114–120. (in Ukrainian).
- Zaklynskyi, K., 1967. Viktor Dobrianskyi [Viktor Dobrianskyi], *Duklia*, ch. 4, s. 5. (in Ukrainian).
- Pahyria, V., 1996. Ivan Rakovskiy [Ivan Rakovskiy], *Svitochi karpatskoho kraiu*, Mukachevo: Elara, s. 198–203. (in Ukrainian).
- Panoniianyn, 1850a. Iz Oungvara [From Uzhhorod], *Vestnik dlya Rusinov Avstrijskoj derzhavy*, ch. 22, s. 87. (in Ukrainian).
- Panoniianyn, 1850b. Iz Oungvara [From Uzhhorod], *Vestnik dlya Rusinov Avstrijskoj derzhavy*, ch. 48, s. 190–191. (in Ukrainian).
- Panoniianyn, 1850c. Iz Oungvara [From Uzhhorod], *Vestnik dlya Rusinov Avstrijskoj derzhavy*, ch. 69, s. 274–275. (in Ukrainian).
- Panoniianyn, 1850. Promyshlenie o uchebnom prosveshenie v Rusinov Ugorskih [Reflections on educational education in the Russian Rus' of Hungary], *Vestnik dlya Rusinov Avstrijskoj derzhavy*, ch. 33, s. 130–131. (in Ukrainian).
- Panoniianyn, 1850. Uvedomlenie o ruskom okruze Unhvarskom [Notification of the Russian district of Ungvarskiy], *Vestnik dlya Rusinov Avstrijskoj derzhavy*, ch. 18, s. 70–71. (in Ukrainian).
- Rakovskiy, I., 1861. . Golos iz Ugorskoj Rusi o ruskom yazyke [Voice from Hungarian Rus about the Russian language], *Den*, ch. 5, s. 9–10. (in Ukrainian).
- Rakovskiy, I., 1856. Doveritelnyya pisma iz Budina [Letters of trust from Budin], *Simejna biblioteka*, ch. 2, s. 21–22; ch. 3, s. 118–124; ch. 5, s. 136–138; ch. 6, s. 152–154. (in Ukrainian).
- Rudlovchak, O., 1990. Spravzhnii slovianyn: [Viktor Dobrianskyi] [A true Slav V. Dobryanskyi], *Narodnyi kalendar*, Bratislava – Priashiv – Uzhhorod, s. 58–90. (in Ukrainian).
- Rusyn, V., 2000. Lysty Ivana Rakovskoho u fondakh zakarpatskoho kraieznavchoho muzeiu [Letters of Ivan Rakovsky in the funds of the Transcarpathian Museum of Local History], *Naukovyi zbirnyk Zakarpatskoho kraieznavchoho muzeiu*, vyp. V, Uzhhorod: Patent, s. 55–60. (in Ukrainian).
- Svitlyk, N., 2013a. Zakarpatska problematyka na storinkakh «Vestnyka dlia Rusynov Avstryiskoi derzhavy» [Transcarpathian issues on the pages of "Herald for Rusyns of the Austrian State"], *Naukovyi visnyk UzhNU. Seriya Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*, vyp. 2 (30), Uzhhorod, s. 179–182. (in Ukrainian).
- Svitlyk, N., 2013b. Lystuvannia Ivana Rakovskoho z Yakovom Holovatskym, yak zrazok kulturnoi spivpratsi intelihentsii Zakarpattia i Halychyny [Correspondence of Ivan Rakovsky with Yakov Holovatsky, as an example of cultural cooperation of the intelligentsia of Transcarpathia and Galicia], *Naukovi zapysky Bohoslovsko-istorychnoho nauково-doslidnoho tsentru imeni arkhimandryta Vasylia (Pronina)*. Materialy Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii do 100-richchia z dnia narodzhennia arkhimandryta Vasylia (Pronina), vyp. 2, Mukachevo, s. 94–103. (in Ukrainian).
- Svitlyk, N., 2012. Publitsystyka zakarpatskykh vchenykh na storinkakh halytskoi periodyky seredyiny – druhoi polovyny XIX stolittia [Journalism of Transcarpathian scientists on the pages of Galician periodicals from the middle to the second half of the 19th century], *Naukovyi visnyk UzhNU. Seriya istoriia*, vyp. 29, Uzhhorod, s. 164–173. (in Ukrainian).
- Sochka-Borzhavyn, V., 1995. Budyteli podkarpatskykh rusynov [Awakeners of Subcarpathian Ruthenians], Uzhhorod, s. 11–13. (in Ukrainian).
- Studynskiy, K., 1901. Z korespondentsii Denysa Zubrytskoho (1840 – 1853) [From the correspondence of Denys Zubrytskyi 1850 – 1862], Lviv, 140 s. (in Ukrainian).
- Studynskiy, K., 1905. Korespondentsiia Ya. Holovatskoho v litakh 1850 – 1862 [Correspondence of Y. Holovatskyi in the years 1850 – 1862], *Zbirnyk filolohichnoi sektsii NTSh*, t. 8–9, Lviv, 592 s. (in Ukrainian).

Nelia Svitlyk

Candidate of historical sciences, associate professor of the Department of Antiquity, the Middle Ages and the history of pre-modern Ukraine,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

GALICIAN SYMPATHIES OF TRANSCARPATHIAN REVIVALISTS: COLLABORATION OF I. RAKOVSKYI AND V. DOBRYANSKYI WITH Y. HOLOVATSKYI

This article examines the collaboration of Transcarpathian scientists Ivan Rakovskiy and Viktor Dobryanskyi with the Galician linguist Yakov Holovatskyi. The purpose of the study is to analyze the main content of personal contacts between scientists based on their private correspondence and journalistic heritage. The research methodology is based on the use of empirical research methods, biographical methods and source analysis. The publication studies the process of cooperation between scientists in the conditions of the post-revolutionary revitalization of social and cultural life among Ukrainians of the Austrian Empire. The epistolary heritage between scientists is analyzed, part of which is introduced into scientific circulation for the first time. On the basis of private correspondence, the main ways of cooperation between Transcarpathian and Galician scientists were investigated. The studio draws attention to the contradictions of this cooperation and the obstacles to the national rapprochement of Ukrainians in the Habsburg Empire. The article also studies the journalism of Transcarpathian scientists on the pages of Galician periodicals, which was an

important segment of cultural contacts. Based on the study of the source material, the main components of the collaboration between I. Rakovsky, V. Dobryanskyi and Ya. Holovatskyi were considered. The article also summarizes some conclusions in the problem of researching personal and institutional relations between Transcarpathian and Galician intelligentsia during the times of national revival and formation of the Ukrainian nation.

Keywords: *Cultural relations, private correspondence, epistolary heritage, journalism, Russophilism, Muscophilism, national identity.*

Надійшла до редакції / Received: 30.09.2024

Схвалено до друку / Accepted: 08.12.2024

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(439)"13/14":927.73Перені

DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(51\).2024.319623](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(51).2024.319623)

ФОРМИ ПРЕДСТАВНИЦТВА (РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ) ВЛАДИ НА ПРИКЛАДІ РОДИНИ ПЕРЕНІ У XIV – XV СТ.

Ласлов Зубанич

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: laslov.zubanych@uzhnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-3351-0512>

Ігор Прохненко

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології, етнології та культурології факультету історії та міжнародних відносин,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: igor.prokhnenko@uzhnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-9100-3914>

Для більш глибокого пізнання минулого дослідникам доступна низка допоміжних (спеціальних) історичних наук. Крім класичних предметів (геральдика, сфрагістика, інсигнологія, генеалогія, архонтологія та ін.), останнім часом у методології історичної науки з'явився ряд нових, сучасних допоміжних наук (історична психологія, мережевий аналіз та ін.). Дослідження родової (сімейної) історії вже з XIX століття відіграє важливу роль в науковому житті Угорщини, водночас завдяки оцифруванню, здійсненому в Угорському національному архіві – Державному архіві та доступним в останній час документам, знову зріс інтерес до вивчення історії родів зі значною історичною спадщиною (та архівними матеріалами). На основі архівного зібрання родини Перені з Нялабу, а також архіву баронів Перені, що знаходиться у Державному архіві Закарпатської області, дослідники можуть отримати відносно точне уявлення про історію роду Перені у XIV – XIX сторіччі. Це важливе ще й тому, що краєзнавча історична наука досі торкалася лише частини історії родини та її видатних особистостей. У ході дослідження ми більш детально зупинимося на ранньому періоді історії родини Перені, пов'язаному з люксембурзьким періодом (1387 – 1437) історії Угорського королівства. Члени родини Перені, які походили з комітату Абауй і які досягли дворянського, а згодом аристократичного статусу, піднялися до найвищого рівня влади завдяки своєму особистому таланту та вірності монарху й стали одними з найбагатших землевласників країни. Під час своїх європейських подорожей (у супроводі короля чи з незалежною дипломатичною місією) члени родини Перені (які належали до найближчого оточення короля Жигмонда) мали змогу познайомитися з різними формами представництва (репрезентації) влади, які вони згодом належним чином застосовували у своєму повсякденному житті та у їхньому ширшому середовищі. Деякі з цих форм збереглися донині, демонструючи діяльність роду Перені, як меценатів культури. Наприклад, герби, якими користувалися члени родини Перені, прикрашали церковні та світські пам'ятки архітектури, печатки та надгробки, демонструючи положення/статус їх носія/володаря в соціальній ієрархії. У результаті археологічних досліджень, крім раніше відомих надгробків із Требішова та Рудабані, нещодавно були знайдені нові в Абауйварі та Королеві.

Ключові слова: Перені, король Жигмонд, герб, комітат, ішпан, барон, Угорське королівство.

Постановка проблеми. Середньовічний феодалізм по праву можна назвати епохою прав і привілеїв, оскільки соціальне розшарування в країнах і формування ідентичності кожної групи в ньому відбувалося навколо привілеїв, наданих монархом. Соціальну групу з однаковими привілеями можна назвати станом. Дворянство, яке становило близько 5 % населення Угорського королівства, було соціальним прошарком, який поряд із королем мав найбільшу політичну владу та статки. Хоча положення Золотої булли (1222 р.) та Tripartitum (Триєдиної книги Іштвана Вербовці 1514 р.) констатували рівноправність знаті, у межах дворянського стану в XIV – XV столітті виявилися значні відмінності в багатстві, що суттєво збільшило вплив аристократії на монарха, а відтак і на країну. Серед них були керівники

комітатів, а також ті, що обіймали державні та придворні посади, які «автоматично» входили до тогочасного уряду – королівської ради. Часто траплялося, що завдяки королівській милості деякі з родин досягали значного зростання як престижу, так і багатства. Чудовим прикладом цього є піднесення родини Перені (або її різних гілок) під час правління Жигмонда I (Люксембурзького), спочатку завдяки їхнім особистим якостям, а потім і службі у супроводі короля. Внаслідок майнової політики короля Жигмонда більше двох третин королівських замків потрапили до приватних рук. Створені таким чином спадкові маєтки могли забезпечити належне матеріальне підґрунтя для представників аристократії для використання інструментів/форм представництва влади як при королівському дворі, так і у своїх власних

резиденціях. Форми приналежності до стану баронів (титули, використання гербів і печаток) за правління короля Жигмонда (1387–1437 рр.) значно розширилися, зокрема шляхом адаптації європейських форм. Можливості соціального представництва були ще більше розширені через світські лицарські ордени (Орден Святого Дьєрдя (1326 р.), Орден Дракона (1408 р.), засновані Анжуйським і Люксембурзьким королями. Під час європейських подорожей монарха та його більш тривалої участі в Констанцькому соборі угорське дворянство привносило в Угорщину європейські зразки. Завершальним етапом формування дворянства стала стаття XXII закону від 1498 р., в якій перераховано аристократичні роди (38 дворян і 2 родини поіменно), які були зобов'язані виставляти військові формування під своїм прапором (бандерою).

У нашому дослідженні ми маємо на меті прослідкувати та проаналізувати ранню історію дворянського роду Перені, а також дати аналіз різних форм репрезентації влади (герби, печатки, оздоблення будівель, надгробки/епітафії) на основі наявних предметів пам'яток і документів Угорщини.

Мета статті полягає в тому, щоб на прикладі родини Перені розглянути різні форми суспільно-політичного розвитку дворянства в середні віки, спираючись на наявні дані, простежити розвиток кар'єри, впливу й участі представників роду Перені на державну політику в XIV–XV ст., дати аналіз матеріальним пам'яткам, що представляють владу, а також дати оцінку їх художньої та історичної цінності.

Стан вивчення проблеми. За останні десятиліття в угорській історичній науці розпочалася переоцінка діяльності короля Жигмонда (Люксембурзького) [Bárány, 2004, 2013, 2014, 2019; Jékely, 2014], опубліковано багато джерел про його міжнародну діяльність, паралельно з цим молоде покоління істориків почало вивчати діяння членів нової аристократії, яка піднялась на щаблі влади завдяки вірній службі королю [Novák, 2014, 2018, 2019, 2020]. Важливим джерелом дослідження є документи, які були опубліковані у монографіях та статтях з історії Угорського королівства [Zubánics, 2010, 2016, 2020; Зубанич, 2012, 2013 а, б, 2014 а, б], про історію Земплінського [Szirmai, 1804] та Угочанського комітату [Szabó, 1994]. У ході дослідження були використані неопубліковані [ДАЗО, 1, 2, 3, 4, 5, 6; MNL OL, 1, 2, 3, 4, 5, 6] та опубліковані [PCSO, 2008; C. Tóth, 2006; Wagner] архівні джерела, матеріали сімейної історії Перені [Horváth, 1908; Kobály, 1999, 2001; Komáromy, 1894, 1895, 1896, 1900, 1901; Csátary, 1993], історії державної влади [Fallenbüch, 1988; Zsoldos, 2017], історії соціально-економічних відносин [Acsády, 1897; Magyarország birtokviszonyai, 1990; Úr és paraszt..., 1941; Міговк, 2023; Міговк, Зубанич, 2023], матеріали спеціальних історичних дисциплін [Bárczay, 1897; Csérgeő, Csoma, 1888; Engel, 2001; Nagy, 1862; Однороженко, 2011], матеріали археологічних розкопок [Prohnenko, Mojzsesz, Zsilenko, 2013; Прохненко, Жиленко, Мойжес, 2016, 2018; Prohnenko, Zsilenko, Buzás, 2016], в яких знайдено багато джерел, які пов'язані з історією та видатними представниками родини Перені в середньовіччі.

Виклад основного матеріалу. Родина, що

походить із комітату Абауй, та історію якої можна простежити з XIII ст., у XIV–XVI ст. була домінуючим «кланом» угорської аристократії, її члени носили державні та придворні сани, а також володіли значними маєтками, більшість з яких була зосереджена в Північно-Східній Угорщині. Після вимирання двох основних гілок (ріхнівської та теребеської) про представника молодшої (нялабської) гілки (Габора Перені, головного королівського комірника – *magister subiculariorum*) король Уласло II у своїй грамоті від 26 січня 1505 р., виданій в м. Буді, зазначає, що: «з моменту прибуття короля в країну, він (тобто Габор Перені) супроводжував його та двір, а також служив в окремих посольствах» [Tringli, 2008, old. 345–346], тому король надав йому та його нащадкам право користуватися печаткою з червоного воску (тобто підтвердив їх приналежність до баронського стану). Перені – єдина родина, для якої наразі не маємо грамоти про дарування титулу чи підвищення у рангу, яка була б видана у період після 1526 р. Водночас завдяки нялабському сімейному архіву (який зберігається в Угорському національному архіві), ми маємо доступ до вельми значного гербового матеріалу. Розгалужена мережа зв'язків між трьома гілками роду, а також державні та придворні посади, які обіймали його представники, викликали важливий попит у владній репрезентації, де родовий/сімейний герб відіграв помітну роль. У цей період увійшло в повсякденне користування зображення відомого усім розширеного герба родини, розділеного на чотири поля.

У суспільній свідомості закарпатців родина Перені асоціюється насамперед із містом Нодьсевлюш (тепер Виноградів), проте коріння роду слід шукати в селі Перень Абоуйського комітату. Походження роду та його першого відомого представника – Орбана досі оповите невідомістю. Історик та архіваріус Андраш Комаромі, один із дослідників архіву Перені, зазначає: «Наші автори історії родоводів ... погоджуються з тим, що рід Перені, який виник на початку Анжуйського періоду, і який став відомим під час правління (короля) Жигмонда та, до поразки під Могачем, процвітав у трьох гілках, походить від Орбана (з) Добоша, який від короля Ендре III близько 1292 року отримав у дар село Перень, розташоване в комітаті Абауй, неподалік від Кошио (тепер місто Кошиці)» [Komáromy, 1899, old. 2–3]. Оскільки оригінал грамоти не зберігся, фахівці можуть лише висувати свої гіпотези щодо її змісту. Водночас на думку Комаромі, прислівник Добоші (de Dobos) однозначно слід відкинути, оскільки це, ймовірно, «вставка» пізніших генеалогів, яка виникла у зв'язку з володінням маєтком Надьдобош у комітаті Сатмар [Komáromy, 1899, old. 2–3.; Novák, 2018, old. 24].

Починаючи з 1316 р., сини Орбана вже постійно зустрічаються у документах як Перені (de Purven, Pirin, Perweyn), тому цілком імовірно, що поселення в комітаті Абоуй було родовим маєтком, яким пізніші нащадки володіли спільно. Комаромі на підставі подібних назв/прізвищ у Вародійському реєстрі (збірник судових рішень 13 ст.) (Perven, Perrin, Perin/Perun), припускає, що як власне ім'я та назва володіння Перені походить з території, де оселилися

прибулі народи – гості (*hospes*). Знатну особу зі схожим іменем Пірін ми зустрічаємо в комітаті Спіш. Так само існує багато припущень щодо походження Орбана, а саме, на думку фахівців, він міг бути саксонського (німецького) або латинського (італійського) походження [Komáromy, 1899, old. 4-6., Novák, 2018, old. 9]. На думку Іштвана Трінглі, іншого упорядника та дослідника архіву Перені [Tringli, 1992, old. 176], хоча всі сини Орбана носили прізвище Перені, їх крім прізвища нічого не зв'язувало. Члени роду, розділені на три гілки, йшли різними життєвими шляхами, і ніщо їх не пов'язувало, крім спільного предка. Тому в середні віки рід Перені слід розглядати не як одну родину/сім'ю, а як три окремі. Такої ж позиції дотримується й Адам Новак [Novák, old. 2018], який більш детально вивчав історію теребеської гілки Перені. Розширення володінь Перені починається в епоху олігархів (провінційних володарів), їхня перша власність географічно перебувала під владою магната північно-східної частини країни Омодея Аба. Після вбивства Омодея Аби в м. Кошшо та після битви під Розгоні (1312 р.) дрібне та середнє дворянство регіону виступило на боці короля Кароля Роберта.

Син Орбана «Перені», Янош (*засновник баронської гілки*) разом зі своїм братом Міклошем у 1316 р. ще перебував на службі у сина Омодея Аби — Ласло, а потім перейшов на королівську службу і приблизно в 1317 р. загинув у боротьбі проти Матея Чака. Баронська гілка, яка походить від сина Орбана Яноша, фігурує в історичній літературі як нялабська, молодша, або Малий Перені (представники цієї групи живі й сьогодні). Володіння, які вони придбали пізніше, в основному були розташовані в комітатах Земплін (Нодьіда) та Угоча (Нялаб і Нодьсевлюш).

Син Орбана Міклош (I) (*засновник рихнівської гілки*) досяг більш значної кар'єри, як член «фамілії» (оточення) палатина Філіпа Другета, став віцеішпаном (*заступник ішпана, керівника комітату*) комітатів Спіш та Уйвар. У 1319 р. Міклош отримав маєток Кабала в комітаті Шаріш як королівський дар, за яким слідували ще кілька інших у комітатах Спіш, Шаріш і Саболч. Міклош Перені зробив дуже серйозну кар'єру в провінції Другетів, яка охоплювала кілька комітатів Північно-східної Угорщини: спочатку він був королівським суддею (*iudex curie*), а між 1323 і

1327 рр. також обіймав посаду палатинського (*надорського*) судді (*viceiudex palatini*) [Zsoldos, 2017, old. 119–137]. Пізніше, з 1329 по 1334 рік, Перені обіймав також саму посаду в уряді палатина Віллерма Другета. Деякі видання пишуть про нього, як про ішпана (*comes Nicolaus de Perwen*) і навіть приписують йому придворну посаду (стольник), однак цей титул (*comes*), ймовірно, стосувався його посади як судді. Востаннє він згадується живим у документах у 1352 р.

Син Міклоша – Міклош (молодший) піднявся вже вище соціальною драбиною, оскільки в документах фігурує як ішпан комітату Бігор і як кастелян замку Шойомкев. Після смерті Віллерма Другета в 1342 р. король Лайош I ліквідував колишню провінцію Другетів і поставив своїх людей на чолі комітатів. Члени родини Перені стануть кастелянами замку Дюшд'єрі, що потрапив у володіння королеви, а потім самого короля.

Представник третьої гілки, що походить від сина Орбана Іштвана (I), яка згадується як палатинська (надорська), або як представник старшої чи теребеської гілки – від назви їх центрального маєтку. Представники цієї гілки досягли найвищого щабелю станової ієрархії та багатства, ставши сьомою найзаможнішою родиною в країні наприкінці Середньовіччя. У сина Орбана – Іштвана було троє синів (Петер, Імре та Андраш) й одна дочка. Син Іштвана – Петер, зробив успішну кар'єру при дворі короля Лайоша I: у 1359 р. він був придворним лицарем, пізніше кастеляном замків Регец і Чейте, ішпаном комітатів Абоуй, Туровц і Боршод. Після смерті короля Лайоша він також був кастеляном замків та одночасно ішпаном. У результаті своєї королівської служби він володів майже 100 портами в комітатах Абоуй і Земплін. Однак фінансове і соціальне піднесення родини Перені можна віднести до правління Жигмонда I (Люксембурзького).

Представники всіх трьох гілок роду займали важливі державні та придворні посади (уряди), а за свої заслуги отримували в дар значні маєтки. За світською архонтологією між 1301 і 1457 роками, складеною Палом Енгелем [Engel, old. 2001], принаймні один із членів родини Перені завжди знаходиться серед королівських баронів (*barones regni*), або в найближчому оточенні короля.

№:	Ім'я, прізвище	Посада	Роки служби	Інші посади
Посади державного рівня (державні уряди)				
1	Імре Перені	палатин (<i>palatinus, comes palatinus</i>)	(1504 – 1519)	ішпан комітату Абоуй
2	Петер Перені	мачванський бан	1397, 1400 – 1401	ішпан комітатів Унг, Земплін, Сотмар, Угоча, секельський ішпан
		головний крайовий суддя (<i>judex curiae regiae</i>)	1415 – 1423	
3	Міклош Перені	северинський бан	1390 – 1391	
4	Імпе Перені	таємний канцлер	1405 – 1418	
5	Янош Перені	головний королівський казначей (<i>tavernicorum regalium magister</i>)	1438 – 1443, 1445 – 1458	ішпан комітатів Земплін, Абоуй

<i>Придворні посади (придворні уряди)</i>				
6	Міклош Перені (ріхної)	головний королівський конюший (<i>agazonum regaliū magistri</i>)	1417 – 1420	суддя куманів та ясів
7	Міклош Перені (потокі)	головний королівський конюший (<i>agazonum regaliū magistri</i>)	1420 – 1428	ішпан комітатів Мараморош, Тренчен, Земплін, Нітра, капітан річки Ваг
8	Міклош Перені	головний королівський виночерпій/чашник (<i>pincenarum regaliū magister</i>)	1387 – 1390	кастелян замку Дюшд'єр, ішпан комітатів Абауй, Земплін
9	Янош Перені	головний королівський виночерпій/чашник (<i>pincenarum regaliū magister</i>)	1390 – 1396	ішпан комітату Абоуй
10	Імре Перені	головний королівський виночерпій/чашник (<i>pincenarum regaliū magister</i>)	1397 – 1404	ішпан комітатів Абоуй, Боршод
11	Іштван Перені	головний королівський стольник (<i>dapifenorum regaliū magistri</i>)	1431 – 1437	ішпан комітату Земплін
12	Янош Перені (старший)	головний королівський стольник (<i>dapifenorum regaliū magistri</i>)	1431 – 1437	ішпан комітату Земплін
13	Міклош Перені (кромпахський)	головний королівський стольник (<i>dapifenorum regaliū magistri</i>)	1437	

Окрім своїх державних і придворних посад, Перені обіймали посади ішпанів (*керівник комітату, якого призначав король*) кількох комітатів одночасно, але безперервність можна знайти насамперед у випадку комітатів Абоуй, Земплін, Угоча та Мараморош. Це, мабуть, можна пояснити ще й тим, що більшість їхніх маєтків знаходилась у цих комітатах. Крім того, деякі члени родини обіймали посади ішпанів у комітатах Спіш, Шарош, Сатмар, Тренчен, Унг, а також виконували обов'язки секельського ішпана (у Трансильванії).

Кілька членів родини Перені відіграли важливу роль у придушенні повстань проти правління Жигмонда. Зміцнивши своє панування в Угорщині, Жигмонд I перевів увагу на здобуття традиційної люксембурзької спадщини – у рамках цього в 1410 р. йому вдалося бути обраним королем римським. Жигмонд (і його найближче оточення) кілька разів залишав Угорщину. У 1412 – 1419 рр. він спочатку перебував у Північній Італії, де вів переговори про ліквідацію розколу в Католицькій церкві, та в результаті його дипломатичних зусиль у листопаді 1414 р. в імперському місті Констанц був скликаний Вселенський собор. Перед початком собору в м. Ахені

він був помазаний «королем римським». На Констанцькому соборі король і його оточення перебували з грудня 1414 по червень 1415 року, а потім влітку 1415 р. вирушили на переговори до арагонського міста Перпіньян. Король Жигмонд на весні 1416 р. на запрошення французького короля Карла VI прибув до Парижа, де взяв на себе роль посередника між англійцями та французами у відновленій Столітній війні. Потім, 16 серпня в Кентербері він досяг угоди з англійським монархом Генріхом V [Bárány, 2004, old. 1346–1361]. 27 січня 1417 р. Жигмонд знову прибув у Констанц, де був обраний новий папа католицької церкви Мартін V.

Наступна значна закордонна подорож Жигмонда Люксембурзького відбулася влітку 1430 р. Спочатку він провів імперський рейхстаг у Нюрнберзі, потім у листопаді 1431 р. в Мілані він був коронований королем Італії. Його імператорська коронація відбулася 31 травня 1433 р. в соборі Святого Петра в Римі. Між жовтнем 1433 і травнем 1434 р. він перебував на Базельському соборі. За свідченнями документів, що збереглися, у коронації в Ахені брали участь таємний канцлер (терebesький) Імре Перені (син Петера) та головний королівський конюший

Міклош Перені (син Міклоша). На Констанцькому соборі були присутні Янош Перені (син Імре), таємний канцлер (теребеський) Імре Перені (син Петера), теребеський Іштван Перені (син Імре), (потокський) Міклош Перені, головний королівський конюший Міклош Перені (ріхносський), королівський суддя Петер Перені (нялабський), головний королівський конюший Іштван Перені (син Імре). На імператорському вінчанні у Римі монарха супроводжував (теребеський) стольник Іштван Перені (син Імре).

Під час своїх європейських «турне» представники угорської аристократії не тільки познайомилися з тамтешніми культурними цінностями та формами представництва, а й перейняли більшість із них. Серед яких важливу роль відігравали герби, як неодмінні аксесуари придворної та лицарської культури. Розвиток угорської геральдики можна пов'язати з правлінням королів Анжу, перша відома грамота була видана у 1326 р. Карлом Робертом. Однак перша грамота, на якій повністю зображено подарований герб, була видана канцелярією короля Жигмонда 16 жовтня 1398 р. Наприкінці XIV століття іноземні канцелярії почали випускати кольорові гербові грамоти, і незабаром вони були перейняті та в Угорщині. Масова видача такого роду грамот почалася в 1414 р., коли Жигмонд, як римський король, з'явився на Констанцькому соборі у супроводі угорської знаті. У період між засіданнями собору відбувалися лицарські турніри, й угорська знать не бажала відставати від своїх сучасників за репрезентацією. Герби присутніх на соборі угорських вельмож були зафіксовані в численних гербових альбомах. Один з таких є Рішенальська хроніка [Jékely, 2014, old. 357–372], до якої включено кілька угорських дворянських гербів. Такі ж герби можна знайти в колекції гербів Конрада Грюнеберга [Jékely, 2014, old. 357–372]. На Констанцькому соборі вражаючи герби були представлені в Португальському кодексі, відомому як Livro de Arautos [Jékely, 2014, old. 357–372]. Він також містить герби чотирьох членів родини Перені.

Походження герба родини Перені досі невідоме. Відповідно до класичного геральдичного опису, на гербі зображено уявну істоту – людину-орла. Оскар Барцої у своїй праці під назвою «Довідник з геральдики» пише: «Людина-орел» (*Adlertmann*) – надзвичайно рідкісна фігура. Сейлер називає емблему родини Пера, що зображає голову бородатого чоловіка на крилатих ногах, унікалом. У нашій країні ця емблема можна побачити в гербі Перені» [Várcsai, 1897, old. 152–153.]. Можна припустити – через значну схожість – що предок Перені, Орбан, міг бути якимось чином пов'язаний із родиною Пера з Каринтії. Оригінальний герб: «у синьому полі, на золотій короні з листям, між двома вертикальними, чорно-опереними крилами й озброєними золотими кігтями орла стоїть натуральна людська голова з чорним волоссям, довгою, загостреною бородою і чорною косою. Фігура герба є одночасно надшоломником» (рис. 1). Цей герб можна побачити також у святині собору Св. Єлизавети в м. Кошшо, яку описав Йозеф Чома. Тут ви можете побачити 17 гербів, у тому числі символ родини

Перені: «на синьому полі щита на увінчаній ліліями короні стоїть повернута вліво, розкинувши ноги довгокрила, довгохвоста фігура птаха з бородатим людським обличчям» [Csoma, 1889, old. 22]. Як зазначає Йозеф Чома, спотворення опису герба пов'язане з тим, що його описувачі не знають/розуміють значення оригінального герба (у нашому випадку людини-орла). Цей коментар експерта можна простежити до того факту, коли Іван Надь також надає неправильний (спотворений) опис у своїй роботі, яка представляє історію та герби родин Угорщини: «Його герб, як показує гравюра вище, являє собою щит, поділений на чотири поля, у 1-му і 4-му червоних полях коронована сирена або чудовисько з головою коронованої людини або чудовисько з риб'ячим хвостом на короні; на 2-му і 3-му синіх полях здблений коронований лев. Щитотримач – принаймні в епоху палатина Імре Перені – крилатий янгол» [Nagy, 1862, old. 237].

На ту саму загальну помилку у своєму дослідженні посилається Ласло Фейерпатакі, представляючи дьендешський альбом із гербами, де зазначає: «Навряд чи знайдеться герб, чия – за загальним визнанням – своєрідна і трохи незрозуміла давня форма, через брак розуміння, виявляє стільки варіацій і навіть дуже різного зображення, як у Перені. Родова фігура (у синьому полі на короні з золотими листям, між двома орлиними крилами з чорним прямостоячим пір'ям і золотими кігтями, повернута вправо голова чоловіка з гривою волосся та гострою бородою, нахиленою вперед), в баронському гербі стала сиреною з коронованими крилами, а в описуваному – червоним птахом із людським обличчям» [Fejérpataky, 1888, old. 177].

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що описані нами класичний (давній) і розгорнутий герби є геральдично правильними варіантами. Класичні зображення ми знаходимо у вже згаданих книгах гербів, створених на Констанцькому соборі, з тією різницею, що в них герб (людина-орел) парить, тобто в щиті немає відкритої золотої корони (рис. 2 і 3). Пізніше цей герб був змінений на герб з чотирьох частин для теребеської та нялабської (баронський) гілок: «первісний герб, повернутий праворуч у 1 і 4 полях, і золотий лев, коронований або некорований у червоному 2 і 3 полях» (рис. 4).

У своїй роботі про історію теребеської гілки родини Перені Адам Новак стверджує, що до 1458 р. гербова фігура у випадку родини Перені вважалася єдиною, а значною зміною стала тільки заміна сторін (поворот гербової фігури). Подальша модифікація герба Перені пов'язана з палатином Імре Перені, який у 1515 р. був одним з укладачів династичного договору між Габсбургами та Ягеллонами. Згідно з договором, угорський і чеський престолонаслідник Лайош був заручений з онукою імператора Максиміліана (I) Габсбурга – Марією, а Анна Ягеллонка мала стати дружиною одного з його онуків (Карла, або Фердинанда). На думку деяких дослідників, Імре Перені дізнався про таємні пункти договору лише після його підписання і протестував королю в Пожоні (нині Братислава) від імені станів королівства. Щоб переконати палатина у своїх «благих намірах», Уласло

II подарував йому замок і маєток Шіклош, а імператор Максиміліан підвищив його до рангу князя Священної Римської імперії грамотою від 27 вересня 1517 р. в Бадені. Імператорська грамота далі розширила герб Перені: «*Старовинний герб включено до серцеподібного щита, на 1-му та 4-му червоних полях якого зображено золотий лев, повернений праворуч із золотою короною, на 2-му та 3-му червоних полях - золотий гарпій (грифон), повернений праворуч що тримає відкриту золоту корону, на його ший висить срібна стрічка з написом з обох боків: MСММ (Maximī caesaris Maximilianī tūnus)*» (рис. 5). Щит тримає янгол, одягнений у коштовні, позолочені шати. Нашоломники: праворуч – золотий лев, повернутий ліворуч, праворуч – золотий грифон, що тримає золоту корону, повернутий праворуч. Навколо щита намет праворуч і ліворуч з червоно-синім фоном (рис. 6). Однак сам Імре Перені ніколи не користувався цим гербом на своїх символах влади (на своїй печатці палатина держави).

Одним із важливих елементів репрезентації влади є використання гербів на печатках. До другої половини XIV ст. символами, яких ще і сьогодні можна вважати гербами, володіли лише вельможі, серед яких ті, хто мав високі державні сани (палатин, головний крайовий суддя, воєвода, бан), і як такі, могли видавати (судові) грамоти, засвідчені власною печаткою. Ці печатки можна розділити на три групи:

1) на печатках використовувався власний родовий символ чи герб, а займана посада вказувалася лише написом на печатці;

2) поєднання родових гербів з символікою державної влади;

3) замість власних родових гербів використовувалися символи державної влади.

Члени родини Перені, які обіймали державні посади, користувалися печатками, які можна віднести до першої групи, де на печатці був зображений родинний герб (простий або розширений), а на посаду вказував напис латинською мовою. Кілька таких грамот збереглося в Угорському національному архіві, ми представляємо деякі з таких печаток, які збереглися в хорошому стані:

1) Печатка мачванського бана (з 1393 р.), секельського ішпана (пізніше королівського судді) Петера Перені (рис. 7).

2) (третя) печатка королівського комірника/скарбника Яноша Перені (сина Імре) (з 1439 р.), за описом: «*кругле поле з трираменним дзеркалом, відокремленим окремою суцільною лінією, з родовим гербом, повернутим праворуч, на шоломовому орнаменті (нашоломнику) на турнірному шоломі розвернутого в праву сторону, з підбиттями намету з обох боків. Зірчастий орнамент на переломах полів нашоломника. Кільце, облямоване з обох боків суцільною лінією з готичним мінускульним текстом: [+] s(igillum) • iohannis • de • peren • magistri • tauarnicor(um)* (печатка комірника/казначея Яноша Перені)» (рис. 8).

3) (четверта) печатка (з 1452 р.) королівського комірника Яноша Перені (сина Імре), згідно з описом: «*родовий герб, що стоїть на трипроменевої короні в круглому полі, повернутий праворуч. У крузі*

облямований з обох боків суцільною лінійною облямовкою готичний мінускульний текст: s(igillum) • iohannis • de • peren • magistri tauarnicor(um) (печатка комірника/скарбника Яноша Перені) (рис. 9).

Печатка палатина Імре Перені на грамоті 1505 р. (рис. 10) та його перстнева печатка на грамоті 1517 р. (рис. 11). На обох типах печаток бачимо розділений на чотири поля герб з традиційним чоловіком-орлом та з левами, щит тримає ангел із хрестом на голові. Обрамлюючий напис: „*S D EMERICI * DE PEREN * COMITIS ET PALA * RE VN*” (печатка ішпана та палатина У(горського) К(оролівства) пана Імре Перені).

Крім використовуваних раніше репрезентативних елементів (користування печатками), герби з'являються в Угорщині на надгробках і на різних декоративних елементах будівель, ймовірно, через європейський вплив. Відомі кілька надгробків із червоного мармуру цього періоду, серед яких також надгробки представників родини Перені:

1) Надгробок таємного канцлера Імре (II) Перені. Більший і менший уламок надгробка були знайдені в 1969 р. серед руїн монастиря Паулінів у Фелшенярад. Його матеріал – червоний мармур, зараз він знаходиться в Музеї ім. Отто Германа в Мішкольці (Угорщина): його шрифт – готична мінускула (з прописною літерою) (рис. 12).

2) Надгробок стольника Іштвана (II) Перені. Ймовірно, його теж встановили у монастирі Фелшенярад, але зараз його можна побачити вбудованим у східну стіну реформатської церкви в Рудобаня (Rudabánya, Угорщина). Нижня частина з написом навколо відсутня. Його матеріал – червоний мармур, його шрифт – готична мінускула (з трьома прописними літерами) (рис. 13).

3) Надгробок стольника Яноша (II) Перені виготовлений у 1438 – 39 рр. Матеріал – червоний мармур, шрифт – готична мінускула (11 прописних літер). Нині він знаходиться в римо-католицькій церкві в Тевкетеребеш (*Trebišov*, Словаччина) (рис. 14).

На всіх трьох надгробках зображено традиційний герб Перені – профіль бородатого чоловіка з п'ятикутною короною з ліліями, що виростають з неї, з обличчям фігури, повернутої праворуч, із пазуристими крилами, орлиними ногами, що визирають з-під ший, із заплетеною назад косою. На надгробку головного королівського стольника Іштвана Перені (II) поруч з Орденем Дракона (*Societas Draconistarum*) можна побачити емблему Арагонського ордена Канна (двовухий глечик/ваза із трьома гілками квітів), а на надгробку Яноша (II) ці малюнки супроводжуються іншою інсигнією – т. зв. SS-ланцюжком або комірцем династії Ланкастерів. Ці останні придворні сановники отримали під час супроводу свого короля в Арагону та в Англію від тамтешніх правителів.

Під час археологічних розкопок останніх років виявлено багато нових знахідок, серед яких також є й ті, що пов'язані з родиною Перені. При розкопках реформатської церкви в Абоуйварі (Абауйвар, Угорщина) у 2008 – 2009 рр. було знайдено надгробок із туфу із зображенням герба Перені, який, згідно з написом, вшановує пам'ять Петера Перені, який помер

26 червня 1403 р. Археологи, які проводили розкопки, припускають, що надгробок міг бути виготовлений пізніше, у другій половині XV ст., щоб позначити могилу головного крайового судді, секельського ішпана Петера Перені, й у випадку якого каменяра помилково пропустив цифру, що означає десятиліття. Текст напису: „*hic est sepultus magnificus vir dominus petrus de pereen feria VI p(ro)xi(m)a ante festum visitat[i]o[n]is anno domi[ni] 14tercio*” [Rácz, Héczey-Markó, 2013, old. 3]. Інша подібна знахідка була виявлена під час археологічних розкопок у замку Нялаб у Королеві (Україна) у 2015 році. За описом, який підготували Ігор Прохненко та Марія Жіленко: «із шару нижче 1 горизонту – два фрагменти не дуже великого, але масивного (60,02 кг) червоного мармуру, ймовірно, верхня частина надгробка, що зображає чоловіка у повний зріст у шоломі, і який спирається на лежачого лева» [Prohnenko, Zsilenko, Buzás 2016, old. 8]. Порівнюючи його з різними подібними надгробками, експерти дійшли висновку, що надгробок Перені в замку Нялаб, ймовірно, датується останнім десятиліттям XV століття, зразки якого могли бути виготовлені в королівській майстерні скульптур (рис. 15).

Герб Перені, як засіб репрезентації влади, є повторенням зображення на центральних будівлях маєтку родини: у замку Шарошпатак (рис. 16), замку Шіклош (рис. 17) і в замку Нялаб у Королеві (рис. 18–19). Їх можна побачити насамперед на фасадах будівель, на різьблених колонах, а також на камінних балках і пічних кахлях. У більшості випадків використовується давній, простіший герб, а герб із чотирьох полів палатина Імре Перені, переважно зустрічається у нових надбаннях (Шарошпоток і Шіклош). Незважаючи на різні перебудови, проведені у замку Шіклош, зберігся герб, виготовлений італійськими каменярами, на якому зображено

кучерявого юнака з рогом достатку та з гербом Перені та датою 1515. Від вигравірованого напису залишився текст: *EMERICUS DE PERE /// ABAWIVARIENSIS REG///*. (В оригіналі: Emericus de Perényi Comes Comitatus Abaujvariensis, Regnum Hungariae Palatinus – Імре Перені, спадковий феїшпан комітату Абоуй, палатин Угорщини). Іншою важливою пам'яткою з Шіклоша є камінь із гербом, висіченим із сірого вапняку та вигравіруваними написами. Під традиційним гербом Перені є такий напис: *MILIT DEUS MISERICORDIAM SUAM SUPER ME ETORIPUIT ME DE MEDIOCATULI LEORUM DORMIVI CON TURBATUS* (Бог послав своє милосердя і визволив мене від левів, коли я спав у страху і тривозі.)

Висновки. Хронологічний період середньовічної Угорщини, який розпочинається з XIV ст., називаємо епохою «змішаних» королівських династій (Анжу, Люксембург, Габсбург, Ягеллон, Гуняді). Характерним для епохи було те, що майже кожен монарх під час правління намагався спиратися на нову, лояльну йому аристократію, особливо після того, як король Жигмонд, який на початок свого правління мав відносно слабку соціальну базу в Угорщині, зміцнив свою владу, сприяв зміцненню кар'єри кількох баронських родин. Серед них був і рід Перені з комітату Абоуй, який досяг соціального статусу й багатства завдяки лояльності до короля та особистим якостям своїх членів. Через свого короля вони проникли в європейську «велику політику», ба більше, на знак визнання своїх заслуг вони стали членами кількох європейських (англійського, арагонського) лицарських орденів. Сім'я Перені мала значний вплив на розвиток культури через центри своїх маєтків у комітатах Земплен і Угоча, ставши прикладом для наслідування серед представників середньої знаті. У своїх володіннях із центром Сентміклош Перені відіграли важливу роль у заселенні земель верхнього басейну річки Латориці та створенні мережі поселень.

Список використаних джерел

Джерела:

Неопубліковані:

Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО 1). Сімейний фонд баронів Перені. Копія декрету короля Угорщини Максиміліана про дарування почесного звання і титулу барона королівському наміснику Емеріху Перені і його спадкоємцям, ф. 60, оп. 1, спр. 7, 1 арк.

ДАЗО 2. Сімейний фонд баронів Перені. Збірник документів поміщицьких родин Перені, Добо, Меліт, Турзо, що зберігаються в архіві Пожоньської капітули, 1521 – 1728 pp., ф. 60, оп. 1, спр. 9, 3 арк.

ДАЗО 3. Сімейний фонд баронів Перені. Листи Габора Перені до дружини Катерини Шалгаї з економічних питань, ф. 60, оп. 2, спр. 25, 3 арк.

ДАЗО 4. Сімейний фонд баронів Перені. Протокол розгляду спору про майно між членами сім'ї Перені, 27.10.1625 р., ф. 60, оп. 4, спр. 9, 1 арк.

ДАЗО 5. Наджупан Угочанської жупи. Опис майна, який овдовіла Ганна Корніш передала своїй дочці Єлизаветі Перені, 1680 р., ф. 674, оп. 8, спр. 79, 3 арк.

ДАЗО 6. Наджупан Угочаскої жупи. Список документів сім'ї Перені, що знаходяться в архіві егерської капітули, 1651 – 1665 pp., ф. 674, оп. 13, спр. 12, 1 арк.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban MNL OL 1), P 537. A Perényi család levéltára. A család egészét érintő iratok. Rokon családok (Szaniszlóffy, Báthory, Czobor, Kállay) iratai, 1553 – 1852.

MNL OL (2), P 1963. A Perényi család levéltára. Birtokjogi és birtokgazdálkodási iratok, 1541 – 1882.

MNL OL (3), P 1967. A Perényi család levéltára. Családtagok iratai, 1539 – 1863.

MNL OL (4), P 1968. A Perényi család levéltára. Országos jelentőségű iratok, 1633 – 1869.

MNL OL (5), P 1969. A Perényi család levéltára. Missilesek, 1612 – 1875.

MNL OL (6), P 1971. A Perényi család levéltára. Rokon és idegen családok (Báthory, Csáky, Czobor, Forgács, báró Horváth, gr. Károlyi, Kornis, Kosztruba, Maksay, báró Sztojka, Huszár, Thurzó) iratai, 1529 – 1845.

Опубліковані:

A Perényi család oklevéltára, 2008. Közzéteszi Tringli István. Budapest: Magyar Országos Levéltár – MTA Történettudományi Intézet, 509 old.

C. Tóth, Norbert, 2006. Ugocsa megye hatóságának oklevelei 1290–1526, Budapest: A MTA–MOL Zsigmondkori Oklevéltár Kutatócsoport kiadványa, 123 old.

Carolus, Wagner. Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum quae jam interciderunt I–IV. (Posonii, Pestini, Lipsiae, 1802). [Online]. Доступно: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/CsaladHely_AltalanosCsaladtortenet_CollectaneaGenealogicoCarolusWagner/?pg=0&layout=s.

Szirmai, Antonius, 1804. Notitia historica comitatvs Zempleniensis, Budae, 371 old.

Література:

Acsády, Ignác, 1897. Régi magyar birtokviszonyok 1494–1598. Értekezések a Történelemtudományok Köréből XVI. Kötet, Budapest: MTA, 81–148. old

Bárány, Attila, 2004. Zsigmond király 1416-os angliai kísérete, Aetas 19., 3–4. szám, 5–30. old.

Bárány, Attila, 2013. A fejedelmi lovagrendek hatása a magyar bárói társadalomban. A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok (szerk. Papp Klára, Püski Levente), Debrecen: Speculum historiae Debreceniense 12., 11–43. old.

Bárány, Attila, 2014. A Luxemburg-ház nyugati (angol, francia, burgundi) kapcsolatai 1378 és 1416 között. „Causa unionis causa fidei, causa reformationis in capite et membris.” Tanulmányok a Konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából (szerk. Bárány Attila, Pósnán László), Debrecen: Printart-Press Kft., 10–35. old.

Bárány, Attila, 2019. Zsigmond "utazó" kísérete Aachentől Rómáig (1414 – 1433). A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása, Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 9–50. old.

Bárczay, Oszkár, 1897. A heraldika kézikönyve. Bp., 508 old.

Csatáry, György, 1993. Levéltári kalázasok, Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 215 old.

Csergheő, Géza, Csoma, József, 1888. A Perényiek középkori síremlékei. Archaeologiai Értesítő Új folyam 8., 4. füzet, 295–303. old.

Csoma, József, 1889. A kassai dóm szentségházán lévő czímerek, Turul 7., 21–26. old.

Engel, Pál, 2001. Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457. Középkori magyar adattár. (PC CD-ROM). Bp.

Fallenbüchl, Zoltán, 1988. Magyarország főméltóságai, Budapest: Maecenas Kiadó, 159 old.

Horváth, Sándor, 1908. Adatok a Perényi család történetéhez (1440 – 1450), Magyar Történelmi Tár, 1908, 1–11. old.

Jékely, Zsombor, 2014. Címerkönyvek és címereslevelek: magyar nemesi címerek a konstanzi zsinat idején. „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából (szerk.: Bárány Attila, Pósnán László), Debrecen: Printart-Press Kft., 355–370 old.

Kobály, Ilona, 1999. A Perényi család kéziratgyűjteménye a Kárpátaljai Honismereti Múzeumban, Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 204 old.

Kobály, Ilona, 2001. A Perényi család kéziratgyűjteménye a Kárpátaljai Honismereti Múzeumban. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv, Nyíregyháza, 15. évf., 199–204. old.

Komáromy, András, 1894. Nyalábvár és uradalma. Századok, 28. sz., 492–519 old.

Komáromy, András, 1895. A báró Perényi család levéltárából (1603 – 1699). Magyar Történelmi Tár., 506–523., 677–699. old.

Komáromy, András, 1896. A báró Perényi család levéltárából (1603 – 1699). Magyar Történelmi Tár. 63–84., 437–457., 689–717. old.

Komáromy, András, 1899. A Perényiek a mohácsi vész előtt. Csalártörténeti Értesítő. 1., 2. old.

Komáromy, András, 1900. A báró Perényi család levéltárából (1420 – 1571). Magyar Történelmi Tár., 119–134. old.

Komáromy, András, 1901. Perényi-féle ingóságok leltára 1569-ből, Magyar Történelmi Tár, 588–597. old.

Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén (szerk. Maksay Ferenc), 1990, Budapest: Akadémiai Kiadó, I. kötet, 571 old.

Magyarország főispánjainak története 1000 – 1903 (szerk.: Medgyesi Somogyi Zsigmond), 1902, Budapest, 256 old.

Nagy, Iván, 1862. Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IX. kötet (P–R), Pest: kiadja Ráth Mór, 852 old.

Novák, Ádám, 2014. A sasember fiai. Egy főúri család és familiája Luxemburgi Zsigmond kíséretében. „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából (szerk.: Bárány Attila, Pósnán László), Debrecen: Printart-Press Kft., 385–400 old.

Novák, Ádám, 2015. Egy felső-magyarországi bárói család birtoklástörténete 1465-ig. A terebesi Perényiek. Agrártörténeti Szemle. 56, 1–49. old.

Novák, Ádám, 2018. A terebesi Perényi család familiárisi hálózata: különös tekintettel a Zsigmond-korra. Középkortörténeti tanulmányok 10: A X. Medieviztikai PhD-konferencia (Szeged, 2017. június 7–9.) előadásai. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 183–208. old.

Novák, Ádám, 2019. Gondolatok a magyar arisztokrácia reprezentációjáról: pecséthasználat és rezidencia a késő középkorban, Honismeret, 66–71. old.

Novák, Ádám, 2020. A terebesi Perényi család története a 15. század közepéig, Debrecen: DE–FIK „Magyarország a középkori Európában” Kutatócsoport (NKFIH-1150-6/2019) és a Printart-Press Kft, 289 old.

Prohnenko I., Mojzsesz V., Zsilenko M., 2013. Kárpátalja középkori és kora újkorai várainak kutatása. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve LV, Nyíregyháza, 203–250. old.

Prohnenko, Ihor, Zsilenko, Mária, Buzás, Gergely, 2016. A nyalábvári Perényi-sírkő. Archaeologia-Altum Castrum Online, Visegrád: Mátyás király Múzeum. 25 old.

Rácz, Miklós, Héczey-Markó, Ágnes, 2013. Egy különös középkori sírkő Abaújháron. Archaeologia-Altum Castrum Online, Visegrád: Mátyás király Múzeum. 6 old.

Szabó, István, 1994. Ugocsa megye, Budapest-Beregszász: Hatodik Síp Alapítvány-Új Mandátum Kiadó, 271 old.

Tringli, István, 1992. Hunyadi Mátyás és a Perényiek. Levéltári Közlemények, 63. (1–2.), 175–192. old.

Ur és paraszt a magyar élet egységében (szerk.: Eckhardt Sándor), 1941, Budapest: Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem, Bölcsészeti Karának Magyarságtudományi Intézete, 222 old.

Zubánics, László, 2010. „Perli-e még ezt a hont más?” Ezer évig tényleg nem volt itt semmi? Vagy mégis?! Honismereti tanulmányok, Ungvár: Intermix Kiadó, 260 old.

- Zubánics, László, 2015. Világok végein. Északkelet-Magyarország a XVI – XVIII. században: politika, gazdaság, kultúra, Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 156 old.
- Zubánics, László, 2016. Vitézi végek dicsérete. A nemesség szerepe a XVI – XVIII. századi Északkelet-Magyarország társadalmi fejlődésében, Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 292 old.
- Zubánics, László, 2020. Múlt tükrében elmerengve... Északkelet-Magyarország mindennapjai a XVI – XVIII. század fordulóján, Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 357 old.
- Zsoldos, Attila, 2017. A Druget-tartomány története 1315 – 1342, Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, 306 old.
- Зубанич, Л. 2014а. Дворянство у системі комітатського управління на Закарпатті у XVI – XVII ст., Науковий вісник Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. Серія Історія, Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, Випуск 229, с. 10–14.
- Зубанич, Л., 2012. Участь дворянства у комітатському правосудді протягом XVI – XVIII століття, Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», вип. 29, с. 8–12.
- Зубанич, Л., 2013а. Дворянство Верхнього Потисся та повстання Дердя Довжі, Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», вип. 1 (30), с. 5–10.
- Зубанич, Л., 2013б. Сентміклошська (Чинадіївська) домінія та дворянська родина Телегді, Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Історія, Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», вип. 2 (31), с. 7–13.
- Зубанич, Л., 2014б. Роль дворянства Закарпаття у суспільно-політичному житті в XVI – XVII століттях, Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Історія, Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», вип. 32, с. 3–9.
- Міговк, Р., 2013. Королівський замок «Ньолаб» у дзеркалі джерел (1262 – 1515), Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», вип. 1 (30), с. 159–162.
- Міговк, Р., Зубанич, Л., 2023. Розвиток міст Лампертсас і Севлюш у Середньовіччі, Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія, 2 (49), с. 66–77.
- Однороженко, О., 2011. „Marchia Ruthenorum” Угорського королівства, Українська (руська) еліта доби Середньовіччя і раннього модерну, Київ: Темпора, с. 417.
- Прохненко, І., Жиленко, М., Мойжес, В., 2016. Королівський замок Нялаб, Вісник Інституту археології, Львів, вип. 11, с. 123–154.
- Прохненко, І., Жиленко, М., 2018. Дослідження замків Закарпаття археологічною експедицією Ужгородського національного університету, Археологія, № 3, с. 107–125.

Referenses

Dzherela:

Neopublikovani:

- Derzhavnyi arkhiv Zakarpaskoi oblasti (dali DAZO 1). Cimeinyi fond baroniv Pereni. Kopiiia dekretu korolia Uhorshchyny Maksymiliana pro daruvannia pochesnoho zvan'nia i tytulu barona korolivskomu namisnyku Emerikhu Pereni i yoho spadkoiemtsiam, f. 60, op. 1, spr. 7, 1 ark. (in Latin).
- DAZO 2. Cimeinyi fond baroniv Pereni. Zbirnyk dokumentiv pomishchytskykh rodyn Pereni, Dobo, Melit, Turzo, shcho zberihaiutsia v arkhivi Pozhonskoi kapituly, 1521 – 1728 rr., f. 60, op. 1, spr. 9, 3 ark. (in Hungarian).
- DAZO 3. Cimeinyi fond baroniv Pereni. Lysty Habora Pereni do druzhyny Kateryny Shalhai z ekonomichnykh pytan, f. 60, op. 2, spr. 25, 3 ark. (in Hungarian).
- DAZO 4. Cimeinyi fond baroniv Pereni. Protokol rozghliadu sporu pro maino mizh chlenamy sim'i Pereni, 27.10.1625 r., f. 60, op. 4, spr. 9, 1 ark. (in Hungarian).
- DAZO 5. Nadzhupan Ugochanskoi zhupy. Opys maina, yakyi ovdovila Hanna Kornish peredala svoii dochtsi Yelyzaveti Pereni, 1680 r., f. 674, op. 8, spr. 79, 3 ark. (in Hungarian).
- DAZO 6. Nadzhupan Ugochaskoi zhupy. Spysok dokumentiv sim'i Pereni, shcho znakhodiatsia v arkhivi yeherskoi kapituly, 1651 – 1665 rr., f. 674, op. 13, spr. 12, 1 ark. (in Hungarian).
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban MNL OL 1), p 537. A Perényi család levéltára. A család egészét érintő iratok. Rokon családok (Szaniszlóffy, Báthory, Czobor, Kállay) iratai, 1553 – 1852. (in Latin, Hungarian).
- MNL OL (2), P 1963. A Perényi család levéltára. Birtokjogi és birtokgazdálkodási iratok, 1541 – 1882. (in Hungarian).
- MNL OL (3), P 1967. A Perényi család levéltára. Családtagok iratai, 1539 – 1863. (in Latin, Hungarian).
- MNL OL (4), P 1968. A Perényi család levéltára. Országos jelentőségű iratok, 1633 – 1869. (in Hungarian).
- MNL OL (5), P 1969. A Perényi család levéltára. Missilesek, 1612 – 1875. (in Latin, Hungarian).
- MNL OL (6), P 1971. A Perényi család levéltára. Rokon és idegen családok (Báthory, Csáky, Czobor, Forgács, báró Horváth, gr. Károlyi, Kornis, Kosztruba, Maksay, báró Sztojka, Huszár, Thurzó) iratai, 1529 – 1845. (in Latin, Hungarian).

Opublikovani:

- A Perényi család oklevéltára, 2008. Közzéteszi Tringli István. Budapest: Magyar Országos Levéltár – MTA Történettudományi Intézet, 509 old. (in Hungarian).
- C. Tóth, Norbert, 2006. Ugocsa megye hatóságának oklevelei 1290 – 1526, Budapest: A MTA–MOL Zsigmondkori Oklevéltár Kutatócsoport kiadványa, 123 old. (in Hungarian).
- Carolus, Wagner. Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum quae jam interciderunt I–IV. (Posonii, Pestini, Lipsiae, 1802). [Електронний ресурс] URL: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/CsaladHely_AltalanosCsaladtortenet_CollectaneaGenealogicoCarolusWagner/?pg=0&layout=s. (in Hungarian).
- Szirmai, Antonius, 1804. Notitia historica comitatvs Zempleniensis. Bvdae, 371 old. (in Latin).

Literatura:

- Acsády, Ignác, 1897. Régi magyar birtokviszonyok 1494–1598. Értekezések a Történelemtudományok Köréből XVI. kötet. Budapest: MTA, 81–148. old. (in Hungarian).
- Bárány, Attila, 2004. Zsigmond király 1416-os angliai kísérete. Aetas 19, 3–4. szám, 5–30. old. (in Hungarian).
- Bárány, Attila, 2013. A fejedelmi lovagrendek hatása a magyar bárói társadalomban. A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok (szerk. Papp Klára, Püski Levente), Debrecen: Speculum historiae Debreceniense 12., 11–43. old. (in Hungarian).
- Bárány, Attila, 2014. A Luxemburg-ház nyugati (angol, francia, burgundi) kapcsolatai 1378 és 1416 között. „Causa unionis causa fidei, causa reformationis in capite et membris.” Tanulmányok a Konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából (szerk. Bárány Attila, Pósnán László), Debrecen: Printart-Press Kft., 10–35. old. (in Hungarian).
- Bárány, Attila, 2019. Zsigmond "utazó" kísérete Aachentől Rómáig (1414 – 1433). A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása, Debrecen: Egyetem Történelmi Intézet, 9–50. old. (in Hungarian).
- Bárczay, Oszkár, 1897. A heraldika kézikönyve. Bp., 508 old. (in Hungarian).
- Csatáry, György, 1993. Levéltári kalászatok, Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 215 old. (in Hungarian).
- Csergheő, Géza, Csoma, József, 1888. A Perényiek középkori síremlékei. Archaeologiai Értesítő Új folyam 8., 4. füzet, 295–303. old. (in Hungarian).
- Csoma, József, 1889. A kassai dóm szentségházán lévő czímerek, Turul 7., 21–26. old. (in Hungarian).
- Engel, Pál, 2001. Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457, Középkori magyar adattár. (PC CD-ROM). Bp. (in Hungarian).
- Fallenbüchl, Zoltán, 1988. Magyarország főméltóságai, Budapest: Maecenas Kiadó, 159 old. (in Hungarian).
- Horváth, Sándor, 1908. Adatok a Perényi család történetéhez (1440 – 1450), Magyar Történelmi Tár, 1908, 1–11. old. (in Hungarian).
- Jékely, Zsombor, 2014. Címerkönyvek és címereslevelek: magyar nemesi címerek a konstanzi zsinat idején. „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából (szerk.: Bárány Attila, Pósnán László), Debrecen: Printart-Press Kft., 355–370 old. (in Hungarian).
- Kobály, Ilona, 1999. A Perényi család kéziratgyűjteménye a Kárpátaljai Honismereti Múzeumban, Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 204 old. (in Hungarian).
- Kobály, Ilona, 2001. A Perényi család kéziratgyűjteménye a Kárpátaljai Honismereti Múzeumban. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv, Nyíregyháza, 15. évf., 199–204. old. (in Hungarian).
- Komáromy, András, 1894. Nyalábvár és uradalma. Századok, 28. sz., 492–519 old. (in Hungarian).
- Komáromy, András, 1895. A báró Perényi család levéltárából (1603 – 1699). Magyar Történelmi Tár., 506–523, 677–699. old. (in Hungarian).
- Komáromy, András, 1896. A báró Perényi család levéltárából (1603 – 1699), Magyar Történelmi Tár. 6–84, 437–457, 689–717. old. (in Hungarian).
- Komáromy, András, 1899. A Perényiek a mohácsi vész előtt. Csalártörténeti Értesítő. 1, 2. old. (in Hungarian).
- Komáromy, András, 1900. A báró Perényi család levéltárából (1420 – 1571), Magyar Történelmi Tár. 119–134. old. (in Hungarian).
- Komáromy, András, 1901. Perényi-féle ingóságok leltára 1569-ből. Magyar Történelmi Tár, 588–597. old. (in Hungarian).
- Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén (szerk. Maksay Ferenc), 1990., Budapest: Akadémiai Kiadó, I. kötet, 571 old. (in Hungarian).
- Magyarország főispánjainak története 1000 – 1903 (szerk.: Medgyesi Somogyi Zsigmond), 1902, Budapest, 256 old. (in Hungarian).
- Nagy, Iván, 1862. Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IX. kötet (P–R), Pest: kiadja Ráth Mór, 852 old. (in Hungarian).
- Novák, Ádám, 2014. A sasember fiai. Egy főúri család és familiája Luxemburgi Zsigmond kíséretében. „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából (szerk.: Bárány Attila, Pósnán László), Debrecen: Printart-Press Kft., 385–400 old. (in Hungarian).
- Novák, Ádám, 2015. Egy felső-magyarországi bárói család birtoklástörténete 1465-ig. A terebesi Perényiek. Agrártörténeti Szemle. 56, 1–49. old. (in Hungarian).
- Novák, Ádám, 2018. A terebesi Perényi család familiárisi hálózata: különös tekintettel a Zsigmond-korra. Középkortörténeti tanulmányok 10.: A X. Medieviztikai PhD-konferencia (Szeged, 2017. június 7–9.) előadásai. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 183–208. old. (in Hungarian).
- Novák, Ádám, 2019. Gondolatok a magyar arisztokrácia reprezentációjáról: pecséthasználat és rezidencia a késő középkorban. Honismeret, 66–71. old. (in Hungarian).
- Novák, Ádám, 2020. A terebesi Perényi család története a 15. század közepéig. Debrecen: DE–FIK „Magyarország a középkori Európában” Kutatócsoport (NKFIH-1150-6/2019) és a Printart-Press Kft, 289 old. (in Hungarian).
- Prohnenko, I., Mojzsesz, V., Zsilenko, M., 2013. Kárpátalja középkori és kora újkori várainak kutatása. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve LV. Nyíregyháza, 203–250. old. (in Hungarian).
- Prohnenko, Ihor, Zsilenko, Mária, Buzás, Gergely, 2016. A nyalábvári Perényi-sírkő. Archaeologia-Altum Castrum Online, Visegrád: Mátyás király Múzeum. 25 old. (in Hungarian).
- Rác, Miklós, Héczey-Markó, Ágnes, 2013. Egy különös középkori sírkő Abaújváron. Archaeologia-Altum Castrum Online, Visegrád: Mátyás király Múzeum. 6 old. (in Hungarian).
- Szabó, István, 1994. Ugocsa megye. Budapest-Beregszász: Hatodik Síp Alapítvány-Új Mandátum Kiadó, 271 old. (in Hungarian).
- Tringli, István, 1992. Hunyadi Mátyás és a Perényiek. Levéltári Közlemények, 63. (1–2.), 175–192. old. (in Hungarian).
- Ur és paraszt a magyar élet egységében (szerk.: Eckhardt Sándor), 1941. Budapest: Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem, Bölcsészeti Karának Magyarástudományi Intézete, 222 old. (in Hungarian).
- Zubánics, László, 2010. „Perli-e még ezt a hont más?” Ezer évig tényleg nem volt itt semmi? Vagy mégis?! Honismereti tanulmányok, Ungvár: Intermix Kiadó, 260 old. (in Hungarian).
- Zubánics, László, 2015. Világok végein. Északkelet-Magyarország a XVI–XVIII. században: politika, gazdaság, kultúra, Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 156 old. (in Hungarian).

Zubánics, László, 2016. Vitézi végek dicsérete. A nemesség szerepe a XVI–XVIII. századi Északkelet-Magyarország társadalmi fejlődésében, Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 292 old. (in Hungarian).

Zubánics, László, 2020. Múlt tükrében elmerengve... Északkelet-Magyarország mindennapjai a XVI–XVIII. század fordulóján, Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 357old. (in Hungarian).

Zsoldos, Attila, 2017. A Druget-tartomány története 1315 – 1342, Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, 306 old. (in Hungarian).

Zubanych, L. 2014a. Dvorianstvo u systemi komitatskoho upravlinnia na Zakarpatti u XVI – XVII st. [Nobility in the system of comitat administration in Transcarpathia in the 16th – 18th centuries], Naukovyi visnyk Chornomorskoho derzhavnogo universytetu im. Petra Mohyly. Serii Istorii, Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, Vypusk 229, s. 10–14. (in Ukrainian).

Zubanych, L., 2012. Uchast dvorianstva u komitatskomu pravosuddi protiahom XVI – XVIII stolittia [Participation of the Nobility in Comitatus Justice in the XVI – XVIII centuries], Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Ser. Istorii. Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU «Hoverla», Vyp. 29, s. 8–12. (in Ukrainian).

Zubanych, L., 2013a. Dvorianstvo Verkhnoho Potyssia ta povstannia Dierdia Dovzhi [The nobility of Upper Potyssia and the uprising of Derdia Dovzha], Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Ser. Istorii. Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU «Hoverla», Vyp. 1 (30), s. 5–10. (in Ukrainian).

Zubanych, L., 2013b. Sentmikloshska (Chynadiivska) dominiia ta dvorianska rodyna Telehdi [St. Miklós (Chynadiyev) dominion and the noble family of Telegdy], Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Ser. Istorii., Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU «Hoverla», Vyp. 2 (31), s. 7–13. (in Ukrainian).

Zubanych, L., 2014b. Rol dvorianstva Zakarpattia u suspilno-politychnomu zhytti v XVI – XVII stolittiakh [The role of the nobility of Transcarpathia in socio-political life in the XVI – XVII centuries], Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Ser. Istorii. Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU «Hoverla», Vyp. 32., c. 3–9. (in Ukrainian).

Mihovk, R., 2013. Korolivskiyi zamok «Nolab» u dzerkali dzherel (1262 – 1515) [Royal Castle Nölab in the mirror of springs (1262 – 1515)], Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Ser. Istorii. Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU «Hoverla», Vyp. 1 (30), s. 159–162. (in Ukrainian).

Mihovk, R., Zubanych, L., 2023. Rozvytok mist Lampertsas i Sevliu u Serednovichchi [Medieval urban development of Lampertsas and Sevlius], Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History / Ministry of Education and Science of Ukraine; State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University», Faculty of History and International Relations; [Editorial board: Y. Danylets (editor-in-chief) and other]; Uzhhorod: Publisher of Uzhhorod National University «Hoverla», 2023. Issue 2 (49). (in Ukrainian).

Odnozhenko, O., 2011. „Marchia Ruthenorum” Uhorskoho korolivstva. Ukrainska (ruska) elita doby Serednovichchia i rannoho modern [“Marchia Ruthenorum” of the Kingdom of Hungary, the Ukrainian (Ruthenian) elite of the Middle Ages and early modernity], Kyiv: Tempore, s. 417. (in Ukrainian).

Prokhnenko, I., Zhylenko, M., Moizhes, V., 2016. Korolivskiyi zamok Nialab [Royal castle of Nyalab], *Visnyk Instytutu arkeolohii*, Lviv, Vyp. 11, s. 123–154. (in Ukrainian).

Prokhnenko, I., Zhylenko, M., 2018. Doslidzhennia zamkiv Zakarpattia arkeolohichnoiu ekspedyttsiieiu Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu [Research of Transcarpathian castles by the archaeological expedition of Uzhhorod National University], *Arkeolohiia*, № 3, s. 107–125. (in Ukrainian).

Laslov Zubanych

Candidate of historical sciences, Associate Professor of the Department of Hungarian History and European Integration, SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

Ihor Prokhnenko

Candidate of historical sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Archeology, Ethnology and Cultural Studies at the Faculty of History and International Relations, SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

FORMS OF REPRESENTATION OF POWER ON THE EXAMPLE OF THE PERENI FAMILY IN THE 14TH–15TH CENTURIES

There are many historical tools available to researchers to help them understand the past. In addition to the classical subjects (heraldry, sphragistics, insignology, genealogy, archontology, etc.), a number of new, modern auxiliary sciences (historical psychology, network analysis, etc.) have recently been introduced into the methodology of historiography. Family history research has played an important role in Hungarian history since the 19th century, while the digitisation of the Hungarian National Archives has led to a renewed interest in researching the history of families with a significant historical heritage (and archival material). The archival collection of the Perényi family in Nyaláb and the baron Perényi family archives at the State Archives of Transcarpathia County provide researchers with a relatively accurate picture of the family's history in the 14th and 15th centuries. This may be important, since the public (and scientific) scholarship in Transcarpathia has so far focused mainly on only a fraction of the family's history and its prominent personalities. In our research, we will focus on an early period of the history of the Perényi, the Luxembourg period (1387 – 1437). The members of the Perényi family, who originated in the Abaúj county and rose to the rank of noblemen, rose to the highest echelons of power thanks to their personal talents and loyalty to the ruler, becoming some of the richest landowners in the country. During their European tours (accompanied by the king or on diplomatic missions), the Perényi's, who were part of King Sigismund's immediate entourage, were able to learn about the various forms of power representation, which they used in their everyday lives and in their wider environment. Some of these

have survived to this day, illustrating the Perényi family's cultural patronage. The coats of arms used by the Perényi, for example, adorned church and secular buildings, seals and tombstones, showing the place of the bearer in the social hierarchy. As a result of archaeological research, in addition to the previously known tombstones at Trebišov and Rudabánya, new ones have recently been discovered in Abaújvár and Királyháza.

Keywords: *Perényi, King Sigismund, coat of arms, county, ispan, baron, Kingdom of Hungary.*

Надійшла до редакції / Received: 08.11.2024

Схвалено до друку / Accepted: 16.12.2024

ІЛЮСТРАЦІЇ

Рис. 1. Старий герб родини Перені (оригінал та кольорова реконструкція) у святині собору Св. Єлизавети в м. Кошшо

Рис. 2. Герб Перені в португальському альбомі «Livro de Arautos»

Рис. 3. Герб Перені в «Warrenbuch Conrads von Grünenberg» (1480)

Рис. 4. Розширений герб Перені (кольорова реконструкція).

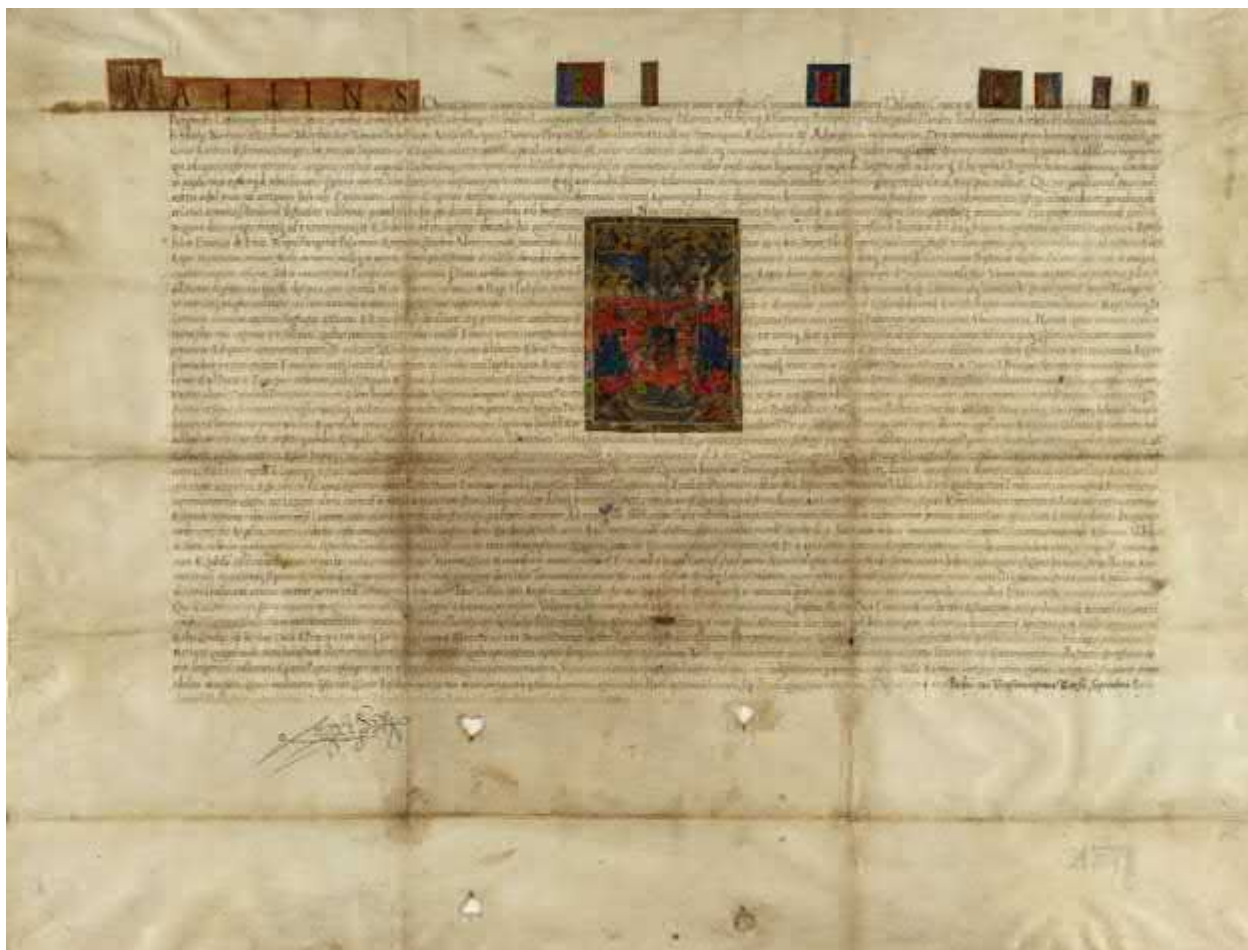

Рис. 5. Імператорська грамота Максиміліана I (Габсбург). 1517. Štátny archív v Bratislave.

Рис. 6. Герб Імре Перені, князя Священної Римської імперії (кольорова реконструкція).

Рис. 7. Печатка Петра Перені мачванського бана, ішпана секельського (Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár)

Рис. 8. Третя печатка королівського скарбник Яноша Перені, 1439 р. (Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár)

Рис. 9. Четверта печатка (з 1452 р.) королівського скарбник Яноша Перені, 1452 р. (Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár)

Рис. 10. Печатка палатина Імре Перені, 1505 р. (Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár)

Рис. 11. Перснева печатка палатина Імре Перені, 1517 р. (Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár).

Рис. 12. Фрагмент мармурної епітафії таємного канцлера Імре (II) Перені.

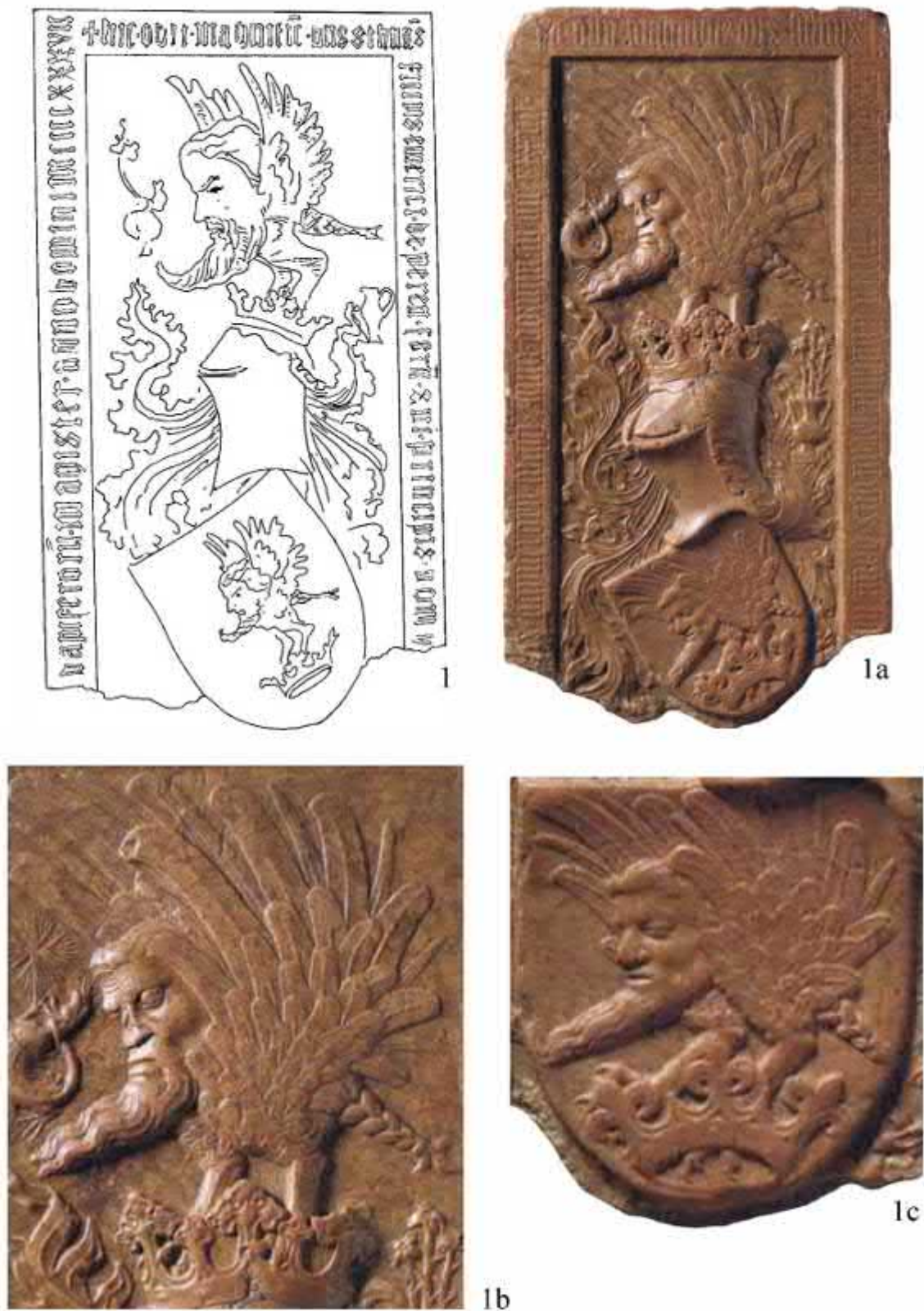

Рис. 13. Мармурна епітафія стольника Іштвана (II) Перені (Рудобаня, реформатська церква)

1

1a

1b

Рис. 14. Мармурна епітафія стольника Яноша (II) Перені (Требішов, католицька церква Благовіщення Богородиці, фото Я. Хованця)

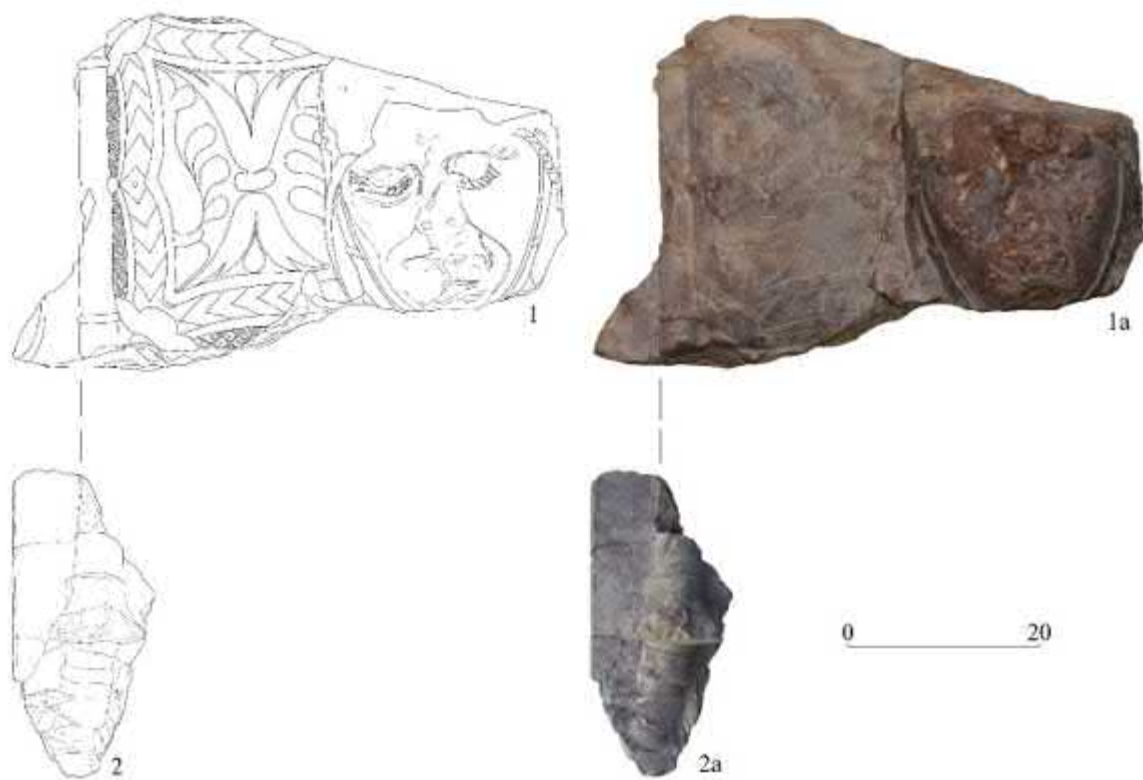

Рис. 15. Фрагмент невідомого надгробку Перені з Королева.

Рис. 16. Герб Перені. Замок Шарошпоток.

Рис.17. Фрагмент розширеного герба Перені. Замок Шіклош.

Рис.18. Фрагмент плити з зображення герба Перені (балка каміна). Замок Нялаб, розкоп III, кімната 2.)

1

1a

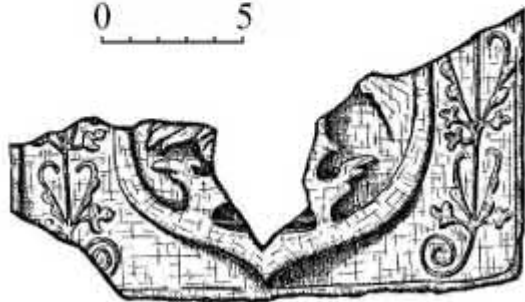

2

2a

0 5

3

3a

Рис.19. Кахля з зображення герба Перені. Замок Нялаб.

ІТАЛІЙСЬКІ ФЕХТУВАЛЬНІ ТРАКТАТИ XV СТ.: ТЯГЛІСТЬ ТРАДИЦІЙ ЧИ КОНФЛІКТ ПОКОЛІНЬ

Людмила Палій

аспірантка кафедри археології, етнології та культурології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород
E-mail: liudmyla.palii@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-4766-9767>

Стаття присвячена дослідженню італійських фехтувальних трактатів XV ст. Всього відомо п'ять манускриптів: три фехтбухи «Квітка Битви» авторства Фіоре деї Лібері, анонімний трактат «Флоріс» з Національної Бібліотеки в Парижі та трактат «Про Мистецтво Фехтування» Філіппо ді Ваді да Пізано. Мета статті – відповідь на питання: чи вплинули трактати «Квітка Битви» Фіоре деї Лібері на формування італійської фехтувальної традиції з 1400-х до 1480-х рр. Увагу приділено датуванню, біографії авторів та замовників. Завдяки відомим фактам з життя фріульця Фіоре деї Лібері була здійснена спроба простежити обставини його знайомства з потенційним патроном та замовником Ніколо III д'Есте. Окремо розглянуто версію про участь венеціанського нобілітету у створенні першого з трьох трактатів: MS. M 383 з колекції музею Пірпонта Моргана. На основі комплексного аналізу візуальних та текстових джерел автором запропоновано переглянути датування деяких трактатів. Крім того, дослідженні обставини створення «Паризького манускрипту» та його зв'язок з представниками рицарської спільноти Бургундського двору середини XV ст. Дискусійним залишається питання про походження та діяльність у Феррарі автора трактату «Про Мистецтво Фехтування». Дискутуються впливи на ідеї Філіппо ді Ваді да Пізано тогочасної медичної думки. Також розглядається версія про участь родини д'Есте у створенні трактату, що впливає на його поточне датування. Автор «Паризького манускрипту» змістив акцент з бойових практик «Квітки Битви» на художнє оздоблення трактату. Філіппо ді Ваді да Пізано вдало використав систему «корон та підв'язок» для демонстрації власної версії бойового мистецтва, але зосередився на дидактиці. Таким чином, ідеї Фіоре деї Лібері знайшли продовження в інших фехтувальних трактатах XV ст., але зазнали трансформації.

Ключові слова: рицарство, ренесансна воєнна справа, ренесансний фехтувальний трактат, XV ст.

Постановка проблеми. Італійська фехтувальна традиція XV ст. представлена п'ятьма трактатами: серія трактатів «Квітка Битви» (1404 – 1409 роки) Фіоре деї Лібері, анонімний «Паризький манускрипт» (1430-ті роки) та фехтувальний трактат «Про Мистецтво Фехтування» (1480-ті роки) Філіппо ді Ваді да Пізано. Проблемою для сучасних дослідників залишається походження та обставини створення однієї версії «Квітки Битви»: манускрипту з колекції Пірпонта Моргана. З усіх трьох робіт Фіоре деї Лібері ця версія залишається найменш вивченою. Фрагментарність джерела ускладнює роботу, тому питання його датування та практичного призначення все ще відкриті. По віднайденню Кеном Мондшайном так званого «Паризького манускрипту» поле дослідження італійської фехтувальної традиції значно розширилось. «Паризький манускрипт» деякий час вважався четвертою за хронологію працею фріульського майстра. Це визначило його датування. Подальше вивчення джерела дозволило виокремити його з робіт Фіоре, і поставити нові питання про датування і потенційного замовника. Трактат Філіппо Ваді да Пізано, датований 1480-ми роками, викликав дискусію щодо наслідування ідей «Квітки битви» Фіоре деї Лібері в італійських трактатах другої половини XV ст., незавершену дотепер. Щоб зрозуміти, чи роботи Фіоре деї Лібері мали вплив на подальший розвиток італійської фехтувальної традиції протягом століття, треба повернутись до витоків: життя та обставин створення першого з трактатів –

версії Моргана.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Франческо Новатті першим, зацікавився італійськими фехтувальними трактатами XV ст. ще на початку двадцятого століття [Novatti, 1902]. Певна робота по атрибуції трактатів була проведена музеями Джона Пірпонта Моргана [MS. M 383] та Пола Гетті [Ms. Ludwig XV 13]. Аналітичне вивчення італійських фехтувальних трактатів почалося разом з виходом праці Сідні Енгло у 2000 р. [Anglo, 2000], де у низці інших фехтувальних книг було розібрано й італійський матеріал. У 2001 р. було вперше повністю опубліковано і перекладено трактат Філіппо ді Ваді завдяки зусиллям Грегорі Мелея та Луки Порціо [Mele&Porzio, 2001]. Згодом, до вивчення робіт Ваді приєднався і Гай Віндсор [Windsor, 2013]. Паралельно з цим продовжувалась наукова робота з трактатами Фіоре деї Лібері. У 2011 р. Кен Мондшайн написав працю про манускрипт з колекції музею Гетті [Mondschein, 2011]. Пізніше, увага дослідника була зосереджена на «Паризькому манускрипті» [Mondschein, 2018]. Згодом були проведені палеографічні дослідження різних версій трактатів Кендрою Браун [Brown, 2016] та Майклом Чідестером [Chidester, 2021]. Грег Мелей став ретельно вивчати контекст створення «Квітки Битви» та деталей життя Фріульського майстра [Leoni & Mele, 2017].

Мета статті виявити ступінь впливу трактатів Фіоре деї Лібері на формування італійської фехтувальної традиції у XV ст.

Виклад основного матеріалу. Фіоре деї Лібері – автор трьох фехтувальних трактатів початку XV ст., відомих під спільною назвою «Квітка Битви». Відомості про його життя збереглися у трьох автобіографічних передмовах до кожного манускрипту. Італійський майстер фехтування народився приблизно в 1350-х роках в родині рицаря у містечку Примаріакко муніципалітету Чивідале (регіон Фріулі). Більшу частину свого життя він навчався «мистецтву списа і меча» та згодом викладав його іншим. В основному його учнями були кондотьєри, такі як капітан Галеаццо де Мантуя та Ланчелотто Бекарія. Але найвидатнішим відомим учнем та ймовірним патроном Фіоре деї Лібері залишається маркіз Феррари – кондотьєр Ніколо III д'Есте. Завдяки зауваженням своїх учнів Фіоре деї Лібері вирішив створити фехтувальну книгу, подібну тій, що мав він сам та його вчителі.

Перший трактат MS. M 383 (відомий як версія з колекції Пірпонта Моргана) було створено на межі XIV – XV ст. Хоча деякий час вважалося, що датування цієї версії 1410-ті роки, завдяки тексту її передмови. Фіоре деї Лібері зазначає, що вивчає бойові мистецтва близько сорока років, в той час, як у трактаті, датованим 1409 р., автор повідомляє, що займається бойовими практиками понад п'ятдесят років свого життя [Chidester, 2021, p. 27]. Трактат MS. Ludvig XV 13 (версія з колекції музею Гетті) хронологічно другий і ймовірно, створювався до 1406 р. Такі обмеження в датування пов'язані зі згадкою у тексті учня Фіоре, кондотьєра Галеаццо да Мантуї. Не зрозуміло, чи відомо Фіоре про смерть свого видатного учня. Галеаццо загинув у квітні 1406 р. [GALEAZZO DA MANTOVA]. Скоріш за все, на момент створення трактату він ще був живим. Третій трактат «Квітка Битви» («Flos Duelatorum») або Pisani Dossi MS, манускрипт з приватної колекції), єдиний має чітке датування – 10 лютого 1409 р.

Італійський майстер фехтування приймав участь у Фріульській війні 1380-х років на боці проницького нобілітету і згодом міг використати свій досвід для навчання бойовим практикам [Leoni & Mele, 2017, p. 33]. Він готував як до колективних та індивідуальних «боїв за бар'єрами», в тому числі до потенційно летальних дуелей із застосуванням бойової зброї. Фіоре деї Лібері повідомляє, що був суддею на таких поєдинках, а також обмінювався цим досвідом зі своїми учнями. За його словами структура трактатів «Квітка битви» у версіях музею Гетті та родини Пізані Доссі була створена за порадами та побажаннями маркіза д'Есте. Однак обставини та причини створення першого трактату версії Моргана залишаються найбільш туманними та дискусійними.

На відміну від двох наступних версій манускрипт з колекції Моргана дійшов до нас не в повному обсязі – було втрачено не менше третини змісту. Завдяки ретельній роботі Майкла Чідестера з усіма версіями тексту «Квітки Битви» було реконструйовано приблизну структуру першого трактату [Chidester, 2016]. Манускрипт містить розлогу передмову, характерну для робіт Фіоре деї Лібері, однак саме цей трактат не має ні назви «Квітка Битви», ні посвяти маркізу д'Есте. Ймовірно, саме цей трактат був

першою «приватною» спробою майстра впорядкувати свої знання та досвід у бойову систему. Фехтувальна книга виконувала для Фіоре низку функцій. В першу чергу це гарний спосіб зарекомендувати себе серед потенційних учнів та отримати прихильність заможного патрона. Подібні книги були рідкісними й коштовними, тому робота Фіоре одночасно могла бути та презентаційним подарунком, і посібником для індивідуального навчання. Подібний твір був досить амбітною спробою продемонструвати рівень обізнаності як в красних мистецтвах, так і в бойових практиках, про що автор сам зазначає у передмові. Кожна з версій «Квітки Битви» Фіоре деї Лібері була написана на різних діалектах італійського (фріульському та венеціанському) та латиною. Каталоги родини д'Есте XVI ст. трактатів повідомляють про три фехтувальні трактати під назвою «Квітка Битви» [Chidester, 2021, p. 9]. Однак невідомо, чи всі вони мали авторство Фіоре деї Лібері.

Залишається відкритим питання, де саме Фіоре деї Лібері зустрівся з маркізом Ніколо д'Есте. Серед учнів італійського майстра було чимало кондотьєрів. Найвидатнішим учнем Фіоре був міланський капітан Галеаццо да Мантуя. Одна з версій створення примірника з колекції Гетті полягала у тому, що трактат міг бути створений на замовлення міланського герцога Джана Галеаццо Вісконті у якості подарунка для маркіза Феррари у 1404 р. [Mondschein, 2018, p. 104]. Не виключно, що Фіоре деякий час перебував при дворі міланського герцога. Припущення, що Фіоре деї Лібері познайомив з Ніколо д'Есте капітан Галеаццо да Мантуя має сенс.

Фіоре деї Лібері походив з родини рицаря Бенедетто деї Лібері та був підданим німецького імператора. Його прихильність до гібелінів простежується як в його військовій кар'єрі, так і у виборі учнів: всі вони були гібелінами. В період 1383 – 1384 років Фіоре виступив на боці проницької родини Савоньян у конфлікті проти аквілейського Папи та приймав участь у збройному конфлікті між містами Удіне та Чивідалле [Leoni & Mele, p. 33]. Рідне місто Фіоре Чивідалле підтримало претензії профранцузького Папи Філіпа, крім того, на його підтримку виступив володар Падуї Франческо I да Каррара. Згодом саме він став посередником у мирному договорі між Чивідалле та Удіне в 1391 р. Франческо I да Каррара хоч і був учасником битви при Кастельяно разом з Джоном Хоквудом у 1387 р., навряд чи був би прихильним до гібеліна Фіоре деї Лібері. Невідомо, де саме знаходився Фіоре після того, як він залишив Удіне у 1384 р., але, скоріше за все, у рідне Чивідалле він так і не повернувся. У міському архіві муніципалітету в цей період не фігурує жодний деї Лібері, в той час, як згадки про братів Савоньян зустрічаються до 1390-х [Oliva, 2017, p. 66].

Наступний епізод біографії Фіоре деї Лібері це дуель в Падуї 1395 р. між його учнем Галеаццо да Мантуя та французом ле Менгром (відомим, як маршал Бусіко). Причини, чому місцем для проведення двобою було обрано саме Падую невідомі. Конфлікт між капітаном Галеаццо да Мантуя та Жаном ле Менгром сталася при міланському дворі. В цей час багато дуелей проводилось за посередництвом найвищого

нобілітету [Hughes, 2007, p. 120], тому володар Падуї цілком підходив на цю роль, особливо маючи конфлікт з Міланом та симпатії до табору гвельфів. В цей час сеньором Падуї був Франческо II да Каррара, який також брав участь у битві при Кастаньяро разом зі своїм батьком. Однак, він не був залучений у фріульський конфлікт та зайняв місце батька після у 1390 р. Через це у нового володаря Падуї навряд були претензії до Фіоре деї Лібері. Тому, ймовірно, італійський майстер не вважав Падую небезпечним для себе місцем в цей час.

Слід зазначити, що родина да Каррара була тісно пов'язана з родиною д'Есте, не дивлячись на те, що наприкінці XIV – початку XV ст. вони були прихильні до табору гібелінів. Врешті решт Нікколо III д'Есте в 1436 р. отримав новий герб з французькими лілями від французького короля Карла VII, об'єднавши таким чином на родинному гербі срібного орла гібелінів та золоті лілії гвельфів [Hablott, 2015, p. 187]. Саме така гнучка політична позиція родини д'Есте дозволяла їй представникам однаково комфортно почувати себе в обидвох таборах. Дружиною володаря Падуї, Франческо II да Каррари була Тадея д'Есте, двоюрідна сестра Нікколо. А їх донька Джола да Каррара стала першою дружиною молодого маркіза Феррари. Їхнє весілля відбулося у 1397 р. [Litta, Tavola XI]. Тому Нікколо III д'Есте міг би неодноразово відвідувати Падую та бути присутнім на дуелі капітана да Мантуї та Жана Ле Менгра, який судив в тому числі та Фіоре деї Лібері.

Версія MS. M 383 єдина з трьох, що написана на венеціанському діалекті. Його структура є протилежною версіям, створеним для маркіза Феррари. Він починається з порад до кінного бою, в той час, коли в обидвох наступних трактатів перші розділи стосуються боротьби без зброї чи обладунків. Невідомо, для кого було створено цю версію манускрипту. Не виключено, що це була перша спроба майстра упорядкувати власні бойові практики. Однак, створення подібної книги – процес недешевий, особливо з використанням пергаменту, срібної фольги та сусального золота. Вірогідно, в замовлення мав бути патрон. Грегорі Мелей припускає, що цей трактат міг бути подарунком для Галеаццо да Мантуя, бажав мати подібну книгу у своїй колекції [Mele, 2011, p. 4]. Кондотьер отримав шляхетський титул від дожа Мікаелло Стено у 1405 р. Це частково пояснює, чому манускрипт написано венеціанським діалектом, а також, чому згодом цей фехтбух опинився у Венеції. Першим власником цієї версії до 1474 р. за даними музею Пірпонта Моргана був венеціанський дож Нікколо Марчелло [MS. M 383]. Не відомо, чи був саме цей манускрипт одним з тих, що збереглися в каталозі бібліотеки родини д'Есте. Однак, не виключно, що цей трактат було презентовано дожу Нікколо Марчело в 1473 р. під час весілля сина Нікколо Ерколе д'Есте та Елеонори Арагонської. Прямих свідочств про такий подарунок не зафіксовано, однак це опосередковано пояснює появу трактату Фіоре деї Лібері в родині венеціанських дожів майже через 60 років після смерті італійського майстра. Можливо, у майбутньому віднайдуться втрачені сторінки трактату MS. M 383, що допоможе простежити історію його походження

більш детально.

Окремий інтерес для дослідників кар'єри Фіоре деї Лібері представляє «Паризький манускрипт» або «Флоріс». Він був зберігається у Національній бібліотеці Франції під номером MS.Latin 11269. Найгострішими залишаються питання – хто є його автором та для кого він був створений. Деякий час вважалося, що це остання робота Фіоре, яку він створив незадовго до своєї смерті у Франції. Однак, будь-яких верифікованих відомостей про те, чи дійсно італійський майстер причетний до створення цього трактату досі немає. Передмова до манускрипту не збереглася, а назва «Квітка Битви» була додана працівниками бібліотеки набагато пізніше. Орієнтовне датування цього трактату 1420–1430-ті роки. Популярною є версія, що «Паризький манускрипт» було створено для Ліонелло д'Есте [Mondschein, 2018, p. 106], сина Нікколо III (ймовірного патрона Фіоре деї Лібері). Він був бастардом маркіза Феррари, перед смертю Нікколо визнав його своїм сином та першим у черзі спадкоємцем. На користь такого припущення є декілька аргументів.

В більшості вони спираються на графічні особливості трактату. Наприклад, деякі назви прийомів з оригінальної версії «Квітки Битви»: позиція «Довгий хвіст» була замінена на «Хвіст Леопарда», «Хрест бастарда» на «Істинний Хрест», а «Істинний Хрест» на «Леопарда». В першу чергу це спирається на припущення, що леопард міг бути імпрезою Ліонелло д'Есте, бо зображення цієї тварини трактувалося як візуальний символ позашлюбної дитини [Mondschein, 2018, p. 106]. Однак, імпрезою Ліонелло була рись (як і в інших членів родини д'Есте), але з зав'язаними очима [Fry, 1911, p. 200–201]. Про це свідчать два медальйони зроблені для Ліонелло: один роботи Пізанелло, а другий – з написом «*quae vides ne vide*» від майстра, на ім'я Ніколаус. На обох реверсах також зображено рись, про що свідчать описи в каталогах (Лл. 1). Саме цей символ присутній на гербі, зображеному Рогіром ван дер Вейденом на звороті портрета (Лл. 2), який деякий час вважали зображенням самого Ліонелло, однак під гербом написано ім'я – Франческо. Хельмут помилково визначив істоту на гербі, як леопарда [Helmut, 1987, p. 146]. Скоріш за все, цей портрет було замовлено ще до смерті Ліонелло, але створено не раніше 1460 р., хоча висувалось припущення, що портрет було написано у 1450-му в Феррарі [Puuyvelde, 1935, p. 313].

Про життя позашлюбного сина Ліонелло відомо небагато. Він народився орієнтовно у 1429 р., його матір'ю була Маргарета Гонзага (померла у 1436 р.). Вся його діяльність була пов'язана з військовою справою та дипломатією. В 1444 р. Франческо відправили на службу до бургундського герцога Філіпа Доброго, а потім і до його сина Карла Сміливого. Судячи з усього, син Ліонелло неодноразово приймав участь у турнірах та воєнних кампаніях. Про це свідчать атрибути, які зобразив Рогір ван дер Вейден на його портреті (Лл. 3): молоток для перевірки рицарських обладунків перед турніром та золотий перстень з коштовним каменем — поширений подарунок переможцю на турнірі [Bauman, 1986, p. 38]. Зображення молодого Франческо д'Есте

сюжетно перегукується з ще одним портретом Рогіра (портрета Антонія Бургундського, бастарда герцога Філіпа Доброго). На ньому Антоній зображений зі стрілою, що також є турнірним атрибутом. Таку стрілу на початку турніру вистрілювали на турнірне поле. Серед дослідників є припущення, що на портреті «Чоловік зі стрілою» Ганса Мемлінга (1478 – 1480 роки, Національна галерея мистецтва, Вашингтон, США) також зображено сорокарічного Франческо з турнірним атрибутом – стрілою в руці [Kantorowicz, 1940, p. 178]. Слід зазначити, що одна з фігур композиції Фіоре деї Лібері, рись, також зображена зі стрілою у лапах, в тому числі та у «Паризькому манускрипті». Це може бути як алегорією самого Фіоре на особисту участь у турнірах та підготовку до змагань своїх учнів, так і натяк на деякі риси Франческо (як і у випадку з Леопардом). Завдяки своїй дипломатичній діяльності Франческо неодноразово повертався в Феррару. Однак був висланий звідти своїм дядьком Ерколе у 1471 р. за підтримку свого брата Ніколо у правах на титул герцога Феррари. Після того Франческо був призначений капітаном Вестерло [Kantorowicz, 1940, p. 175] та можливо брав участь у битві при Нансі. Остання згадка про Франческо д'Есте датована 1486 р., коли він втратив пост губернатора в Монпельє [Walsh, 2005, p. 289].

Припущення про створення копії трактату «Квітки Битви» для позашлюбного сина одного з представників родини д'Есте не є хибною. Однак, найімовірніше, «Паризький манускрипт» було створено для саме для Франческо д'Есте, а не для його батька Ліонелло. Судячи з відомої біографії, позашлюбний син Ліонелло мав неабиякий хист до військової справи та рицарських турнірів. В той самий час, Ліонелло ніяк не був помічений ані на турнірах, ані у зацікавленості військовою справою, хоча в молоді роки його вихованням займався кондотьєр Брачіо да Монтоне. Ліонелло прославився більше як покровитель мистецтв і гуманіст, на відміну від його батька кондотьєра Нікколо III. Тому необхідності замовляти для себе власну копію «Квітки Битви» Ліонелло не мав, але міг це зробити для свого позашлюбного сина. В такому випадку присутність алегорії леопарда в тексті «Флоріса», як вказівки на бастарда отримує логічне пояснення. Стилістичне порівняння «Паризького трактату» з популярною при Бургунському дворі турнірною книгою Рене тільки додає ваги цій версії [Mondschein, 2018, p. 114]. Можливо, молодий син маркіза д'Есте привіз до французького сеньора дуже рідкісний зразок книги з бойового мистецтва, копію однієї з дорогоцінних дарунків свого діда Нікколо, але виконану в стилі літературних творів бургундського двору. В такому випадку, вірш наприкінці трактату дійсно є пам'ятним написом про автора оригінального манускрипту, а автобіографічної передмови не мало б бути взагалі.

Особливої уваги потребують деякі деталі манускрипту. Композиція мініатюр на сторінці 21r «Флоріса» дублює подібну у трактаті Пізані Доссі. Однак, деякі деталі змінено. В першу чергу це стосується двох фігур чоловіків: у верхньому правому куті та у нижньому правому. В оригінальних композиціях трактатів Фіоре деї Лібері ця група

чоловіків відіграє важливу роль для опису правильної послідовності опанування мистецтвом володіння кинджалом. Кожен з атрибутів має своє вагоме значення. Чоловік, зображений у верхньому правому куті тримає пару відірваних кінцівок (як у версії Гетті, так і у Пізані Доссі). Підпис під фігурою наступний: «Я обираю зламані руки, які я тримаю, символом моєї майстерності. Я не брешу, коли кажу, що протягом свого життя я зламав та пошкодив немало рук. Якщо ви вирішуєте піти проти мого мистецтва, то дізнаєтесь, що я завжди готовий використати це мистецтво проти вас». У «Паризькому манускрипті» ця фігура зображена з порожніми руками (Іл. 4). Напис під мініатюрою, хоч і схожий за змістом, але має делікатнішу форму: «Я ношу як прикрасу ці руки, які зламав голіруч, бо перемагаю всіх, хто може вийти зі мною на двобій». Схожа «гуманізація» візуального меседжу відбувається у зображенні ще однієї фігури у нижньому правому куті. У версіях Фіоре літній чоловік стоїть з на своєму супротивникові та тримає у руці пальмову гілку – символ перемоги. Однак, ілюстратор «Флоріса» хоч і намалював чоловіка під ногами фігури, не став його розмальовувати, лишивши білою плямою. Пальмова гілка в його руках відсутня, хоча в описі до мініатюри вона є.

Можливо, художник не встиг домалювати деталі. Але не виключно, що пальмова гілка відсутня з іншої причини. Окрім того, що це символ військової перемоги, пальмова гілка була імпрезою Ніколо д'Есте і відображала конкретні події в його житті [Hall, 1974, p. 232]. Якщо ця копія була зроблена для іншої людини, то розташування чужої імпрези в ній могло бути неприйнятно. Така спрощеність в деталях на користь візуальної кольорової складової може пояснюватись тим, що трактат створювався для користування в колах бургундського двору. Тоді там буяла літературна традиція рицарських романів, закладена при французькому дворі ще Еташем Дешаном у XIV ст. Ці тексти ретельно ілюструвалися в кольорі. Відсутність у копії занадто брутальних елементів оригінальних трактатів була продиктована потребою продемонструвати «красиве рицарство» з високими ідеалами. Цим можна пояснити більший акцент на обличчях та одязі, ніж на зброї чи елементах кінської упряжі. В деяких випадках ілюстратор неправильно зображає положення тіла, віддзеркалюючи нижню частину тіла, чи всю фігуру. Це також продемонстровано у композиції на сторінці 21r. Мова манускрипту більш витончена порівняно з оригіналами Фіоре. Що зрозуміло, якщо замовником виступав Ліонелло д'Есте, який прагнув створити для сина статусну річ, що мала б підняти престиж родини при дворі бургундського герцога. Це більше перетворює «Паризький манускрипт» скоріше на художній твір, а ніж на трактат з «правдивого мистецтва війни», у Фіоре деї Лібері.

Порівнюючи прийом «Позиція Дами» зі скульптурою Андреа дель Верроккйо «Дама з букетом», слід зазначити наступне [Mondschein & Mele, 2018, p. 43]. На перший погляд, ці пози схожі, але між ними є суттєва різниця: у всіх варіантах «Позиції Дами» Майстер-прийм тримає праву руку зі зброєю біля серця, а лівою тримає повід біля луки сідла

близько живота. Жінка зі скульптури Верроккьо навпаки тримає ліву руку біля серця, а праву на животі. Не дивлячись на наявність віддзеркалень деяких позицій у «Паризькому манускрипті», цей прийом залишився без змін. Тому походження «Прийому Дами» Фіоре деї Лібері все ще залишається нерозкритим, не дивлячись на красивий символізм «Дами з Букетом».

Якщо припущення про те, що латинський манускрипт з каталогу 1436 р. це версія «Квітки Битви» родини Пізані Доссі [Chidester, 2021, р. 9], то час створення паризького манускрипту не зводиться виключно до 1436 р. Ця копія могла бути створена на передодні відправлення молодого Франческо на службу до Філіпа Доброго, тобто до 1444 р. Ілюстратор «Флоріса» невідомий, але стилістично мініатюри фехтувального трактату найбільш наближені до робіт художника Антоніо Альберті да Феррара. Він народився у Феррарі, де і працював довгий час. Згодом переїхав в Перуджу та Урбіно, однак не виключно, що до своєї смерті в 1442 чи 1449 році міг відвідати Феррару для виконання замовлення від Ліонелло д'Есте.

Ймовірно в основу «Паризького манускрипту» покладено оригінальну роботу Фіоре деї Лібері, яку бачив художник. Структура трактату більше схожа на версію Моргана, в той час, як деякі елементи, наприклад розгорнуті свитки біля «постатей кинджалу» [Ms. Latin 11269, fol. 21r] чи вірші, наближають «Флоріс» до версії Пізані Доссі. Однак, є деталі, яких немає в жодній відомій версії «Квітки Битви» авторства Фіоре деї Лібері. Наприклад, в деяких прийомах золоті корони присутні, тоді як в інших версіях цих корон немає. Композиція «7 мечів» присутня у двох з трьох трактатів італійського майстра. Ця сама фігура зображена у «Паризькому манускрипті». Розташування мечів відносно фігури таке саме, як і в версії Пізані Доссі. В той самий час у версії Пізані Доссі корони відсутні, однак у «Флорісі» вони є як у людини в центрі, так і у тварин навколо, але без золотих нашійників. Версія Гетті має корону над фігурою фехтувальника, але жодної корони над тваринами. Золоті нашійники присутні як у версії Гетті, так і у Пізані Доссі (Іл. 5).

Таким чином, якщо розташування корон та мечів у «Паризькому манускрипті» не є фантазією художника, то мала б існувати ще одна версія «Квітки Битви». Можливо саме вона є третьою книгою з каталогу 1467 р. Версія про існування майстер-книги Фіоре деї Лібері, основи для обох варіантів «Квітки Битви» є досить цікавою [Mondschein & Mele, 2018, р. 75]. Однак, не виключно, що цією книгою і була версія Моргана. Це припущення спекулятивне, однак, враховуючи некомплектність джерела, можливо саме втрачені сторінки містять ті елементи, яких немає у версіях Гетті та Пізані Доссі. Особливо, якщо зауважити, що версія Моргана могла бути першою, демонстраційною версією «Квітки Битви» для Ніколо д'Есте перед створенням його власного примірника [Mondschein, 2018, р. 118]. Тому її вступ немає конкретної посвяти.

З іншого боку, не слід виключати вірогідність того, що художник, працюючи над «Флорісом» бачив

одночасно всі три версії оригінальної «Квітки Битви» та створив на їх основі загальну, компілятивну працю. Візуальний стиль цього манускрипту наголошує, що перед читачем не стільки книга про прикладне мистецтво, скільки художній твір на основі досить архаїчної бойової книги. Однак, не слід виключати, що третій манускрипт з каталогу бібліотеки може бути ще однією, наразі втраченою, версією трактату авторства Фіоре деї Лібері. Якщо «Паризький манускрипт» дійсно був створений у 1440-х роках, то між ним та оригіналом не менше 30 років. Тому при його створенні первинна дидактична функція фехтувального трактату, як посібника з бойових практик, могла поступитися бажанню Франческо д'Есте мати копію рідкісного коштовного твору, пов'язаного з рицарським минулим його родини. До того ж, якщо розглядати «Флоріс», як власність Франческо д'Есте, це стане відправною точкою у появі цього трактату в Національній бібліотеці Франції та на французьких теренах загалом. Але це припущення потребує подальшого дослідження.

Наступний трактат, що повертає нас до робіт Фіоре деї Лібері – це трактат «Про Мистецтво Фехтування» (*De Arte Gladiatoria Dimicandi*). Його було створено орієнтовно у 1480-х роках Філіппо ді Ваді да Пізано для герцога Урбіно і кондот'єра Гвідобальдо Монтефельтро. Біографічних даних про автора цього фехтувального трактату менше, ніж про його попередника. Це зумовлено дещо іншою структурою передмови до трактату. Філіппо Ваді не дає жодних відомостей про себе, тільки про навчання мистецтва бою та спробі побудувати «правдиву» систему для опанування бойових практик.

Структура його трактату, назви позицій та візуальні елементи, на кшталт золотих корон, дають розуміння, що Філіппо ді Ваді мав бути знайомий з «Квіткою Битви» Фіоре деї Лібері, хоча Ваді й не згадує його в тексті. Більшість дослідників схиляються до того, що візуальна складова багатьох позицій була запозичена з версії родини Пізані Доссі («*Flos Duellatorum*») [Mele, 2010]. Однак, композиція «*Il segno della spada*» поєднує в собі елементи двох різних композицій. Людина у дублеті з зачіскою кондот'єра є подібною до персонажа з трактату родини Пізані Доссі. Але мечі композиційно схожі на ті, що є у версії музею Гетті («*Il Fior di Battaglia*»): мечі «*Volante*» проходять по лінії шиї, в той час, як у примірнику родини Пізані Доссі всі сім мечів сходяться у центрі фігури (Іл. 6). Тому, Філіппо ді Ваді міг бачити декілька версій «Квітки битви», або можливо, він бачив ту саму «майстер-копію», що могла бути в бібліотеці родини д'Есте.

В будь-якому разі позиції з манускрипту родини Пізані Доссі впізнаються у бойових практиках Філіппо ді Ваді. Виключенням є «*Posta d'Falco*» та ще декілька позицій в кінці трактату. Вони, скоріш за все, були придумані самим Ваді [Mele, 2010]. Однак, хоч у більшості позицій і впізнаються прийоми з «Квітки Битви», автор додав свого бачення до їх виконання таким чином, щоб вони були ефективнішими. Принаймні, Філіппо Ваді додає набагато більше пояснень щодо рухів та принципів виконання конкретних позицій, на відміну від Фіоре, що ніби навмисно пропускає декілька елементів. «Квітка

Битви» за словами автора була розрахована на того, хто вже мав базові уявлення про фехтування, тому ймовірно не вбачав необхідність в ретельному поясненні. Манускрипт «Про Мистецтво Фехтування» показує ретельний підхід до навчання бойовим практикам, який побутував в часи Фіоре деї Лібері. Філіппо ді Ваді погоджується з твердженням Фіоре, що подібне знання має розповсюджуватись тільки серед благородних панів, кондотьєрів і вчених людей.

Вступ до трактату «Про Мистецтво Фехтування» – це авторський доробок Філіппо ді Ваді, його поглядів на сутність та розвиток фехтування, його місця в навчальній системі, а також детальний розбір як особистих якостей фехтувальника, так і морфології зброї. Метою створення книги він вбачає збереження цього високого і благородного мистецтва від занепаду і забуття. Автор вважає фехтування і наукою, і мистецтвом: з одного боку вказуючи, що фехтування народилося з геометрії та музики. В той самий час Філіппо ді Ваді зазначає, що це мистецтво працює за законами логіки. Для нього фехтування має риси, притаманні мистецтву – тобто практичному знанню, елементи якого засвоюються шляхом механічного відтворення послідовності рухів під наглядом вчителя. В той самий час Ваді надає фехтуванню риси науки – абсолютного знання, яке має свої основи та закони, для опанування якого потрібно ці принципи розуміти та використовувати [MacIver, 2021]. Це перша відмінність роботи Філіппо ді Ваді від трактатів Фіоре деї Лібері. Фріульський майстер на початку XV ст. намагався підняти практичне мистецтво фехтування до «вільного мистецтва». А от Ваді вбачав у фехтуванні обидві компоненти. Цей дуалізм пізанського майстра проявиться й у протиставленні фізичної та інтелектуальної складової в особистості фехтувальника та необхідності врівноважити емоції за допомогою розуму. Така схильність до поєднання протилежностей відображена і в символі (імпрезі), яку обирає для себе Філіппо ді Ваді. На це вказують не тільки деталі у змісті трактату, але й деякі епізоди з життя автора трактату «Про Мистецтво Фехтування».

На сьогодні існує декілька версій щодо того, ким був Філіппо ді Ваді. Одна з найпоширеніших гіпотез: Філіппо був губернатором Реджо при Ліонелло та Борсо д'Есте, але аргументів на її користь стає дедалі менше. Головна проблема з родиною Ваді полягає у тому, що це дуже поширене прізвище. Представників цього роду можна знайти на італійських теренах ще у XII ст. Однак, простежити прямі чи другорядні родинні зв'язки між усіма представниками цієї родини наразі неможливо, і спроба пов'язати саме Філіппо ді Ваді да Пізано хоч з якимось іншим членом родини виглядає вкрай маніпулятивним. Спроба пов'язати ім'я фехтувальника з губернатором ді Ваді зумовлена пошуком його зв'язків з родиною д'Есте та Феррарою. Це саме стосується і спроби наблизити Філіппо Ваді до кондотьєрів Лоренцо ді Ваді та Філіппо ді Ваді у якості їх ймовірного нащадка. Без цього складно довести, що автор трактату «Про Мистецтво Фехтування» мав змогу ознайомитись з трактатами Фіоре деї Лібері, які той створив для родини д'Есте. Однак, для цього необов'язково будувати сумнівну генеалогію родини ді Ваді. У збірнику віршів феррарських поетів

середини XV ст., який опублікував Джузеппе Ферраро є три вірші автора Філіппо де Ваді де Піза. Один з віршів присвячений цим автором Борсо д'Есте, герцогу Феррари [Ferraro, p. 57].

Двір Феррари ще від правління Ліонелло став осередком мистецтв, тому захопленість поезією серед представників двору не була дивиною. Автор вірша звертається до сеньйора: «*Coste et Illustrè Signor*», а згодом автор трактату «Про Мистецтво Фехтування» використовує звертання «*ad illustrissimus principem*» до Гвідобальдо Монтефельтро. Джузеппе Ферраро досить мало розповідає про самого Ваді да Піза і приділяє більше уваги його віршам. Він повідомляє лише, що цей Ваді був одним з радників Борсо. Головна особливість віршів в тому, що стилем і структурою вони подібні до поетичних підписів фехтувального трактату [MacIver, 2020]. Не виключно, що автор в них був один. Цьому є декілька аргументів.

Єдине, що про Філіппо ді Ваді да Піза відомо достеменно: у 1457 р. венеціанський скульптор Джованні Болду створив бронзову медаль для Філіппо ді Ваді да Пізано. На її реверсі зображено чоловіка в обладунку з мечем з елементами з композиції «*Segno*», а портрет на аверсі подібний до того, що зображується у трактаті «Про Мистецтво Фехтування». Це візуальне джерело містить в собі деякі відсилки до особистості Філіппо. Через венеціанське походження автора медалі склалася хибна думка, про перебування Ваді у Венеції, але медалі роботи Болду цього періоду напряду пов'язані з двором Феррари та родиною д'Есте [Malgouyres, 2020, p. 105]. Традиція створювати бронзові медалі при дворі Феррари поширилась ще за правління маркіза Ніколо д'Есте. Його портрет було виконано Амадо да Мілано. Згодом, Пізанелло створив медаль і для Ліонелло д'Есте. Особливістю цих медалей був реверс з зображенням якогось символу, або сюжету та напису на аверсі, який мав би його пояснювати. Джованні Болду також дотримується цієї традиції.

Філіпп Мальгуїре, описуючи медалі роботи Джованні Болду, об'єднує в одну групу декілька медалей, які за його думкою пов'язані сюжетно. Дві з них це медалі для Пьетро Боно та Філіппо Ваді. Пьетро Боно був відомим музикантом при дворі Феррари. На аверсі його медалі є напис «*Він перевершив Орфея*». Одночасно, за словами дослідника, Пьетро Боно був циркульником Борсо д'Есте. Медаль Філіппо ді Ваді має напис, що доповнює фігуру в обладунках: «*Він перевершив Хірона*». Завдяки цьому напису при атрибуції медалі у музеї Вікторії та Альберта було припущено, що Філіппо ді Ваді був лікарем (Іл. 7). Це з часом породило версію, що автор трактату «Про Мистецтво Фехтування» був пов'язаний з медициною. Прямих підтверджень цієї версії поки що не існує. Але обидві медалі були виконані для людей Борсо д'Есте: музиканта, який був одночасно циркульником та ймовірно лікарем, що міг бути одночасно і поетом.

Напис на аверсі медалі є відправним пунктом у пошуку біографічних деталей автора фехтувального трактату та його зв'язку як з поезією, бойовими мистецтвами та медициною. Немає підстав сприймати кентавра Хірона з реверсу медалі, як уособлення якоїсь однієї якості Філіппо ді Ваді. Навпаки, це досить вдала

відсилка на всі три заняття. Як слушно зауважив Джеймі МакІвер, Хірон відображує не стільки навчання бойовим мистецтвам, скільки постать наставника, у даному випадку вчителя фехтування [MacIver, 2021]. Передмова трактату дає розуміння, що Ваді цінував свій внесок викладання фехтування. Це відрізняє його підхід від Фіоре деї Лібері. Фіоре в першу чергу вважав себе фехтувальником, який не тільки навчає, але й продовжує навчатись сам. Ваді ж зсуває акцент саме на дидактику.

За його словами трактат «Про Мистецтво Фехтування» натхненний Фебом (Аполлоном), Мінервою (Афіною) та Марсом (Аресом). Цікаво, що кентавр Хірон є певною мірою уособленням тих занять, які патрунували й натхненники трактату. Хірон був наставником Геракла та Ахілла і вчителем Асклепія. Крім того, він також вчив Аполлона грати на лірі, яка своєю чергою символізує поезію. Сприйняття себе, як поета, відображається у присвяченні трактату Аполлону, як патрону всіх муз. Медицину символізує Афіна, богиня мудрості та покровителька цього мистецтва [Hall, 1974, p. 209], якій навчали в тогочасних університетах. Марс же патрон війни й того бойового мистецтва яке практикує Ваді. Тому «*Я перевершив Хірона*» – влучний вираз, що об'єднує всі ті якості, які Філіппо ді Ваді опанував. Спроба презентувати себе як наставника можновладців вмотивована бажанням отримати прихильність Гвідобальдо Монтефельтро, герцога Урбіно. Віршування у трактаті можна пояснити не тільки потребою у складанні мнемонічних віршів для кращого запам'ятовування, але й проявом авторської поетичної амбіції. Зв'язок Філіппо ді Ваді з медициною можна простежити і через трактат. Натяки на його медичні знання помітні у мініатюрах трактату. Наприклад, композиції «*Segno*» в трактаті «Про Мистецтво Фехтування».

На перший погляд, вона є наслідуванням композиції «*Il segno della Spada*» трактату Фіоре деї Лібері та візуально, і за змістом. Перша відмінність полягає у тому, що Ваді розділяє «*Segno*» та «Сім Мечів» як дві окремі композиції, хоч і пов'язані між собою. Автор зберігає систему корон та підв'язок Фіоре деї Лібері для бойової системи, але він ігнорує більшість елементів з оригінальної композиції: тварин, що символізують якості фехтувальника (уважність, швидкість, хоробрість та силу), в той самий час він залишає мечі. Чотири створіння Фіоре знаходять своє місце в тексті Філіппо ді Ваді, де він описує фехтувальника: «*Потрібна зору гострота, знання і швидкість та. А сила і хоробре серце дають отримати належне*» [De Arte Gladiatoria, fol. 8r]. Таким чином, Ваді не відкидає погляду Фіоре на якості, але для свого «*Segno*» обирає зовсім інші символи.

Композиція у трактаті «Про Мистецтво Фехтування» структурно відрізняється від подібної у Фіоре деї Лібері. Філіппо ді Ваді інакше презентує фігуру людини. Він розбиває її на дрібні частини та описує зверху до низу: голова, праве плече, ліве плече, права рука, ліва рука, коліна, стопи. Кожній частині має відповідати конкретний символ чи істота (Іл. 8). Візуально та за змістом ця композиція найбільше

схожа на посібники для навчання лікарів, де кожний відділ людського тіла символізував знак зодіаку (Іл. 9). Гай Віндсор зазначив, що Ваді дав достатньо зрозумілий опис, що до якостей та значення кожного з символів у композиції «*Segno*», тому дискусії на цю тему марні [Windsor, 2018, p. 151]. Але важливо зрозуміти, чому Філіппо ді Ваді обрав саме ці символи. Ця композиція ідентична реверсу медалі роботи Джованні Болду. Такий набір символів мав би відображати концепцію бойових практик у розумінні самого Ваді так само, як подібна композиція несе в собі сутність мистецтва «Квітки Битви» для Фіоре деї Лібері. Смертоносних, швидких, сильних та хитрих створінь у свідомості освіченої людини XV ст. могло бути безліч. Однак автор обирає саме ведмедя, барана, змію і собаку. Всі ці тварини присутні у бестиаріях доби, тож про кожен з них в автора було стале уявлення.

Кожна з істот у трактаті акцентує увагу на конкретному принципі бойових мистецтв. Ведмідь – це поворот у чотирьох напрямках. Згідно з Рочестерським бестиарієм, ведмідь має найбільшу силу у спині та передніх лапах, тому часто ходить на задніх, подібно людині, і тоді він найнебезпечніший [Barber, 1992, p. 59]. Це пояснює розташування цієї тварини навпроти корпусу. Баран символізує для Ваді жагу до зіткнення мечів у бою, але це теж символ розбивання неправдивого знання на користь справжнього. Автор трактату «Про Мистецтво Фехтування» неодноразово зазначає, що відмежував своє мистецтво від недійсних чи оманливих прийомів, залишивши тільки правдиві знання. Права рука за словами Ваді мала б бути сміливою та вбивчою як змія. Цікаво, що слово «*serpent*» означає будь-яку змію, і в цілому істоту, що може вкладатися кільцями. Основна риса змій – непомітне пересування маленькими рухами та раптова атака. Така поведінка не схожа на хоробрість. Але можливо, Ваді мав на увазі конкретну змію. У композиції «*Segno*» автор зобразив біля правої руки крилату істоту з рогами та лапами.

Подібний опис в цей час мають два види змій: дракон та сциталіс. Сциталіс – отруйна змія, обманює супротивника мерехтінням луски та нападає. Дракон, своєю чергою, не має отруйних зубів, тому сила його у хвості: шкоди він завдає точністю удару, а не силою. За легендою навіть слон не встоїть проти нього, бо дракон безстрашно нападає, стискає своїм хвостом все, що може охопити та вбиває [Barber, 1992, p. 183]. Це перегукується зі словами Філіппо ді Ваді про те, що сильний супротивник не завжди перемагає, якщо менший фізично за нього опонент використає розум та хитрість. Також ця історія містить цінну пораду для фехтувальника – влучність удару важливіша за його силу. Ліва рука ототожнюється з мисливським собакою: грейхаундом і символізує швидкість. Ще одна якість, яку приписували собаці – це здібність лікувати рани, таку саму здатність, мав і ведмідь. Змія – істота, що також асоціюється з Асклепієм, учнем Хірона. Тому три з чотирьох істот опосередковано мають відношення до лікування. Філіппо ді Ваді користувався античними мотивами у власній поезії і його вибір на користь кентавра Хірона, як імпрези, дозволяє не тільки об'єднати декілька вмінь автора, але

й припустити, що за обраними їм символами криється кілька різних сенсів, як практичних, так і особистих.

Наступні два символи, які варті уваги – це сонце та серце. Обидва також присутні та на медалі. Подібні елементи характерні для композиції «Божественної форми гармонії» (Іл. 10), яка відображає поєднання грубого (тіла) та тонкого (душі) [Roob, 2021, p. 454]. Ця ідея достатньо близька дуалістичному погляду Філіппо ді Ваді на природу людини. Ба більше, візуальна відсилка до цієї композиції могла слугувати нагадуванням, що автор отримав гарну освіту. Що стосується ключів в ногах фігури, то вони є достатньо прозорим визначенням особливості бойових практик Ваді. Це саме стосується і колеса водяного млина, на якому стоїть фехтувальник. Майстер віддавав роботі ніг ключову роль у фехтуванні [Mele, 2010]. Це ще одна відмінність роботи Філіппо ді Ваді від «Квітки Битви» Фіоре деї Лібері.

Більшість позицій було перероблено чи доповнено саме з оглядом на пропрацьовку роботи ногами. Це переосмислення прийомів Фіоре виходить вже з власного досвіду Ваді, і за його словами тільки покращує їх виконання. Хоча Філіппо ді Ваді використовує *«tempo»* Фіоре, який ми зустрічаємо у трактаті родини Пізані Доссі («Flos Duelorum»), він розвиває цю ідею далі у власному *«mezo tempo»*. Використання цього терміну у фехтуванні продовжує дискусію про зв'язок бойових практик доби Відродження з ідеями Арістотеля. В даному випадку цей термін використовується у значенні «тривалість дії», або ритм. Що є відсилкою до музичного мистецтва. Народження фехтування з геометрії та музики наділяє фехтування власним темпом. В цей самий час *«mezzo tempo»* – це «напівритм», тобто напівудар, який мав би зупинятися на половині руху чи відбуватися у той момент, коли клинки перетинаються (така позиція, наприклад, дозволяє вийти у укол, навіть якщо клинок заблоковано). Подібні напівудари поширені у фехтуванні більш пізнього часу, але Філіппо ді Ваді вже описує їх у своєму трактаті у другій половині XV ст. [Windsor, 2018, p. 35].

Трактат «Про Мистецтво Фехтування» Філіппо ді Ваді да Пізано безсумнівно натхненне роботами Фіоре деї Лібері. Водночас трактат містить велику кількість ідей, притаманних самому Ваді. Подібно своєму попереднику він бачив у фехтуванні не простий набір механічних вправ, а поєднання практики та знань про тіло та зброю. Його уявлення про фехтування були сформовані світоглядом доби Відродження. Прийоми «Porta di Ferro», «Posta di Donna», «Dente di Zengiaro» не можна вважати власним наробком Фіоре деї Лібері. Більшість цих прийомів скоріш за все були частиною німецької традиції, якої навчався сам Фіоре. У «Квітці Битви» фріульський майстер зібрав більшість прийомів та переробив їх у власну систему. Подібна робота була зроблена і Філіппо ді Ваді. Одне з питань, що залишається відкритим, чому трактат «Про Мистецтво Фехтування» немає розділу про кінний бій. Ретельне копіювання прийомів з мечем, списом та бою в обладунках з одного боку і жодного прийому для бою верхи дає змогу припустити, що трактат міг зазнати змін.

Філіпп Мальгуїре при вивченні трактату помітив,

що манускрипт складається з двох частин: новішої (вступ з посвятою) та старішої (трактат з «Segno» та вправами). Це пояснює, чому у трактаті, який би мав бути на 30 років старше, зображення автора ідентичні. У 1457 р. Ваді мало б бути не більше 35 років. Якщо ж трактат було створено у 1480, то автору мало б бути біля 60, тому не зрозуміло, чому він зобразив себе у вигляді молодого чоловіка. Однак, якщо взяти до уваги, що більшість трактату написано на старішому пергаменті та потемнілими чорнилами, то можливо трактат було змінено перед тим, як його презентували Гвідобальдо Монтефельтро. Дослідник припускає, що сам трактат було написано у Феррарі в той самий час чи до створення медалі для Філіппо ді Ваді при дворі Борсо д'Есте [Malgouyres, 2020, p. 107]. Сам Борсо не був прихильником військової справи, а більше запам'ятовувався як покровитель музики, живопису та поезії, на відміну від його молодшого брата Ерколе д'Есте. Третій син Ніколо д'Есте, власника трактатів Фіоре деї Лібері, займався військовою справою, приймав участь у дуелях та був кондотьєром. З 1445 р. Ерколе перебував у засланні при дворі Неаполя, де і навчався військового мистецтва. Невідомо, ким саме служив Філіппо ді Ваді при дворі Борсо д'Есте, але, можливо, він навчав фехтуванню молодого Ерколе. Повертаючись до реверсу медалі роботи Джованні Болду, вибір кентавра Хірона у якості імпрези стає ще більш виправданим: кентавр Хірон був першим вчителем бойових мистецтв для Геркулеса. Таким чином девіз «Я перевершив Хірона», схоже, був відсилкою на те, чим саме займався Ваді при дворі Феррари крім написання віршів своєму сеньйору.

Якщо трактат «Про Мистецтво Фехтування» дійсно було створено для навчання молодого Ерколе, то це опосередковано може свідчити, що «Паризького манускрипту» вже не було при дворі д'Есте. Якщо б він дійсно був одним з трьох примірників бібліотеки, то скоріш за все Ерколе навчався б по ньому. Але якщо «Паризький манускрипт» був написаний для Франческо, а не для Ліонелло, тоді потреба у створенні нового примірника для навчання була б виправданою. Якщо рання частина трактату Філіппо ді Ваді була дійсно написана для Ерколе, то це мало статися до 1445 р. При всій привабливості цієї версії треба зазначити, що наразі існує великий брак джерел стосовно присутності Філіппо ді Ваді при дворі Феррари до 1457 р. Однак, це може змінитися з відкриттям доступу до архівів родини д'Есте. Актуальне датування трактату «Про Мистецтво Фехтування» авторства Філіппо ді Ваді да Пізано примадає на початок правління Гвідобальдо Монтефельтро. Версія про доповнення старшого трактату з метою презентувати його потенційному патрону через 40 років після створення пояснювала б відсутність у трактаті деяких розділів, що присутні у «Квітці Битви». Також, це могло б дати уявлення, чому трактат Ваді після вступу починається з композиції «Segno», хоча Фіоре деї Лібері розташовує її в середині трактату «Квітка Битви». Однак, ця проблема потребує подальшого дослідження джерела, і пошуку нових матеріалів.

Висновки. Трактати Фіоре деї Лібері у своїй основі були переосмисленням німецької традиції, яка лягла в

основу «Квітки Битви». Його спосіб презентації навчання бойових практик та роздуми щодо сутності мистецтва фехтування та його місця в системі знань XV ст. помітно вплинули на італійську фехтувальну традицію. На період середини XIV – поч. XV ст. у тих трактатах, що збереглися, простежуються впливи робіт Фіоре. Питання стосовно побутування назв позицій поза трактатом «Квітка Битви» залишається дискусійним: частина з них дійсно могла існувати незалежно від роботи Фіоре та бути запозиченою іншим шляхом із німецької традиції. Однак, система корон та підв'язок, яку наслідують та зберігають трактати «Флоріс» та «Про Мистецтво Фехтування», скоріш за все була творчою розробкою фріульського майстра. Так само як і форма передачі практичних знань у вигляді фехтувальної книги з ілюстраціями, що доповнюють настанови.

«Паризький манускрипт» – це зразок продуманої копії фехтувального трактату, створеного більше для підвищення престижу власника, ніж для навчальних потреб. Про що свідчить насамперед візуальна складова трактату, яка є романтизованою і вишуканою художньо. Фехтувальний трактат у XV ст. був рідкістю навіть серед заможних представників військової еліти. Тому використання подібного манускрипту у якості подарунка була досить поширеною. До того ж створення таких трактатів при дворі Феррари мало б свідчити про високий рівень освіченості правителів. «Паризький манускрипт» не несе в собі якихось нових ідей чи переосмислення практичного мистецтва. Але він слугує способом поширення бойових практик оригінального трактату за межами середовища, для якого був створений. Крім того, цей трактат вказує ім'я майстра, що дозволяє зберегти пам'ять про Фіоре ще декілька десятиліть років після його смерті.

Трактат «Про Мистецтво Фехтування» Філіппо ді

Ваді да Пізано відіграє зовсім іншу роль. Автор не згадує імені Фіоре деї Лібері та не уособлює його з мистецтвом, яке презентує. Можливо, це пов'язано з тим, що Ваді було добре відомо, що основа цієї системи бойових практик не була придумана самим Фіоре. Якщо автор цього трактату дійсно роками навчався фехтуванню, то він міг би знати більшість цих прийомів від своїх вчителів. Можливо, робота Ваді є ще одним варіантом навчання бойових практик, популярних за часів життя Фіоре. Цей трактат не є продовженням, переосмисленням чи осучасненням «Квітки Битви» Фіоре деї Лібері, але, безсумнівно, був їм натхненний. Його структура дає це розуміння. Вступ, який представляє собою життєпис майстра, композиція «*Segno*», як репрезентація образу ідеального фехтувальника та сприйняття фехтування чимось більшим за комплекс вправ — це є в «Квітці Битви» і знайшло своє відображення у трактаті Філіппо ді Ваді. Врешті-решт автор пройшов шлях, подібний Фіоре: все життя відточував майстерність, можливо навчав когось з кондотьєрів та дуелянтів родини д'Есте, наприкінці життя намагався заручитися покровительством герцога та створив свою книгу, щоб зберегти мистецтво від забуття.

Ідеї Фіоре деї Лібері про мистецтво фехтування з роками не тільки не зникають, але й отримують розвиток. Більше ніж через 40 років Філіппо ді Ваді не сперечається з ідеями фріульського майстра, а навпаки підтримує їх та розширює поле для подальшого творчого пошуку у сфері бойових мистецтв. Легітимізація фехтування як мистецтва та науки продовжується і зусиллями фехтувальників XVI ст. Ази мистецтва, які Фіоре заклав у трактаті «Квітка Битви», не тільки не зникли після його смерті, але й знайшли продовження у трактаті Філіппо ді Ваді да Пізано.

References

- Anglo, S., 2000, *The Martial Arts of Renaissance Europe*, New Heaven & London: Yale University Press, 384 p. (in English).
- Barber, R., 1992, *Bestiary. Being an English Version of the Bodleian Library, Oxford MS Bodley 764*, Woodbridge: Boydell & Brewer Ltd., 205 p. (in English).
- Brown, K. Garber R., 2015, *Florius, de arte luctandi. Bibliothèque Nationale de France Ms. Latin 11269*, 76 p. (in English).
- Bauman, G., 1986, Early Flemish Portraits, 1425–1525." *Metropolitan Museum of Art Bulletin* Volume XLIII, Number 4, 68 p. (in English).
- Chidester, M., 2016, Trattato della scherma (MS M.383)/Reconstruction, URL: [https://wiktenauer.com/wiki/Trattato_della_scherma_\(MS_M.383\)/Reconstruction](https://wiktenauer.com/wiki/Trattato_della_scherma_(MS_M.383)/Reconstruction) (18.09.2024). (in English).
- Chidester, M., 2021, *The Flower of Battle: MS M 383*. Somerville, MA: HEMA Bookshelf, 156 p. (in English).
- Davis, I., 2019, *De Arte Gladiatoria Dimicandi by Filippo di Vadi*. USA, 95 p. (in English).
- De Arte Gladiatoria Dimicandi, URL: http://digitale.bnc.roma.sbn.it/tecdigitale/manoscrittoantico/BNCR_Ms_VE_1324/BNCR_Ms_VE_1324/1 (17.09.2024). (in Italian)
- Ferraro, G., 1879, *Alcune poesie inedite del Saviozzo e di altri autori tratte da un ms. del Sec. XV*, G. Romagnoli. URL: <https://archive.org/details/alcunepoesieine00foregoog/page/n65/mode/2up> (15.09.2024). (in Italian).
- Flos Duellatorum, Pisani Dossi MS. URL: [https://wiktenauer.com/wiki/Flos_Duellatorum_\(Pisani_Dossi_MS\)](https://wiktenauer.com/wiki/Flos_Duellatorum_(Pisani_Dossi_MS)) (20.09.2024). (in English).
- Florius, de arte luctandi (MS Latin 11269), URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8514426f> (21.09.2024). (in Latin).
- Fry, R., 1911, A Portrait of Leonello d'Este by Roger van der Weyden. *Burlington Magazine* 18, Vol. 18, No. 94, pp. 200–204. (in English).
- Galeazzo da Mantova, Condottieri di ventura, URL: <https://condottieridiventura.it/galeazzo-da-mantova/> (10.09.2024). (in Italian).
- Hablot, L., 2015, Valentine Visconti ou le venin de la biscia, *Les Vénéneuses Figures d'empoisonneuses de l'Antiquité à nos jours*, Presses universitaires de Rennes, pp. 179–194. (in French).
- Hall, J. & Cenneth, C., 1974, *Dictionary of Subjects and Symbols in Art*. New York: Harper & Row, 345 p. (in English).
- Helmut, N., 1987, A Heraldic Note About the Portrait of Ladislaus, Count of Haag, by Hans Mielich, *METROPOLITAN MUSEUM JOURNAL* 22, The Metropolitan Museum of Art, pp. 141–147. (in English).
- Hughes, S. C., 2007, Soldiers and Gentlemen: The Rise of the Duel in Renaissance Italy, *THE JOURNAL OF Medieval Military History*, Volume V, Woodbridge: Boydell & Brewer Ltd., pp. 99–152. (in English).

- Kantorowicz, E., 1940, The Este Portrait by Roger van der Weyden, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 3, No. 3/4, pp. 165–180. (in English).
- Leoni, T., Mele, G., 2017, *Flowers of Battle: vol.1 Historical overview and the Getty Manuscript*. Wheaton: Freelance Academy Press, 359 p. (in English).
- Litta, P., 1781-1851, *Famiglie celebri di Italia. D'Este*, Bibliothèque Nationale de France, URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84522423/f21.item.r=zoom> (in Italian).
- Malgouyres, P., *De Filarete à Riccio. Bronzes italiens de la Renaissance (1430-1550)*, Musée du Louvre, Paris, 255 p. (in French).
- MacIver, J., 2020, Was Vadi governor of Reggio?, *Exploring the 15th Century Longsword master – Phillip Vadi*, URL: <https://jamiemaciver.wordpress.com/2020/11/29/was-vadi-governor-of-reggio/> (10.09.2024). (in English).
- MacIver, J., 2021, Art or Science: dualism and symbolism in Vadi, *Exploring the 15th Century Longsword master – Phillip Vadi*, URL: <https://jamiemaciver.wordpress.com/2021/10/02/dualism-symbolism-vadi/> (16.09.2024). (in English).
- Medical and astrological miscellany, *LJS 463*, URL: https://find.library.upenn.edu/catalog/9948425633503681?hld_id=22348740650003681&fbclid=IwY2xjawGGFTBleHRuA2FlbQIxMAABHais5X2Hv4bEqSt4adL1e7ZA1c8-SglJhcFluqXRPW7_nq0PK_hT2DKtUA_aem_F-J89s2YPnx3-WKmnRyFfQ (18.09.2024) (in English).
- Mele, G., The Role of Filippo Vadi in the dei Liberi Tradition, Pt. I & Pt.II. URL: <https://chivalricfighting.wordpress.com/2012/09/25/the-role-of-filippo-vadi-in-the-dei-liberi-tradition-pt-i/> (17.09.2024). (in English).
- Mele, G., Porzio L., 2002, *Arte Gladiatoria Dimicandi: 15th century Swordsmanship of Master Filippo Vadi*, The Chivalry Bookshelf, 203 p. (in English).
- Mondschein, K., 2011, *The knightly art of battle*, Los Angeles: J. Paul Getty Museum, 128 p. (in English).
- Mondschein, K., 2018, On the Art of Fighting: A humanist translation of Fiore dei Liberi's Flower of Battle owned by Leonello D'Este, *Acta Periodica Duellatorum*, volume 6, pp. 99–135. DOI: 10.2478/apd-2018-0004 (in English).
- Mondschein, K., Mele, G., 2018, *Flowers of Battle: vol.3 Florius de arte luctandi*. Wheaton: Freelance Academy Press, 258 p. (in English).
- MS. Ludwig XV 13, «Il Fior di Battaglia». The J. Paul Getty Museum. URL: <https://www.getty.edu/art/collection/object/103RW1> (11.09.2024). (in Italian).
- MS. M 383. «Il Fior di Battaglia», URL: <https://www.themorgan.org/collection/renaissance-fighting-manual> (16.09.2024). (in Italian).
- Novatti, F., 1902, *Flos Duellatorum, Il Fior di Battaglia di Maestro Fiore dei Liberi da Premariacco*. Bergamo: Istituto Italiano d'Arte Grafiche, 244 p. (in Italian).
- Oliva, L., 2017, *Antica cancellaria del comune di Cividale del Friuli*, F. D'Orlandi, T.3. URL: <https://www.sbcividalese.it/fondi-archivistici/> (02.09.2024). (in Italian).
- Puyvelde L., 1935, Les primitifs flamands à l'exposition de Bruxelles." *Revue belge d'archéologie et d'histoire de l'art* 5, pp. 311–317. (in French).
- Roob, A., 2021, *The hermetic museum: Alchemy and Mysticism*, Benedikt Taschen Verlag, 573 p. (in English).
- Walsh, R. J. *Charles the Bold and Italy (1467 – 1477) Politics and Personnel*, Liverpool, 504 p. (in English).
- Windsor, G., 2013, *Veni Vadi Vici. A Transcription, Translation and Commentary of Philippo Vadi's De Arte Gladiatoria Dimicandi*. Self-published, 192 p. (in English).
- Windsor, G., 2018, *The Art of Sword Fighting in Earnest*. Spada Press, 208 p. (in English).

Liudmyla Pali

PhD student at Department of Archeology, Ethnology and Culture Studies at the Faculty of History and International Relations, SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

THE ITALIAN FENCING TREATISES OF 15TH CENTURY: A CONTINUITY OF TRADITIONS OR GENERATIONS CLASH

The most important topical issues are 15th century Italian fencing treatises' dating, biographies of their authors and customers. The purpose of the article is an answer to the question: "Did Fiore dei Liberi's "Flower of Battle" treatises influence on the formation of the Italian fencing tradition from the 1400s to the 1480s?" In addition should be considered more carefully the circumstances of meeting Fiore dei Liberi with the potential patron Niccolo III d'Este, based on a number of already known facts about the life of the Friulian fencing master. The version about the Venetian nobility participation in the creation of the first Fiore's treatises (MS. M 383 from the collection of the Pierpont Morgan Museum) is considered separately. The author also proposed to revise the chronological framework of some treatises based on a comprehensive analysis of visual and written sources. Some facts in this article shed light on the "Paris Manuscript" creation and its connection with the knightly community of the Burgundies court in the middle of the 15th century. The question of the treatise "De Arte Gladiatoria Dimicandi" author's origin and activity in Ferrara is still open. This especially concerns an influence of medicine thought on Philippo di Vadi da Pisano's ideas. The participation of d'Este family plays an important role, including a treatise creation and martial arts teaching under their patronage. The author of the "Paris" manuscript remove an accent from the "Flower of Battle" combat practices to the artistic decoration of the treatise. Philippo di Vadi successfully used the "crowns and garters" system to demonstrate his own version of the martial art, but focused it on didactics. Thus, Fiore dei Liberi's ideas were continued in the other 15th century fencing treatises, but underwent transformations.

Keywords: Chivalry, Renaissance Martial Arts, Renaissance fencing treatise.

Надійшла до редакції / Received: 25.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 29.11.2024

ІЛЮСТРАЦІЇ

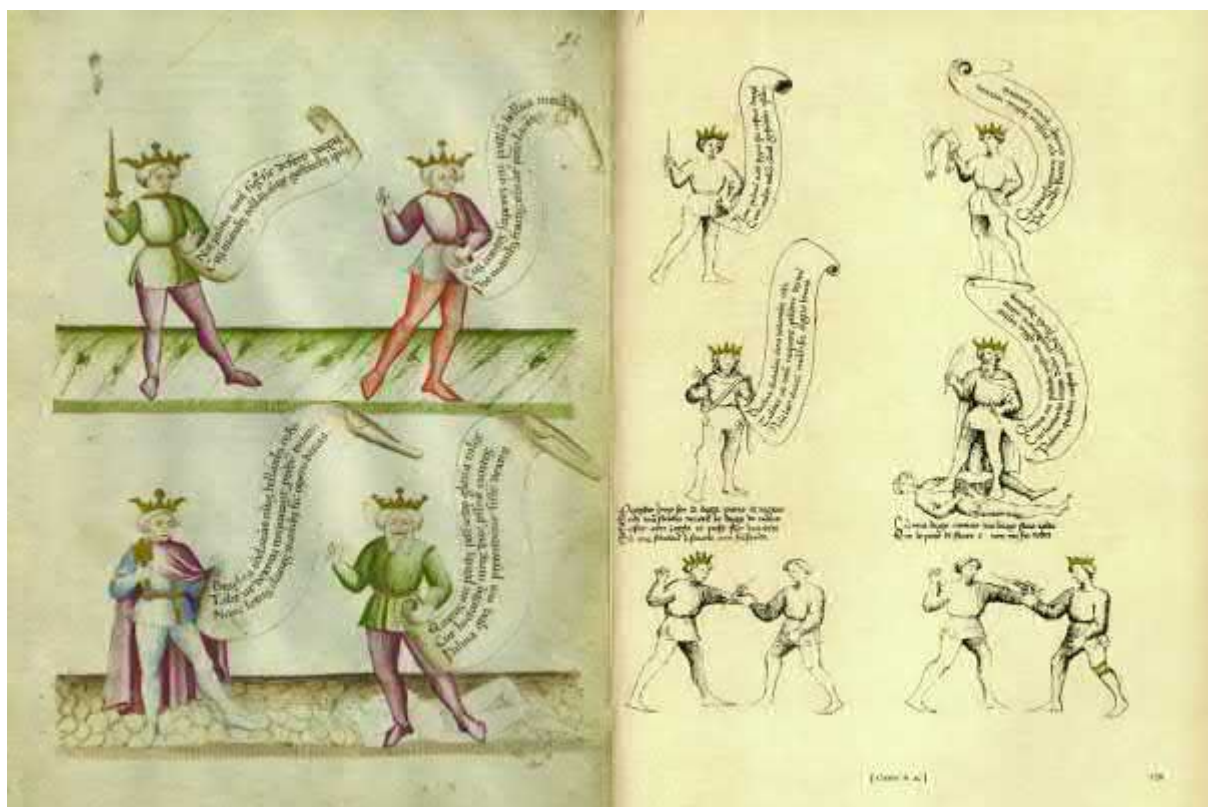
Іл. 1 Реверси медалей з імпрезою Ліонелло д'Есте. Ліворуч – медаль роботи скульптора Ніколауса (колекція Британського музею, № 1906,1103.133), праворуч – медаль роботи Пізанелло (колекція музею Вікторії та Альберта, № REPRO.1901-85)

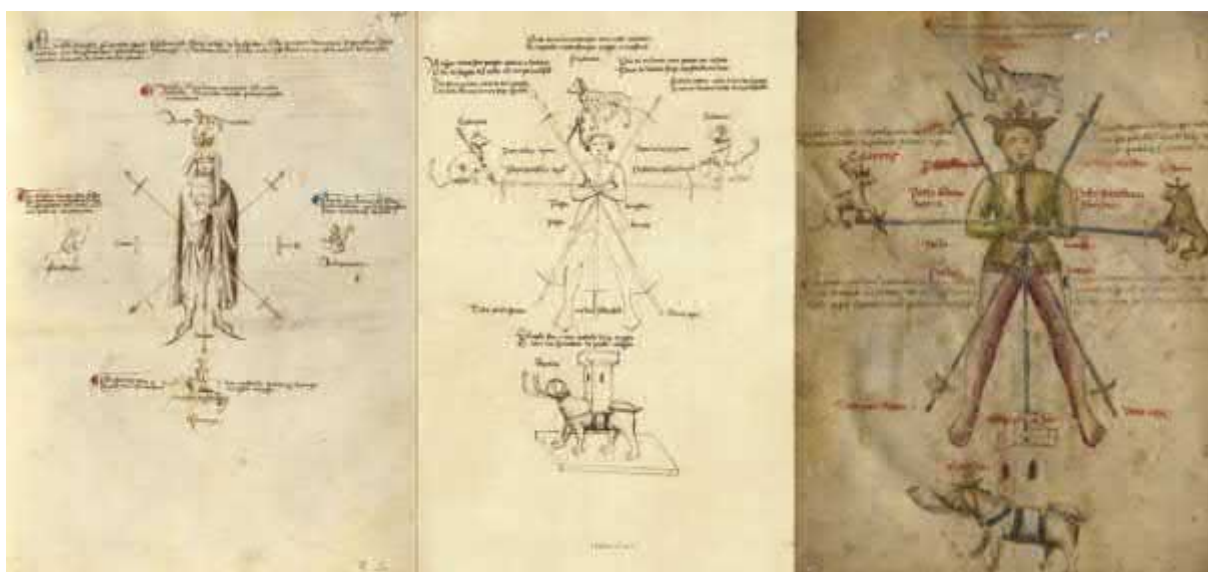
Іл. 2 Зворот портрету Франческо д'Есте (Рогір ван дер Вейден, 1460ті рр., колекція Метрополітен музею, № 32.100.43)

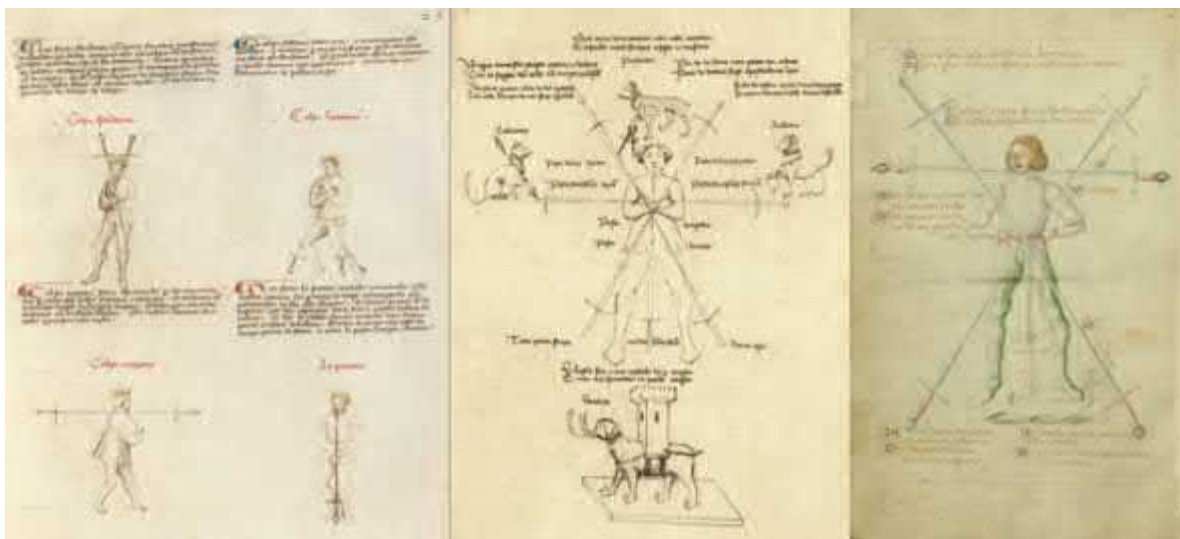
Лл. 3 Портрет Франческо д'Есте (Рогір ван дер Вейден, 1460-ті рр., колекція Метрополітен музей, № 32.100.43)

Іл. 4 Ліворуч «Florius, de Arte Luctandi», fol. 21r (MS. Latin MS Latin 11269, Bibliothèque nationale de France), праворуч – манускрипт «Flos Duellatorum», fol.06a (1409 р., Pisani-Dossi MS, приватна колекція родини Пізани Доссі)

Іл. 5 Ліворуч – «Il Foir di Bataglia», fol. 32r, (1404 р., колекція музею Пола Гетті, центр – «Flos Duellatorum», fol.17a, (1409 р., Pisani-Dossi MS, приватна колекція родини Пізани Доссі), праворуч – «Florius, de Arte Luctandi», fol.01v (MS. Latin MS Latin 11269, Bibliothèque nationale de France)

Іл. 6 Ліворуч – «Il Foir di Bataglia», fol. 23r, (1404 р., колекція музею Пола Гетті, центр – «Flos Duellatorum», fol.17a, (1409 р., Pisani-Dossi MS, приватна колекція родини Пізані Доссі), праворуч – «De Arte Gladiatoria Dimacandi», fol.15v (Vitt.Em.1324, 1480-ті рр., Національна бібліотека, Рим)

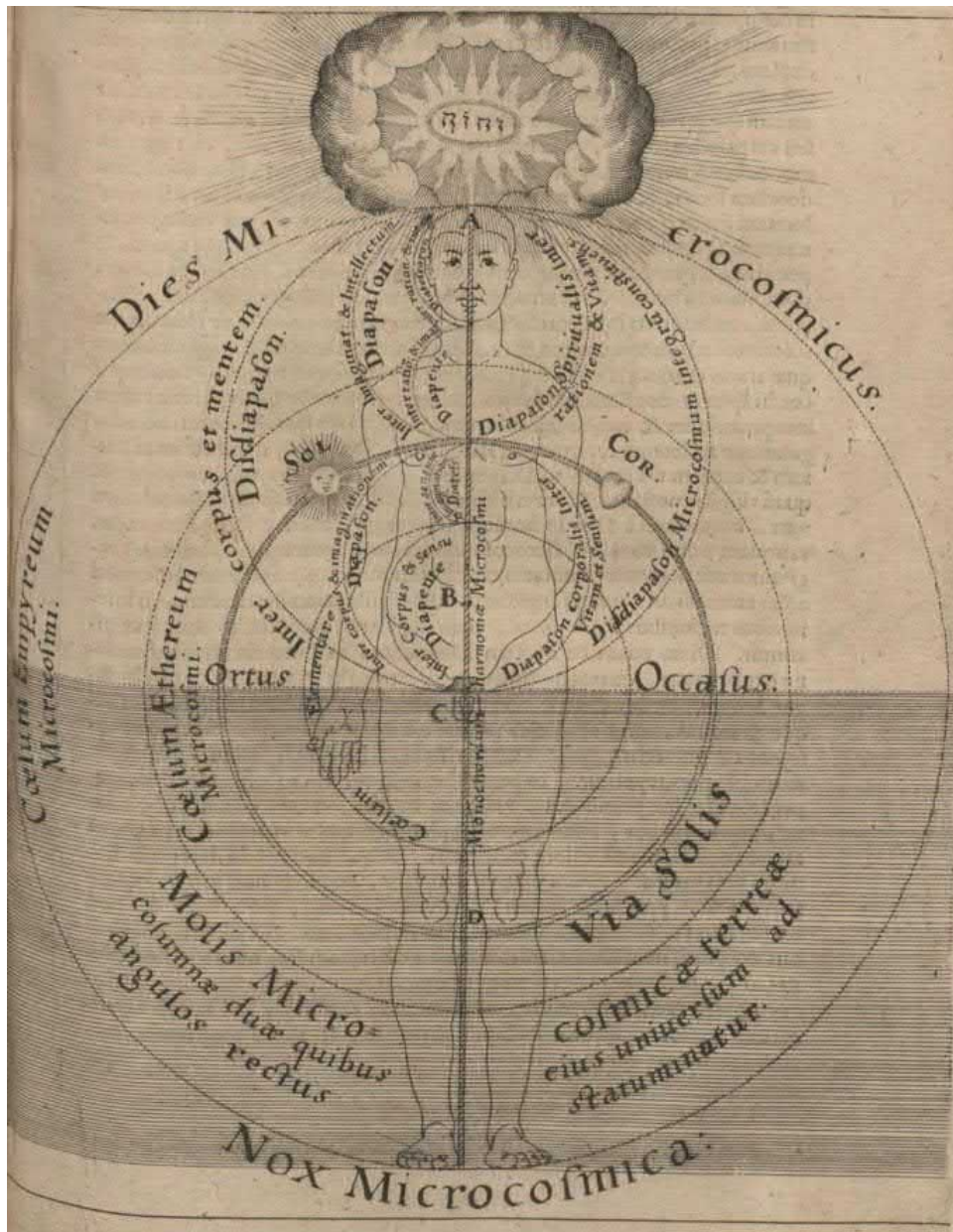
Іл. 7 Аверс та реверс медалі з портретом Філіппо ді Ваді да Пізано (Джованні Болду, 1457 р., колекція музею Вікторії і Альберта, № А.181-1910)

Іл. 8 «De Arte Gladiatoria Dimacandi», fol.15r (Vitt.Em.1324, 1480-mi pp., Національна бібліотека, Рим)

Іл. 9 «Medical and astrological miscellany», fol.54v (LJS 463, 1443 p., Бібліотека університету Пенсільванії)

Іл. 10 «Utriusque Cosmi», vol. II, (R. Fudd, Oppenheim, 1619 p.)

УДК 94(436)"1846/1867":[355.088:27-726.3
DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(51\).2024.319631](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(51).2024.319631)

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ВІЙСЬКОВИХ КАПЕЛАНІВ ДЛЯ ГАЛИЦЬКИХ ГРЕКО-КАТОЛИКІВ В АВСТРІЙСЬКІЙ ІМПЕРАТОРСЬКІЙ АРМІЇ (1846 – 1867 рр.)

Оксана Карліна

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк
E-mail: karlina.oxana@vnu.edu.ua
Researcher ID: 3173402/oksana-karlina
<https://orcid.org/0000-0001-8706-942X>

Андрій Марчук

здобувач вищої освіти, факультет історії, політології та національної безпеки,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк
E-mail: tx74cd@gmail.com

Висвітлено запровадження капеланської служби для галицьких греко-католиків в австрійській імператорській армії. Джерельну базу статті склали військові статuti, матеріали церковного обліку і листування церковних ієрархів. Встановлено, що для забезпечення духовних потреб військовослужбовців греко-католиків 1779 р. було започатковано посаду капелана у двох гарнізонах, а 1830 р. у військовій частині дозволено запрошувати священників та відвідувати найближчі греко-католицькі храми. Лише двоє капеланів не могли задовольнити потреб у духовній опіці усіх галицьких греко-католиків в австрійській армії. У відповідь на звернення львівського та перемишльського єпископів до імператора в 1846 р. запроваджено капеланську службу у 8 підрозділах, значну частку в яких складали греко-католики. Протягом 1846 – 1867 рр. греко-католицькі капелани служили у 7–8 полках. За цей час посаду полкового капелана займали 18 священників. Греко-католицькі капелани супроводжували війська і в мирний час, і під час збройних конфліктів. На підставі вивчення джерел з'ясовано, що повноваження та функції греко-католицького полкового священника були такими ж, як у римо-католицького з поправкою на особливості обряду. Реєстрація актів стану лишалась за латинським духовенством. Матеріальне забезпечення греко-католицького військового священника було кращим, аніж парафіяльного, що могло слугувати мотиваційним чинником для частини кліру обирати службу духовного пастця у війську. Проаналізовано біографічні дані капеланів за вказані роки (соціальне походження, вік, вплив служби у війську на подальшу кар'єру тощо), що дало можливість скласти усереднений портрет греко-католицького військового священника. Введення греко-католицької капеланської служби підняло статус Церкви та дозволило рекрутам з Галичини зберігати єдність зі своєю конфесією протягом багаторічного перебування у війську.

Ключові слова: Австрійська імперія, австрійська імператорська армія, Греко-католицька Церква, Галицька митрополія, військове капеланство.

Постановка проблеми. Після першого поділу Речі Посполитої частина українських земель опинилися у складі монархії Габсбургів. Уже в першій половині 1770-х років галицьких греко-католиків рекрутували до австрійської армії. Майже відразу постало питання про запровадження капеланської служби для них. Держава мала уповноважити священників (капеланів) здійснювати богослужбову діяльність в армійських підрозділах від імені Греко-католицької Церкви (далі ГКЦ) з метою задоволення релігійних потреб військовослужбовців. Адже для людей того часу однією з найважливіших складових ідентичності була конфесійна приналежність.

Загалом слід наголосити на тому, що служба військових капеланів у збройних силах різних держав має тривалу історію. Вивчення традицій та досвіду служіння військового духовенства є важливим з огляду на відновлення в незалежній Україні інституту військового душпастирства, що особливо активізувався після створення Служби військового капеланства у складі ЗСУ у 2022 р.

Огляд історіографії. Першими працями, в яких

згадується служба греко-католицького духовенства в австрійській армії, були виклади історії тих підрозділів, що мали полкового священника цієї конфесії [Netoliczka, 1865; Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes Oskar II. Friedrich König von Schweden und Norwegen No. 10 von seiner Errichtung 1715 bis November 1885, 1888; Rona, 1901; Hailig von Hailingen, 1887; Jacubenz, 1904; Engel, 1906], або історії участі військових формувань у воєнних кампаніях [Koevess von Aszod und Harkaly, 1851]. В деяких роботах інформація про капеланів обмежується лише згадками про них у списках офіцерського складу полку за певні роки [Prochazka, 1886; Nahlik, 1863; Beran, 1899]. На появу капеланської служби в австрійській армії, зокрема греко-католицьких священників, вказується в дослідженнях Е. Беліка та Ю. Пелеша [Bielik, 1901; Pelesz, 1880]. Коротка інформація про греко-католицьких священників міститься в праці австрійських дослідників Р. Г. Грьогера, К. Гам та А. Заммера [Gröger, Ham, Sammer, 2001]. Чеський дослідник М. Барус [Barus, 2017] в якості історії греко-католицького капеланства помилково подав історію

православних капеланів.

В українській історіографії не вдалося знати досліджень з історії становлення греко-католицького капеланства. В роботах Д. Забазалюка [Забазалюк, 2012], Р. Коханчука [Коханчук], Р. Великого та А. Лозинського [Великий, Лозинський, 2014], а також передмові С. Шаха до праці о. Івана Лебедовича [Шах, 1963], яка послужила першоджерелом для більшості згаданих робіт, стверджується, що перші греко-католицькі капелани з'явилися в 1848 р. при національній гвардії, а в регулярних частинах – лише з 1867 р., що не відповідає дійсності. Деякі факти з життя священників, котрі служили капеланами, висвітлені у працях Д. Блажейовського, що вивчав біографії священників галицьких греко-католицьких єпархій [Blazejovskyj, 2001; Blazejovskyj, 2004]. Отже, тема започаткування греко-католицької капеланської служби в 1846 – 1867 рр. залишається малодослідженою.

Огляд джерел. Висвітлення повноважень, функцій та становища військового духовенства базується на аналізі статутів піхоти 1807 і 1860 рр. та загального статуту армії 1857 р. [Dienst-Reglement für die k.-k. Infanterie. Erster Teil, 1807; Dienst-Reglement für die k.-k. Infanterie. Zweiter Teil, 1806; Dienst-Reglement für die kaiserlich-königliche Infanterie. Erster Teil, 1860; Dienst-Reglement für die kaiserlich-königliche Infanterie. Zweiter Teil, 1860; Organisations-Statut für die kaiserlich-königliche Armee, 1857]. Статути 1859 та 1863 рр. містять інформацію про матеріальне забезпечення військового духовенства [Gebühren-Reglement für die kaiserlich-königliche Armee, 1859; Gebühren-Reglement für die kaiserlich-königliche Armee, 1863]. Також важливим джерелом став збірник правових актів, підготовлених В. фон Штрефльором [Streffleur, 1843; Streffleur, 1848]. Біографічні відомості про капеланів почерпнуті зі списків військового кліру, військового шематизму та шематизмів Львівської та Перемишльської єпархій за різні роки, а також з метричних книг парафій і військових підрозділів.

Метою роботи є вивчення процесу становлення служби капеланів для галицьких греко-католицьких військовослужбовців в австрійській імператорській армії у 1846 – 1867 рр. Мета передбачає виконання наступних завдань: проаналізувати передумови виникнення греко-католицької капеланської служби в австрійському війську; визначити місце греко-католицького духовництва в ієрархії австрійського польового священства; схарактеризувати повноваження та обов'язки греко-католицьких військових священників; показати їхнє фінансове забезпечення; з'ясувати біографічні відомості про полкових капеланів зазначеного періоду.

Виклад основного матеріалу. Для забезпечення духовних потреб військовослужбовців в армії Габсбурзької монархії, починаючи з ранньомодерної доби, існувала капеланська служба. Попри те, що збройні сили поповнювалися представниками інших конфесій, зокрема протестантами, тривалий час військове духовенство було винятково римо-католицьким [Ottenfeld, Teuber, 1895, s. 665].

Від часу приєднання до Австрійської монархії Східної Галичини з численним греко-католицьким

населенням постало питання про запровадження греко-католицької капеланської служби. Для задоволення духовних потреб рекрутів із новопридбаних земель 1779 р. запроваджувалося дві посади гарнізонного капелана (у Празі та Оломоуці) для галицьких греко-католиків.

У шематизмах австрійської армії можна знайти згадку про гарнізонного греко-католицького капелана в Оломоуці, починаючи з 1820 р., яким до 1822 р. був Іван фон Ортинський [Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1820, s. 68; Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1822, s. 68; Convoc. Erben und Gläubiger nachbenannter Verstorbenen, 1823], а з 1824 р. – клірик Перемишльської єпархії Йосиф Лаврецький [Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1824, s. 68; Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXXVIII, 1828, s. 8]. З 1830 р. у військовому шематизмі Лаврецький зазначений як гарнізонний капелан у Брно [Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1830, s. 65; Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1836, s. 67; Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1838, s. 68], але в шематизмі Перемишльської єпархії він продовжував називатись гарнізонним капеланом в Оломоуці [Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXXXVI, 1836, s. 14]. Після 1838 р. в військовому шематизмі ім'я Лаврецького не згадується. У шематизмі Перемишльської єпархії за 1842 та 1843 рр. він вказаний як капелан у Віденській фортеці [Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLII Premisliae, 1842, s. 12; Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLIII, 1843, s. 12], а в 1845 р. – як парох Бронниці та віцедекан Мокрянського деканату [Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLV, 1845, s. 88]. Юліан Пелеш зазначив, що клірик Перемишльської єпархії Іван Костецький був гарнізонним капеланом в Оломоуці [Pelesz, 1880, s. 923], проте його ім'я не згадується в шематизмах, тож, напевно, він займав цю посаду ще до 1820 р. На жаль, поки не вдалося знайти інформацію про жодного капелана в Празі, але можна припустити, що ця посада зникла ще до 1820 р. Отож, приблизно з 1843 р. в австрійській армії не було жодного греко-католицького капелана.

З 1834 р. солдатам греко-католикам дозволялось відвідування богослужінь у неділю та найбільші свята за юліанським календарем, якщо полк квартирувався в регіоні, де були греко-католицькі храми. Хоча до 1867 р. лише незначна частина галицьких полків дислокувалась в Галичині, тобто на канонічній території українських греко-католицьких єпархій, в Австрійській імперії існували інші католицькі церкви візантійського обряду: Крижевацька єпархія в Хорватії, Мукачівська єпархія в Угорському королівстві та Румунська греко-католицька церква.

Окремо слід згадати греко-католицьку парафію св. Варвари у Відні, в якій служили спільно священники Галицької митрополії та Мукачівської єпархії. У випадку, коли греко-католицьких храмів поблизу не було, військові мали відвідувати латинські меси. Відповідно до закону, раз на рік греко-католицький священник мав провести богослужіння для вірних у війську, посповідати та причастити їх. Ці функції покладались на священників із найближчої греко-католицької єпархії. Для галицьких греко-католиків це не обов'язково були священники Галицької митрополії [Pelesz, 1880, s. 923; Bielik, 1901, s. 139–140].

Ситуація, коли греко-католицькі вірні у війську нерідко протягом тривалого часу не мали змоги взяти участь у богослужінні за своїм обрядом, непокоїла духовних осіб. Наприклад, клірик Львівської архієпархії, настоятель церкви св. Варвари у Відні Петро Паславський в листі від 8 липня 1835 р., підписаному також священником-помічником (сотрудником) Андрієм Мольнаром, закликав перемишльського єпископа Івана Снігурського зв'язатися зі львівським єпископом та греко-католиками тодішнього Угорського королівства у складі Австрійської монархії, щоб разом просити імператора про запровадження капеланської служби для греко-католиків. Він наголошував на тому, що, залишаючись вірними своєму обряду, деякі військовослужбовці не сповідалися та не причащалися по 20 років, забували важливі аспекти християнського вчення, а важкохворі солдати не хотіли причащатися за латинським обрядом навіть на смертному одрі [Щурат, 1924, с. 191–194].

Окрім зазначених у листі причин, ще однією причиною, що мотивувала греко-католицьке духовенство виступати за введення греко-католицької капеланської служби, міг бути й той факт, що деякі військовослужбовці після довгих років відвідування римо-католицьких богослужінь переходили в римо-католицьку конфесію. Для цього достатньо було дозволу правлячого архієрея тієї греко-католицької єпархії, до якої належав військовий [Streffleur, 1848, s. 334, 337]. Спроби законодавчо й канонічно обмежити конверсію були на той час однією з важливих проблем для ГКЦ, і військо, напевно, не було винятком.

Зрештою, відносини між двома конфесіями в Галичині були загалом напружені як через боротьбу за паству, так через інші чинники. Серед них можна виділити прагнення римо-католицького духовенства підпорядкувати собі греко-католицькі єпархії (як це, наприклад, було в Угорщині), історично привілейоване становище латинян, що викликало зверхнє ставлення деяких вірних і духовних осіб римо-католицьких єпархій до греко-католиків, сприйняття деякими римо-католиками греко-католиків як еретиків тощо. Напруження виливалося в регулярні конфлікти між духовенством, до яких сторони залучали папу та світську владу [Korcok, 1921, s. 80–110; Щурат, 1924, с. 184–191, 204–209]. На цьому тлі логічним видається небажання греко-католицького кліру довіряти частину своєї пастви, хай і тимчасово, римо-католицьким священникам.

Активним прихильником запровадження капеланської служби для вірних візантійського обряду був перемишльський єпископ Іоанн Снігурський. В 1835–1836 рр. він надсилав листи до львівської консисторії, пропонуючи разом звернутися до імператора із закликом запровадити посади капеланів для галицьких греко-католиків. Однак відповіді не одержав, з чого можна зробити висновок, що ця проблема не була однаково важлива для всього галицького кліру.

Теми військових капеланів перемишльський єпископ торкнувся в 1844 р. у листі до Григорія Яхимовича, на той час єпископа-помічника та очільника консисторії Львівської архієпархії [Студинський, 1920, с. 91–92]. Цього ж року Снігурський втретє звернувся до галицького митрополита.

Навесні наступного року обидвоє галицьких греко-католицьких єпископів надіслали до імператора прохання запровадити капеланську службу в тих підрозділах, де більшість військовослужбовців є греко-католиками.

Реакцією на звернення єпископів став указ імператора Фердинанда I від 13 червня 1846 р. На його підставі в піхотних полках, що комплектувалися в Галичині та в яких більш ніж половина особового складу складали греко-католики, запроваджувалась посада греко-католицького капелана. Першими такими підрозділами стали вісім із 13 наявних на той час галицьких полків. Чотирьох капеланів мали призначати за представленням перемишльського єпископа і стількох же – львівського.

Звістка про запровадження капеланської служби викликала більш позитивне сприйняття в Перемишльській єпархії, ніж у Львівській. Глава останньої, галицький митрополит Михайло Левицький, наприклад, в листі до Снігурського висловив сумнів щодо наявності в єпархії достатнього числа неодружених священників або бездітних вдівців, як цього вимагали правила для призначення на капеланство [Щурат, 1924, с. 126]. Серед священників Перемишльської єпархії бути капеланами виявили бажання шестеро кліриків, у Львівській – жодного. Тож із чотирьох капеланів, представлених Львівською єпархією, троє були кліриками Перемишльської єпархії, двоє з яких навіть не склали іспитів для кандидатів на капеланство. Капелани приступили до виконання обов'язків у липні 1847 р. [Студинський, 1920, с. 217, 230, 233, 243–244, 247, 257]. В 1850-х роках, окрім галицьких, які були першими, греко-католицького капелана отримали ще п'ять трансільванських полків [Bielik, 1901, s. 139–141].

Адміністративно капелани підлягали фельд-суперіору (польовому настоятелю) та фельд-вікарію (польовому вікарію). Капелани зберігали зв'язок з єпархією, до якої належали, і поверталися до неї після виходу у відставку. Зарахування на капеланську службу відбувалося за певним порядком. Спершу військове міністерство повідомляло єпархію, що охоплювала територію, з якої набирався підрозділ, про вакансію. Якщо підрозділ набирався з території, яку займали кілька єпархій, то ті мали попередньо узгодити між собою, хто виставляє кандидатуру

капелана. Із запропонованими на посаду капелана кандидатами місцевий фельд-суперіор проводив співбесіду, за результатами якої складав характеристику і рекомендацію одному з кандидатів та надсилав їх фельд-вікарію. Той видавав обраному кандидату патент на військову юрисдикцію, тобто документ, що позначав приналежність капелана до військового духовенства та окреслював сферу його відповідальності. Далі капелан одержував інструкції від фельд-суперіора та переходив до виконання своїх безпосередніх обов'язків. Патент надавався на три роки. Польові капелани мали право піти в відставку достроково. Якщо полк був незадоволений капеланом, то міг ініціювати розслідування щодо нього, яке у випадку виявлення значних порушень приводило до відставки священника [Bielik, 1901, s. 65, 159; Streffleur, 1848, s. 279–280; Leonard, 1842, s. 44].

При виборі кандидата перевага надавалась тим священникам, які мали досвід парафіяльної роботи, могли надавати освітні послуги, добре знали німецьку мову. Рекомендувалось, щоб кандидат попередньо прослужив священником не менше трьох років. Але таких вимог не завжди дотримувались, наприклад, у 1846 р. Антон Вікович був призначений капеланом майже одразу після висвячення [Студинський, 1920, с. 233].

До основних функцій польового капелана, як і будь-якого священника, належало виконання духовних потреб. Він мав право здійснювати всі таїнства, окрім конфірмації (миропомазання) та рукопокладення (вдління свячень) [Ginzl, 1857, s. 356].

Греко-католицькі капелани керувались документами, що регламентували діяльність польових капеланів загалом, а також Інструкцією для польового духовенства, виданою львівською консисторією в 1846 р. і затвердженою фельд-вікаріатом, ймовірно, в наступному 1847 р. Загалом положення інструкції повторювали загальні правила для всього польового кліру [Pelesz, 1880, s. 923–924; Щурат, 1924, с. 127–128; Dienst-Reglement für die kaiserlich-königliche Infanterie. Erster Teil, 1860, s. 96].

За можливості капелани проводили богослужіння щоденно. Особливо важливою була служба в неділю та на великі свята, участь у них була обов'язковою для всього полку, окрім вартових. Лише святкові та недільні служби включали коротку проповідь. Раз на рік, до Великодня, солдати сповідалися. Сповідальний листок, що підтверджував факт сповіді, був дійсним протягом року. Сповідь та причастя були обов'язковими. Списки тих, хто не сповідався, передавали командуванню. Служба відбувалась у гарнізонній капличці, храмі або спеціально облаштованому наметі. Таїнства, окрім гострої потреби, мали здійснюватися лише у церкві [Dienst-Reglement für die kaiserlich-königliche Infanterie. Erster Teil, 1860, s. 93–94, 170–171; Dienst-Reglement für die kaiserlich-königliche Infanterie. Zweiter Teil, 1860, s. 119; Dienst-Reglement für die k.-k. Infanterie. Erster Teil, 1807, s. 184–185; Dienst-Reglement für die k.-k. Infanterie. Zweiter Teil, 1806, s. 204–212; 323–324].

Капелан мав дотримуватись традицій та звичаїв тої єпархії, до якої належав, міг читати деякі молитви рідною мовою під час звершення таїнств.

Пояснювалось це тим, що священник і більшість членів полку походили з одної території, і виконання таких дій нагадували їм про рідний край, допомагали солдатам краще адаптуватись в армії, насамперед новобранцям [Symersky, 1874, s. 122].

Капелани мали право здійснювати таїнство шлюбу для військовослужбовців і таїнство хрещення їхніх дітей. Попередньо дозвіл на шлюб мав дати командир [Leonard, 1842, s. 107–108; Streffleur, 1848, s. 288–292; Streffleur, 1848, s. 294].

Важливою функцією капеланів була підтримка бойового духу, дотримання солдатами та їхніми сім'ями християнської моралі. Щотижня, а взимку і частіше, капелан мав збирати підрозділ, щоб викладати військовим основи християнського вчення.

Початково капелани в австрійській армії не мали звань, але у списках особового складу полку їх вказували після майора. В 1855 р. всі капелани були поділені на три класи, прирівняні до військових звань та рангів цивільної служби. Капелани I та II класу відповідали IX рангу (гауптман і ротмістр), III класу – X рангу (оберлейтенант). Восьтеро галицьких греко-католицьких священників, що служили у військах у 1855 р., належали до III класу, а в 1863 р. троє відносились до II класу, п'ятеро – до III [Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1856, s. 771–781; Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes für 1864, 1864, s. 571–578].

Капелани отримували грошове забезпечення від держави, доплати з Камерального та Релігійного фондів і за надання потреб [Pelesz, 1880, s. 923–924]. Станом на 1846 р. полкові капелани отримували 413 гульденів 13 крейцерів на рік. У 1851 р. було встановлено для всіх капеланів по 500 гульденів річного утримання. Вони забезпечувались помешканням, мали одного слугу, що також виконував функції дяка під час богослужінь. Ті з них, що прослужили безперервно 15 років і вийшли у відставку, одержували щорічну пенсію в розмірі 100–150 гульденів.

За зразкову службу або проявлену відвагу при виконанні обов'язків капеланів нагороджували золотими або срібними хрестами, медалями, грошовими доплатами [Gebühren-Reglement für die kaiserlich-königliche Armee, 1859, s. 128; Gebühren-Reglement für die kaiserlich-königliche Armee, 1863, s. 11–12, 18–21, 37–38, 146]. Зі всіх греко-католицьких капеланів, що служили в 1848–1866 рр., золотий хрест отримав духівник 9-го полку Климент Літинський, а срібний хрест – капелан 58-го полку Пантелеймон Корній за відвагу, проявлену у битві під Маджентою, однією з вирішальних битв австро-франко-сардинської війни 1859 р. [Kaiserlich-königliches Armee-Verordnungsblatt. Neunter Jahrgang. Personal-Angelegenheiten, 1859, s. 356–357].

Матеріальне забезпечення військового духовенства було кращим, ніж парафіяльних священників. Станом на 1848 р. доходи священника на парафії складали 300 гульденів. Придбання церковного начиння було покладене на парафіян, що іноді призводило до конфліктів. Не було у парохів і слуг, яким би платили з державної скарбниці. На відміну від капеланів,

цивільні священники мали землю, що, з одного боку, трохи покращувало рівень їхнього життя, а з іншого – вимагало часу і зусиль для її обробітки. Капелани отримували необхідні для богослужіння речі переважно від держави або з єпархії. Їм не потрібно було утримувати сім'ю [Турій, 2000, с. 115–148; Химка, 1993, с. 73–76]. Отже, майнове становище військового греко-католицького священства могло відігравати певну роль для кандидатів. Однак значними обмежувальними чинниками при виборі цієї опції була незначна кількість посад полкового капелана та вимога щодо обов'язкової відсутності в кандидата на утриманні дружини та дітей.

Загалом в галицьких піхотних полках австрійської армії за весь період від 1846 р. до 1867 р. в різний час посаду полкового капелана займало 18 греко-католицьких священників. Зібрані біографічні дані про них на підставі аналізу метричних книг, списків військового духовенства, військових шематизмів, шематизмів Львівської та Перемишльської єпархії і полкових історій дозволили скласти узагальнений портрет греко-католицького капелана середини XIX ст. [Kopie ksiąg metrykalnych parafii Trepcza (dekanat Sanok), Skan 123; Kopie ksiąg metrykalnych parafii Jazów Stary (dekanat Jaworów), skan 206; Kopie ksiąg metrykalnych parafii Piskorowice (dekanat Sieniawa), Skan 208; Kopie ksiąg metrykalnych parafii Michowa z filią Wełykie (dekanat Dobromil), Skan 53; Україна, дуплікати метричних книг Західно-Української Католицької церкви, 1600 – 1937, Bukowa (Sambor), Births, marriages, deaths (народження, шлюби, смерті) 1785 – 1838 v. 201-4A/595 (p. 92); Kopie ksiąg metrykalnych parafii Lubliniec Nowy z filią Lubliniec Stary (dekanat Cieszanów), Skan 118; Kopie ksiąg metrykalnych parafii Drozdowice z filiami Stroniowice, Wielunice (dekanat Niżankowice), Skan 174; Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kaiserl. königl. Österreichische Armee. Auf das Jahr 1851, 1851, s. 21–27, 35; Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kaiserl. königl. Österreichische Armee. Für das Jahr 1855, 1855, s. 32; Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kaiserl. königl. Österreichische Armee. Auf das Jahr 1858, 1858, s. 31; Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kaiserl. königl. Österreichische Armee. Auf das Jahr 1862, 1862, s. 26, 40; Personal-Stand des Militär-Clerus in der kaiserl. königl. österreichischen Armee. Für das Jahr 1877, 1877, s. 7, 28–32; Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1848, s. 194; Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1845, 1845, s. 18; Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1848, 1848, s. 221; Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1850, 1850, s. 105–106; Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1855, 1855, s. 55, 195; Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1859, 1859, s. 134, 148; Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos

Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1860, 1860, s. 162; Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1866, 1866, s. 15; Шематизмъ всечестного клира гр. кат. митрополитальной архидієцезіи Львовской на рок 1901, 1901, с. 161.; Шематизмъ всечестного клира гр. кат. митрополитальной архидієцезіи Львовской на рок 1903, 1903, с. 398; Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXXVIII, 1828, s. 8; Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXXXVI, 1836, s. 14; Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLII, 1842, s. 12; Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLIII, 1843, s. 12; Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLV, 1845, s. 88; Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLVI, 1846, s. 15–16, 58, 71, 163; Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLVII, 1847, s. 35; Schematismus Universi Cleri Orientalis Ritus Catholicorum Dioeceseos Premisliensis pro Anno Domini 1859, 1859, s. 46, 107; Schematismus Universi Cleri Orientalis Ritus Catholicorum Dioeceseos Premisliensis pro Anno Domini 1863, 1863, s. 60; Схиматізмъ всего клира католикѳвъ обрядѳ греческо-русского Епархіи Перемиской на год от Рожд. Христова 1868, 1868, с. 80, 94; Схиматизмъ всего клира руско-католического Епархіи соединенных Перемиской, Самборской и Сяноцкой на Рок от Рожд. Хр. 1889, 1889, с. 16, 248; Netoliczka, 1866, s. 343; Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes Oskar II. Friedrich König von Schweden und Norwegen No. 10 von seiner Errichtung 1715 bis November 1885, 1888, s. 930, 940; Rona, 1901, s. 136; Formanek, 1887, s. 416, 440, 52 (A); Hailig von Hailingen, 1896, s. 357, 472; Jacubenz, 1904, s. 228, 308, 360, 481; Engel, 1906, s. 461].

Отже, переважна більшість з тих, чие походження вдалося встановити, були дітьми сільських священників. Четверо з 18-ти (Антон Желіховський, Іван Ріттер фон Желіховський, Іван Кульчицький-Штокайло та Йосип Качковський) мали шляхетське походження і, найімовірніше, належали до дрібної шляхти. Вік капеланів коливався від 30 до 40 років. Жоден з них не перебував на посаді до 55 років, п'ятеро пішли в відставку до 40 років, шестеро – до 50 років і лише двоє – після 50 (не враховано трьох капеланів, що залишалися служити після 1867 р.). До призначення на посаду капелана більшість з них не були самостійними парафіяльними священниками, а виконували обов'язки адміністратора або сотрудника. Такий факт в їхній біографії може служити підтвердженням важливості фінансового чинника для тих, хто обирав кар'єру польового священника. Лише п'ятеро капеланів були вдівцями, решта не одружились до хіротонії. Після служби, подекуди навіть дуже короткої, майже усі ставали парафіяльними священниками, а дехто зайняв посаду в

управлінні деканату.

Висновки. Отже, греко-католицька капеланська служба, представлена двома гарнізонними капеланами, з'явилась ще в 1779 р. і, принаймні в Оломоуці, проіснувала до 1838 р. Однак лише двоє капеланів, прикріплених до фортець у Чехії та Моравії, не могли задовольнити потреб у духовній опіці усіх галицьких греко-католиків в австрійській армії. Тож на прохання львівського та перемишльського єпископів в 1846 р. було запроваджено капеланську службу у 8 підрозділах із значною часткою греко-католиків. Греко-католицькі капелани супроводжували війська і в мирний час, і під час збройних конфліктів. Деякі з них

за проявлений героїзм були відзначені державними нагородами. Повноваження капеланів відповідали повноваженням римо-католицьких військових священників? за винятком ведення полкової метрики, що залишалось за латинським капеланом. Фінансове забезпечення військового духовенства було кращим, ніж парафіяльного. Служба у війську позитивно впливала на кар'єрний ріст священників. Після відставки майже всі вони стали парафіяльними священниками.

Подальшого дослідження потребує служба греко-католицьких гарнізонних капеланів у Празі та Оломоуці.

Список використаних джерел

- Barus, M., 2017. Konfesiční problematika v prusko-rakouské válce 1866. Mikulovské sympozium, XXXII, s. 21–37.
- Beran, J., 1899. Die Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Freiherr von Merkl Nr. 55, Wien: Verlag des k. u. k. Infanterie-Regiments Freiherr von Merkl Nr. 55, 420 s.
- Bielik, E., 1901. Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge und des apostolischen Feld-Vicariates, Wien: Selbstverläge des Apostolischen Feld-Vicariates, 375 s.
- Blazejovskij, D., 2001. Historical sematism of the Eparchy of Peremyśl including The Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828 – 1939), Lviv: Kamenyar, 1008 s.
- Blazejovskij, D., 2004. Historical schematism of the Archeparchy of L'viv (1832-1944). t. 2. Clergy and Religious Congregations, Kyiv: Publishing House "KM Akademia", 570 p.
- Convoc. Erben und Gläubiger nachbenannter Verstorbenen. 1823, Wiener Zeitung, 117, s. 12.
- Dienst-Reglement für die k.-k. Infanterie. Erster Teil. 1807. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 262 s.
- Dienst-Reglement für die k.-k. Infanterie. Zweiter Teil. 1806. Wien, 338 s.
- Dienst-Reglement für die kaiserlich-königliche Infanterie. Erster Teil. 1860. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 293 s.
- Dienst-Reglement für die kaiserlich-königliche Infanterie. Zweiter Teil. 1860. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 293 s.
- Engel, R., 1906. Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Philipp Herzog von Württemberg Nr. 77, von der Errichtung 1860 bis 1906. Prezemysl: Verlag des Regiments, 556 s.
- Formanek, J., 1887. Geschichte des k. k. Infanterie-Regiments Nr. 41, derzeit Josef Freiherr Vecsey de Vecse et Börölyö-Iságfa, k. k. Feldmarschall-Lieutenant. B. II. Czernowitz: Druck und Verlag der H. Czopp'schen Buchdruckerei, 998 s.
- Gebühren-Reglement für die kaiserlich-königliche Armee, 1859. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 284 s.
- Gebühren-Reglement für die kaiserlich-königliche Armee, 1863. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 293 s.
- Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes Oskar II. Friedrich König von Schweden und Norwegen No. 10 von seiner Errichtung 1715 bis November 1885, 1888. Wien: Selbstverlag des k. k. Infanterie-regimentes no. 10., 979 s.
- Ginzel, J. 1857. Handbuch des neuesten in Österreich geltenden Kirchenrechtes: Prolegomena und Verfassungsrecht der Kirche, Wien: Braumüller, 389 s.
- Gröger, R., H., Ham, C., Sammer, A., 2001. Zwischen Himmel und Erde. Militärseelsorge in Österreich, Graz: Verlag Styria, 239 s.
- Hailig von Hailigen, E., 1896. Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Nr.30. Lemberg: Selbstverlag des Regiments, 498 s.
- Jacubenz, P., 1904. Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Erzherzog Ludwig Salvator Nr. 58, Wien: Verlag des Regiments, 560 s.
- Kaiserlich-königliches Armee-Verordnungsblatt. Neunter Jahrgang. Personal-Angelegenheiten, 1859. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 370 s.
- Koevess von Aszod und Harkaly, A., 1851. Das kaiserl. königl. österreichische 58te Linien-Infanterie-Regiment Erzherzog Stephan in den Jahren 1848 und 1849, Wien: Gerold, 360 s.
- Kopie ksiąg metrykalnych parafii Drozdowice z filiami Stroniowice, Wielunice (dekanat Nizankowice), Skan 174. URL: <https://agad.gov.pl/inwentarze/ksGrec298.xml#id0x10b8cf80> (16.11.2024).
- Kopie ksiąg metrykalnych parafii Jazów Stary (dekanat Jaworów), Skan 206. URL: <https://agad.gov.pl/inwentarze/ksGrec298.xml#id0x10b8cf80> (16.11.2024).
- Kopie ksiąg metrykalnych parafii Lubliniec Nowy z filią Lubliniec Stary (dekanat Cieszanów), Skan 118. URL: <https://agad.gov.pl/inwentarze/ksGrec298.xml#id0x10b8cf80> (16.11.2024).
- Kopie ksiąg metrykalnych parafii Michowa z filią Welykie (dekanat Dobromil), Skan 53. URL: <https://agad.gov.pl/inwentarze/ksGrec298.xml#id0x10b8cf80> (16.11.2024).
- Kopie ksiąg metrykalnych parafii Piskorowice (dekanat Sieniawa), Skan 208. URL: <https://agad.gov.pl/inwentarze/ksGrec298.xml#id0x10b8cf80> (16.11.2024).
- Kopie ksiąg metrykalnych parafii Trepeza (dekanat Sanok), Skan 123. URL: <https://agad.gov.pl/inwentarze/ksGrec298.xml#id0x10b8cf80> (16.11.2024).
- Korcok, A., 1921. Die griechisch-katholische Kirche in Galizien, Leipzig: Osteuropa Institut in Breslau, 162 s.
- Leonard, M., 1842. Verfassung der Militär- Seelsorge in den k. k. österreichischen Staaten mit Rücksicht auf die Rechte und Pflichten des Civil-Clerus in militär-geistlichen Angelegenheiten, Wien: Bey Michael Lechner, Universitäts-Buchhändler, 334 s.
- Nahlik, J. von., 1863. Geschichte des kais. kön. 55. Linien-Infanterie-Regimentes Baron Bianchi. Brünn: Gedruckt und in Commission bei C. Winiker, im Selbstverlag des Verfassers, 275 s.
- Netoliczka, A., 1866. Geschichte des k.k. 9. Linien Infanterie-Regiments Graf Hartmann-Clarstein von der Errichtung 1725 bis zum Schlusse des Jahres 1865, Comorn: Siegler, 374 s.
- Ottenfeld, R., Teuber, O., 1895. Die österreichische Armee von 1700 bis 1867, Wien: Berté, 875 s.
- Pelesz, J., 1880. Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. B. 2, Wien:

Mechithariste Buchdruckerei, 1094 s.

Prochazka, W., 1886. Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes FML Hreiherr v. Rheinänder Nr. 24, Wien: Selbstverlag des Regimentes, 700 s.

Rona, L., 1901. Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Adolf Grossherzog von Luxemburg, Herzog zu Nassau Nr. 15, 1701-1901, Prag: Selbstverlag des Regimentes, 774 s.

Streffleur, V., 1843. Die Dienst-Vorschriften sämmtlicher Waffengattungen und Branchen der k. k. österreichischen Armee. Erste zum Vierte Abteilung, Wien, 360 s.

Streffleur, V., 1848. Die Dienst-Vorschriften sämmtlicher Waffengattungen und Branchen der k. k. österreichischen Armee. Fünfte Abteilung. Die Vorschriften über die Personal-Angelegenheiten, Wien, 544 s.

Symersky, J., 1874. Die Verehelichung der Stellungspflichtigen und der Militärpersonen: eine Zusammenstellung und Erläuterung der diesbezüglichen Gesetze und Verordnungen, Olmütz: Kramár u. Procházka, 188 s.

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1820. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 658 s.

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1822. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 668 s.

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1823. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 670 s.

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1824. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 674 s.

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1830. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 684 s.

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1836. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 740 s.

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1838. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 728 s.

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1848. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 799 s.

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1856. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1302 s.

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes für 1864, 1864. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1121 s.

Organisations-Statut für die kaiserlich-königliche Armee, 1857. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 330 s.

Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kaiserl. königl. Österreichische Armee. Auf das Jahr 1851, 1851. Wien, s. 60.

Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kaiserl. königl. Österreichische Armee. Für das Jahr 1855, 1855. Wien, s. 90.

Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kaiserl. königl. Österreichische Armee. Für das Jahr 1858, 1858. Wien, s. 72.

Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kaiserl. königl. Österreichische Armee. Für das Jahr 1862, 1862. Wien, s. 84.

Personal-Stand des Militär-Clerus in der kaiserl. königl. österreichischen Armee. Für das Jahr 1877, 1877. Wien, 80 s.

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXXVIII, 1828.

Premisliae: Typis Gołębiowskiánis, 102 s.

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXXXI, 1831.

Premisliae: Impressum in Typographia Episcopali Rit. Graec. Cath., 236 s.

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXXXVI, 1836.

Premisliae: Impressum in Typographia Episcopali Rit. Graec. Cath., 202 s.

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLII, 1842.

Premisliae: Impressum in Typographia Episcopali Rit. Graec. Cath., 194 s.

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLIII, 1843.

Premisliae: Impressum in Typographia Episcopali Rit. Graec. Cath., 209 s.

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLV, 1845.

Premisliae: Impressum in Typographia Episcopali Rit. Graec. Cath., 217 s.

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLVI, 1846.

Premisliae: Impressum in Typographia Episcopali Rit. Graec. Cath., 204 s.

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLVII, 1847.

Premisliae: Impressum in Typographia Episcopali Rit. Graec. Cath., 203 s.

Schematismus Universi Cleri Orientalis Ritus Catholicorum Dioeceseos Premisliensis pro Anno Domini 1857, Premisliae: Typis rutheni Capituli Premisliensis, 1857, 162 s.

Schematismus Universi Cleri Orientalis Ritus Catholicorum Dioeceseos Premisliensis pro Anno Domini 1863, Premisliae: Typis rutheni Capituli Premisliensis, 1863, 156 s.

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1845, 1845. Leopoli: impressus in typographia Petri Piller, 271 s.

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1848, Leopoli: impressus in typographia Petri Piller, 1848, 275 s.

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1850, 1850. Leopoli: impressus in typographia Petri Piller, 287 s.

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1855, 1855. Leopoli: impressus in typographia Petri Piller, 254 s.

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1859, 1859. Leopoli: impressus in typographia Petri Piller, 241 s.

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1860, 1860 Leopoli: impressus in typographia Petri Piller, 242 s.

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1866, 1866. Leopoli: impressus in typographia Petri Piller, 272 s.

Україна, дублікати метричних книг Західно-Української Католицької церкви, 1600–1937, Bukowa (Sambor), Births, marriages, deaths (народження, шлюби, смерті) 1785–1838 v. 201-4A/595 (p. 92). URL: <https://www.familysearch.org/search/collection/1910265> (16.11.2024).

Великий, Р. Г., Лозинський, А. Ф., 2014. Становлення інституту українського військового душпастирства у збройних силах Австро-Угорської імперії, *Богословсько-філософські пошуки людини в історичному контексті: український вектор*. Збірник матеріалів Других Християнських постових читань. Львів, с. 204–210.

Забазалюк, Д., 2012. *Душпастирська служба українських військових формацій першої половини ХХ ст.*, Львів: ЛьвДУВС, 188 с.

Коханчук, Р. Духовна опіка воїнів греко-католиків у ХІХ – на початку ХХ ст. URL: <https://web.archive.org/web>

/20120302101043/https://www.kapelanstvo.org.ua/xix/ (16.11.2024).

Студинський, К., 1920. Матеріали до історії культурного життя в Галичині в 1795 – 1857 рр., *Українсько-руський архів*, т. 13–14, Львів: НТШ, 431 с.

Схиматизм всего клира руско-католического Епархій соединених Перемиской, Самборской и Сяночкой на Рок от Рожд. Хр. 1889, 1889. Перемишль, 272 с.

Схиматизм всего клира католиков обряда греческо-русского Епархии Перемиской на год от Рожд. Христова 1868, 1868. Перемишль, 183 с.

Турій, О., 2000. Соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького духовенства Галичини в середині XIX століття, *Ковчег*. Науковий збірник із церковної історії, Львів, Число 2, с. 115–148.

Химка, І.-П., 1993. Греко-католицька церква і національне відродження в Галичині, 1772–1918 рр., *Ковчег*. Науковий збірник статей з церковної історії, Львів, Число 1, с. 73–107.

Шах, С., 1963. Вступне слово. Лебедович І., о. *Полеві духовники УГА: у 45 річчя участі у Визвольних Змаганнях*, Вінніпег, с. 11–21.

Шематизмъ всецестного клира гр. кат. митрополитальной архидієцезіи Львовской на рок 1901, 1901. Львов, 308 с.

Шематизмъ всецестного клира гр. кат. митрополитальной архидієцезіи Львовской на рок 1903, 1903. Львов, 453 с.

Щурат, В., (вид.), 1924. Листи Митрополита М. Левицького до єпископа І. Снігурського й офіційні документи їх спільної діяльності (1813 – 1847), *Українсько-руський архів*. Т. 11, Львів: НТШ, 231 с.

References

Convoc. Erben und Gläubiger nachbenannter Verstorbenen. 1823, Wiener Zeitung, 117, s. 12. (in German).

Dienst-Reglement für die k.-k. Infanterie. Erster Teil. 1807. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 262 s. (in German).

Dienst-Reglement für die k.-k. Infanterie. Zweiter Teil. 1806. Wien, 338 s. (in German).

Dienst-Reglement für die kaiserlich-königliche Infanterie. Erster Teil. 1860. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 293 s. (in German).

Dienst-Reglement für die kaiserlich-königliche Infanterie. Zweiter Teil. 1860. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 293 s. (in German).

Gebühren-Reglement für die kaiserlich-königliche Armee, 1859. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 284 s. (in German).

Gebühren-Reglement für die kaiserlich-königliche Armee, 1863. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 293 s. (in German). Barus, M., 2017. Konfesní problematika v prusko-rakouské válce 1866. Mikulovské sympozium, XXXII, s. 21–37. (in Czech).

Kaiserlich-königliches Armeeverordnungsblatt. Neunter Jahrgang. Personal-Angelegenheiten, 1859. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 370 s. (in German).

Kopie ksiąg metrykalnych parafii Drozdowice z filiami Stroniowice, Wielunice (dekanat Niżankowice), Skan 174. URL: <https://agad.gov.pl/inwentarze/ksGrec298.xml#id0x10b8cf80> (16.11.2024). (in Polish).

Kopie ksiąg metrykalnych parafii Jazów Stary (dekanat Jaworów), Skan 206. URL: <https://agad.gov.pl/inwentarze/ksGrec298.xml#id0x10b8cf80> (16.11.2024). (in Polish).

Kopie ksiąg metrykalnych parafii Lubliniec Nowy z filią Lubliniec Stary (dekanat Cieszanów), Skan 118. URL: <https://agad.gov.pl/inwentarze/ksGrec298.xml#id0x10b8cf80> (16.11.2024). (in Polish).

Kopie ksiąg metrykalnych parafii Michowa z filią Welykie (dekanat Dobromil), Skan 53. URL: <https://agad.gov.pl/inwentarze/ksGrec298.xml#id0x10b8cf80> (16.11.2024). (in Polish).

Kopie ksiąg metrykalnych parafii Piskorowice (dekanat Sieniawa), Skan 208. URL: <https://agad.gov.pl/inwentarze/ksGrec298.xml#id0x10b8cf80> (16.11.2024). (in Polish).

Kopie ksiąg metrykalnych parafii Trepca (dekanat Sanok), Skan 123. URL: <https://agad.gov.pl/inwentarze/ksGrec298.xml#id0x10b8cf80> (16.11.2024). (in Polish).

Ukrain'a, duplikaty metrychnyh knyг Zahidno-Ukrai'ns'koi' Katolyc'koi' cerkvy, 1600 – 1937, Bukowa (Sambor), Births, marriages, deaths (narodzhennja, shljuby, smerti) 1785–1838 v. 201-4A/595 (p. 92). URL: <https://www.familysearch.org/search/collection/1910265> (16.11.2024). (in Ukrainian).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1820. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 658 s. (in German).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1822. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 668 s. (in German).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1823. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 670 s. (in German).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1824. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 674 s. (in German).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1830. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 684 s. (in German).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1836. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 740 s. (in German).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1838. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 728 s. (in German).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1848. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 799 s. (in German).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1856. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1302 s. (in German).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes für 1864, 1864. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, (in German).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1820. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 658 s. (in German).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1822. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 668 s. (in German).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1823. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 670 s. (in German).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1824. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 674 s. (in German).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1830. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 684 s. (in German).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1836. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 740 s. (in German).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1838. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 728 s. (in German).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1848. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 799 s. (in German).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1856. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1302 s. (in German).

Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes für 1864, 1864. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, (in German).

Organisations-Statut für die kaiserlich-königliche Armee, 1857. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 330 s. (in German).

Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kaiserl. königl. Österreichische Armee. Auf das Jahr 1851, 1851. Wien, s. 60. (in German).

Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kaiserl. königl. Österreichische Armee. Für das Jahr 1855, 1855. Wien, s. 90.

(in German).

Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kaiserl. königl. Österreichische Armee. Für das Jahr 1858, 1858. Wien, s. 72.

(in German).

Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kaiserl. königl. Österreichische Armee. Für das Jahr 1862, 1862. Wien, s. 84.

(in German).

Personal-Stand des Militär-Clerus in der kaiserl. königl. österreichischen Armee. Für das Jahr 1877, 1877. Wien, 80 s. (in German).

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXXXVIII, 1828.

Premislae: Typis Gołębiowskiānis, 102 s. (in Latin).

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXXXI, 1831.

Premislae: Impressum in Typographia Episcopali Rit. Graec. Cath., 236 s. (in Latin).

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXXXVI, 1836.

Premislae: Impressum in Typographia Episcopali Rit. Graec. Cath., 202 s. (in Latin).

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLII, 1842.

Premislae: Impressum in Typographia Episcopali Rit. Graec. Cath., 194 s. (in Latin).

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLIII, 1843.

Premislae: Impressum in Typographia Episcopali Rit. Graec. Cath., 209 s. (in Latin).

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLV, 1845.

Premislae: Impressum in Typographia Episcopali Rit. Graec. Cath., 217 s. (in Latin).

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLVI, 1846.

Premislae: Impressum in Typographia Episcopali Rit. Graec. Cath., 204 s. (in Latin).

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXLVII, 1847.

Premislae: Impressum in Typographia Episcopali Rit. Graec. Cath., 203 s. (in Latin).

Schematismus Universi Cleri Orientalis Ritus Catholicorum Dioeceseos Premisliensis pro Anno Domini 1857, Premislae: Typis rutheni Capituli Premisliensis, 1857, 162 s. (in Latin).

Schematismus Universi Cleri Orientalis Ritus Catholicorum Dioeceseos Premisliensis pro Anno Domini 1863, Premislae: Typis rutheni Capituli Premisliensis, 1863, 156 s. (in Latin).

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanāe Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1845, 1845. Leopoli: impressus in typographia Petri Piller, 271 s. (in Latin).

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanāe Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1848, Leopoli: impressus in typographia Petri Piller, 1848, 275 s. (in Latin).

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanāe Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1850, 1850. Leopoli: impressus in typographia Petri Piller, 287 s. (in Latin).

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanāe Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1855, 1855. Leopoli: impressus in typographia Petri Piller, 254 s. (in Latin).

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanāe Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1859, 1859. Leopoli: impressus in typographia Petri Piller, 241 s. (in Latin).

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanāe Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1860, 1860. Leopoli: impressus in typographia Petri Piller, 242 s. (in Latin).

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanāe Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1866, 1866. Leopoli: impressus in typographia Petri Piller, 272 s. (in Latin).

Streffleur, V., 1843. Die Dienst-Vorschriften sämmtlicher Waffengattungen und Branchen der k. k. österreichischen Armee. Erste zum Vierte Abteilung, Wien, 360 s. (in German).

Streffleur, V., 1848. Die Dienst-Vorschriften sämmtlicher Waffengattungen und Branchen der k. k. österreichischen Armee. Fünfte Abteilung. Die Vorschriften über die Personal-Angelegenheiten, Wien, 544 s. (in German).

Shchurat, V., (vyd.), 1924. Lysty Mytropolyta M. Levytskoho do yepyskopa I. Snihurskoho y ofitsiini dokumenty yikh spilnoi diialnosti (1813 – 1847) [Letters of Metropolitan M. Levytsky to Bishop I. Snihursky and official documents of their joint activities (1813 – 1847)], *Ukrainsko-ruskyi arkhiv*. T. 11, Lviv: NTSh, 231 s. (in Ukrainian).

Studynskyi, K., 1920. Materialy do istorii kulturnoho zhyttia v Halychyni v 1795 – 1857 rr. [Materials for the history of cultural life in Galicia in 1795 – 1857], *Ukrainsko-ruskyi arkhiv*, t. 13–14, Lviv: NTSh, 431 s. (in Ukrainian).

Skhymatism vseho klyra katolikov obriadu hrecheko-ruskoho Eparkhiy Peremyskoi na hod ot Rozhd. Khrystova 1868 [The shematism of the venerable clergy of the Metropolitan Archdiocese of Lviv for the year 1868], Peremyshl, 183 s. (in Ukrainian).

Skhymatyzm vseho klyra rusko-katolycheskoho Eparkhii soedynenykh Peremyskoi, Samborskoi y Sianotskoi na Rok ot Rozhd. Khr. 1889 [Schismatism of the entire clergy of the Russian-Catholic Eparchies of the united Dioceses of Peremyska, Samborska and Syanotska on the Rock from Birth. Chr. 1889]. 1889, Peremyshl, 272 s. (in Ukrainian).

Shematyzm vsechestnoho klyra hr. kat. mytropolytalnoy arkhydiitseyiy Lvovskoy na rok 1901 [Shematism of the Holy Clergy of the Metropolitan Archdiocese of Lviv for the year 1901]. 1901, Lvov, 308 s. (in Ukrainian).

Shematyzm vsechestnoho klyra hr. kat. mytropolytalnoy arkhydiitseyiy Lvovskoy na rok 1903 [The shematism of the holy clergy of the Metropolitan Archdiocese of Lviv for the year 1903]. 1903, Lvov, 453 s. (in Ukrainian).

Beran, J., 1899. Die Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Freiherr von Merkl Nr. 55, Wien: Verlag des k. und k. Infanterie-Regiments Freiherr von Merkl Nr. 55, 420 s. (in German).

Bielik, E., 1901. Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge und des apostolischen Feld-Vicariates, Wien: Selbstverläge des Apostolischen Feld-Vicariates, 375 s. (in German).

Blazejovskij, D., 2001. Historical sematism of the Eparchy of Peremysl including The Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828 – 1939). Lviv: Kamenyar, 1008 s. (in German).

Blazejovskij, D., 2004. Historical shematism of the Archeparhy of L'viv (1832 – 1944). t. 2. Clergy and Religious Congregations, Kyiv: Publishing House "KM Akademia", 570 p. (in English).

Engel, R., 1906. Geschichte des k. und k. Infanterieregiments Philipp Herzog von Württemberg Nr. 77, von der Errichtung 1860 bis 1906. Prezemysl: Verlag des Regiments, 556 s. (in German).

Formanek, J., 1887. Geschichte des k. k. Infanterie-Regiments Nr. 41, derzeit Josef Freiherr Vecsey de Vecse et Börölyö-Isáfga, k. k. Feldmarschall-Lieutenant. B. II. Czernowitz: Druck und Verlag der H. Czopp'schen Buchdruckerei, 998 s. (in German).

- Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes Oskar II. Friedrich König von Schweden und Norwegen No. 10 von seiner Errichtung 1715 bis November 1885, 1888, Wien: Selbstverlag des k. k. Infanterie-regimentes no. 10., 979 s. (in German).
- Ginzel, J. 1857. Handbuch des neuesten in Österreich geltenden Kirchenrechtes: Prolegomena und Verfassungsrecht der Kirche, Wien: Braumüller, 389 s. (in German).
- Gröger, R. H., Ham, C., Sammer, A., 2001. Zwischen Himmel und Erde. Militärseelsorge in Österreich, Graz: Verlag Styria, 239 s. (in German).
- Hailig von Hailingen, E., 1896. Geschichte des k. und k. Infanterie-Regiments Nr.30. Lemberg: Selbstverlag des Regiments, 498 s. (in German).
- Jacobenz, P., 1904. Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Erzherzog Ludwig Salvator Nr. 58, Wien: Verlag des Regiments, 560 s. (in German).
- Koewess von Aszod und Harkaly, A., 1851. Das kaiserl. königl. österreichische 58te Linien-Infanterie-Regiment Erzherzog Stephan in den Jahren 1848 und 1849, Wien: Gerold, 360 s. (in German).
- Korcok, A., 1921. Die griechisch-katholische Kirche in Galizien, Leipzig: Osteuropa Institut in Breslau, 162 s. (in German).
- Leonard, M., 1842. Verfassung der Militär- Seelsorge in den k. k. österreichischen Staaten mit Rücksicht auf die Rechte und Pflichten des Civil-Clerus in militär-geistlichen Angelegenheiten, Wien: Bey Michael Lechner, Universitäts-Buchhändler, 334 s. (in German).
- Nahlik, J. von., 1863. Geschichte des kais. kön. 55. Linien-Infanterie-Regimentes Baron Bianchi. Brünn: Gedruckt und in Commission bei C. Winiker, im Selbstverlag des Verfassers, 275 s. (in German).
- Netoliczka, A., 1866. Geschichte des k.k. 9. Linien Infanterie-Regiments Graf Hartmann-Clarstein von der Errichtung 1725 bis zum Schlusse des Jahres 1865, Comorn: Siegler, 374 s. (in German).
- Ottensfeld, R., Teuber, O., 1895. Die österreichische Armee von 1700 bis 1867, Wien: Berté, 875 s. (in German).
- Pelesz, J., 1880. Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. B. 2, Wien: Mechithariste Buchdruckerei, 1094 s. (in German).
- Prochazka, W., 1886. Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes FML Hreherr v. Rheinänder Nr. 24, Wien: Selbstverlag des Regiments, 700 s. (in German).
- Rona, L., 1901. Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Adolf Grossherzog von Luxemburg, Herzog zu Nassau Nr. 15, 1701-1901, Prag: Selbstverlag des Regiments, 774 s. (in German).
- Symersky, J., 1874. Die Verehelichung der Stellungspflichtigen und der Militärpersonen: eine Zusammenstellung und Erläuterung der diesbezüglichen Gesetze und Verordnungen, Olmütz: Kramář u. Procházka, 188 s. (in German).
- Velykyi R. H., Lozynskyi A. F. (2014) Stanovlennia instytutu ukrainskoho viiskovoho dushpastyrstva u zbroinykh sylakh Avstro-Uhorskoi imperii [Formation of the Institute of Ukrainian Military Pastoral Care in the Armed Forces of the Austro-Hungarian Empire], *Bohoslovsko-filosofski poshuky liudyny v istorychnomu konteksti: ukrainskyi vektor. Zbirnyk materialiv Druhykh Khrystyianskykh postovykh chytan.* Lviv, 2014, s. 204–210. (in Ukrainian).
- Zabazaliuk, D., 2012. *Dushpastyrska sluzhba ukrainskykh viiskovykh formatsii pershoi polovyny XX st.* [Pastoral service of Ukrainian military formations in the first half of the twentieth century]. Lviv: LvDUVS, 188 s. (in Ukrainian).
- Kokhanchuk R. Dukhovna opika voiviv hreko-katolykiv u XIX – na pochatku XX st. [Spiritual care of Greek Catholic soldiers in the nineteenth and early twentieth centuries] [URL: <https://web.archive.org/web/20120302101043/https://www.kapelanstvo.org.ua/xix/>] (in Ukrainian)
- Turii, O., 2000. Sotsialnyi status i materialne stanovyshe hreko-katolytskoho dukhovenstva Halychyny v seredyni XIX stolittia [Social Status and Financial Situation of the Greek Catholic Clergy in Galicia in the Mid-Nineteenth Century], *Kovchek.* Naukovyi zbirnyk iz tserkovnoi istorii. Lviv, Chyslo 2, s. 115–148. (in Ukrainian)
- Khymka, I.-P., (1993) Hreko-katolytska tserkva i natsionalne vidrozhennia v Halychyni, 1772 – 1918 rr. [The Greek Catholic Church and the National Revival in Galicia, 1772 – 1918], *Kovchek.* Naukovyi zbirnyk statei z tserkovnoi istorii. Lviv, Chyslo 1, s. 73–107 (in Ukrainian).
- Shakh S., 1963. Vstupne slovo. Lebedovych I., o. Polevi dukhovnyky UHA: u 45 richchia uchasty u Vyzvolnykh Zmahanniakh [UGA field clergymen: on the 45th anniversary of participation in the Liberation Struggle], Vinnipeh, s. 11–21. (in Ukrainian).

Oksana Karlina

Candidate of History, Docent, Docent of the Department of the Word History,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk

Andriy Marchuk

student of higher education, faculty of history, political science and national security,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk

**INTRODUCTION OF THE INSTITUTION OF MILITARY CHAPLAINS FOR GALICIAN
GREEK CATHOLICS IN THE AUSTRIAN IMPERIAL ARMY
(1846 – 1867)**

This article highlights introduction of the chaplaincy service for Galician Greek Catholics in the Austrian Imperial army. Research is primarily based on military regulations, church records, and correspondence of church hierarchy. It is proved that in order to meet the spiritual needs of Greek Catholic soldiers, in 1779 the position of chaplain was established in two garrisons, and in 1830 it was allowed to invite priests and visit the nearest Greek Catholic churches. Only two chaplains were unable to meet the spiritual care needs of all Galician Greek Catholics in the Austrian army. In response to an appeal to the emperor by the bishops of Lviv and Przemyśl, chaplaincy was introduced in 1846 in 8 units, a significant proportion of which were Greek Catholics. During 1846-1867, Greek Catholic chaplains served in 7–8

regiments. Over this time, 18 priests held the position of regimental chaplain. Greek Catholic chaplains accompanied the troops in peacetime and during armed conflicts. On the basis of the study of the sources, it was found that the powers and functions of the Greek Catholic regimental priest were the same as those of the Roman Catholic priest, with an allowance for the peculiarities of the rite. Registration of the vital records was left to the Latin clergy. The material support of a Greek Catholic military priest was better than that of a parish priest, which was a motivating factor for some clergy to choose to serve as a spiritual pastor in the army. The analysed biographical records of the chaplains for the years indicated (social background, age, influence of military service on their future career, etc.) made it possible to draw up an average portrait of a Greek Catholic military priest. The introduction of the Greek Catholic chaplaincy service raised the status of the Church and allowed recruits from Galicia to maintain unity with their denomination during their long years of service.

Keywords: *Austrian Empire, Austrian Imperial Army, Greek Catholic Church, Metropolis of Galicia, military chaplaincy.*

Надійшла до редакції / Received: 01.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 16.12.2024

ЖИТЛО ДЛЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УЖГОРОДІ 1919 – 1938 рр.: ЗАКОНОДАВСТВО, ЖИТЛОВА ПОЛІТИКА, РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Еліна Дегтярьова

аспірантка кафедри археології, етнології та культурології,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Email: dehtiarova.lina@uzhnu.edu.ua

Scopus Author ID: 57219893497

<https://orcid.org/0000-0003-3215-4242>

Основний зміст дослідження становить аналіз причин побудови житлових об'єктів для державних службовців у міжвоєнному Ужгороді урядом Першої Чехословацької республіки. Поштовхом для цих процесів стала житлова криза, яка виникла внаслідок переїзду до головного міста Підкарпатської Русі великої кількості чехословацьких державних службовців з родинами. Відповідно, забезпечення житлом саме цього сегменту населення міста стало першочерговим питанням для уряду. Направляючим вектором, певними обмеженнями й водночас коридором можливостей у сфері будівництва житла в республіці стало законодавство, зокрема «Закон про підтримку будівельної галузі» (*Zákon o stavebnímu řádu*), з правками та доповненнями в різні роки. Інноваційним інструментом у вирішенні житлової кризи стало запровадження в рамках Закону «лотерейних державних позик» (*státní losová výpůjčka/státní slosovatelná půjčka*). На прикладі ужгородських реалізацій у статті також проаналізовано вплив державних «принципів», опублікованих в офіційному віснику «Звіти технічної державної служби» (*Zprávu veřejné služby technické*), на зовнішні та внутрішні параметри державних житлових споруд. У даному дослідженні вперше проведено комплексний аналіз виникнення кварталів і окремих житлових об'єктів міста та проаналізовано їхні характеристики відповідно до державного законодавства і принципів. На основі документів із Державного архіву Закарпатської області введено в науковий обіг декілька нововиявлених об'єктів, доповнено дані та проведено атрибуцію кількох вже відомих будівель. Вперше в науковий обіг окремо вводиться питання розташування помешкань у спорудах нежитлового фонду в Ужгороді. Однак дискусійним продовжує залишатися питання про обов'язковість такого розташування. Дослідження виявляє як нерелевантні сучасним викликам рішення в питаннях містобудування і житлової кризи, так і цілком інноваційні та актуальні, які можуть бути застосовані й в сьогоденні. Робота має міждисциплінарний характер і може бути цікавою фахівцям в області історії архітектури, краєзнавства, юриспруденції та фахівцям і організаціям з відбудови житлового фонду.

Ключові слова: Перша Чехословацька республіка, міжвоєнний модернізм, соціальна політика, архітектура модернізму, Ужгород, інновації, житлова криза.

Постановка проблеми. Після завершення Першої Світової війни та радикального переформатування кордонів більшість країн Європи гостро переживала житлову кризу. Зокрема, в Італії, Німеччині, Данії житлова проблема була кількісною. Ситуація в Першій Чехословацькій республіці дещо відрізнялася. У великих містах, в першу чергу в Празі, нестачі помешкань не відчувалося, однак в більшості міст житловий фонд не відповідав сучасним стандартам якості, тобто проблематика була якісною [Fialová, 2015, s. 31]. На цьому тлі житлова криза в Підкарпатській Русі (назва території сучасного Закарпаття у складі Чехословацької республіки) виглядала особливо гостро та мала індивідуальний характер. До краю приїхала велика кількість фахівців різних професій з родинами з чеських та словацьких земель. Цілком очікувано драматично збільшилося населення Ужгорода як головного міста. Як відомо, в Ужгороді держслужбовцям доводилося навіть спати на вільних ліжках міської лікарні чи на столах своїх канцелярій у винайнятих державою приміщеннях з приватного житлового фонду [Merz, 1933, s. 51; Fialová, 2015, s. 31]. Таким чином, забезпечення житлом державних службовців стало одним із найбільш нагальних завдань нового уряду в місті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Комплексно вплив законодавчої бази республіки на появу та параметри житлових будівель для державних службовців в Ужгороді наразі досліджено не було. Однак, дослідники закордоном та згодом в Україні вже приділяли увагу історії будівництва окремих житлових будівель держслужбовців в Ужгороді. Частина будівель згадується та атрибутована в дисертаційній праці Растіслава Попелки [Popelka, 2013], де також побіжно згадується відповідне законодавство. Проблематиці розбудови житла в Ужгороді присвячена дисертаційна праця Романи Фіалової [Fialová, 2015]. Дослідниці вдалося окреслити в загальних рисах частину житлових будівель кварталу Малий Галаго та інших об'єктів, ретельно висвітлити питання кварталів «Свободарня» та Мала Прага, однак частина значних об'єктів залишилися не виявленими, так само як і причини появи тих чи інших будівель. Авторами Ліною Дегтярьовою та Олегом Олашиним [Degtyarova, Olashyn, 2019] було атрибутовано кілька наступних будівель в публікації «Ужгородський модернізм» та описано архітектурні характеристики. У збірнику під редакцією Вендули Гнідкової [Hnídková, 2020] також згадується будівництво житлових будівель і кварталів в Ужгороді, однак лише побіжно.

Два наступних об'єкти частково висвітлені в онлайн-посібнику науково-популярного характеру Чеського центру в Києві [Khudish, Degtyarova, Olashyn, 2021]. Фрагментарно згадані житлові будівлі в контексті загальної картини розбудови міста Ліною Дегтярьовою в матеріалах конференції «Ідентичності в умовах пограниччя / 2024 (заг. ред. П. Леня)» [Дегтярьова, 2024].

Джерельна база. Фактичний базис даної роботи складають публіковані документи та першоджерела. До числа перших належать законодавчі та нормативно-правові акти, якими були врегульовані засади розвитку архітектурно-містобудівної діяльності Першої Чехословацької республіки. До першоджерел дослідження належать документи Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО), публікації з книгозбірні Моравської земської бібліотеки (Moravská zemská knihovna v Brně) та викладені у вільному доступі й на платних платформах архівів періодичні видання. Зокрема, за допомогою матеріалів періодичного видання *Staviteľské Listy*, було доповнено перелік об'єктів житлового будівництва в Ужгороді та виявлено контексти з подібними випадками будівництва в інших частинах республіки.

Метою статті є дослідити та проаналізувати процеси забезпечення державних службовців в Ужгороді житлом з особливим акцентом на законодавчі норми, на підставі яких відбувалося будівництво. Під час роботи над статтею використано причинно-наслідковий **метод**, який дає змогу проаналізувати зв'язок між законодавчими нормами, державними «принципами» та появою конкретних об'єктів і їхніми характеристиками в Ужгороді.

Виклад основного матеріалу. У 1918 р., після заснування Першої Чехословацької республіки (далі – «1 ЧСР» або «республіка») було реалізовано так звану приймальну норму (Закон № 11/1918), згідно з якою законодавство держави перейняло закони Австро-Угорщини, зокрема дію закону про здорові та доступні квартири для робітників 1902 р., а також закон про податкові пільги для будівель загалом і для будівництва «малих» квартир зокрема. 20 лютого 1919 р. було видано Закон № 98 про державний житловий фонд, а через місяць, 23 травня, Закон № 81 про державну підтримку будівельної промисловості [Hnídková, Janečková, Rollová, 2020, s. 467], за яким 11 березня 1921 року був виданий ключовий Закон № 100 про державну підтримку будівельної галузі (чеськ. – *Zákon o stavebním ruchu*) [100/1921 Sb. z. a n., o stavební ruchu]. Редакції даного Закону в різні роки були реакціями на виклики держави в будівельній галузі, і стали інструментами у розв'язанні питань організації будівництва, оренди, утворення будівельних товариств, державного кредитування тощо. На хвилі розбудови новоутвореної держави в перші роки було розгорнуто масштабне будівництво житла, в першу чергу з коштів державної казни. Зокрема, з 1 червня 1921 р. по 30 вересня 1924 р. в Міністерстві громадських робіт було розглянуто проекти на будівництво 22 999 будинків з 46 815 квартирами на приблизно розрахункову суму більш ніж 3,8 млрд чехословацьких крон (далі – Кч), частка державної підтримки в яких була більше ніж 2,8 млрд Кч

[*Staviteľské Listy*, 1924, s. 331].

Перші кроки в подоланні житлової кризи в Ужгороді. Після входження Підкарпатської Русі до складу Першої Чехословацької республіки, у 1919 р., до Ужгорода почали прибувати державні службовці з чеських земель для організації роботи нових державних установ. Для Міністерства громадських робіт, яке відповідало за наземні роботи, в тому числі будівництво житла, одразу постало питання забезпечення всіх новоприбулих житлом і приміщеннями для роботи. Першим об'єктом, який було збудовано державою, а не закуплено з наявного житлового фонду міста, став дерев'яний державний житловий будинок [ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1058, арк. 16], ймовірно, одразу як тимчасовий. У 1919 р. у власника ділянки по вул. Тихій, 8, біля цвинтаря Кальварія, Мартіна Лерінці (Martin Lörinczy) сталася пожежа і повністю згорів будинок. Наступного року держава викупила цю ділянку. Згідно з первісними планами у будівлі мав бути розміщений відділ наземного будівництва. Однак, вже в 1920 р. будинок будувався як орендний житловий з чотирма однокімнатними квартирами для урядовців [ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1058, арк. 22; Merz, 1933, s. 51]. Після 1927 р. квартири з кухнями та допоміжними приміщеннями були віддані в тривалу оренду державним службовцям з сумою оренди за рік 1200 Кч [ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1058, арк. 1]. Згідно з законом №1. IV від р. 1909 ці квартири звільнялися від «будинкового податку» (*daň domovní*). Наразі нами не було знайдено зображень даного проекту, лише наземний план.

Наступною реалізацією державного житлового проекту став комплекс гуртожитків для держслужбовців без родин (1922 – 1923 рр.) з назвою «свободарня» (чеськ. – «Svobodárna»). 5 одноповерхових будинків зі скатним дахом і наземним планом у формі перевернутої літери «Е» були розташовані навпроти колишніх королівських казарм. У будинках було по 10 кімнат для держслужбовців, по 1 квартирі для сторожа-управителя [Popelka, 2013, s. 20], коридор, кухня, та комора [ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1064, арк. 18; Дегтярьова, 2024, с. 71]. Загалом в будинках було 40 кімнат на 2 та 10 кімнат на 3 особи [Fialová, 2015, s. 69]. Душових чи ванних кімнат не було, а туалети були розташовані в коридорі кожного з будинків. Згідно з законом 1909 статті 1, § 2 комплекс вважався однією будівлею. За умови використання споруд за незмінним призначенням вони звільнялися від податків на термін 50 років, що передбачав § 37 закону 1909 статті IV, тобто до 28 лютого 1973 р. [ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1064, арк. 21].

Однією з вагомих ознак нового часу і нової влади в Ужгороді став комплексний підхід в питаннях регуляції міста. Першою спробою комплексної забудови території під житлові потреби можемо вважати квартал родинних будинків для державних службовців на північному сході, що згодом отримав назву «Мала Прага». Комплекс родинних будинків на 1, 2 та 4 родини був запланований як тимчасове антикризове рішення для розміщення урядовців, які мали працювати та жити в майбутньому адміністративному кварталі, що був тоді на етапі

розробки. З метою швидкого будівництва, а також через брак на місці відповідних новим стандартам якості матеріалів комісією департаменту було прийнято рішення будувати переважно з дерева та закупити готові дерев'яні модульні будинки. Будівельна фірма Міхала Деметера реалізувала будівництво 24 окремих двокімнатних будинків [Fialová, 2015, s. 62]. Фірмою Яна Соукопа було збудовано 5 наріжних цегляних будинків для двох родин та один для однієї родини (1922 – 1923). Загалом на урбанізованій ділянці, що стала першим прикладом кварталу-саду, було збудовано в стислі терміни 53 квартири [Merz, 1933, s. 52; Khudish, Degtyaryova, Olashyn, 2021; Дегтярьова, 2024, с. 71] для урядовців з родинами.

У той же період у Празі, так само з труднощами, пов'язаними з нестачею будівельних матеріалів та браком фахових робітників, було збудовано житлову колонію цегляних будинків для урядовців – Оржеховка або Воржеховка (чеськ. – Vořechovka). Авторами частини житлової колонії та культурного центру (1921 – 1923) стали архітектори Ярослав Вондрак і Ян Шенкірж (Jaroslav Vondrák, Jan Šenkýř). Проекти рядової колонії будинків створив Йндржіх Фрейвальд (Jindřich Freiwald). На даному капітальному будівництві Міністерство громадських робіт отримало ужитковий досвід в розрахунках квартир у будинках з різною кількістю кімнат. Середня бюджетна вартість однокімнатного будинку становила 125 000 Кч, двокімнатного – 150 000 Кч, трикімнатного – 165 000 і чотирікімнатного – 172 000 Кч. Саме тоді Вондрак зробив висновок, що: «Обмеження в більш комфортному житті виявилось марнотратним...¹» [Staviteľské Listy, 1924, s. 5]. До висновків прислухалися в Міністерстві громадських робіт, і після 1924 р. в республіці було скорочено спорудження однокімнатних житлових будинків. Віллові колонії були нерентабельними для держави, і кількісно їх поступово витіснило будівництво багатоквартирних будинків. Однак, переваги життя в приватних будинках були безперечними, тож цей тип помешкань подекуди був використаний у випадках, «коли не було великої черги очікування помешкання, або там, де це дозволяла наявність землі під забудову, або де цього вимагали місцеві умови, наприклад, у менших селах Підкарпатської Русі» [Piskač, 1928, s. 638]. Середина 1920-х рр. стала переламною в типології будівництва державного житла в республіці.

Багатоквартирне житло та державні «принципи» в житловому будівництві. Починаючи з середини 1920-х рр., проекти державного житла в Ужгороді вже будуються як багатоквартирні будинки. Тенденції до вибору формату багатоквартирних будинків при забезпеченні житлом державних службовців та робітників певних спеціальностей розвивалися паралельно в різних провідних європейських країнах, спираючись на практичний досвід. Зокрема, висновків, що найкращим способом забезпечити робітників одного підприємства чи напрямку роботи великою кількістю житла буде

будівництво багатоквартирних будинків дійшли наприкінці 1924 р. архітектори Веркбунду. Прибічниками такої ідеї були переважно представники архітектурної школи Отто Вагнера [Karfinger, 2016, s. 194]. На той час в Ужгороді вже було завершено план (1921 – 1923 рр.) професора Адольфа Лібшера (чеськ. – Adolf Liebscher ml., 1887 – 1965) [Керецман, Дегтярьова, 2023, с. 16], в основі якого помешкання для службовців передбачалося вже в багатоквартирних, а не родинних будинках, та були розпочаті перші кроки з його втілення. Перспектива отримати сучасну комфортну орендну відомчу квартиру стала одним із вагомих аргументів у державній пропаганді працевлаштування на території Підкарпатської Русі. До того ж у 1927 р. Ужгород офіційно отримав статус головного міста краю. Кількість чехословацьких держслужбовців і підприємців в Ужгороді прогнозовано зростала. Вже в 1928 р. їх проживало в місті близько 4000 [Československý denník, 1928, s. 2]. За наступні 5 років кількість прибулих чехословацьких фахівців зроста майже вдвічі. Згідно зі статистикою перепису населення 1933 р. в Ужгороді проживало 26 675 мешканців, із них 4572 чехів, 3458 словаків, 6260 русинів, 5897 євреїв, 4499 угорців, 508 німців та 110 представників інших національностей [Slovenský Východ, 1935, s. 8].

Будівництво державних квартир в Ужгороді, як і в інших містах та селах республіки, велося згідно з Законом про підтримку житлової галузі та за чіткими стандартами, розробленими в столиці. З метою вирішення житлової кризи законодавчо в найкоротші терміни у 1921 р. було впорядковано поняття «мала (або невелика) квартира» (чеськ. – malý byt). Квартири, що називалися «малими» в І ЧСР, відповідали певним нормам: кількість житлових кімнат – від однієї до трьох (проте були винятки, хоч і вкрай поодинокі); площа квартири не мала перевищувати 80 м² житлового простору. При цьому, якщо кухня була меншою за 12 м², її площа до загальної при обчисленні не додавалася [Liebscher, 1927, s. 161; Fialová, 2015, s. 87–88]. Висота стель – не менше 3 м, кожна квартира мала бути обладнана гігієнічними приміщеннями, коридором та коморою і кімнатою для хатньої робітниці у випадку двох-трьох кімнатних квартир [Piskač, 1928, s. 638]. Якщо в багатоквартирному будинку було не менше 2/3 «малих» квартир від загальної кількості, згідно з будівельним законом №35/1923 будинок було звільнено від будинкового податку на наступні 30 років [35/1923 Sb. z. a. n., o stavebním ruchu, § 37].

Чітким нормам і обмеженням було підпорядковано повний цикл будівництва державних житлових багатоквартирних будинків для урядовців різних відомств і адміністрацій – від створення проекту до підрядних робіт всіх видів і рівнів. Для створення планів і вибору оздоблювальних внутрішніх та зовнішніх робіт Міністерством громадських робіт було розроблено «принципи (чеськ. – Směrnice)» [Piskač, 1928, s. 638]. Уніфікація призводила до рівності умов

¹ Чеськ.: “Omezení v pohodlnějším bydlení ukázalo se tedy jako nehospodárné”, J. Vondrák.

життя для урядовців – від Праги та інших метрополій до найменших локацій на сході республіки, на Підкарпатській Русі. На меті Міністерства громадських робіт було створення гідних умов життя, з дотриманням тогочасних вимог гігієни, енергоощадження та доступних на той час технічних можливостей. У «принципах» були передбачені випадки, коли в невеликих містах чи селах ці можливості не були представлені повною мірою. Так, наприклад, в містах, де вже було проведено каналізацію або вона була запланована в найближчий період, в будівлю завжди мало бути підведено водопровід. У містах, де не було міського водогону, мав бути в будинку для держслужбовців підведено окремий водогін¹ у будинку [Там само, s. 638].

Кожна, в тому числі «найменша квартира» (чеськ. – *minimální byt*) з однією житловою кімнатою, мала бути спроектована зі входом від загальних сходів. Згідно «принципів» відомча квартира мала бути безпечно закритою, містити кухню, коридор і туалет та бодай перегородку для влаштування ванної. Також квартира мала бути обладнана принаймні простою кухонною плитою (чеськ. – *paracetní spížka*). Квартири з двома і більше кімнатами обов'язково містили кімнату для хатньої робітниці та інколи комору.

Особлива увага приділялася гігієні, що в тогочасних джерелах в першу чергу означало добре освітлені денним світлом і зручні для провітрювання приміщення. Спальні були завжди орієнтовані на сонячні сторони, часто – безпосередньо на південь [Piskač, 1928, s. 638]. Такими прикладами в Ужгороді слугують як перші збудовані на Малому Галаго житлові будинки в рядовій забудові на вул. Розсипала (нині вул. О. Довженка) – два з семи під'їздів «Семи орендних державних будинків», всі під'їзди будівлі працівників поштового та фінансового управліннь, так і житловий комплекс з коштів державної будівельної лотереї (відомий зараз як «рафанда») та інші. Не обов'язково освітленими прямим денним світлом могли бути тільки ванні кімнати, однак за умови зробленої в стіні вентиляції. У п'ятиповерхових будівлях додатково мав бути передбачений ліфт для вугілля, яким в той час топили, та відходів (попелу) після його переробки [Там само, s. 638]. Ужгород у порівнянні з Прагою чи Брно був невеликим містом, до того ж тут вистачало неурбанізованої площі, тож не було потреби в будівництві вищих за чотириповерхові житлові будівлі. В такий спосіб держава могла заощадити на пасажирських і вантажних ліфтах в житловому фонді. Східці мали бути зроблені з граніту або в техніці «штучний камінь» [Там само, s. 638]. В цьому можна переконатися на прикладі всіх житлових будинків в адміністративно-житловому кварталі Малий Галаго.

Житлові квартири в державних установах. За нашим припущенням мала існувати прописна законодавча норма про проектування і подальше будівництво житлових квартир в адміністративних та публічних будівлях 1920–1930-х рр. Наразі ми не

знайшли цьому підтвердження ані в тогочасних джерелах та публікаціях, ані в працях сучасних авторів. Однак, на території республіки квартири часто були спроектовані одразу в державних установах, підпорядкованих певним міністерствам. В Ужгороді в першій половині 1920-х рр. були реалізовані також і кілька будівель змішаного типу, в яких одразу були розміщені житлові квартири та канцелярії, а згодом в деяких випадках їхня функція могла змінитися на користь житлових. Такими прикладами слугують: будинок для службовців фінансового управління на Квасній воді, тимчасова будівля уряду, адміністрація управління 12-ї піхотної дивізії, будівля фінансового управління, адміністрація департаменту громадських робіт в Ужгороді на Малому Галаго [Керецман, Дегтярьова, 2023, с. 17, 18, 19] та інші. Припускаємо, що формат перших реалізацій квартир в адміністративних будівлях був покликаний знизити тиск в проблематиці браку житла. В інших об'єктах, як, наприклад, в будівлі в'язниці [ДАЗО, ф. 55, оп. 3, спр. 176, арк. 1], наявність квартири керівника закладу була викликана специфікою установи.

Однак, з появою в Ужгороді окремих житлових будівель для держслужбовців тенденція проектувати квартири в інституціях не зникла. Окрім ймовірної законодавчої норми, припускаємо, що причиною в більш пізніх реалізаціях може бути питання статусності та зручності. Прикладами такого підходу в Ужгороді в різні роки реалізації стали більшість наступних адміністративних будівель на Малому Галаго. У приміщеннях філії Національного банку квартири [Керецман, Дегтярьова, 2023, с. 20–21] залишилися в первісній функції навіть після будівництва окремої житлової будівлі для банківських працівників на сусідній з адміністративною спорудою ділянці. З огляду на параметри квартир у фінансовій установі, припускаємо, що керівництво банку залишилося проживати саме там [ДАЗО, ф. 55, оп. 3, спр. 648, арк. 40]. Ціле крило було спроектоване як житлове в будівлі районної медичної страхової компанії на Малому Галаго в 1937 р. (арх. Франтішек Фаулгаммер, 1938–1939 рр.) [Degtyarova, 2024, p. 65]. Квартира з приймальною Президента Підкарпатської Русі в будівлі Земського уряду [ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1338, арк. 21] була, безперечно, не лише аспектом зручності та престижу для роботи високих посадовців, але і питанням безпеки. В деяких будівлях було розміщено лише житло для сторожа чи водія, що зумовлено зручністю і потребами закладів. Прикладами є квартири в Ювілейній Масариковій школі, державному ремісничому училищі та інших будівлях.

Державні житлові будинки адміністративно-житлового кварталу Малий Галаго. Відповідно до Закону про підтримку будівельної галузі, для зведення державних проектів, які мали бути збудовані в рамках цього закону, в першу чергу мали бути розглянуті ділянки, що належать державі. Умови відчуження потрібної ділянки вирішувало Міністерство фінансів

¹ Вочевидь, йшлося про водокачку, як це було спершу в перших орендних будинках за проектом А. Лібшера або в будівлі фінансового управління з житловими просторами в Ужгороді. Або

це міг бути окремий колодязь з виходом у підвальному приміщенні, як це видно на проектах житлової будівлі департаменту громадських робіт.

при згоді міністерства, якому ділянка належала [ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1059, арк. 6; ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 939, арк. 8]. Цей факт міг бути вирішальним у прийнятті рішення щодо локації для майбутнього адміністративного кварталу. Малий і Великий Галаго були у власності Міністерства лісів і маєтків (Státní správa lesů a statků), тож держава могла більш гнучко оперувати даною територією в фінансових відносинах між міністерствами. Натомість купівля ділянок під будівництво в центрі міста державою у приватних власників була часто пов'язана з тривалими переговорними процедурами. Початок планування на новій великій ділянці давав свободу в проектуванні та можливість створити саме таку концепцію, яку обрав проєктант, урбаніст і архітектор проф. Адольф Лібшер – поєднання в доступній близькості адміністративних і житлових будинків відповідних адміністрацій [Degtyaryova, Olashyn, 2018, p. 4].

Тенденція будувати орендні багатоквартирні комплекси, що утворювали замкнені блоки з великими закритими дворами, зародилася в Відні у 1923 р. [Karfinger, 2016, s. 193] Приблизно в той же час, а це відбувалося, коли головним архітектором міста був Адольф Лоос, австрійськими архітекторами в проєктуванні житлових будинків було досягнуто стандартизації житла. В тому ж 1923 р. в Ужгороді Адольфом Лібшером вже було спроектовано план забудови адміністративно-житлового кварталу Малий Галаго, в якому деякі багатоквартирні житлові будівлі також було зведено за блоковим принципом. Будівля для військових службовців на набережній Рошковича за проєктом Військової канцелярії в Празі стала першою житловою спорудою на Малому Галаго [ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1075, арк. 36]. Військовий стан на Підкарпатській Русі було скасовано лише в 1922 р., і в Ужгороді надалі проживало чимало військових чиновників. Будинки для військових спільно зі згодом збудованою адміністративною будівлею департаменту громадських робіт (1929), філії Національного банку (1934–1936) та будинку для працівників банку (1937–?) з часом утворили замкнений блок на Малому Галаго.

Також частиною спільного з іншими спорудами блоку став семи секційний орендний будинок для державних службовців [ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1067, арк. 203]. Більше ніж $\frac{2}{3}$ квартир у будинку були за площею менше 80 м², тож він кваліфікувався як «будинок з малими квартирами». Продовженням лінії забудови вул. Розсипала і кутовим відносно окружного суду став трисекційний будинок для фінансистів за проєктом проф. А. Лібшера вартістю 2 млн Кч [Liebscher, 1927, s. 161]. Наріжний триповерховий будинок для працівників департаменту громадських робіт на розі вул. Розсипала та ще не збудованої тоді вулиці (нині – вул. К. Лайбик) був спроектований у 1926 р. чеським архітектором Методеєм Зоубеком [Porelka, 2013, s. 44]. Комплекс адміністрації, станції та житлової будівлі жандармського командування став найбільш чітким виразником ідеї побудови житла для держслужбовців поблизу місця роботи. Автором проєктів обох будівель – і житлової, завершеної в 1930 р. [ДАЗО, ф. 55, оп. 3, спр. 341, арк. 20], і адміністративної – став чеський архітектор Богуміл

Слама (Bohumil Sláma) [Керецман, Дегтярьова, 2023, с. 19].

Найбільш пізньою реалізацією житлової будівлі державних службовців на Малому Галаго став будинок для працівників філії Національного банку. Плани про житлову будівлю на сусідній ділянці виникли паралельно з адміністративною спорудою (1934–1936 рр.). Однак, роботи розпочалися вже в 1937 р., після двох перенесень кінцевої дати завершення будівництва – через брак робітників, які могли б в той час бути на даних роботах залучені [ДАЗО, ф. 55, оп. 3, спр. 648, арк. 56].

Будівлі на Малому Галаго з коштів державної лотереї для підтримки будівельної галузі. На окрему увагу заслуговує інноваційна державна лотерея, яку було започатковано урядом в перші роки існування республіки. Згідно § 23 «Закону 100/1921 збірки законів про будівельну галузь» уряд мав право надавати капітал до 1 млрд Кч шляхом «лотереї для підтримки будівельної галузі» [100/1921 Sb. z. a n., o stavební ruchu]. У 1921 р. із надходжень від лотерейних державних позик (státní losová výpůjčka/státní slosovateľná půjčka), - уряд був уповноважений виділити до 150 000 000 Кч на будівництво житлових будинків для державних службовців [Там само]. В Ужгороді в 1920-х рр. було розпочато будівництво трьох державних житлових комплексів, джерелом фінансування яких повністю або частково була державна лотерея.

Першими в такі будинки в Ужгороді вселилися працівники поштового та телеграфного управління. Проєкт (1924 р.) будівлі в лінії рядової забудови правої сторони вул. Розсипала між семи секційним орендним будинком і будинком для працівників фінансового управління також створив проф. А. Лібшер [Liebscher, 1927, s. 161].

Як окремий блок був спроектований наступний об'єкт, збудований з державних, міських коштів та з продажу державної лотереї. Ужгородський осередок корпусу Союзу Чехословацьких офіцерів у січні 1925 р. розпочав продаж акцій для будівництва житлових будинків для військовослужбовців. Комплекс з 11 секцій чи «будинків» (так вказано в проєктній документації, проте зараз ми б їх назвали під'їздами) для військових офіцерів, урядовців та міського будинку утворив замкнений двір зі спільним садом та ігровим майданчиком для дітей. До під'їздів можна потрапити як з вулиці, так і з двору. Будівництво проєкту, що включає 66 квартир (30 однокімнатних, 24 двокімнатних і 12 трикімнатних), було завершено в 1929 р. [ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1062, арк. 170]. Будівлі-комплекси закритого блокового типу з'являлися в той час і в інших містах республіки, наприклад, у м. Кошице [Ernyey, Priatková, 2013, p. 291].

Після реформи цивільного уряду, ухвалення закону № 125/1927 р. збірника законів і постанов, та офіційного закріплення за Ужгородом статусу головного міста Підкарпатської Русі, виникла юридична підстава для будівництва житла для працівників земського уряду. Празький архітектор з братиславською канцелярією Франтішек Крупка (František Krupka, 1885–1963) став автором 13

секційного житлового комплексу для працівників трьох установ: міністерства внутрішніх справ, військової та фінансової адміністрацій в Ужгороді [Khudish, Degtyaryova, Olashyn, 2021]. Будівельна документація велася на замовлення двох різних міністерств і була позначена різними найменуваннями: «Вісім державних житлових будинків у зв'язку з політичною реформою» (Osm státních obytných domů z důvodu reformy správy politické) [ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1031, арк. 920] та «Будинки для чиновників головного фінансового управління з державної лотерейної акції» [ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1629, арк. 278]. Забудовником частини (в документації – «будинку»), що складалася з 4 секцій, для працівників фінансової адміністрації [ДАЗО, ф. 21, оп. 26, спр. 169, арк. 1] виступив благодійний фонд пенсійних штрафів [ДАЗО, ф. 21, оп. 26, спр. 1045, арк. 319]. Будівлю було повністю здано частково в експлуатацію 25 вересня 1933 р. [ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1629, арк. 279]. Загалом у країні на початку 1930-х рр. з фонду пенсійних штрафів було побудовано 31 будинок із 477 квартирами у різних містах, зокрема в Празі, Брно, Братиславі та Ужгороді загальною вартістю 49 мільйонів Кч [Patnáct let, 1933, s. 169].

Приклади об'єктів за межами Малого Ґалаго. Не всі міністерства та державні установи будували в Ужгороді житло для своїх працівників в урядовому кварталі. Функціоналістські будівлі різних відомств, в яких мали бути розміщені працівники з родинами, з'являлися і в віддалених від центру локаціях.

На території ужгородського летовища в кінці вулиці Собранецької окрім адміністративної будівлі та ангару в 1927 – 1928 рр. було збудовано двоповерхову житлову будівлю з двома квартирами для працівників летовища. В ній було загалом 6 житлових кімнат, 2 санвузли, коридори, 2 кухні, 2 коморами та 2 пральнями в підвалах [ДАЗО, ф. 55, оп. 3, спр. 242, арк. 37]. На жаль, ця будівля до наших днів не збереглася. Її було знесено в другій половині ХХ ст. в рамках реконструкції комплексу летовища та збільшення злітної смуги.

Так само вже не існують і два триповерхові житлові будинки для працівників Підкарпаторуських електрарень. Вже в наші дні, на початку 2020-х рр., приватним забудовником було знищено функціоналістські будівлі, які й після Другої світової війни слугували житлом для працівників електростанції. Нам наразі не відомий автор цих несправедливо забутих будівель, взірців якісної архітектури модернізму з рисами функціоналізму. Дозвіл на будівництво комплексу електрарні, в тому числі й житлових будинків для працівників, було видано у червні 1930 р. [ДАЗО, ф. 93, оп. 1, спр. 1710, арк. 8]. Триповерхові житлові будинки з пласкими дахами з терасами-соляріями були розміщені на захід від адміністративної будівлі електростанції. Згідно з дозволами, виданими на будівництво, квартири мали бути двокімнатні. Однак, були збудовані деякі трикімнатні та однокімнатні квартири, що не вплинуло негативно на загальний дозвіл на введення в

експлуатацію 15 січня 1931 р. [ДАЗО, ф. 93, оп. 1, спр. 1710, арк. 8].

Сумарно в Ужгороді до 1933 р. було збудовано 71 багатоквартирний будинок¹ з 289 квартирами [Mihalká, 1933, s. 63]. Окрім поповнення житлового фонду новими будівлями до 1931 р. у місті було збудовано, адаптовано або викуплено 62 об'єкти урядових будівель і 190 об'єктів житлового призначення з 618 квартирами [Terra, 1928, s. 24–25].

Висновки. Отже, у досліджуваній нами період кількість і якість житлового фонду державного сектору в м. Ужгород суттєво підвищилася. Залежно від періоду, який може варіюватися орієнтовно від 2 до 18 років, змінювалися пріоритети в типології житла для службовців. Відповідно, репрезентація різних типів помешкань в місті є максимально широкою – від кімнати з кухнею в дерев'яному будинку без вбиральні до комфортабельної навіть за сучасними мірками квартири з високим рівнем комфорту. Норми при будівництві житлових споруд з бюджетних коштів частково обмежували політ фантазії архітекторів у роботі над проектами житла для держслужбовців в Ужгороді, як і решті країни. Однак, чіткий, введений на законодавчому рівні, регламент у «принципах», з іншого боку суттєво прискорював і спрощував процес будівництва. Адже не виникало питань з вибором матеріалів та пропорцій будівель, і був усталений стандарт якості житла та його внутрішніх пропорцій. При цьому жоден проект в Ужгороді не є типовими чи стандартним – всі вони спроектовані безпосередньо для міста, з чуттєвим підходом і повагою до кожної локації. Закон про підтримку будівельної галузі не обмежував, а навпаки, давав широкі можливості також і в фінансуванні та подальшому розвитку міст республіки, як ми переконалися на прикладі Ужгорода. Певні будівлі в статті залишаються не повністю атрибутованими та доповненими, що залишає простір для наступних досліджень. Завдяки аналізу законодавчої бази ми прослідкували відповідність появи практично кожного окремого явища в питанні державного житла в Ужгороді. Відкриттям стало пояснення причини вибору локації тимчасового житлового кварталу для державних службовців саме на ділянці біля казарм, а нового адміністративно-житлового кварталу – саме на території Малого Ґалаго. Законодавчим чинникам і можливостям, які вони відкрили, завдячуємо появі щонайменше трьох вагомих житлових комплексів в Ужгороді. Деякі питання залишаються все ж відкритими, зокрема обов'язковість проектування житлових квартир в адміністративних будівлях. Однак, це та інші питання можуть стати предметом подальших досліджень.

Дана стаття може стати підґрунтям для створення наступних матеріалів про кожен тип будівництва, життєвий шлях архітекторів, для розлогих історичних розвідок по житлових комплексах та будівлях. Однак, ми також вбачаємо практичну користь в аналізі успіхів законодавчої бази Першої Чехословацької республіки як інноваційного інструменту для практичних втілень у сьогоденні. Даний аналіз може стати одним з

¹ Переважно під словом “будинок” в першоджерелах і добових публікаціях йдеться про секцію (під’їзд), однак в деяких випадках це

може бути й кілька секцій (3–4), об'єднаних грифом одного замовника.

елементів для напрацювань сучасної України в окремих випадках, – під час війни Росії проти України, політиці відбудови житлового фонду після або, в що станом на зараз триває.

Список використаних джерел

- 100/1921 Sb. z. a n., o stavební ruchu. URL: https://www.aspi.sk/products/lawText/1/2379/1/2#c_1583. (дата звернення: 26.09. 2024).
- 35/1923 Sb. z. a n., o stavebním ruchu, URL: https://www.aspi.sk/products/lawText/1/3244/1/2/zakon-c-35-1923-sb-o-stavebnim-ruchu/zakon-c-35-1923-sb-o-stavebnim-ruchu#c_2035 (дата звернення: 26.09. 2024).
- Degtyaryova, L., 2024. The Healthcare Policy of the First Czechoslovak Republic. The Case of Uzhhorod, *Architektura a Urbanismus*, Vol. 58, № 1–2, Bratislava: Institute of History SAS, p. 54–71. DOI: <https://doi.org/10.31577/archandurb.2024.58.1-2.4>.
- Degtyaryova, L., Olashyn, O., 2018. *Uzhhorod Modernism*, Uzhhorod: Poligrafcentr Lira, 44 p.
- Ernyey, G., Priatková A., 2013. Architektúra. Modernizácia a art déco, *Košická moderna. Umenie Košíc v dvadsiatych rokoch 20. storočia*. (Lena Lešková (ed.), Košice: Východoslovenská galéria, pp. 292–293. ISBN 978-80-85745-65 - 8.
- Fialová, R., 2015. *Medzivojnová architektúra obytných budov Užhorodu*. [Dizertačná práca], 180 s.
- Hnídková, V., 2020. Ořečovka. Reformní ideje za kulisou buržoazního blahobytu, *Umění a evoluce*, p. 346–357.
- Hnídková, V., Janečková, M., Rollová, V., 2020. Důstojným bydlením k sociálnímu smíru. Duch, který pracuje, *Architektura a česká politika 1918 – 1945*. (Hnídková, V., ed.), Praha: Vysoká škola uměleckopřmyslová v Praze, p. 459–503.
- Kapfinger, O., 2016. Vzorové sídliště ve Vídni (1932). Cesta k modernitě. Sídliště Werkbundu 1927 – 1932 (Urbanik, J., ed.), Vratislav: Muzeum architektury ve Vratislavi, s. 194.
- Khudish, P., Degtyaryova, L., Olashyn, O., 2021. České stopy v Užhorodu. URL: <https://kyiv.czechcentres.cz/o-nas/Czech-steps-uzhorod?locale=cs> (дата звернення: 20.09. 2024).
- Kolonie Vořechovka, *Stavitelské Listy*, 1924, №. 1, s. 5.
- Liebscher, A., 1927. Prof. Dr. Arch. Adolf Adolf Liebscher: státní obytné domy v Užhorodě, *Horizont: revue současné kultury v Československu*, 1 (1–10), s. 161–165.
- Merz, A. Činnost státní správy v oboru pozemních staveb. J. Musil, ed., *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*, Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, s. 51–57.
- Mihalká, J., 1933. O rozvíjení horoda Užhoroda, *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*, (J. Musil, ed.), Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, s. 65.
- Obytné domy stavěné za státní podpory v ČSR. *Stavitelské Listy*, 1924, No. 21, s. 331.
- Patnáct let technické činnosti ministerstva veřejných prací, ministerstva železnic a všech technických oborů ministerstev Československé republiky 1918 – 1933 vydáno k 28. říjnu 1933, Praha: Ministerstvo veřejných prací, 1933, s. 322.
- Piskač, J., 1928. *Bytová péče o státní zaměstnance v prvním desetiletí Československé republiky*, Zprávy veřejné služby technické, Praha: Ministerstvo veřejných prací, r. X., s. 638.
- Popelka, R., 2013. *Šíření funkcionalizmu – Československá mezivojnová architektúra Užhorodu*. [Dizertační práce], 203 s.
- Terray, A., 1932. Vývin sociální péče zemského hlavního města Užhorodu. *Publikace pro zem Podkarpatská Rus 1919-1932* (Bianchi G., ed.), Bánska Bystrica: Slovan, s. 24 – 25.
- Дегтярьова, Л., 2024. Архітектура модернізму в Ужгороді 1919 – 1938 рр.: репрезентація державної політики, *Identities in Borderlands / Ідентичності в умовах пограниччя: Матеріали міжнародної наукової конференції* (За заг. ред. П. Леньо), Ужгород: ТОВ «РІК-У», с. 68–81.
- Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф. 21, оп. 12, спр. 939, на 64 арк.
- ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1031, на 1343 арк.
- ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1051, на 392 арк.
- ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1058, на 477 арк.
- ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1059, на 740 арк.
- ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1062, на 403 арк.
- ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1064, на 135 арк.
- ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1067, на 339 арк.
- ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1075, на 39 арк.
- ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1338, на 108 арк.
- ДАЗО, ф. 21, оп. 12, спр. 1629, на 665 арк.
- ДАЗО, ф. 21, оп. 26, спр. 169, на 1 арк.
- ДАЗО, ф. 21, оп. 26, спр. 1045, на 618 арк.
- ДАЗО, ф. 55, оп. 3, спр. 176, на 45 арк.
- ДАЗО, ф. 55, оп. 3, спр. 242, на 70 арк.
- ДАЗО, ф. 55, оп. 3, спр. 341, на 31 арк.
- ДАЗО, ф. 55, оп. 3, спр. 648, на 57 арк.
- ДАЗО, ф. 93, оп. 1, спр. 1710, на 63 арк.
- Керецман, Н., Дегтярьова, Е., 2023. Адміністративні будівлі Малого Галагова в Ужгороді 1919 – 1938 рр., *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Ф-т історії та міжнародних відносин; [Редкол.: Ю. В. Данилець (головний редактор) та ін.]*, Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2023. Вип. 2 (49), с. 15 – 27. DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(49\).2023.290286](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(49).2023.290286).

References

- 100/1921 Sb. z. a n., o stavební ruchu. URL: https://www.aspi.sk/products/lawText/1/2379/1/2#c_1583. (data zvernennia: 26.09. 2024). (in Czech).
- 35/1923 Sb. z. a n., o stavebním ruchu, URL: https://www.aspi.sk/products/lawText/1/3244/1/2/zakon-c-35-1923-sb-o-stavebnim-ruchu/zakon-c-35-1923-sb-o-stavebnim-ruchu#c_2035 (data zvernennia: 26.09. 2024). (in Czech).
- Degtyaryova, L., 2024. The Healthcare Policy of the First Czechoslovak Republic. The Case of Uzhhorod, *Architektura a*

Urbanismus, Vol. 58, № 1–2, Bratislava: Institute of History SAS, p. 54–71. (in English).

Degtyarova, L., Olashyn, O., 2018. Uzhhorod Modernism, Uzhhorod: Poligrafcentr Lira, 44 p. (in English).

Dehtiarova, L., 2024. Arkhitektura modernizmu v Uzhhorodі 1919 – 1938 rr.: reprezentatsiia derzhavnoi polityky [Modernist Architecture in Uzhhorod 1919 – 1938: Representation of the State Policy], *Identities in Borderlands / Identychnosti v umovakh pohranychchia*: Materialy mizhnarodnoi naukovoї konferentsii (Za zah. red. P. Leno), Uzhhorod: TOV «RIK-U», s. 68–81. (in Ukrainian).

Derzhavnyy arkhiv Zakarpats'koyi oblasti (DAZO), f. 21, op. 12, spr. 939, na 64 ark. (in Czech).

DAZO, f. 21, op. 12, spr. 1031, na 1343 ark. (in Czech).

DAZO, f. 21, op. 12, spr. 1051, na 392 ark. (in Czech).

DAZO, f. 21, op. 12, spr. 1058, na 477 ark. (in Czech).

DAZO, f. 21, op. 12, spr. 1059, na 740 ark. (in Czech).

DAZO, f. 21, op. 12, spr. 1062, na 403 ark. (in Czech).

DAZO, f. 21, op. 12, spr. 1064, na 135 ark. (in Czech).

DAZO, f. 21, op. 12, spr. 1067, na 339 ark. (in Czech).

DAZO, f. 21, op. 12, spr. 1075, na 39 ark. (in Czech).

DAZO, f. 21, op. 12, spr. 1338, na 108 ark. (in Czech).

DAZO, f. 21, op. 12, spr. 1629, na 665 ark. (in Czech).

DAZO, f. 21, op. 26, spr. 169, na 1 ark. (in Czech).

DAZO, f. 21, op. 26, spr. 1045, na 618 ark. (in Czech).

DAZO, f. 55, op. 3, spr. 176, na 45 ark. (in Czech).

DAZO, f. 55, op. 3, spr. 242, na 70 ark. (in Czech).

DAZO, f. 55, op. 3, spr. 341, na 31 ark. (in Czech).

DAZO, f. 55, op. 3, spr. 648, na 57 ark. (in Czech).

DAZO, f. 93, op. 1, spr. 1710, na 63 ark. (in Czech).

DAZO, f. 93, op. 1, spr. 1358, na 618 ark. (in Czech).

Ernyey, G., Priatková A., 2013. Architektúra. Modernizácia a art déco, *Lena Lešková (ed.). Košická moderna. Umenie Košic v dvadsiatych rokoch 20. storočia*, Košice: Východoslovenská galéria, s. 292–293. (in Slovak).

Fialová, R., 2015. *Medzivojnová architektúra obytných budov Užhorodu*. [Dizertačná práca], 180 s. (in Slovak).

Hnídková, V., 2020. Ořechovka. Reformní ideje za kulisou buržoazního blahobytu, *Umění a evoluce*, s. 346 – 357. (in Czech).

Hnídková, V., Janečková, M., Rollová, V., 2020. Důstojným bydlením k sociálnímu smíru. Duch, který pracuje. *Architektura a česká politika 1918 – 1945. (Hnídková, V., ed.)*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, s. 459–503. (in Czech).

Kapfinger, O., 2016. Vzorové sídliště ve Vídni (1932). Cesta k modernitě. Sídlíště Werkbundu 1927 – 1932 (Urbanik, J., ed.), Bratislav: Muzeum architektury ve Vratislavi, s. 194. (in Czech).

Keretsman, N., Dehtiarova, E., 2023. Administrativní budivli Maloho Galagova v Uzhhorodі 1919 – 1938 rr. [The administrative buildings of Maly Galagov in Uzhhorod 1919 – 1938], *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History / Ministry of Education and Science of Ukraine; State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University», Faculty of History and International Relations; [Editorial board: Y. Danylets (editor-in-chief) and other]; Uzhhorod: Publisher of Uzhhorod National University «Hoverla», 2023. Issue 2 (49), s. 15 – 27. (in Ukrainian).*

Khudish, P., Degtyarova, L., Olashyn, O., 2021. České stopy v Užhorodu. URL: <https://kyiv.czechcentres.cz/o-nas/Czech-steps-uzhorod?locale=cs> (дата звернення: 20.09. 2024). (in Czech).

Kolonie Vořechovka? *Stavitelské Listy*, 1924, № 1, s. 5. (in Czech).

Liebscher, A., 1927. Prof. Dr. Arch. Adolf Adolf Liebscher: státní obytné domy v Užhorodě, *Horizont: revue současné kultury v Československu*, 1 (1–10), s. 161–165. (in Czech).

Merz, A., 1933. Činnost státní správy v oboru pozemních staveb, *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933, (J. Musil, ed.)*, Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, s. 51–57. (in Czech).

Mihalká, J., 1933. O rozvíjení horoda Užhoroda. *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933, (J. Musil, ed.)*, Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, s. 65. (in Russian).

Obytné domy stavené za státní podpory v ČSR, *Stavitelské Listy*, 1924, № 21, s. 331. (in Czech).

Patnáct let technické činnosti ministerstva veřejných prací, ministerstva železnic a všech technických oborů ministerstev Československé republiky 1918 – 1933 vydáno k 28. říjnu 1933, Praha: Ministerstvo veřejných prací, 1933, s. 322. (in Czech).

Piskač, J., 1928. Bytová péče o státní zaměstnance v prvním desetiletí Československé republiky, *Zprávy veřejné služby technické*, Praha: Ministerstvo veřejných prací, r. X. s. 638. (in Czech).

Popelka, R., 2013. *Šíření funkcionalizmu – Československá mezivojnová architektúra Užhorodu*. [Dizertační práce], 203 s. (in Slovak).

Terray, A., 1932. Vývin sociální péče zemského hlavního města Užhorodu, *Publikace pro zem Podkarpatská Rus 1919 – 1932 (Bianchi G., ed.)*, Banská Bystrica: Slovan, s. 24–25. (in Czech).

Lina Degtyarova

Postgraduate student at the Department of Archeology, Ethnology and Cultural Studies,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

HOUSING FOR CIVIL SERVANTS IN UZHGOROD 1919 – 1938: LEGISLATION, HOUSING POLICY, REGIONAL FEATURES

The paper focuses on the analysis of the reasons for construction of residential buildings for civil servants in interwar Uzhhorod by the government of the First Czechoslovak Republic. The impetus for these processes was the housing crisis that arose due to the relocation of numerous Czechoslovak civil servants and their families to the central

city of Subcarpathian Ruthenia. Accordingly, providing housing for this segment of the city's population became a top priority for the government. A guiding vector, certain limitations, and at the same time, a corridor of opportunities in the housing construction sector in the Republic was the legislation, in particular, the "Law on the Support of the Construction Industry" (Zákon o stavebním ruchu), with amendments and additions over the years. An innovative tool in resolving the housing crisis was the introduction of "lottery state loans" (státní losová výpůjčka, státní slosovateľná pôžička) within the framework of the law. Using the example of Uzhhorod's implementations, the article also articulates the impact of state "principles" published in the official bulletin Reports of the Technical State Service (Zprávy veřejné služby technické) on the external and internal parameters of state housing buildings. This study is the first to comprehensively analyse the emergence of districts and individual residential objects in the city and to analyze their characteristics following state legislation and principles. Based on documents from the State Archives of Zakarpattia Oblast, several newly discovered objects have been introduced into scientific circulation, data has been supplemented, and the attribution of several already known buildings has been carried out. For the first time in scientific circulation, the issue of the location of residences in non-residential buildings in Uzhhorod is introduced separately. However, the necessity of such placement remains debatable. The study identifies solutions in urban planning and housing crisis issues irrelevant to modern challenges as well as entirely innovative and relevant ones that could be applied even today. The interdisciplinary study may interest specialists in architectural history, regional studies, law, as well as professionals and organizations involved in reconstructing the housing stock.

Keywords: First Czechoslovak Republic, interwar modernism, social policy, modernist architecture, Uzhhorod, innovations, housing crisis.

Надійшла до редакції / Received: 09.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 07.11.2024

IDEOLOGICALLY EDUCATIONAL WORK OF CZECHOSLOVAK SOCIALISTS. PROBING LIFE WITHIN THE CZECHOSLOVAK SOCIALIST PARTY BETWEEN 1948 AND 1989

Pavel Marek

Doctor of Philosophy and Pedagogy, Professor, Professor Emeritus, Department of History, Faculty of Arts, Palacký University, Czech Republic
Email: pavel.marek@upol.cz
Scopus Author ID: 35178301400
<http://orcid.org/0000-0001-7578-0783>

The 1948 Communist coup in Czechoslovakia radically reshaped the country's party-political system, which had already been disrupted in 1945 by the decision to ban right-wing political parties, but had nevertheless remained workable even in its curtailed form. The party-political system in place between 1948 and 1989 might be described as essentially a one-party regime, given that the Communist Party of Czechoslovakia held a dominant position within it after establishing a dictatorship of the proletariat. Nevertheless, it did allow for the existence of five other political parties, four of which (following the absorption of the Social Democrats) were able to engage in activity. The Communists made this concession in an attempt to create the impression internationally that the new political regime in Czechoslovakia was democratic. Those political parties that were permitted to exist could do so on condition that they endorsed the programme for the building of socialism and were supervised by the Communist-led National Front (NF), which dictated their activities and exercised control over them. The Czechoslovak Socialist Party (ČSS), which was founded in 1948 as the successor to the reformist and, in terms of its membership base, middle-class Czechoslovak National Socialist Party, was tasked by the Communists with winning over the middle class, social groupings of small businessmen, craftsmen, tradesmen, small private farmers, employees, civil servants, and a section of the intelligentsia, all of which the Communist Party had found it difficult to infiltrate. The ČSS undertook this mission by setting up a sophisticated system of instruction and education that operated both at the level of the party's headquarters and further down its organisational structure, with the aim of bringing under its influence all members of the party, starting with its presidium, central committee, parliamentarians, and members of the party apparatus, and ending with rank-and-file party members and those interested in joining it. The central political school in Javorník, as the capstone of the entire structure, was given the mission to organise educational modules – including short-term courses, residential training, and multi-year schools for external students – that would groom suitable candidates to be party officials involved in party work and the activities of the NF and its branches. One yardstick for judging the success of this intra-party training was the scale of party members' engagement in socialist building activities in their workplaces (their involvement in the “improvement” and “invention” movements, the socialist labour brigades, the shock worker movement, pledges to exceed production quotas, etc.), in positions within the party, in national (read: local administration) committees, in NF organisations, and in voluntary brigades, e.g. in the execution of NF electoral programmes, environmental protection, resource extraction, blood donation, etc. All the party's ideological efforts were directed at combating the “national socialism syndrome” that weighed heavily on the ČSS's existence. Party members were made to understand that there was only one revolutionary path to socialism and that it could only exist in a single form – the Soviet one.

Keywords: politics, party, ideology, socialism, instruction, Czechoslovak Socialist Party.

Formulation of the issue. The Communist coup of February 1948 [Veber; Hanzlík; Kalvoda] established a “dictatorship of the proletariat” in Czechoslovakia, put the country on the road to socialism, and had a profound impact on the party-political system [Malíř, 1996; Rataj, Martínek; Olivová; Šolle; Balík, Hloušek, Holzer, Šedo; Malíř, 2005, pp. 31–44; Harna, pp. 535–552]. In the immediate aftermath of the Second World War, the multi-party system had already been drastically diminished, with the National Front (NF) uniting only four political parties in the Czech Lands and two in Slovakia with a socialist or social reformist programme. [Kocian, p. 1126] Then, in a one-party system steered by the Communist Party of Czechoslovakia (KSČ; the “Communist Party”), the non-communist parties not only lost their *raison d'être*, but also

became a meaningless and essentially undesirable presence for the regime. For several weeks directly after the political coup, the Communists contemplated the prospect of liquidating them, either by banning their activities or by merging them with the Communist Party to form one national political party, [Kaplan, p. 95] but ultimately, swayed by Gottwald's¹ position on the matter, the alternative of letting them continue their activities, albeit under radically altered conditions, was the preferred option. Within the NF system [Pavliček; Kaplan], they were relegated to the status of grassroots interest groupings and became “shadow” entities, with the Communist Party assigning them the role of assisting it in the pursuit of its goals. At the same time, in the context of presenting the regime on the international stage, they were expected to

¹ Klement Gottwald (1896 – 1953), chairman of the Communist Party of Czechoslovakia, prime minister of the post-war Czechoslovak governments, and president of the republic from 1948 to 1953.

contribute to the illusion of democracy in Czechoslovakia.

Study objectives. In the Czech political landscape, the Czechoslovak Socialist Party (ČSS) played this role alongside the Catholic-oriented Czechoslovak People's Party [Lukeš] and, briefly, until it was absorbed by the Communists, the Czechoslovak Social Democratic Party [Nedvěd]. The ČSS was a political party that emerged in February 1948 [Marek, 2023] from the ruins of one of the oldest Czech left-wing political parties, the Czechoslovak National Socialist Party (ČSNS), with roots dating back to 1897. At the time of the Communist coup, its left-wing pro-Communist faction expelled Zenkl's¹ existing party leadership from the political scene, renamed the organisation, established new organisational structures, and, in its manifesto, subscribed to the objectives pursued by the Communist Party. The only thing it carried over from the old party was a small section of the membership base willing to build the Soviet Stalinist model of socialism (initially in a rhetorical form, as a specific brand of socialism that reflected national traditions) under the tutelage of the Communists. Shortly after February, ČSS deputy chairman Alois Neuman² proposed to Rudolf Slánský³ that he would dissolve his own party and transfer its membership to the Communist Party [Kalpan, pp. 395–396]. The Communists rejected the offer, believing that it would be more useful and beneficial for them to make the Socialist Party an instrument of servitude. They recognised that, although the ČSNS had presented itself as a workers' party during its lifetime and did have a proletarian component, the core of its membership was made up of middle-class elements, craftsmen, tradesmen, shopkeepers, employees, clerks, peasants, housewives, and some of the intelligentsia, i.e. the very social strata that tended to be hard to infiltrate. In a situation where the two parties distrusted each other, it would be expedient for the Communist Party to set the ČSS the task of winning over these population groups to the idea of building a socialist society. The ČSS leadership knew full well that the Communists were not prepared to allow the heirs of the National Socialists, their most formidable opponents in the interwar years of the Third Republic, to be anything more than an extension of the Communist Party. Therefore, it accepted this proposition and made the socialist re-education and instruction of society the chief *raison d'être* of the ČSS. In addition to holding meetings, the party's ideological work, agitation and propaganda, and the training of the membership base across all organisational levels and categories, together with the associated and consequent guidance of party members towards the exemplary performance of socialism-building tasks both in the workplace and in their own private time, became the central focus of the party's day-to-day activities.

The aim of this paper is to probe, on the basis of samples, how the ČSS was involved in the socialist instruction of the membership base through the system of

party training in 1948 – 1989. It also examines the extent to which the party's efforts in this regard were successful. The intention is not to present and describe all the minutiae of the party's activities, as this would not only be beyond the scope of the study, but would also be tainted by the scepticism that arises in the mind of the historian when dealing with this subject. Hence the decision to conduct a sample-based probe.

Analysis of sources and literature. The present paper is the first attempt to sum up findings in this area. This is a subject that has not yet been addressed in books, journals, or conference proceedings. Our findings are informed by a study of archival sources and articles printed in contemporaneous magazines and newspapers. First and foremost, we drew on documents deposited in the former archive of the Czechoslovak Socialist Party (ČSS) and now held in the National Archives in Prague (NA) as part of the Archive of the Czechoslovak National Socialist Party (AČSNS), and on documents kept in the personal collection of Emanuel Šlechta. Printed sources include articles and analyses in the party's monthly periodical *Socialistický směr* and in the daily newspaper *Svobodné slovo* from 1949 to 1993. Some of the documents are available in anthologies of sources published by the ČSS either on the occasion of its national conferences or in compilations edited by the party publishing house for purposes of propaganda and agitation.

Research results. In 1950, Alois Neuman, one of the party's leaders, proclaimed, "The challenge of our era is not only to bring socialism into being, but, above all, to educate socialists."⁴ The party stuck to this mandate from the very first days of its existence [NA, f. Šlechta, sig. 40-30-3, kart. 30 – Zhodnocení základního politického školení; NA, f. AČSNS, kart. 303 – 4. celostátní konference ČSS 1963, Zpráva o činnosti ÚV ČSS; NA, f. AČSNS, kart. k. 601 – 6. celostátní konference ČSS 1972 – Politickovýchovná práce strany] and pursued it through the continuous organisation of political training. The party leadership explained the purpose of this to the membership base by emphasising the importance of lifelong education for an individual's life. As a builder of a fundamentally new socialist society, a person cannot rely solely on faith in the idea they are pursuing and on the emotional aspects of their being. Instead, they must also possess deep knowledge and understanding, comprehend the laws of social development, have a broad worldview, and develop their intellectual and moral qualities and attributes [O úkolech lidové správy v budování socialismu, 1948; Kapitola, 1954]. In practice, the party elite either directly took on or, within their role as auxiliaries to the Communist Party, adopted – under NF supervision – the mission of ideologically guiding those social strata and population groups that, while accepting the vision of socialism, had not fully embraced the Communist concept of how a socialist society was to be built and what it should actually

¹ Petr Zenkl (1884 – 1975), the party leader from 1945 to 1948, was a former mayor of Prague. He survived the Nazi concentration camps at Dachau and Buchenwald. In August 1948, he succeeded in emigrating, and from 1949 to 1974 he chaired the Council of Free Czechoslovakia in Washington, DC.

² Alois Neuman (1901 – 1977), ČSS deputy chairman from 1948 to 1960 and chairman from 1960 to 1968, minister in governments of the Czech Socialist Republic and the Czechoslovak Socialist Republic.

³ Rudolf Slánský (1901 – 1952), general secretary of the Communist Party of Czechoslovakia and member of the National Assembly, one of the main architects of the post-1948 Communist terror. He was executed in 1952 after a political show trial, but judicially rehabilitated in 1963.

⁴ Quoted in a footnote in *Socialistický směr*, vol. 2, no. 9, 1 May 1950, p. 339.

look like in the future. The party wanted to purge them of the “old”, national socialist mindset (i.e. to re-educate former national socialists) [Kapitola, 1984, pp. 24–25] by means of systematic, long-term educational efforts in the spirit of scientific socialism [Vědění k tvořivé práci a socialismu, 1950; NA, f. E. Šlechta, sig. 40-30-3, kart. 30 – Celkové zhodnocení činnosti ČSS, 1950]. Its aim was to persuade them that there was only one form of socialism: Marxist-Leninist, Soviet socialism. The ČSS intended to carry out its mission of championing the Communists by re-educating the middle classes. By the mid-1960s, it was confident that it was doing a sterling job. A report on the party’s activities presented at the 5th National Party Conference in 1966 observed that “Virtually all party members from the former small-scale production sectors have been integrated into the state sector or into cooperatives” [NA, f. AČSNS, kart. 305 – 5. celostátní konference ČSS 1966 – Zpráva o činnosti ÚV ČSS; NA, f. AČSNS, kart. 601 – 6. celostátní konference ČSS 1972 – Politickovýchovná práce strany].

At the turn of the 1970s, there was a formal shift in the rationale behind the relevance and need for party members to be politically educated. The ČSS’s normalisation-era leadership accepted the Communist interpretation of the events of 1968/69 in the country and publicly conceded at the ČSS’s 6th National Conference in 1972 that the hard-built system of intra-party instruction had faltered both in terms of its organisation and, especially, its outcomes [NA, f. AČSNS, kart. 601B – 6. celostátní konference ČSS, Zpráva o činnosti ÚV ČSS; NA, f. AČSNS, kart. 601 – 6. celostátní konference ČSS 1972 – Politickovýchovná práce ČSS]. Therefore, the party elite considered it necessary to “rely on the Communist Party” and to devise a “new” ideological platform, which the party then spent the next 15 years developing. The ČSS declared that goal of its ideological instruction was to mould engaged party members who would contribute to the building of real socialism. It was intent on guiding their socialist consciousness. It wanted to eradicate from their minds the last vestiges of “bourgeois and petty-bourgeois thinking”. Most importantly, it was concerned that party members respect the Communist Party’s spearheading role in society, understand how imperative it was to cooperate with the Communists, fully support the NF system and be disciplined in the way they joined in with its activities, and help to foster friendships and alliances with the USSR and other socialist bloc countries. In its propaganda of the second half of the 1970s, the party leadership expanded these educational goals to include the more flexible acceptance of scientific socialism. In truth, this whole “normalisation concept” of internal party tutelage merely reiterated, in different words, what the ČSS leadership had been pursuing since February 1948.

Over the past 40 years, political training within the ČSS had undergone a bewildering array of changes and innovations. These were grounded both in the search for new forms and methods of educational work based on the

experience that had been accumulated, and in efforts to reinforce the party leadership’s ability to shape the ideological profile of the membership base. Nevertheless, it could be argued that this was a system that had retained its core features throughout the period we are studying. Training essentially took place at four organisational levels – central, regional, district and local.

Political education at central party level was the most important and was given priority. Headquarters concentrated on management, planning, and oversight in order to influence, in particular, the content of intra-party training. It also took charge of preparing candidates for the internal workings of the party, for work in the national committees and at the NF and its organisations, [NA, f. E. Šlechta, sig. 40-30-5, kart. 30 – Zápis ze 79. schůze generálního sekretariátu ČSS, 24. 3. 1954] and for the political instruction of staff at the party’s central secretariat. The ČSS’s presidium set the themes of individual lectures and their series on a party-wide scale. The content coincided with the aforementioned objectives pursued by the party.¹ From roughly the mid-1950s onwards, the existing theoretical and historical orientation of the training was updated to include topics addressing current political, economic, and cultural problems and matters within society [NA, f. E. Šlechta, sig. 40-30-5, kart. 30 – Zápis o 79. schůzi generálního sekretariátu ČSS, 24. 3. 1954; NA, f. AČSNS, kart. 305 – 5. celostátní konference ČSS 1966 – Zpráva o činnosti ÚV ČSS]. Starting in the mid-1960s, there was a clear tendency towards deeper specialisation. Participants in the training, especially at district political seminars, which after 1960 became “the ideal form of political education” within the party, [NA, f. AČSNS, kart. 305 – 5. celostátní konference ČSS 1966 – Zpráva o činnosti ÚV ČSS] wanted generalisations to be dropped in favour of explanations from knowledgeable experts. Over time, from around the turn of the 1970s, organisations were also given the opportunity to include supplementary lectures directly related to life in the regions in which they operated.

The party leadership was very meticulous when it came to selecting the right instructors. Those occupying positions within the party apparatus at the lower echelons of the organisational structure were required to work with centrally issued briefs to ensure that the information they were passing on was of high ideological and factual quality. The leadership was systematic in making sure that they were properly trained. It initiated the formation of regional and district “speaker” teams and regularly assessed their performance. A similar objective of “creating a unified mindset” within the party was pursued through the preparation of printed study materials for seminar participants and instructors alike.

At the root of all work related to political instruction and education was the planning process. Right away in October 1948, the first party-wide training schedule was drawn up, with the intention that some 10,000 officials, members of regional, district, and local ČSS action

¹ The themes dealt with Marxist theory and were tied to issues surrounding the building of socialism in the USSR and Czechoslovakia. They regularly responded to the latest congresses and resolutions of the Communist Parties of Czechoslovakia and the Soviet Union, with the instructors placing an emphasis on the resulting tasks for the ČSS. In the 1950s, studies of the works of Stalin and Gottwald were a common theme, and

ample space was given over to the struggle for peace and interpretations of the current international situation. Seminars devoted to the NF and its activities were very frequent. From the 1960s onwards, the emphasis on mastering the principles of scientific socialism was joined by a focus on lectures dealing with the ideology of the former ČSNS, nationalism, Masaryk’s bourgeois humanism, and revisionism.

committees, party members working in national committees, and all party secretaries would be required to complete this training within four to five months [NA, f. E. Šlechta, sig. 40-30-1, kart. 30 – Zázpis z jednání předsednictva ÚAV ČSS 20. 9. 1948]. These ambitions were evidently revised by a new training plan drawn up by Luděk Kapitola¹ and adopted by the party's presidium on 14 March 1949. This plan stipulated that members at the lowest organisational rungs were to attend at least two lectures a year. As of the 1950/51 academic year, the "Basic Political Seminar", meant for the entire membership base, was held for the first time. The results of an annual evaluation of this seminar indicated that 1,210 lectures were delivered by around 220 instructors. Held across 180 centres, these lectures were attended by 28% of members. This was viewed positively, as the lectures were reportedly successful in galvanising part of the membership base and improving communication between party officials and members. However, the events also exposed failings in the work of the regional committees, which allegedly sent out invitations without engaging in personal agitation, direct contact with party members, and persuasion to ensure attendance [NA, f. E. Šlechta, sig. 40-30-3, kart. 30 – Zhodnocení základního politického školení, 1951]. Basic Political Seminars continued to be held in a slightly modified form in subsequent years, as the party leadership viewed them as a means of mobilising members and imparting elementary political knowledge. It also appreciated the contribution they supposedly made to increasing members' interest in working for the NF and engaging in public life, deepening Czechoslovak-Soviet friendship, and propagating the peace movement. Ultimately, these seminars also aided the process of "sorting those with a constructive outlook from the inveterate enemies of our people's democratic state" within the membership base. At a meeting of the ČSS general secretariat on 12 November 1951, it was proposed that Basic Political Seminars be declared the primary and most important activity within the party, and that its outcomes form part of party members' reviews [NA, f. E. Šlechta, sig. 40-30-3, kart. 30 – Zázpis ze schůze generálního sekretariátu ČSS, 12. 11. 1951]. The speaker was following up on a statement made a few days earlier by party chairman Šlechta,² who had exhorted those present at a meeting of regional and district secretaries to monitor every member of the ČSS "so that we know exactly how they think and where they harbour misgivings" [NA, f. E. Šlechta, sig. 40-30-3, kart. 30 – Stenografický zázpis z pracovní porady krajských a obvodních tajemníků, 5. 10. 1951]. In 1950, there were eight week-long and 13 two-week training sessions, attended by 634 party members. Between 1949 and 1952, 12% of party members were reported to have received residential training. The party presidium had plans for all party members to attend a

special six-month course³ from November 1950 to April 1951, at which they would learn the fundamental principles of scientific socialism (i.e. Marxism) [NA Praha, f. E. Šlechta, sig. 40-30-6, kart. 30 – Zpráva o činnosti ČSS za říjen, listopad a prosinec 1950].

The party considered residential training to be the most effective form of political instruction. It took two forms: short-term seminars and lectures lasting for two or three days, and long-term courses running for up to six weeks, as well as distance learning programmes spanning from one to three years. One key development was the establishment of the Central Political School in Javorník, a town in the Benešov district, which opened on 9 January 1950. Because the spatial capacity of these facilities (the local guesthouse in Javorník could accommodate no more than 40 trainees) did not conform to the party's overwhelming "training mania" of the time, buildings were structurally altered and the number of trainees was regulated by means of candidate interviews conducted at the party's regional and district secretariats, which delegated their members to the training sessions. The principle of selectivity was soon intensified by the need to compensate trainees' employers for their wages, which was not without its own difficulties. Under the party's annual budgets, spending on this activity was the largest item after payroll costs and ran into millions of crowns.

An extraordinary national ČSS conference in 1960 was seen as a major milestone in the organisation of intra-party-political training. [NA, f. AČSNS, kart. 160 – 3. (mimořádná) celostátní konference ČSS, 1960] It brought to a close the "Šlechta era" within the party, and a group that had coalesced around Alois Neuman emerged at its head. This new group, understandably, positioned itself in opposition to the former leadership and was keen to take party education in a new direction.⁴ It talked about creating a system aimed at switching from the training of a select few officials to mass education of the entire membership base. The new leadership introduced a scheme of three-year planning for party instruction. This included lectures at the member meetings of grassroots organisations and at "trusted offices", as well as regional and district political seminars, a central party school, and individual study for party members. An emphasis was placed on visual agitation using bulletin-board newspapers and posters, as well as on work with books, audio recordings and film [NA, f. AČSNS, kart. 303 – 4. celostátní konference 1963 – Zpráva ÚV ČSS; NA, f. E. Šlechta, sig. 40-30-6, kart. 30 – Zpráva o činnosti ČSS za druhé pololetí 1951]. At the end of the 1980s, 50% of local organisations had noticeboards and took part in competitions for the best design. Agitators were briefed at regional level, with the party leadership organising gatherings for the most successful of them in Prague.

¹ Following his expulsion from the Communist Party in 1948, Luděk Kapitola (1922 – 2002) joined the ČSS, where became one of the most prominent figures in its history. He was a member of the presidium of the ČSS Central Committee, editor-in-chief of *Svobodné Slovo* from 1959 to 1968, ambassador to Argentina from 1969, member of the Federal Assembly of the Czechoslovak Socialist Republic, secretary of the NF Central Committee, and secret StB collaborator.

² Emanuel Šlechta (1895 – 1960) – founder of the ČSS, its first chairman, member of the National Assembly, minister in governments of the Czech Socialist Republic. StB collaborator. After being removed from all

positions and expelled from the ČSS in 1960, he and his wife committed suicide, presumably out of fear of arrest and imprisonment.

³ There were six lectures: Socialist Worldview; With the Soviet Union for Eternity; Socialism and Patriotism; The National Front and the People's Democratic System; Our Economy in the Transition to Socialism; Our Party and Its Mission.

⁴ In reality, the underlying forms of political training within the party had been moulded by a decision of the ČSS presidium's inner circle as far back as the turn of the 1950s.

Kučera's¹ normalisation-era party leadership later followed up on these forms with a view to improving and broadening them. This is how the 7th National Party Conference in 1977 prompted the launch of a new *Stranická knihovnička* series to publish ideologically and agitationally conceived works and important party documents. By 1987, 35 volumes had been published in this series. At the end of the 1980s, this offering was expanded with the publication of the internal *Informační zpravodaj* (Information Bulletin), which gave the membership base access to the full texts of documents from meetings of the ČSS Central Committee, along with reports on the international situation, economic developments, etc.

As we have noted, after 1960 the focus of mass party education was shifted to the level of district organisations, whose powers were redefined and strengthened by the party's revised organisational rules. According to a summary presented at the party conference in 1963, member meetings were held four times a year, and political lectures on themes set by the headquarters in Prague were attended by about a third of members. At annual member meetings, this number rose to 55%. District political seminars, "one of the most attractive and effective forms of instruction", were intended for district and regional officials, members of national committees, members of NF organisations, members of socialist labour brigades, and others who had been cleared in the selection process. They all received printed educational materials from party headquarters for personal study during their free time. The lecturers, members of the district speaker teams, were required to attend briefings at the central political school. Between 1960 and 1963, some 1,200 party members attended this form of training, with an attendance rate of around 75% for each lecture. From the mid-1970s, the idea of "mass training" was re-evaluated and replaced with training for selected promising candidates and with seminars for district-level activists [NA, f. AČSNA, kart. 602B – 7. celostátní konference ČSS 1977 – Politická výchova na úrovni okresů a míst]. Starting in the 1978/79 academic year, training took the form of a one-year district political school with one- and two-year lecture cycles. On average, about 1,200 party members completed the programme each year. In the 1980s, district political seminars ran concurrently as a complement to the district political school. The speakers were senior officials from Communist Party and NF District Committees, and from the District National Committee. The agenda addressed issues related to the improvement of life in the district and the contribution made to this by the ČSS [NA Praha, f. AČSNS, kart. 603B – 8. celostátní konference 1982 – Přehled činnosti od 7. do 8. konference].

The strengthening of the role and powers of the party's district committees diminished the relevance of regional political seminars for mass instruction. They continued to organise training courses for officials at regional level, mostly on topics related to social and economic life. From the mid-1970s, the themes covered aspects specific to the regions. However, the main focus of their educational work was switched to the training of instructors for district

speaker teams, which they took over from the party's headquarters. Starting in 1973, responsibility for working with new party members was permanently transferred to regional bodies. This agenda was ceded to them by the central political school [NA, f. AČSNS, kart. 602B – 7. celostátní konference ČSS 1977 – Politická výchova na úrovni krajů; Dokumenty 8. celostátní konference ČSS, p. 53]. Within six months of joining the party, each new member was required to undergo a two-day training course, where they attended four lectures on the party's programme objectives, the political system, international relations, and the development of the Czechoslovak economy. Another form of training was new-member meetings, which involved discussions with members of the party's regional committees. The role of regional organisations in party education took another turn in early 1982, when the 8th National Conference decided to hand over the management of this agenda (both planning and implementation) to regional committees. This increased the importance of the regional political seminars, where officials learnt about current developments both globally and on the domestic front. New topics were introduced on the development of the region, with lectures given by the chairpersons of regional national committees and by the secretaries of Communist Party and NF Regional Committees. Another innovation was the holding of regional information meetings attended by senior party officials.

Lectures held at meetings of grassroots organisations were the weakest link in political training. It was difficult to organise training outside this platform. Problems were related both to selecting suitable themes and to finding speakers willing to give lectures. Attendance depended on how appealing and topical the issues discussed at the meeting were, or how they were linked to local concerns of interest to party members. The quality of the speaker was another factor determining the success of a lecture. Even so, the ČSS's 9th National Conference held in 1987 described lectures at member meetings as "having the most influence, in terms of mass political instruction, on the party's membership base" [NA, f. AČSNS, kart. 603A – 9. celostátní konference ČSS 1987 – Přehled činnosti ČSS od 8. do 9. celostátní konference].

At central level, 1963 can be considered a particular milestone in intra-party political training. Distance learning was introduced for party officials, [NA Praha, f. AČSS, kart. 305 – 5. celostátní konference ČSS – zpráva o činnosti ČSS přednesená A. Neumanem; Celostátní konference Čs. strany socialistické, 1967] and over time these developed into an organisational structure resembling external university studies. In the 1960s, it was run as a three-year course in philosophy and political economy, and a one-year course in sociology and social psychology. From 1973 and in the 1980s, it was conducted solely as a three-year programme for officials with "good future prospects", as selected by the party's central office. Javorník hosted regular sessions of lectures and seminars, with participants taking exams and writing a final thesis at the end of their studies. Teaching was generally provided

¹ Bohuslav Kučera (1923 – 2006) was a long-standing political worker for the ČSS, its general secretary, and its third chairman from 1968 to 1991. Deputy of the National and Federal Assemblies of the Czechoslovak

Socialist Republic, deputy of the Czech National Council, justice minister, deputy chairman of the Federal Assembly and the Central Committee of the National Front of the Czechoslovak Socialist Republic.

by external instructors from universities and research institutes, most of them, of course, Communist Party members [Dokumenty 8. celostátní konference ČSS, pp. 52–53]. Students could advance to the next year only after successfully meeting all study requirements. In the early 1970s, the number of distance learning graduates was relatively small (a total of 23 officials completed their studies in 1970–1972, and 27 in the 1975/76 academic year), but by the turn of the 1980s there were some 100 students, and 60 further on in the decade. Those who enrolled generally completed their studies. The party rewarded successful graduates of the training courses with book gifts from Melantrich, such as Marx and Engels' *The Communist Manifesto*. Later, the best of them were invited to go on trips to the USSR as part of the "Trains of Friendship" scheme. Many courses concluded with events such as a group visit to the Lenin Museum in Prague.

Besides the distance learning programme in Javorník, short-term courses (of 15–18 seminars per year) were also held, with the same goal of providing instruction to new officials. In 1972–1977, for example, these courses were attended by 1,850 members [NA, f. AČSNS, kart. 603B – 8. celostátní konference ČSS 1982 – Přehled činnosti ČSS od 7. do 8. celostátní konference].

Party statistics indicate that party members receiving training at the central school totalled 2,561 in 1972–1976, 2,821 in 1977–1982, and 2,319 in 1982–1987 [NA, f. AČSNS, kart. 603A – 9. celostátní konference ČSS 1987 – Přehled činnosti ČSS od 8. do 9. celostátní konference].

Research conclusions. The application of Sartori's [Sartori, p. 74] classic minimal definition of a political party to the ČSS in 1948–1989 degrades this political organisation to a "shadow" entity. Although it was an organised entity of individuals united by a common political interest, it did not engage in a battle for political power. It nominally participated in undemocratic elections as part of the Communist-dominated NF and accepted NF decisions. In the totalitarian and *de facto* one-party system, the ČSS was given a subordinate role and could only function within a narrowly defined space and under the direction of the Communist Party, of which it was merely an extension. The ČSS leadership knowingly accepted this role. Indeed, it had no other choice if it wanted to keep the party in existence. The Communists fiercely stifled the slightest hint of a change in this position after 1953 and 1956, [Kaplan, pp. 235–238] and especially after 1968. There were no shifts in this status quo in the 1970s and 1980s thanks to the normalisation policy pursued under Husák's leadership of the Communist Party and to the actions of long-time party official and chairman Kučera, whose cautious policy of "realism" inhibited any initiatives. By advocating "what was possible in the circumstances", the ČSS remained an "ally" of the Communist Party almost until the last days of the totalitarian regime. Action taken after 17 November 1989 cannot possibly redeem the ČSS or justify its practices in the preceding 40 years.

The elite at the helm of the ČSS elevated the mission of participating in the instruction of socialist-minded individuals, with a particular focus on the middle class, and thus actively contributing to the building of a socialist society under the leadership of the Communist Party to the core *raison d'être* of the party. They continued to treat this

as a priority even after this social stratum of small businesses and smallholders had effectively been eradicated. After 1960, they focused their ideological efforts on the struggle against "the vestiges of the mindset of the classes and strata integrated into the production process". They claimed that although the bearers of petty-bourgeois holdovers had been exterminated, these holdovers themselves persisted in the form of petty-bourgeois mentality and psychology, and their goal was to put an end to that petty-bourgeois mentality [NA, f. AČSNS, kart. 721 – Podmínky a smysl existence nekomunistických stran v NF]. Within the ČSS, the adoption of the principles of scientific socialism was considered to be the most effective tool in re-educating people.

The ČSS leadership viewed the system of instruction set up within the party positively. It was a subject of sustained interest to the party presidium and was discussed both at plenary sessions of the ČSS Central Committee and at national party conferences. Annual analyses reflected innovative efforts and the search for new ways to influence the participants of events. For the party leadership, one yardstick for judging the success of training was the scale of party members' engagement in socialist building activities in their workplaces (their involvement in the "improvement" and "invention" movements, the socialist labour brigades, the shock worker movement, pledges to exceed production quotas, etc.), in positions within the party, in national committees, in NF organisations, and in voluntary brigades, e.g. in the execution of NF electoral programmes, environmental protection, resource extraction, blood donation, etc. From a formal perspective, there was a logical structure to the system of party education within the ČSS. The favoured part of the system was the central political school, with various training modules ranging from short-term courses to multi-year forms of distance learning for selected party officials or party members with good future prospects, who were being groomed for higher office. At the other end of the scale, training within local organisations was the system's weakest link. At most of them, a lack of interest meant that lectures were held not as standalone events, but at the beginning of member meetings. The most successful instructors were those who were able to link the centrally dictated theme with local issues. The ČSS leadership was aware that there was a problem with the quality of instructors as pivotal figures in the party's educational work. At the central political school, it used proven teachers from universities or workers from the Communist Party apparatus. Speakers at lectures and meetings held by lower organisational units, on the other hand, were routinely recruited from the party's own ranks. The leadership set up teams of instructors whose members were required to attend training seminars. In order to guarantee uniformity in their ideological work, the headquarters provided them with printed information materials, as well as the texts of the lectures themselves.

As for the content of training sessions, seminars, and courses, bearing in mind that the participants had joined the party as a manifestation of their support for the vision of socialism as the realisation of the historical traditions of the Czech nation in the spirit of humanism and democracy, it was not primarily aimed at highlighting socialist values,

because then the speakers would simply be preaching to the converted. Rather, the instructors were tasked with convincing the membership base that a merely “patriotic and elemental approach to socialism is not enough”, but needs to be expanded and enriched with a scientific approach. In the eyes of party ideologues, this lay in scientific socialism. In other words, all the party’s ideological efforts were directed towards the need to combat the “national socialism syndrome”, which, although weakened as one generation gave way to the next in the party’s membership base, was never eradicated over the whole period of the party’s existence. ČSS members were made to understand that there was only one revolutionary path to socialism and that it could only exist in a single form – the Soviet one.

The party training system served as a means to galvanise the members of the party and its apparatus. The ČSS leadership had a twofold use for it: to test the “ideological integrity” of the membership base and to select and prepare future party and NF functionaries. Leaving aside the situation at the level of the grassroots organisations, the party’s membership was not

fundamentally averse to this form of party work. Members’ reactions were varied. Some viewed it as a “necessary evil”, while others saw it as an opportunity to learn something new, knowledge that was not ordinarily available, that would broaden their education and political horizons, to establish and cultivate friendships, or to take a break from the daily routine for a while at the party’s expense in the pleasant setting of a guesthouse. The question remains as to whether the mindset of the masses can be influenced by lectures, discussions, visual forms of agitation, etc. At moments of crisis in the 1950s, 1960s, and 1980s, it always transpired that the views of the majority of the ČSS membership base diverged from official party propaganda in many fundamental respects.

Our study describes the basic level of ideological education work in the party. Further research will need to focus on its integral component, which is the involvement of party members in the practice of building socialism. The party called on them to work voluntarily, in their spare time, for the benefit of industry, agriculture, education and culture. They performed tasks that the state and party apparatus of the CP was unable to solve in any other way.

References

- Balík, S., Hloušek, V., Holzer, J., Šedo, J., 2003. *Politický systém českých zemí 1848 – 1989*, Brno: Masarykova univerzita, 180 s.
- Celostátní konference Čs. strany socialistické. Praha říjen 1966, 1967*. Praha: ČSS, 72 s.
- Dokumenty 8. celostátní konference ČSS, 1982*. Praha: ČSS, s. 52–53.
- Harna, J., 2005. Stranickopolitický systém v Československu v letech 1918 – 1938. Malíř, J., Marek, P. a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004*. 1. *Období 1861 – 1938*, Brno: Doplněk, s. 535–552.
- Hanzlík, F., 1997. *Únor 1948: výsledek nerovného zápasu*, Praha: Prewon, 255 s.
- Holzer, J., 2005. *Stranický systém druhé republiky*. Malíř, J., Marek, P. a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004*. 2. *Období 1938 – 2004*, Brno: Doplněk, s. 1037–1056.
- Jilma, K., 1954. Naše politická škola na Javorníku, *Socialistický směr*, r. 6, č. 19, 1. listopadu, s. 13–14.
- Kalvoda, J., 2022. *Sovětzace Československa: příčiny a důsledky*. Sv. 1., Kladno: Dílo, 677 s.
- Kapitola, L. 1954. Bilance naší politicko-výchovné práce, *Socialistický směr*, r. 6, č. 14, 1. června, s. 26.
- Kapitola, L., 1984. *Tricet pět let Československé strany socialistické. Zamyšlení nad vznikem, posláním a činností strany*, Praha: Československá strana socialistická, 139 s.
- Kaplan, K., 2012. *Národní fronta 1948 – 1960*, Praha: Academia, 907 s.
- Kocian, J., 2005. *Politický systém v letech 1945 – 1948*. Malíř, J., Marek, P. a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004*. 2. *Období 1938 – 2004*, Brno: Doplněk, s. 1125–1130.
- Lukeš, B., 2005. *Československá strana lidová*. Malíř, J., Marek, P. a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004*. 2. *Období 1938 – 2004*, Brno: Doplněk, s. 1283–1305.
- Malíř, J., 1996. *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848 – 1914*, Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, s. 81–224.
- Malíř, J., 2005. *Systém politických stran v českých zemích do roku 1918*. Malíř, J., Marek, P. a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004*. 1. *Období 1861 – 1938*, Brno: Doplněk, s. 17–57.
- Marek, P., 2023. The Establishment of the Czechoslovak Socialist Party in 1948, *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History / Ministry of Education and Science of Ukraine; State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University»*, Faculty of History and International Relations; [Editorial board: Y. Danylets (editor-in-chief) and other]; Uzhhorod: Publisher of Uzhhorod National University «Hoverla», 2023. Issue 2 (49), s. 78–87.
- NA, f. AČSNS, kart. 160 – 3. (mimořádná) celostátní konference ČSS, 1960.
- NA, f. AČSNS, kart. 303 – 4. celostátní konference ČSS 1963, Zpráva o činnosti ÚV ČSS.
- NA, f. AČSNS, kart. 305 – 5. celostátní konference ČSS 1966, Zpráva o činnosti ÚV ČSS.
- NA, f. AČSNS, kart. 601 – 6. celostátní konference ČSS 1972, Politickovýchovná práce strany.
- NA, f. AČSNA, f. AČSNS, k. 601B – 6. celostátní konference ČSS, Zpráva o činnosti ÚV ČSS.
- NA, f. AČSNA, kart. 602B – 7. celostátní konference ČSS 1977, Politická výchova na úrovni okresů a míst.
- NA, f. AČSNS, kart. 603A – 9. celostátní konference ČSS 1987, Přehled činnosti ČSS od 8. do 9. celostátní konference.
- NA, f. AČSNS, kart. 603B – 8. celostátní konference 1982, Přehled činnosti od 7. do 8. konference.
- NA, f. AČSNS, kart. 721 – Podmínky a smysl existence nekomunistických stran v NF.
- NA, f. E. Šlechta, sig. 40-30-1, kart. 30, Zápis z jednání předsednictva ÚAV ČSS 20. 9. 1948.
- NA, f. E. Šlechta, sig. 40-30-3, kart. 30, Celkové zhodnocení činnosti ČSS, 1950.
- NA, f. E. Šlechta, sig. 40-30-3, kart. 30, Stenografický zápis z pracovní porady krajských a obvodních tajemníků, 5. 10. 1951.
- NA, f. E. Šlechta, sig. 40-30-3, kart. 30, Zápis ze schůze generálního sekretariátu ČSS, 12. 11. 1951.
- NA, f. E. Šlechta, sig. 40-30-3, kart. 30, Zhodnocení základního politického školení.
- NA, f. E. Šlechta, sig. 40-30-5, kart. 30, Zápis ze 79. schůze generálního sekretariátu ČSS, 24. 3. 1954.
- NA, f. E. Šlechta, sig. 40-30-6, kart. 30, Zpráva o činnosti ČSS za říjen, listopad a prosinec 1950.
- Nedvěd, J., 1968. *Cesta ke sloučení sociální demokracie s komunistickou stranou v roce 1948*, Praha: Academia, nakladatelství

Československé akademie věd, 93 s.

O úkolech lidové správy v budování socialismu, 1948, *Svobodné slovo*, r. 4, č. 231, 3. října, s. 1–2.

Olivová, V., 2000. *Dějiny první republiky*, Praha: Karolinum, 355 s.

Pavlíček, V., 1966. *Politické strany po Únoru. Příspěvek k problematice Národní fronty*, Praha: Svobodné slovo, 322 s.

Rataj, J., Martínek, J., 2015. *Česká politika 1848 – 1918*, Praha: Metropolitan University Prague Press, 577 s.

Sartori, G., 2005. *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 467 s.

Šolle, Z., 1998. *Století české politiky. Počátky moderní české politiky od Palackého a Havlíčka až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka*, Praha: Mladá fronta, 298 s.

Veber, V., 2008. *Osudové únorové dny 1948*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 426 s.

Vědění k tvořivé práci a socialismu, 1950, *Svobodné slovo*, r. 6, č. 165, 16. července, s. 1.

prof. PhDr. PaedDr. Павел Марек, Ph.D.

почесний професор кафедри історії, філософський факультет, Університет Палацького в Оломоуці,
Оломоуц, Чехія

ІДЕОЛОГІЧНА РОБОТА ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ СОЦІАЛІСТІВ. ДОСЛІДЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОПАРТІЙНОГО ЖИТТЯ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ У 1948 – 1989 РОКАХ

Комуністичний переворот у Чехословаччині 1948 р. кардинально змінив і партійно-політичну систему країни. Вона вже була порушена 1945 р. рішенням про заборону правих політичних партій, але навіть в обмеженому вигляді продовжувала функціонувати. Партійно-політичну систему, що діяла у 1948 – 1989 р., можна схарактеризувати, по суті, як однопартійну, оскільки КПЧ, яка встановила у країні диктатуру пролетаріату, посідала в ній домінуюче становище. Проте водночас вона допускала існування п'яти інших політичних партій, чотири з яких (після поглинання соціал-демократії) могли розвивати діяльність. На цю поступку комуністи пішли, намагаючись справити на міжнародну спільноту враження, що новий політичний режим у Чехословаччині є демократичним. Дозволені політичні партії могли існувати за умови прийняття програми побудови соціалізму та нагляду Національного фронту, очолюваного комуністами, який визначав їхню діяльність, а також контролював її. Чехословацька соціалістична партія, заснована 1948 р. як наступниця реформістської та з погляду членської бази середньокласової Чехословацької націонал-соціалістичної партії, отримала від комуністів завдання залучити до ідеї побудови соціалізму середні верстви населення, соціальні групи дрібних підприємців, ремісників і торговців, дрібних приватних фермерів, найманих працівників, державних службовців і частину інтелігенції, до яких КПЧ було важко проникнути. Це завдання ЧСП виконувала, створивши розвинену систему освітньо-виховної роботи, що діяла як на рівні центрального апарату партії, так і на всіх нижчих ланках її організаційної структури, з метою охопити своїм впливом усіх членів партії – від президії, центрального комітету, депутатів, працівників партійного апарату до рядових членів партії та осіб, зацікавлених у вступі в організацію. Найвищою ланкою цієї системи була Центральна політична школа в Яворнику, завдання якої полягало у підготовці відповідних кадрів для майбутньої участі в партійній роботі та діяльності НФ і його організацій за допомогою окремих навчальних модулів, зокрема короткострокових курсів, шкіль-інтернатів і кількарічних шкіл з екстернатним навчанням. Критерієм для констатації успіху такої внутрішньопартійної підготовки був рівень участі членів партії у соціалістичному будівництві на робочих місцях (у раціоналізаторському та винахідницькому русі, бригадах соціалістичної праці, ударництві, укладенні зобов'язань щодо перевиконання виробничих норм тощо), у виконанні партійних функцій, роботі національних комітетів і організацій НФ, а також у волонтерській роботі, наприклад в межах виконання передвиборчих програм НФ, захисту навколишнього середовища, збору сировини, донорства крові тощо. Вся діяльність партії у сфері ідеологічної роботи була спрямована на подолання “синдрому націонал-соціалізму”, яким було обтяжене існування ЧСП. Її члени мали зрозуміти, що до соціалізму веде лише один революційний шлях і що він може існувати також лише в єдиній, радянській формі.

Ключові слова: політика, партія, ідеологія, соціалізм, виховання, Чехословацька соціалістична партія.

Надійшла до редакції / Received: 09.09.2024

Схвалено до друку / Accepted: 04.12.2024

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК: 94(477.87)"1932/1938"

DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(51\).2024.319645](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(51).2024.319645)

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ НА ПРИКЛАДІ ДВОТИЖНЕВИКА «УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО» (1932 – 1938): ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ТА МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Тарас Смірнов

аспірант 4-ого року навчання, кафедри модерної історії України та зарубіжних країн,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород

Email: taras.smirnov@uzhnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-6800-3174>

У даній статті розглядається дослідження української періодики Підкарпатської Русі на прикладі двотижневика «Українське слово» (1932 – 1938). Стаття присвячена історіографічному та методологічному аналізу цього видання, яке відіграло ключову роль у формуванні національної свідомості та культурної ідентичності українського населення Підкарпатської Русі у міжвоєнний період. Висвітлюються основні етапи становлення газети, її редакційна політика, змістове наповнення та ключові ідеї, які поширювалися серед місцевого населення. Особливу увагу приділено вивченню підходів до аналізу історіографії періодичних видань того часу, а також дослідженню наукових праць, присвячених «Українському слову». У статті обґрунтовується ідея про те, що «Українське слово» стало важливим інструментом поширення українських національних ідей та політичної активності серед місцевого населення. Крім того, аналізується роль редакційної політики, зокрема діяльності Михайла Брацайка та Василя Гренджі-Донського, які були активними діячами українського національного руху та безпосередньо формували ідейний напрям газети. Висвітлено їх внесок у розробку стратегії публікацій, що мали на меті посилення національної ідентичності та мобілізацію населення до суспільно-політичної активності. У статті порушується тема використання методологічних підходів до вивчення змісту й впливу цього видання на суспільні процеси в регіоні. Особливий акцент зроблено на контент-аналізі та дискурсивному підході, які допомагають простежити, як через пресу формувалися національні та політичні ідеї. Висновки дослідження підкреслюють значущість «Українського слова» як унікального джерела для вивчення соціальних, політичних і культурних процесів у міжвоєнний період.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, двотижневик «Українське слово», історіографія дослідження, методологічні аспекти дослідження, редакційна політика.

Постановка проблеми. Українофільська періодика Підкарпатської Русі у міжвоєнний період відіграла ключову роль у формуванні національної свідомості та культурної ідентичності місцевого населення. В умовах політичної нестабільності, національних суперечностей та впливу різних державних режимів преса стала важливим засобом консолідації української громади та рупором національних ідей. Одним із найвпливовіших видань цього часу був двотижневик, а потім тижневик «Українське слово» (1932 – 1938), який не лише інформував громадськість про актуальні політичні події, але й активно сприяв розвитку української культури, освіти та самосвідомості. Це видання стало важливим інструментом у боротьбі за національні права та самовизначення українців Підкарпаття.

Попри значну роль «Українського слова» у суспільно-політичних процесах, питання його комплексного аналізу в історіографії досі залишається недостатньо вивченим. Окремі дослідники, зокрема І. Добош, В. Габор, Ю. Бідзіля та А. Животко, зробили важливі кроки у дослідженні цього видання, але їхні праці переважно зосереджені на описових або тематичних аспектах, не охоплюючи всіх можливих наукових підходів до його вивчення. Більшою мірою

згадки про «Українське слово» у працях науковців були дотичними до тематики загального пласту міжвоєнної періодики. Відсутність цілісного історіографічного аналізу двотижневика «Українське слово» створює прогалину в сучасному розумінні його ролі у формуванні національної ідентичності українців Підкарпатської Русі, що й зумовлює актуальність даного дослідження. Вивчення української періодики Підкарпатської Русі, зокрема двотижневика «Українське слово» (1932 – 1938), сприяє глибшому розумінню процесу формування української національної ідентичності та свідомості, який зробив можливим проголошення Карпатської України. Періодичні видання, особливо українськомовні, відігравали важливу роль у консолідації місцевого населення, поширенні ідей національного відродження, а також у боротьбі за права українців у складі Чехословаччини. Двотижневик виступав важливим комунікативним засобом, через який пропагувалися ідеї української єдності, культурного розвитку та політичного самовизначення.

З огляду на це, детальний аналіз історіографії «Українського слова» разом із самим примірником газети дозволяє не лише виявити вплив цього видання на національну свідомість українців Закарпаття, але й

розкрити взаємодію між пресою та суспільством у процесі формування політичних поглядів і культурної ідентичності. Таке дослідження є актуальним і з погляду сучасних історичних дискусій, оскільки проблема національного самовизначення українців у Закарпатті залишається важливою для розуміння історичних процесів у регіоні. Окрім того, вивчення ролі періодики як джерела інформації та впливу на суспільні процеси відкриває нові можливості для дослідження політичних і культурних трансформацій у країнах Центрально-Східної Європи у першій половині ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження української періодики Підкарпатської Русі міжвоєнного періоду привертало увагу багатьох дослідників, які розглядали як загальні тенденції розвитку преси, так і окремі аспекти її функціонування. Серед останніх ключових праць та публікацій, що висвітлюють цей період, варто відзначити роботу Ю. Бідзілі «Преса Закарпаття: Проблеми формування й становлення» [Бідзіля, 2001, с. 80], яка акцентує на загальних питаннях становлення української періодики в Закарпатті. І. Добош у своєму дослідженні «Історія української журналістики Закарпаття 20–30-х років ХХ ст.» [Добош, 1995, с. 127] детально аналізує розвиток української преси, зокрема національно-політичні аспекти діяльності видань у цей період. Важливим фактом є аналіз окремих газет та журналів, одним із яких є «Українське слово». Важливу роль відіграє також праця В. Габора «Українські часописи Ужгорода (1867 – 1944)» [Габор, 2003, с. 564], яка висвітлює розвиток преси в Ужгороді та приділяє особливу увагу окремим виданням, серед яких значне місце відведено двотижневика «Українське слово». Це одне із найбільш комплексних видань, де окрім іншого є короткий аналіз двотижневика «Українське слово». Більш ранніми зразками дослідження тематики є монографія П. Лісового «Комуністична преса Закарпаття 20–30-х років» [Лісовий, 1982, с. 138], яка зосереджується на аналізі комуністичних видань, що були важливими інструментами комуністичної пропаганди, проте значно менше уваги приділяє українським національним виданням. Напевно, найбільший масив інформації про пресу Західної України можна знайти у комплексі праць А. Животка. Однією із таких робіт є монографія «Історія української преси» [Животко, 1999, с. 360]. Надзвичайно важливі свідчення про періодики того часу можна знайти у роботі М. Лелекача й І. Гарайди «Загальна бібліографія Подкарпаття» [Лелекач та Гарайда, 1941, с. 214]. Дуже цікавими факторами у дослідженні цієї теми є роботи сучасників подій. Точніше кажучи, вони є не стільки сучасниками як дійовими особами, які творили той період. Одним із таких є Августин Волошин і його праця «До історії нашої преси».

Попри наявність значної кількості досліджень, більшість з них акцентує на загальних питаннях розвитку преси або спеціалізується на окремих її аспектах, як у випадку з комуністичною пресою у монографії П. Лісового. Проте, більш детальне дослідження «Українського слова» здійснили лише В. Габор та І. Добош, зосереджуючись на специфіці

його впливу на суспільно політичні процеси в регіоні. В інших працях двотижневик у кращому разі мимохідь згадується й уваги йому приділено значно менше, ніж «Свободі» А. Волошина. Хоча їхній вплив на формування соціокультурної повістки були ідентичними.

Попри численні дослідження, присвячені українській періодичі Підкарпатської Русі, деякі аспекти діяльності двотижневика «Українське слово» (1932 – 1938) залишаються недостатньо вивченими. Однією з головних проблем є недостатня увага до впливу цього видання на соціально-політичні процеси в регіоні. У наукових роботах рідко розглядаються конкретні механізми, за допомогою яких газета формувала політичні погляди місцевого населення та сприяла розвитку української національної свідомості. Хоча дослідники згадують про важливість преси у цей період, вплив «Українського слова» як засобу активної участі у національно-визвольному русі українців Закарпаття залишається поза межами глибокого аналізу.

Окремої, особливої уваги потребує діяльність редакторів видання – Михайла Брацайка та Василя Гренджі-Донського. Їхній внесок у розвиток українофільського руху та активне просування українських ідей через публікації в «Українському слові» не отримали належної оцінки в історіографії. Редакційна команда газети стояла на передньому краї боротьби за українську культурну й політичну ідентичність у складних умовах міжвоєнного періоду, проте їхня робота залишається маловідомою для сучасних дослідників.

Крім того, газета не тільки висвітлювала актуальні політичні події, а й виконувала важливу культурну функцію. Увага до стилістики газети, проблематики та жанрового розмаїття публікацій, зокрема культурно-освітніх матеріалів, є ще одним недостатньо розглянутим аспектом. Редакційні тексти, фейлетони, оповідання та історичні статті, які активно публікувалися на сторінках «Українського слова», мали значний вплив на культурне життя українців Закарпаття. Проте ці матеріали часто залишаються поза увагою науковців, що призводить до викривленого розуміння ролі видання у розвитку регіональної літератури та національної історичної свідомості.

Метою цієї статті є надання всебічного історіографічного огляду досліджень, присвячених двотижневика «Українське слово» (1932 – 1938), який був ключовим виданням української періодики в Підкарпатській Русі 1930-х років ХХ ст. Основне завдання полягає у вивченні підходів до аналізу цього видання та його ролі в суспільно-політичному житті регіону. Зважаючи на той факт, що «Українське слово» активно висвітлювало події політичного, соціального та культурного життя, воно стало важливим джерелом не тільки інформації, а й формування національної свідомості та культурної ідентичності українців Закарпаття. Однак, попри його значний вплив, це видання залишається малодослідженим у сучасній історіографії, а його вклад у національні процеси вимагає детальнішого аналізу. Центральним аспектом дослідження є аналіз того, як «Українське слово»

впливало на формування політичних поглядів та культурних орієнтирів українського населення Підкарпаття. Через це видання українські громадські й політичні діячі поширювали ідеї національного самовизначення, боротьби за права та консолідації української громади.

Ця стаття також має на меті виявити наявні прогалини в дослідженнях української преси періоду Підкарпатської Русі. Попередні дослідники, такі як І. Добош та В. Габор, висвітлювали лише окремі аспекти діяльності «Українського слова», однак комплексного аналізу видання та його впливу на місцеве населення поки що не проведено. Тому, окрім детального огляду праць, присвячених двотижневнику, важливо також проаналізувати загальні дослідження української преси цього періоду, щоб визначити маловивчені питання, які потребують подальшого наукового опрацювання. Це включає недостатньо розглянуті аспекти впливу газети на соціально-політичне життя регіону, її культурну функцію та особливості редакційної політики, що потребують глибокого дослідження та оцінки у сучасній історіографії.

У межах даного дослідження передбачається **вирішення кількох ключових завдань**, які дозволять отримати цілісне уявлення про історіографічні підходи до вивчення української преси Підкарпатської Русі, зокрема двотижневика «Українське слово» (1932 – 1938).

1. Аналіз основних праць, присвячених українській періодиці Підкарпатської Русі. На цьому етапі необхідно здійснити детальний огляд досліджень, що висвітлюють загальні тенденції розвитку української преси міжвоєнного періоду в Закарпатті. Особливу увагу буде приділено працям І. Добоша, В. Габора, Ю. Бідзілі, які досліджували становлення й розвиток преси, а також культурний і соціально-політичний контекст, в якому функціонувала українська періодика.

2. Дослідження методологічних підходів до аналізу змісту «Українського слова». Оскільки газета відіграла ключову роль не лише у висвітленні політичних подій, а й у культурному житті регіону, важливо розглянути методологічні підходи до вивчення її змісту. У цьому контексті будуть проаналізовані підходи до вивчення редакторської політики видання, стилістики публікацій, а також соціально-культурного впливу на місцеве населення.

Таким чином, завдання дослідження полягає у створенні комплексної картини не лише історіографії «Українського слова», але й глибокому розгляді його впливу на суспільно-політичне та культурне життя регіону.

Виклад основного матеріалу. Історіографія «Українського слова» є важливою темою для дослідження української періодики Підкарпатської Русі, оскільки це видання відіграло ключову роль у формуванні національної свідомості та політичної активності місцевого населення в міжвоєнний період. Проте кількість наукових праць, присвячених двотижневнику «Українське слово», залишається обмеженою. У цьому розділі буде проаналізовано основні дослідження, що стосуються цього видання,

зокрема праці І. Добоша, В. Габора та інших дослідників.

Одним із небагатьох науковців, які приділив значну увагу «Українському слову» є І. Добош. У своїй праці «Історія української журналістики Закарпаття 20–30-х років ХХ ст.» він ретельно досліджує процес утвердження української журналістики в регіоні, виділивши окремий великий розділ тільки для аналізу «Українського слова». Автор наголошує на тому, що газета не лише висвітлювала політичні події, але й відіграла важливу роль у розвитку культурного життя, що було однією з ключових функцій преси цього періоду [Добош, 1995, с. 48]. Зокрема, він наголошує на редакторській політиці Михайла Брацайка, яка була спрямована на пропагування ідей українського національного руху. Згідно з коментарями до праці І. Добоша, цей аспект дослідження потребує глибокого аналізу, оскільки вплив Брацайка як редактора на розвиток національної свідомості через пресу залишається недостатньо вивченим.

В. Габор, інший відомий дослідник, у своїй роботі «Українські часописи Ужгорода (1867 – 1944)» також зосереджується на аналізі «Українського слова». Він розглядає видання в контексті загального розвитку преси в Ужгороді та підкреслює, що газета відіграла важливу роль у формуванні національної ідентичності українців Підкарпатської Русі. Особливий акцент Габор робить на культурних і просвітницьких функціях газети, зазначаючи, що видання активно публікувало твори місцевих авторів, історичні статті та фейлетони [Габор, 2003, с. 376]. Коментарі до цієї праці вказують на необхідність більш детального аналізу впливу таких публікацій на культурний розвиток регіону.

Важливим доповненням до досліджень, присвячених «Українському слову», є загальні підходи до вивчення української періодики Підкарпатської Русі. Ці підходи базуються на аналізі розвитку преси в регіоні в умовах політичної нестабільності та національних рухів. Як зазначає Ю. Бідзіля у своїй праці «Преса Закарпаття: Проблеми формування й становлення», українська періодика в Підкарпатській Русі виконувала дві основні функції: політичну та культурно-просвітницьку [Бідзіля, 2001, с. 9]. Преса, зокрема «Українське слово», була одним із головних засобів поширення ідей українського національного відродження, що надавало їй особливої важливості в умовах національно-визвольного руху. Окрім цього, дослідники також акцентують на важливості порівняльного аналізу різних видань, які виходили в Підкарпатській Русі в міжвоєнний період.

Міжвоєнний період для Підкарпатської Русі став визначальним у формуванні національної ідентичності українського населення регіону. Після завершення Першої світової війни та розпаду Австро-Угорської імперії, доля цього регіону залишалася невизначеною, що спричинило значні політичні та соціальні зміни. Включення Підкарпатської Русі до складу Чехословацької Республіки в 1919 році забезпечило нові можливості для розвитку української національної свідомості, але також породило суперечності між різними етнічними групами,

політичними силами та зовнішніми впливами [Пальок, 1999, с. 8].

Значний вплив на розвиток української преси та її політичну спрямованість мали редактори видань, серед яких особливу роль відігравав Михайло Брацайко – політичний діяч і активіст, який очолював редакцію двотижневика «Українське слово». За його керівництва видання стало важливим інструментом у формуванні політичної свідомості українців Підкарпаття. Брацайко активно використовував газету для поширення українофільських ідей та консолідації українського руху в регіоні. Інший редактор газети, Василь Гренджа-Донський, також відіграв важливу роль у розвитку видання. Його редакторська політика була спрямована на активне висвітлення культурного життя регіону, публікацію історичних матеріалів, творів місцевих авторів, а також фейлетонів і оповідань, які мали значний вплив на формування культурної свідомості українців Підкарпаття [Федака, 2020, с. 57].

Одним із ключових аспектів, через який «Українське слово» впливало на політичні настрої місцевого населення, було висвітлення актуальних політичних подій у Підкарпатській Русі та за її межами. Газета активно писала про політичні та соціальні процеси в Чехословаччині, наголошуючи на правах українців та їхньому становищі в багатонаціональній державі. Особливою рисою «Українського слова» було його залучення до поширення ідей політичної автономії Підкарпатської Русі. Газета регулярно публікувала матеріали про політичні дебати щодо автономії, а також коментарі з приводу необхідності розширення прав українців у складі Чехословаччини. Ці публікації часто містили заклики до політичної активності та участі українців у політичному житті регіону. Висвітлюючи політичні ініціативи та заклики до національного самовизначення, «Українське слово» сприяло активізації національного руху серед українського населення, яке боролось за політичну та культурну автономію [Бідзіля, 2013, с. 171].

Політичні позиції видання також знайшли відображення у його співпраці з українськими національними організаціями, зокрема з «Просвітою». Співпраця з цією організацією мала на меті поширення освітніх та культурних ідей, що було важливою частиною політичної діяльності газети. За допомогою освітніх проєктів «Українське слово» намагалось підвищити рівень політичної свідомості населення, підкреслюючи важливість освіти для національного відродження. Газета також публікувала статті про діяльність «Просвіти» та інших культурних організацій. Наприклад, було багато матеріалів, які стосувались відкриття читалень «Просвіти» або великі заходи, фестивалі, які були організовані українофільськими організаціями [Керецман, 1995, с. 417]. У контексті культурної ідентифікації видання також відіграло важливу роль у формуванні культурної самосвідомості українців Підкарпатської Русі. Ключовим аспектом була популяризація української мови як основного засобу національної ідентифікації. Крім того, видання висвітлювало культурні події, виставки, театральні постановки, що

сприяло формуванню почуття національної гордості серед українців регіону. Через ці матеріали газета не лише висвітлювала культурні процеси, але й активно підтримувала культурну ідентифікацію населення як частини українського національного руху [Ліхтей, 1995, с. 410]. У своєму культурному впливі «Українське слово» часто підкреслювало важливість історичної пам'яті для національного відродження. Газета активно публікувала історичні матеріали, зокрема статті про видатних діячів української історії, які сприяли збереженню національної пам'яті та формуванню відчуття спільної історичної долі серед українців Підкарпаття. Такі публікації сприяли формуванню національної ідентичності через призму історичного континуїтету та підкреслювали важливість національної боротьби за свободу та самовизначення.

Крім того, газета відіграла важливу роль у боротьбі з русофільськими та угорськими впливами в регіоні. У своїх публікаціях «Українське слово» часто критикувало русофільські настрої, які були популярні серед частини місцевого населення, та виступало за активне поширення української мови та культури. Це дозволило виданню стати важливим засобом ідеологічної боротьби за національну ідентичність українців, яка протистояла як русофільській, так і угорській політичній орієнтаціям [Животко, 1995, с. 315].

Окремий акцент варто зробити на методологічних підходах у дослідженні окресленої тематики. Методологічні підходи щодо аналізу преси є одним із найважливіших аспектів вивчення української періодики, зокрема двотижневика «Українське слово». Аналіз преси вимагає застосування різних методологічних інструментів для розкриття як її змістовних, так і формальних характеристик.

Одним із ключових методів дослідження періодики є **контент-аналіз**, що дозволяє систематизувати та кількісно оцінити зміст публікацій. У випадку «Українського слова» контент-аналіз є особливо корисним для дослідження частоти й інтенсивності висвітлення певних тем, зокрема політичних і культурних питань, пов'язаних з українською національною ідентичністю. Контент-аналіз надає можливість простежити, як часто газета публікувала матеріали про національне самовизначення, автономію Підкарпатської Русі, права українців у складі Чехословаччини, а також інші питання, що стосувалися національної свідомості. Особливо важливим є кількісний аналіз публікацій на політичну тематику, який дозволяє виявити політичні пріоритети редакційної політики газети. У цьому контексті було помічено, що «Українське слово» особливо активно висвітлювало теми, пов'язані з боротьбою за автономію регіону, а також критикувало політику Чехословаччини стосовно національних меншин. Контент-аналіз показує, що значна частина публікацій була присвячена критиці русофільських та угорських впливів, а також протистоянню чехізації, що також відіграло значну роль у формуванні політичної свідомості українців.

Дискурсивний аналіз є іншим важливим методологічним інструментом, який дозволяє

дослідити, як через пресу формувалася ідеологія та поширювалися національні ідеї. Вивчення мови, яку використовували редактори «Українського слова», допомагає зрозуміти, як формувалася дискурс українського національного відродження. Дискурсивний аналіз дозволяє дослідити, як використовувалися певні поняття, метафори та символи для утвердження національної ідентичності та мобілізації українського населення. Зокрема, часте використання таких понять, як «національне єднання», «ірредета» (об'єднання народу, нації етносу в рамках єдиної держави) [Онацький, 1959, с. 552] та «історична справедливість», вказує на те, що газета активно сприяла формуванню національної свідомості через мову та риторику. Дискурсивний аналіз також дозволяє виявити, як газета формувала образ противника, протиставляючи українську національну ідентичність русофільським та угорським та, частково, чеським впливам. Це був важливий аспект ідеологічної боротьби, оскільки через створення негативного образу «іншого» редакція підкреслювала необхідність боротьби за збереження української мови, культури та політичних прав.

Крім того, важливу роль у методології дослідження періодики відіграє **дослідження редакторської політики**, яке дозволяє зрозуміти, як особисті переконання та політичні погляди редакторів впливали на зміст видання. У випадку «Українського слова» редакторами газети були видатні політичні та культурні діячі, такі як Михайло Брацайко та Василь Гренджа-Донський, які активно підтримували українофільський напрям. Методологічний підхід до вивчення редакційної політики дозволяє виявити, як особисті переконання редакторів відображалися в публікаціях газети та яким чином це впливало на формування національної свідомості серед читачів. Зокрема, Брацайко відіграв важливу роль у формуванні політичного спрямування газети, активно пропагуючи ідеї автономії Підкарпатської Русі та боротьби за права українців. Окрім цього, М. Брацайко часто писав редакторські статті, які виносились на шпальту газети. Його редакторська політика була спрямована на протистояння зовнішнім політичним впливам, що знаходило відображення у змісті публікацій. Дослідження редакційної політики також дозволяє звернути увагу на іншу важливу особливість «Українського слова» — культурний дискурс, який розвивався в контексті національного відродження. Василь Гренджа-Донський, як один із редакторів газети, активно підтримував публікацію культурно-історичних матеріалів, які мали значний вплив на розвиток культурної ідентичності українців у Підкарпатській Русі. Методологічний аналіз його редакторської політики дозволяє зрозуміти, як через пресу підтримувалося культурне життя регіону та популяризувалися українські національні ідеї та місцеві автори.

Одним із важливих методологічних підходів у дослідженні «Українського слова» є також **аналіз джерел та архівних матеріалів**, що дозволяє відтворити повну картину діяльності газети. Вивчення архівних документів, таких як листування редакторів, фінансові звіти та інші адміністративні документи,

допомагає краще зрозуміти, як функціонувала газета в умовах політичних і фінансових обмежень. Зокрема, дослідження архівів показує, що газета стикалася з постійними труднощами, пов'язаними з цензурою та фінансуванням, що обмежувало її можливості для повноцінного функціонування. Архівні матеріали також дозволяють детально вивчити, як газета взаємодіяла з іншими національними виданнями та організаціями.

Основні **висновки** дослідження історії та розвитку періодики Підкарпатської Русі на основі аналізу двотижневика «Українське слово» (1932 – 1938 pp.) та загальної історіографії теми підкреслюють кілька важливих аспектів. **По-перше**, двотижневик «Українське слово» відіграв значну роль у формуванні української національної ідентичності та просуванні ідей національного відродження в регіоні. Його публікації мали яскраво виражений політичний і соціальний характер, що сприяло мобілізації українського населення Підкарпатської Русі та посиленню його участі у суспільних і політичних процесах 1930-х років. Періодичне видання виступало важливим інструментом протидії чехословацькій та угорській асиміляційній політиці, популяризуючи українську мову, культуру та історію. **По-друге**, історіографічні дослідження вказують на те, що «Українське слово» слугувало платформою для дискусій та взаємодії між різними течіями української інтелігенції того часу. Його сторінки відображали широкий спектр політичних та культурних позицій, що включали як націоналістичні, так і соціал-демократичні ідеї. Внесок газети у формування політичної культури регіону не обмежувався лише її публікаціями — вона також стала центром навколо якого об'єднувалися культурні та освітні організації, що посилювало її вплив на громадське життя. **По-третє**, важливим аспектом розвитку досліджень української преси в Закарпатті є визнання її ролі в міжнародних контекстах. Зокрема, «Українське слово» разом з іншими виданнями, такими як «Свобода», демонстрували потужні зв'язки з українською діаспорою, сприяючи транснаціональному діалогу та обміну ідеями між українцями в Європі та Північній Америці.

Історіографія цієї теми свідчить про те, що дослідження української періодики Підкарпатської Русі є не лише важливим елементом вивчення локальної історії, але й ширшої історії українського національно-культурного руху. Праці таких дослідників, як І. Добош, В. Габор та Ю. Бідзіля, розширюють розуміння того, як преса впливала на соціальні та політичні процеси в регіоні та як вона інтегрувалася у загальний контекст українського національного розвитку в міжвоєнний період.

Подальші наукові дослідження можуть зосередитися на кількох ключових напрямках. Першим напрямком є глибокий аналіз соціальної функції газети «Українське слово», її ролі у формуванні національної ідентичності та впливу на суспільні процеси в Підкарпатській Русі. Іншими напрямками майбутніх наукових праць будуть порівняння з іншими виданнями, які мали значні тиражі та цінності, які не збігалися з редакційною політикою «Українського

слова».

Таким чином, наукові розвідки з цієї тематики демонструють, що «Українське слово» було не лише джерелом інформації, але й важливим гравцем у процесах національної консолідації та формування

національної ідентичності. Продовження дослідження цієї теми є ключовим для розуміння не лише минулого, але й сучасних проблем національного будівництва та інформаційної політики в Україні.

Список використаних джерел

- Бідзіля, Ю., 2001. *Преса Закарпаття XIX – XX ст. Посібник для журналістів*, Ужгород: МП «Ліра», 80 с.
- Бідзіля, Ю., 2013. Закарпатська періодика й проблеми формування національно-інформаційної ідентичності місцевих українців, *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, вип. 2, с. 161–169.
- Габор, В., 2003. *Українські часописи Ужгорода (1867 – 1944)*, Львів: Львівська наукова бібліотека ім.В.Стефаніка НАН України, 564 с.
- Добош, І., 1995. *Історія української журналістики Закарпаття 20–30-х років XX ст.*, Івано-Франківськ, 124 с.
- Животко, А., 1999. *Історія української преси*, Київ: Наша культура і наука, 368 с.
- Керецман, В. та ін., 1995. Діяльність громадських організацій, *Нариси історії Закарпаття: Т. II (1918 – 1945)*, Ужгород: Видавництво «Закарпаття», с. 413–429.
- Лелекач, М. та Гарайда, І., 1944. *Загальна бібліографія Подкарпаття*, Ужгород: Вид-во В. Падяка, 214 с.
- Лісовий, П., 1982. *Комуністична преса Закарпаття 20–30-х років*, Львів: Видавництво про Львівському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 142 с.
- Ліхтей, І., 1995. Періодична преса Закарпаття 20 – 30-х років, *Нариси історії Закарпаття: Т. II (1918 – 1945)*. Ужгород: Видавництво «Закарпаття», с. 402–413.
- Онацький, Є., 1959. Іредентський рух, або Іредента, *Українська мала енциклопедія*. Т. 2, кн. 4 : Літери Ж – Й. Буенос-Айрес, с. 435–564
- Пальок, В., 1999. *Формування української національної ідеї в Закарпатті у 20-30-х рр. як передумова проголошення Карпатської України*, Ужгород, с. 7–9.
- Федака, П., 2020. *Закарпатська «Провіта» у постатях її діячів (1920 – 2020)*, Ужгород: TIMPANI, 400 с.

References

- Bidzilia, Yu., 2001. *Press of Zakarpattia XIX–XX st. Posibnyk dlia zhurnalistiv* [Press of Zakarpattia in the 19th–20th centuries: A manual for journalists], Uzhhorod: MP "Lira". (in Ukrainian).
- Bidzilia, Yu., 2013. *Zakarpatska periodyka u problemy formuvannia natsionalno-informatsiinoi identychnosti mistsevykh ukrainsiv* [Zakarpattia's periodicals and the problems of forming national-informational identity of local Ukrainians], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*, (2), pp. 161–169. (in Ukrainian).
- Habor, V., 2003. *Ukrainski chasopysy Uzhhoroda (1867 – 1944)* [Ukrainian periodicals of Uzhhorod (1867–1944)], Lviv. (in Ukrainian).
- Dobosh, I., 1995. *Istoriia ukrainskoi zhurnalistyky Zakarpattia 20–30-kyh rokiv XX st.* [History of Ukrainian journalism in Zakarpattia in the 20–30s of the 20th century], Ivano-Frankivsk. (in Ukrainian).
- Zhivotko, A., 1999. *Istoriia ukrainskoi presy* [History of the Ukrainian press], Kyiv: Nasha kultura i nauka. (in Ukrainian).
- Keretsman, V. and others, 1995. *Diialnist hromadskykh orhanizatsii* [Activities of public organizations], In: *Narysy istorii Zakarpattia: T. II (1918 – 1945)*. Uzhhorod: Vydavnytstvo "Zakarpattia", pp. 413–429. (in Ukrainian).
- Lelekach, M. & Haraida, I., 1944. *Zahalna bybliohrafiia Podkarpattia* [General bibliography of Podkarpattia], Uzhhorod: Vyd-vo V. Padiaka. (in Ukrainian).
- Lisovyi, P., 1982. *Komunistychna prеса Zakarpattia 20–30-kyh rokiv* [Communist press of Zakarpattia in the 20–30s], Lviv: Vydavnytstvo pro Lvivskomu derzhavnomu universyteti vydavnychoho obiednannia "Vyshcha shkola". (in Ukrainian).
- Likhtei, I., 1995. *Periodychna prеса Zakarpattia 20–30-kyh rokiv* [Periodical press of Zakarpattia in the 20–30s], In: *Narysy istorii Zakarpattia: T. II (1918 – 1945)*, Uzhhorod: Vydavnytstvo "Zakarpattia", pp. 402–413. (in Ukrainian).
- Onatskyi, Ye., 1959. *Irendentskyi rukh, abo Irendenta* [The Irredentist movement, or Irredenta], In: *Ukrainska mala entsyklopediia*. Т. 2, кн. 4: Litary Zh – Y, Buenos-Aires. (in Ukrainian).
- Paliok, V., 1999. *Formuvannia ukrainskoi natsionalnoi ideii v Zakarpatti u 20–30-kyh rr. yak peredumova proholoshennia Karpatiskoi Ukrainy* [Formation of the Ukrainian national idea in Zakarpattia in the 20–30s as a prerequisite for the proclamation of Carpathian Ukraine], Uzhhorod, pp. 7–9. (in Ukrainian).
- Fedaka, P., 2020. *Zakarpatska "Prosvita" u postatiakh yii diiachiv (1920 – 2020)* [Zakarpattia's "Prosvita" in the figures of its activists (1920–2020)], Uzhhorod: TIMPANI. (in Ukrainian).

Taras Smirnov

4th-year PhD student, Department of Modern History of Ukraine
and Foreign Countries of the Faculty of History and International Relations,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

RESEARCH ON UKRAINIAN PERIODICALS OF SUBCARPATHIAN RUS USING THE BI-WEEKLY «UKRAYINSKE SLOVO» (1932 – 1938) AS AN EXAMPLE: HISTORIOGRAPHICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS

This article examines the study of Ukrainian periodicals in Subcarpathian Rus, focusing on the biweekly newspaper «Ukrayinske Slovo» (1932 – 1938). The paper is dedicated to the historiographical and methodological analysis of this publication, which played a key role in shaping the national consciousness and cultural identity of the Ukrainian population in Subcarpathian Rus during the interwar period. The main stages of the newspaper's development,

its editorial policy, content, and key ideas disseminated among the local population are highlighted. Special attention is given to studying the approaches to analyzing the historiography of periodicals of that time, as well as scientific works dedicated to «Ukrayinske Slovo». The article substantiates the idea that «Ukrayinske Slovo» became an important tool for promoting Ukrainian national ideas and political activity among the local population. Furthermore, the role of editorial policy is analyzed, particularly the activities of Mykhailo Braschaiko and Vasyl Grendzha-Donsky, who were active figures in the Ukrainian national movement and directly shaped the newspaper's ideological direction. Their contributions to developing publication strategies aimed at strengthening national identity and mobilizing the population for socio-political activity are explored. The article addresses the use of methodological approaches to studying the content and impact of this publication on social processes in the region. Special emphasis is placed on content analysis and the discursive approach, which help trace how national and political ideas were shaped through the press. The findings of the study underscore the significance of «Ukrayinske Slovo» as a unique source for studying social, political, and cultural processes in the interwar period.

Keywords: *Subcarpathian Rus, biweekly «Ukrayinske Slovo», historiographical research, methodological aspects of research, editorial policy.*

Надійшла до редакції / Received: 26.09.2024

Схвалено до друку / Accepted: 30.11.2024

ОБРАЗ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ТА АВГУСТИНА ВОЛОШИНА НА СТОРІНКАХ СУЧАСНИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ І ЗАГАЛЬНИХ НАРАТИВІВ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПИ

Володимир Фенич

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн, ДВНЗ «Ужгородський національний університет». м. Ужгород
E-mail: volodymyr.fenych@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0003-8511>

Карпатська Україна та о. Августин Волошин є найбільш глорифікованою темою з загальної історії сучасного Закарпаття в українській історичній дидактиці (шкільних підручниках) та академічній історичній україністиці (синтезних наративах вчених-істориків). В даному дослідженні акцентовано на тому, яким чином тема «Карпатська Україна та о. А. Волошин», як цілісний образ, висвітлена на сторінках загальних наративів з історії України та Європи. З вересня 1919 до березня 1939 р. «земля з багатьма іменами» еволюціонувала в складі найдемократичнішої держави міжвоєнної Європи – Чехословаччини – від Директорії й губернії Підкарпатська Русь (1919–1928) та Підкарпаторуська земля (1928–1938) до автономної провінції Підкарпатської Русі (1938–1939) та незалежної держави Карпатської України (15–18 березня 1939 р.). Основний зміст дослідження становить аналіз образу / теми Карпатської України й постаті о. А. Волошина на сторінках сучасних шкільних підручників з історії України та Всесвітньої історії авторства О. Гісема та О. Мартинюка за 10-й клас, а також у загальних наративах з історії України і Європи авторства таких академічних істориків як Дж. Ротшильд, О. Субтельний, П. Вандич, А. Капелер, С. Віднянський, П.-Р. Магочій, Н. Дейвіс, Е. Вілсон, С. Єкельчик, С. Плохій, Я. Грицак. Дискусійним у цій темі продовжує залишатися питання методологічного консенсусу: як поєднати образ Карпатської України та постаті А. Волошина, що впливає безпосередньо з офіційних документальних першоджерел з глорифікованим, націоналістичним образом, що сформувався під тиском різних комеморативних практик держави та громадянського суспільства в Україні після 1991 р. і існує у вітчизняній історичній науці як ідеологічний штамп та історіографічний стереотип.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, отець Августин Волошин, Карпатська Україна, шкільні підручники з історії, історичні наративи, Закарпаття, Україна, Центральна Європа.

«Слід більш критично оцінювати події, пов'язані з історією Карпатської України, не перебільшувати кількості жертв, не приховувати помилок й недоліків, не продовжувати тривалості спротиву, не приписувати заслуг тим, які їх не мали»

Микола Бандусяк (1909 – 2002) –

голова відділу опіки над утікачами

з окупованої Угорщиною території (листопад 1938 р.),

контролер політичної партії «Українське національне об'єднання» (січень-березень 1939 р.), активний

учасник розбудови

Підкарпатської Русі в Карпатську Україну

Постановка питання. Рік, що минає, став ювілейним принаймні для двох подій: 85 років тому на більшій території сучасного Закарпаття в Хусті було проголошено незалежну державу Карпатську Україну, а 150 років тому народився перший і останній президент цієї самостійної країни о. Августин Волошин. У зв'язку з цими знаковими датами в історії Закарпаття та України, як лектор-викладач у магістрів-істориків таких навчальних дисциплін як «Історична освіта: світовий та український досвід» (в умовах російсько-української війни вилучений з Освітньої програми гарантом) та «Старі і нові образи в сучасних шкільних підручниках та академічних дискурсах з історії України і світу» (третій рік поспіль обирається студентам із Каталогу дисциплін вільного вибору) вирішив підготувати матеріал про те як тема / образ

«Карпатська Україна і Августин Волошин» – найбільш сакральне місце пам'яті української історії підкарпатського краю – висвітлені на сторінках сучасного шкільного підручника з історії та загальних наративах з історії України і Європи.

Стан дослідження. У вітчизняній та зарубіжній історичній україністиці годі зустріти більш висвітлену тему з історії землі з багатьма іменами [Фенич, 2022, с. 89–103], ніж тема «Карпатська Україна і Августин Волошин». Ці словосполучення однаковою мірою стосуються як дидактичної літератури – шкільних підручників з історії України та Всесвітньої історії (переконаний так залишиться і в інтегрованому курсі, який зараз пропонується під назвою «Історія: Україна і світ»), так і в академічних наративах з історії України вітчизняних чи зарубіжних україністів. При цьому

мало хто бере до уваги той факт, що якби не загальноєвропейська політична криза, викликана Мюнхенською змовою Великої Британії та Франції з нацистською Німеччиною 29–30 вересня 1938 р., світ ніколи б не знав ані про такий феномен державності в Центральній Європі як Карпатська Україна, ані тим більше про кількамісячного прем'єр-міністра чехословацької автономної провінції та кількадечного президента незалежної держави Карпатська Україна А. Волошина.

2007-го р. на сторінках авторитетного міжнародного історичного часопису «Україна модерна» вихованець Історичного факультету Ужгородського національного університету Ернест Гейдел залишив суворий висновок про стан української історіографії Закарпаття та її невтішні перспективи: «...*Закарпаття посідає маргінальне місце у проблематиці загальноукраїнської історіографії. Його історія, як і історія Криму чи Буковини, в основному є сферою інтересів місцевих чи закордонних істориків. Закарпаття лише епізодично вириває в національному грант-нарративі (grand narrative) української історіографії, як колись Україна в грант-нарративі російському – лише щоб потвердити віковичне прагнення до возз'єднання. Це слабке зацікавлення цілком зрозуміле – тематика малореспектабельна, а потрібна для її опанування фахова підготовка за складністю для істориків в Україні поступається хіба що сходовознавству. У результаті українська історіографія Закарпаття зводиться, по суті, до закарпатського краєзнавства, не виблискуючи ні оригінальності тематики, ні поліфонією методологій та інтерпретацій*» [Гейдел, 2007, с. 215].

У вердикті молодого історика, який з того часу сам, правда, нічого не зробив для того аби хоч трохи реабілітувати «маргінальне місце у проблематиці загальноукраїнської історіографії», пощастило хіба що одному Закарпаттю: земля з багатьма іменами, лише одним з яких є «Закарпаття», невинна в тому, що «фахова підготовка» українських істориків не дозволяє опанувати її минулим. Звісно існує достатньо винятків, але Е. Гейдел про них «знає» так само, як у свій час «знав» про історіографію угорських русинів Михайло Грушевський. Найвидатніший український історик розпочав свій двосторінковий огляд історичної літератури Угорської Русі в кінці другого тому своєї «Історії України-Руси XI–XIII вік» (Львів, 1905) із такого упередженого зауваження: «*Література історії Угорської Русі не бідна титулами, бідніша своєю вартістю*» [Грушевський, 1905, т. 2, с. 581].

М. Грушевський згадує праці тільки вісьмох авторів, а точніше лише працю одного о. Юрія Жатковича, від якого перераховує (з його ж коментарями викладеними в угорськомовній статті «Історія історіографії угорських руських», Будапешт, 1890) твори інших авторів (чомусь без їхніх імен), а працю Бідерманна (без згадки імені Герман-Ігнац) дослівно називає словами Жатковича: «*перша наукова праця, на жаль в історичній частині дуже уривкова*». Після такого «глибокого аналізу» М. Грушевський сміливо констатує: «*На сім спинилася та література*» [Грушевський, 1905, т. 2, с. 581]. Іншими словами, в розумінні найвідомішого українського історика,

історіографія Угорської Русі закінчилася у 1870-х рр., коли вийшов друком в Ужгороді тритомник о. І. Дулішковича.

Насправді до виходу у світ другого тому М. Грушевського «Історії України-Руси XI–XIII вік» (Львів, 1905) «*Література історії Угорської Русі*» була представлена авторами різного етнічного походження. Між карпатськими русинами в Угорщині та в Росії вийшли друком історичні та історіографічні нариси Йоаннікія Базиловича (1799–1805), Івана Орлая (1804), Юрія Венеліна (1820-ті), Олександра Дешка (1850), Олександра Духновича (1853 / 1914), Іоана Дулішковича (1874, 1875, 1877), Калмана Жатковича (1890, 1896)... Різні версії історії та історіографії угорських русинів опублікували десяток авторів, які не мали карпаторусинського походження. Це: Антал Дейчі (1797), Карой Мейсарош (1850), Ізмаїл Срезневський (1852), Йозеф Фідлер (1862), Герман-Ігнац Бідерманн (1862, 1867), Юліан Целевич (1868), Яків Головацький (1875, 1877), Григорій Де Воллан (1878), Василь Лукич / Володимир Левицький (1887), Іван Філевич (1894), Леонід Явдик (1894), Володимир Францев (1894/1901), Алексій Петров (1892–1906), Володимир Гнатюк (1895–1906), Степан Томашівський (1903–1905)... А ще в архівах Відня, Львова та Ужгорода залишалися чотири неоціненні рукописні нарративи з історії угорських русинів: словака Адама Франтішека Коллара (1749), русина Іоана Пастелія (1781), «Історія карпатських русинів» у п'яти томах русина Михайла Лучкая (1842–1843) та «Етнографічеській очерк угор-русских» о. Юрія Жатковича (1896) [Див.: Перфецький, 1914, 51 с.; Перфецький, 2009, с. 69–114].

Жодної із праць цих авторів, окрім угорськомовної статті Ю.-К. Жатковича (1890), український історик не читав, але виніс їм смертельний вирок. М. Грушевський навіть не був знайомим із двома найбільшими працями з історії Угорської Русі самого о. Жатковича: це опублікований нарис про боротьбу Мукачівської єпархії з егерськими єпископами у XVII–XVIII ст. за своє усамостійнення (Будапешт, 1884) та згадуваний рукописний твір «Етнографічеській очерк угор-русских» (1896). А тим часом саме Ю.-К. Жатковича у 1905 р. відомий український антрополог Федір Вовк назвав «...найбільш ученим і найбільш компетентним в етнографічних справах священиком – Русиним у цілій Угорщині» [Цит. за: Мазурок, 2007, с. 8].

Сто років по тому історик Е. Гейдел обрав той самий шлях. Однак за час між «вердиктом» М. Грушевського, винесеним «літературі історії Угорської Русі» у 1905 р., і «вердиктом» Е. Гейдела, винесеним «українській історіографії Закарпаття» у 2007 р., з'явилося достатньо загальних праць з «історії Закарпаття» написаних як українськими (до яких українська історіографія автоматично відносить і всіх карпаторусинських авторів, які ніколи не мали української ідентичності та не вважали себе етнічними українцями), так і не українськими авторами. Це нариси (наводжу їх із перевиданнями) Гядора Стрипського (Ужгород, 1907; Львів, 1914; Ужгород, 1924), Ореста Сабо (Будапешт, 1913 / Ужгород, 2011 / Пряшів, 2022), Ніколая Бахтіна (Петроград, 1915),

Фьодора Арістова (Москва, 1916), Антонія Годинки (Ужгород, 1909; Будапешт, 1923 / Ніредьгаза, 2000), Дмитра Дорошенка (Прага, 1919 / Ужгород, 1992), Карела Кадлеца (Прага, 1920), Їржі Крала (Прага / Ужгород, 1923), Карела Матоушека (Прага, 1924), Євгена Перфецького (Братіслава, 1924 / Прага, 1995), Іреня Кондратовича (Ужгород, 1924), Ніколая Бескида (Пряшів, 1920; Ужгород, 1928), Шандора Бонкала (Будапешт, 1920, 1940 / Базель-Будапешт, 1996), Василя Пачовського (Ужгород, 1921; Мюнхен, 1946), Дмитрія Вергуна (Прага, 1925), Алексея Петрова (Прага, 1930), Ціріла Коханія-Горалчука (Прага, 1931), Карло Магніно (Рим, 1933), Каміла Крофта (Прага, 1934 / Лондон, 1935), Рене Мартела (Париж, 1935), Олександра Мицюка (Ужгород, 1936; Прага, 1938), Джона Мушшета (Париж, 1938), Алдо Дамі (Женева, 1944), Андрія Галаги (Кошице, 1947), Юрія Боржави / о. Севастіяна Сабола (Філадельфія, 1956), Йожефа Перенї (Будапешт, 1957), Івана Коломійця (Томськ, 1953, 1959, 1961–1962), Людовіта Гараксима (Братіслава, 1961), Валтера Ганака (Мунгал, 1962), Івана Жегуца (Вісбаден, 1965), Петра Стерча (Торонто, 1965, Львів, 1994; Нью-Йорк, 1971), Марії Маєр (Будапешт, 1977), Павла-Роберта Магочія (Кембрідж-Гарвард, 1978 / Ужгород, 1994 / Ужгород, 2021), Вікентія Шандора (Нью-Йорк, 1992), Іштвана Удварі (Ніредьгаза, 1992 – 1994), Олекси Мишанича (Ужгород, 1993), «Нариси історії Закарпаття» у трьох томах колективу ужгородських авторів (Ужгород, 1993, 1995, 2003), Петера Шворца (Пряшів, 1996, 2003), Івана Попа (Ужгород, 1996; Прага, 2005), Степана Папа у трьох томах (Івано-Франківськ, 2001 – 2003), Андраша Ш. Бенедика (Ужгород, 2001), Петера Мошні (Братіслава, 2001), Дмитра Попа (Ужгород, 2005), Йожефа Ботліка (Будапешт, 1997, 2000, 2005), «Енциклопедії історії і культури русинів» П.-Р. Магочія та І. Попа (Торонто-Буфало-Лондон, 2005), Андрія Пушкаша (Москва, 2006)...

Для того аби досягнути «історію Закарпаття» насправду потрібна не лише належна фахова підготовка історика-карпатознавця зі знанням латинської (різних її регіоналізмів), угорської, руської (різних її варіацій) і чеської мов, але й чесна, аполітична інтерпретація фактів та подій, як закликав це робити римський історик Публій Корнелій Тацит у вступі до своїх «Анналів» – «*Sine ira et studio*» – «без гніву і пристрасті» / «без гніву і упередження».

Не так давно (2015) доволі популярне і впізнаване обласне інтернет-видання «Прозак. інфо» опублікувало п'ять моїх наративів присвячених аналізу місця (форми та змісту) Закарпаття на сторінках шкільних підручників з історії України від 7-го до 11-го класу, правда, під власними, не дуже вдалимими, як на мене, редакційними назвами [Фенич, 2015, Чому в шкільних підручниках; Фенич, 2015, Чому Закарпаття – «країна ведмедів»; Фенич, 2015, Чому Закарпаття не прагнуло; Фенич, 2015, Чому про «національне відродження»; Фенич, 2015, Яким є Закарпаття]. З того часу, наслідуючи заявити, ані фактологічно, ані інтерпретаційно вітчизняна історична дидактика не запропонувала учням «Нової української школи» (НУШ) нової якості у висвітленні теми «Карпатська Україна і Августин Волошин», –

найбільшого українського місця пам'яті в тисячолітній історії землі та народів з багатьма іменами. Інші сюжети «української історії Закарпаття» виглядають ще гірше.

Мета і завдання публікації. Виходячи із вище зазначеного, на підставі шкільної (дидактичної) та загальної наративної історії України і Європи, в даній публікації спробуємо ознайомитися зі станом висвітлення образу Карпатської України та постаті А. Волошина в сучасних шкільних підручниках з історії України та Всесвітньої історії, а також в найбільш популярних і впливових сучасних історичних наративах з історії України та Європи.

Виклад основного матеріалу. Шкільні підручники з історії. Почнемо виклад матеріалу із короткого аналізу дидактичної літератури, яка, за своїм призначенням, покликана навчати та виховувати, тобто втілювати в життя давній вислів Марка Туллія Цицерона «*Historia est magistra vitae*» – «Історія наставниця життя». Для прикладу візьмемо провідний шкільний підручник з історії України за 10 клас авторства Олександра Гісема та Олександра Мартинюка за 2019 рік. Вчені-педагоги вчать українського старшокласника на другому десятку ХХІ ст., що станом на 1919 р. «95% населення Підкарпатської Русі було неграмотним»; «на посаду першого губернатора Підкарпатської Русі президент ЧСР Т. Масарик запросив молодого адвоката, вихідця з України, але громадянина США Григорія Жатковича, сформувавши адміністрацію із чехів», який «16 жовтня 1921 р. залишив свою посаду» [Гісем, Мартинюк, 2019, с. 173].

Неграмотних на території Підкарпатської Русі, що опинилася з вересня 1919 р. в складі Чехословацької Республіки, дійсно було багато, але на підставі яких статистичних фактів афільовані з МОН українські дидакти пишуть про 95% «неграмотного населення Підкарпатської Русі», не зрозуміло. Згідно з останнім переписом населення, проведеним до того часу у 1910 р., в чотирьох комітатах майбутньої Підкарпатської Русі не вмлі читати та писати 79% жителів [Magyar statisztikai, 1916, vol. 61, sz. 5, old. 586–589]. Під кінець 1919 р. в краї діяло 475 початкових шкіл (249 – церковнопарафіяльних, 211 – державних і 16 – належали сільським общинам), з яких 321 – з «руською» (русинською, українською, російською) мовою навчання, 83 – угорською, 22 – чеською, 7 – німецькою, 4 – румунською і 22 школи зі змішаними мовами навчання [Магочій, 2021, с. 278–279; Нариси, т. II, с. 353]. Не думаю, що при такій кількості початкових шкіл рівень неграмотності впав за десять років (з 1910 до 1919-го) з 79% до 95%!

По-друге, Григорій Жаткович, голова Директорії та перший губернатор Підкарпатської Русі, народився 1896 р. в с. Голубине комітату Берег Угорського королівства Австро-Угорської монархії (до недавня це був Свалявський, а тепер Мукачівський р-н Закарпатської області, котра була утворена 22 січня 1946 р.), тож «вихідцем з України», як про це пишуть українські автори провідного шкільного підручника, ніколи не був! З посади губернатора Г. Жаткович подав заяву про демісію ще 16 березня 1921 р., яку повторив 10 квітня, після чого через тиждень її

підписав президент Томаш Гаррік Масарик [Expose Dr. Žatkoviča, 1921, s. 36; Магочій, Чловек, 2020, с. 225–226]. Отже, не 16 жовтня 1921 р., як пишуть О. Гісем та О. Мартинюк, Григорій Жаткович *«залишив свою посаду»*, а на пів року раніше! Ба більше: після трагічної смерті 2,5-річної доньки Григорія і Леони Жатковичів – Джоани (померла 21 червня на скарлатину), подружжя після 24 липня 1921 р. назавжди виїхало з Ужгорода [Магочій, 2020, с. 226].

В 1937 р. за губернатора Підкарпатської Русі Костянтина Грабаря, пишуть автори підручника О. Гісем та О. Мартинюк, *«почалося розширення автономії Карпатської України»*: було створено губернську раду, яка отримала деякі повноваження восени 1938 р. під час реорганізації ЧСР на федеративну державу. Національно-політичні настрої населення краю представляли від 14 до понад 30 політичних партій, які належали до двох історичних течій – русинства на чолі з Андрієм Бродієм та народовства на чолі з А. Волошином, які обоє виступали за автономію краю, хоч значна частина населення на виборах до чехословацького парламенту підтримувала комуністів (1924 р. – 30%, 1929 р. – 15%, 1935 р. – 26%) [Гісем, Мартинюк, 2019, с. 173–176]. Це правда, тільки забули автори шкільного підручника додати матеріал ще про третю впливову історичну течію – русофільство, очолювану до 1934 р. о. Євменій Сабовим, а після – о. Стефаном Фенциком, теж великими автономістами краю, про що написано всюди, де тільки йдеться про історію Підкарпатської Русі (Закарпаття) міжвоєнного періоду [Пор.: Магочій, 2021, с. 349–359, 539–540].

Наступні події на Закарпатті автори підручника доречно викладають в контексті реалізації німецького плану вермахта «Грюн» (затв. 30 травня 1938 р.) по розчленуванню Чехословаччини та наслідків Мюнхенської угоди (29–30 вересня 1938 р.), після якої *«ЧСР під тиском Німеччини перетворилася на федеративну державу чехів, словаків і русинів»*. Перший автономний уряд лідера русинства прем'єра А. Бродія (ств. 11 жовтня 1938 р.), замінив 26 жовтня 1938 р. лідер народовців прем'єр А. Волошин. 22 листопада 1938 р. чехословацький парламент *«затвердив автономію Карпатської України (насправді Підкарпатської Русі – авт.) і автономію Словаччини»*. Відтепер *«державотворчі процеси в краї розгорталися згідно з теорією інтегрального націоналізму. Так, у краї було заборонено діяльність усіх політичних партій, крім Українського національного об'єднання (УНО). Усіх незгодних було ізольовано»*, щоправда, куди, – автори не згадують. Місцем *«ізоляції незгодних»* був концентраційний табір «Думен» біля Рахова. *«У січні 1939 р. відбулися вибори до сейму»* з результатом 92,4% виборців за УНО (насправді вибори відбулися 12 лютого 1939 р., а така велика довіра до УНО пояснюється відсутністю інших політичних партій у виборчому бюлетені – авт.). Щойно після того, як 14 березня 1939 р. німці зайшли до Праги, Словаччина проголосила незалежність, а 40 тис. угорська армія вторглася на територію Підкарпатської Русі, 15 березня 1939 р. в приміщенні гімназії м. Хуста сойм КУ проголосив її незалежність, після чого обраний на ньому президент

А. Волошин звернувся до Німеччини прийняти Карпатську Україну під свій протекторат, але отримав відмову і пораду не чинити опір угорцям. Окрім угорської окупації краю 18 березня 1939 р., пишуть О. Гісем і О. Мартинюк, *«поразку Карпатської України зумовила її міжнародна ізоляція. Її не підтримали Англія та Франція»*. В результаті *«Карпатська Україна проіснувала лише кілька днів, але мала важливе історичне значення»* [Гісем, Мартинюк, 2019, Історія України, с. 176–179].

Отже, висвітлення теми Карпатської України та постаті А. Волошина в шкільному підручнику з історії України за 10-й клас, попри чисельні, грубі помилки в наведенні історичних фактів та їх інтерпретації, загалом є достатнім для розуміння контексту подій, хоч і незадовільним щодо якісного висвітлення їхнього образу.

У підручнику з Всесвітньої історії за 10-й клас тих самих авторів, котрий так само є «рівнем стандарту закладу загальної середньої освіти», визначеним і рекомендованим МОН, про Карпатську Україну і А. Волошина згадано в контексті післямюнхенської кризи в Європі. Точно так як Німеччині, за потуранням Великої Британії і Франції, було передано Судети, а Польщі – Тешинську Сілезію, Угорщина за рішенням І Віденського арбітражу дістала від ЧСР частину Словаччини і Карпатської України (насправді Підкарпатської Русі, правда які саме території, автори не пишуть – авт.). Загалом Чехословаччина втратила 1/3 своєї території з населенням 5 млн. осіб, а також прикордонні укріплення та 40 % промисловості. Її було перетворено на Чехо-Словацьку федеративну республіку (ЧСФР), вона опинилася в залежності від Німеччини. Далі в підручнику акцентовано увагу на тому, що 14 березня 1939 р. Словаччина стала незалежною державою, а уряд очолив Йозеф Тісо. 15 березня 1939 р. було проголошено незалежність Карпатської України на чолі з А. Волошином, але вона одразу зазнала агресії з боку Угорщини. Того самого дня президент ЧСР Еміль Гаха підписав акт про ліквідацію республіки, і на територію країни увійшли німецькі війська. Чехію та Моравію було оголошено протекторатом Німеччини [Гісем, Мартинюк, 2019, Всесвітня історія]. І це все, що може прочитати учень української школи з підручника О. Гісема і О. Мартинюка про події на ПР, які розв'язували Гітлерові руки розпочати Другу світову війну.

Для порівняння: у підручнику з Всесвітньої історії за 10 клас 2004 р. колективу авторів із п'яти істориків у § 25 (автор Сухий О. М.) писалося, що *«11 жовтня 1938 р. українці створили перший автономний уряд Підкарпатської Русі на чолі з А. Бродієм. 25 жовтня 1938 р. його головою став А. Волошин. 14 березня 1939 р. Закарпатська Україна проголосила свою незалежність»*. Насправді русини, а не українці, 26, а не 25 жовтня, 15, а не 14 березня, і Карпатська, а не Закарпатська Україна. Грубі помилки, допущені університетським професором відповідного параграфу в елементарних датах і назвах краю, що з 22 січня 1946 р. стане частиною радянської України, множаться недотриманням історичної хронології. Спочатку учням розповідається, що 15–18 березня 1939 р., *«коли німецькі війська загарбали чеські землі, угорська армія*

окупувала Закарпаття» (що також не вірно: вона окупувала з дозволу Гітлера підкарпаторуську або карпатоукраїнську автономну частину Ч-СФР – авт.), після чого автор пише, що за рішенням Віденського арбітражу (без дати – 2.11.1938 р.) «від Закарпаття на користь Угорщини було відрізано 1523 кв. км. (12,1%) її території з населенням 173 233 чол., у тому числі міста Берегове та Ужгород» [Рожик, Ерстенюк, Пасічник, Сухий, Федик, 2004, с. 176] (не від Закарпаття, а від Підкарпатської Русі, і чомусь без згадки про друге велике місто краю – Мукачєво – авт.).

Одним словом, шкільні підручники з історії України та Всесвітньої історії за 10 клас авторства Олександра Гісема та Олександра Мартинюка, що суть «рівнем державного стандарту для закладу загальної середньої освіти», рекомендованого МОН і профінансованого Урядом України, у висвітленні найбільшого місця пам'яті української історії на Закарпатті – теми Карпатської України та Героя України о. А. Волошина, – переповнені грубими помилками в елементарному – назвах, датах, фактах, інтерпретаціях очевидного тощо. Образ інших «закарпатських сюжетів-вставок» в шкільному підручнику з історії є ще гіршим, хоч куди вже...

Загальні нарративи з історії України і Європи. Тим часом в академічній історичній україністиці, на сторінках загальних нарративів з України та Центральної Європи, образ політика-священника А. Волошина і політичний образ Карпатської України не виглядає таким однобоким і неправдивим. При чому ця неоднозначність характерна не лише для закордонних істориків (угорських, чеських, словацьких, польських, німецьких, британських, американських, російських), але й для своїх українських авторів. Запропонований читачам текст, спиратиметься на аналізі та оцінці не загальних нарративів з «історії Закарпаття» [Магочій, Формування, 1994, с. 142–148; Нариси історії Закарпаття, 1995, т. II: 1918–1945, с. 274–348; Поп Д., 2005, с. 187–209; Поп, 2005, Dějiny, s. 357–393; Botlik, 2005, I, old. 244–388; Encyclopedia, 2005, р. 60–63; Пушкаш, 2006, с. 161–287; Закарпаття в етнополітичному, 2008, с. 285–305; Закарпаття 1919–2009 років, 2010, с. 107–126, 191–198; Енциклопедія, 2010, с. 321–325; Шевченко, 2011, с. 340–359; Поп І., 2012, с. 119–144; Поп Д., 2015, с. 160–167; Richlik, Richlik, 2016, s. 72–81; Поп, 2020, s. 168–196; Магочій, 2021, с. 385–406; Kárpátalja története, 2021, old. 449–466] та спеціальних праць, присвячених історії Підкарпатської Русі / Карпатської України, її кількомісячному прем'єру та кількадечному президенту А. Волошину, теми, що достатньо добре висвітлена в історичному карпатознавстві з різних точок зору [Штефан, 1954, 48 р.; Стерчо, 1965 / 1994, с. 42–223; Шандор, 1968, с. 319–339; Suško, 1973, s. 161–197; Лисяк-Рудницький, 1994, т. I, с. 451–470; Лемак, 1993, 73 с.; Злепко, 1994, с. 249–308; Švorc, 1996, s. 87–104; Shandor, 1997, 321 р.; Офіцинський, 1997, 244 с.; Вегеш, Богів, 1997, 136 с.; Вегеш, 1998, 380 с.; Вегеш, 2002, 407 с.; Вегеш, Токар, Басараб, 2008, 256 с.; Поп, 2008, с. 5–50; Васирина, 2009, 224 с.; Вегеш, 2009, 480 с.; Вегеш, Токар, 2009, 448 с.; Пагіря, 2010, 152 с.;

Домбровський, 2012, 392 с.; Jarneczki, Kolakowski, 2017, 379 s.; Офіцинський, 2020, 288 с.; Адамович, 2020, 240 с.; Ярнецькі, Колаковські, 2022, 384 с.; Botlik, 2022, old. 43–71; Švorc, 2023, 423 s.]. Ця частина публікації має на меті висвітлення теми Карпатської України і образу А. Волошина в загальних (синтезних) нарративах з історії України та Європи.

На відміну від спеціальних досліджень, загальні нарративи адресовані не стільки фахівцям-історикам, скільки т. зв. «пересічному масовому читачеві», котрий, в кращому випадку «щось десь чує» або «десь щось читав» про А. Волошина і Карпатську Україну із (здебільшого) української Вікіпедії чи яких-небудь нефахових інет-ресурсів і чат-блогів. Загальні описи (довідники, енциклопедії, науково-популярні праці) здебільшого орієнтовані на широку аудиторію, у зв'язку з чим, значно більше впливають на формування історичної освіти, самоосвіти та національної свідомості громадян України, сусідніх держав і різних діаспорних спільнот.

Під загальними нарративами з історії України та Європи розумітимемо праці всіх авторів незалежно від того, в якій національній (=ексклюзивістській) чи інтернаціональній (=інклюзивістській) парадигмі вони написані. Тут головним мірилом є публічна «упізнаваність» авторів, що мають високий індекс прочитання (та цитування) тими, хто цікавиться історією незалежно від того, з якою метою: пізнавальною, професійною чи ідеологічною. Звісно, мій вибір авторів загальних нарративів буде цілком суб'єктивним і це зрозуміло, адже від себе не втечеш: комусь до вподоби Тацит чи Геродот, а комусь – Лукіан із сирійської Самосати чи П'єр Бейль із нідерландського Роттердама (як, наприклад, мені).

Загальні нарративи з історії України. Серед загальних нарративів з історії України, які мали або мають сьогодні найбільший вплив на формування історичних знань, освіти та самоосвіти людей різних поколінь в Україні та за її межами, на мою думку, лідерські симпатії належать текстам Ореста Субтельного (1988), Андреаса Каппелера (1994), Ендрю Вілсона (2000), Сергія Єкельчика (2007), Павла-Роберта Магочія (1996, 2007, 2010, 2022), Сергія Плохія (2015) та Ярослава Грицака (1996, 2022).

Орієнтована для англосовного українського та неукраїнського читача на Заході (передусім у Північній Америці) книга професора історії та політології Йоркського університету в Торонто (з 1982 р.) **Ореста Субтельного** «Україна: історія» вперше побачила світ у видавництві Торонтського університету в Канаді 1988 р., після чого двічі видавалася в Україні (1991 і 1993) українською та російською мовами. Як зізнається сам автор у слові до українського видання 1991 р., він зосереджується на двох темах: 1) «це відсутність в українців власної держави» та 2) «модернізація українського суспільства» [Субтельний, 1993, с. 18].

В підрозділі «Українці в Чехословаччині», що входить до розділу «Західна Україна між війнами», О. Субтельний починає виклад подій з того, що, на відміну від інших західноукраїнських земель, «об'єднання Карпатської України з Чехословаччиною було добровільним». По тому як 11 жовтня 1938 р.

«Закарпаття отримало самоврядування», другий уряд А. Волошина «негайно приступив до перетворення Закарпаття, чи Карпато-України, як вона тоді офіційно називалася, на автономну українську державу» (тоді вона насправді називалася Підкарпатська Русь, а назва Карпатська Україна була введена самим хустьським урядом як паралельна до назви ПР лише 30 грудня 1938 р. – авт.). Після того як в лютому 1938 р. (повинно бути 1939 р. – авт.) на «виборах до регіонального парламенту українофіли отримали 86% усіх виборців» (насправді 92,4% – авт.), 15 березня 1939 р. «уряд Волошина символічно проголосив незалежну Республіку Карпато-України. А вже через кілька годин по тому він був змушений утекти за кордон». З вище наведеного матеріалу історик приходять до висновку: «Виникнення карпатоукраїнської автономії було чимось парадоксальним. Серед усіх західноукраїнських земель цей регіон був найменш розвинутим у соціально-економічному, культурному та політичному відношенні. Однак саме на цій території був досягнутий певний рівень самоврядування» [Субтельний, 1993, с. 549–553].

Правда, як могло так статися, що «найменш розвинутий» у всіх відношеннях регіон зумів досягнути найвищого рівня самоврядування у порівнянні з «найбільш розвинутими» Галичиною і Буковиною, канадський історик не пояснив. Відповідь на це питання шокує читачів ще більше, ніж її відсутність: країни-переможниці у Першій світовій війні (Франція, В. Британія, США) визнали «русинів на південь від Карпат» окремою національністю, а їхню територію – комітати Спіш, Шаріш, Земплін, Абауйвар, Унг, Берег, Угоча і Мараморощ під назвою Підкарпатська Русь – автономною частиною в складі ЧСР [Фенич, 2019, Як угорська «територія...»; Фенич, 2019, Потужна карпаторусинська...; Фенич, 2019, Як вирішили карпаторусинське...], тоді як українське питання (УНР+ЗУНР) не отримало ніякої міжнародної підтримки, у зв'язку з чим Національна революція в Києві та Львові у 1919–1921 рр. зазнала поразки [Грицак, 1996, № 1 (4), с. 124–131; Грицак, 1999, с. 254–269]. Не дивлячись на таку «дрібну непрямоїспроясненість» на книзі О. Субтельного в 1990-х рр. формувало свої історичні погляди ціле покоління першої генерації нової незалежної України як держави, в тому числі й моє університетське та після-університетське покоління.

У 1994 р. в Мюнхені, на замовлення місцевого видавництва «Verlag C. H. Beck», з метою ознайомити західних європейців з історією новопосталої України та її народу, німецький історик Кельнського університету (1982–1998) **Андреас Каппелер**, який з 1984 р. читав лекції з історії України, написав «Малу історію України». Як зізнається він у Передмові до українського видання в червні 2007 р., під час навчання у Швейцарії у 1960-х рр. Україна була для нього практично невідомою. Друге німецьке видання книги А. Каппелера побачило світ у 2000 р., перекладена на французьку мову книжка вийшла друком у 1997 р., а у 2007 р. з'явилася друком українською мовою в київському видавництві «К.І.С.». Професор Віденського університету (з 1998 р. і до

тепер) та дійсний член Австрійської академії наук (з 2001 р.) в Передмові до книжки так пояснює своє бачення наративу: «На противагу майже всім іншим загальним викладам української історії, які належали українцям в Україні та за її межами, ця праця написана не українцем. І хоча я значною мірою дотримуюсь українського національного «гранд-наративу» («Großen Erzählung»), можливо «погляд із зовні» дозволить по-новому розставити деякі акценти та висвітлити окремі проблеми». Двома особливостями книжки А. Каппелера називає: «Я намагався інтегрувати в українську історію поляків, росіян, євреїв, німців та інші етнічні групи, котрі жили в Україні. Відмова від ексклюзивної концентрації на історії етнічних українців повинна посилити поняття політичної або громадянської державної нації, закріплене в Конституції України. Відмова від етнічної нації і поворот до багатоетнічної політичної нації, на мою думку, повинна стати засобом для подолання численних сучасних конфліктів і зміцнення молодій українській демократії» [Каппелер, 2007, с. 6–8].

У Вступі А. Каппелер пригадав, що першу наукову «Історію України і козаків» опублікував у 1796 р. в Галле виходець з Угорщини Йоганн Крістіян фон Енгель (*Geschichte der Ukraine und der Cossachen*), канадському історіку Оресту Субтельному «ми завдячуємо найкращим загальним викладам української історії», а його власна ««Мала історія України» є першою спробою німецькомовного загального викладу, що вийшла з-під пера не українця» [Каппелер, 2007, с. 12, 14, 15].

«Українці в Румунії та Чехословаччині» розглядаються австрійським автором у 12-му розділі наративу під назвою «Українці за межами Радянського Союзу в період між світовими війнами» обсягом на одній сторінці, а Закарпаття заслужило від німецького історика два куці абзаци. «Більше можливостей для реалізації своїх потреб, аніж у Польщі та Румунії, мали приблизно 450 000 українців (чи русинів, як вони самі себе переважно називали) Чехо-Словаччини. Конституція ЧСР гарантувала автономію українців Закарпаття, яка, втім, здійснилася не повністю». На Закарпатті сформувалися три політичні угруповання, які протистояли одне одному: «традиційне русофільське, популістське українофільське та мадярофільське, що виступало за незалежну русинську націю», – пише історик. «Знищення Чехо-Словаччини націонал-соціалістичною Німеччиною призвело до проголошення автономії Закарпаття у жовтні 1938 року. Втім, попри українські надії на самостійність, Гітлер передав Закарпаття Угорщині. Хоча в березні 1939 року Закарпаття проголосило себе незалежною державою, однак невдовзі його окупували угорські війська» [Каппелер, 2007, с. 184–185].

І на цьому все, без жодної згадки про Підкарпатську Русь, Карпатську Україну, постать А. Волошина тощо. Ця інформація про найбільшу українську сторінку з історії Закарпаття в історії України від іноземного історика є доказом повного ігнорування найбільш глорифікованою українською темою Закарпаття. Образ історії України від дійсного члена Австрійської академії наук та іноземного члена НАН України

А. Каппелера видався далеко неповним, а головне не відповідним тим двом особливостям книжки, які у Передмові визначив її автор.

У 2000 р. відомий британський дослідник Лондонської школи славистичних та східно-європейських досліджень, а сьогодні професор українських студій Університетського коледжу Лондона **Ендрю Вілсон** на основі курсу з історії України та її сучасної політики, який він читає студентам, опублікував книгу під назвою «Українці: неочікувана нація». У 2004 р. в київському видавництві «К.І.С.» вийшов друком її український переклад під назвою «Українці: несподівана нація» [Вілсон, 2004, 552 с.].

Адресований спочатку англомовному, а відтак україномовному читачеві наратив британського історика має шестисторінковий підрозділ з назвою «Закарпаття: «за» чи «під» Карпатами?» [Вілсон, 2004, с. 183–189]. В розрізі заявленої мною теми статті Е. Вілсон одним реченням пише: «Провідна українська партія (Християнська народна партія) (насправді Українське національне об'єднання – УНО – авт.) спромоглася навіть проголосити незалежність «Карпатської України», хай і символічну, коли Чехословаччина розвалилася в 1939 році, однак рівень суспільної підтримки цього акту часто ставиться під сумнів (в лютому 1939 року українські партії одержали 93% голосів на виборах, але участь у виборах була обмежена)» [Вілсон, 2004, с. 188]. І це все про Карпатську Україну від провідного британського україніста, без жодної згадки про особу о. А. Волошина.

У 2007 р. в Києві вийшла друком понад тисячу сторінкова політична історія України ХХ – початку ХХІ ст., над якою працювали 23 автори із двох провідних інститутів – Інституту історії України та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України [Україна, 2007, 1028 с.]. Дане видання побачило світ у Парламентському видавництві в Києві загальним накладом 2000 примірників. В цьому гросбухові знайшлося місце і для політичної історії маленького Закарпаття. Автором відповідного тексту є уродженець Ужгорода, професор **Степан Віднянський** [Україна, 2007, § 4-6 Розділ V, Частина III, с. 632–658, 660-662]. Текст, на жаль, переповнений суперечностями.

Автохтонним населенням найзахіднішої частини українських земель – Закарпаття, заявляє на початку свого наративу історик, були «русини-українці, які до розпаду Австро-Угорської монархії входили до її складу під назвою Угорська Русь» [Україна, 2007, с. 632]. Насправді неофіційна назва «Угорська Русь» використовувалася різними вченими на позначення території / земель в Угорщині, де з глибокого Середньовіччя проживали русини, а до складу Австро-Угорської монархії (1867 – 1918) входили королівські комітати Угорщини, заселені русинами. Тими комітатами були Спіш, Шаріш, Земплин, Абауй, Унг, Берег, Угоча і Мараморош загальною площею 27 879 кв. км. [Фенич, 2022, с. 94].

«Аналіз рішень та резолюцій народних рад на Закарпатті», «найвпливовішими серед яких виявилися Пряшівська, Хустська і Ужгородська», пише С.

Віднянський, «показує, що головний, визначальний напрям політичної орієнтації русинів-українців краю був проукраїнський» [Україна, 2007, с. 633]. На яких підставах київський історик відносить словацьке місто Пряшево до Закарпаття, а проугорську Ужгородську народну раду (до весни 1919 р.) – до проукраїнської – залишається невідомо. Щобільше, як розуміти наведені істориком наступні факти: 1) «народні збори в Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Вілоку та інших населених пунктах Закарпаття» проголосили залишити край в складі Угорщини на правах автономії; 2) збори в Хусті 21 січня 1919 р., на яких було прийнято рішення воз'єднатися з Україною, «не були справді всенародними (адже делегати представляли лише частину населення Закарпаття – переважно його центральні та східні райони)» – 420 осіб делегованих від 175-ти із понад 400 населених пунктів Марамороського, Березького, Угочанського та Ужанського комітатів Закарпаття; 3) карпаторусинська еміграція в США (бл. 400 тис. чол.) після зустрічі її лідерів з президентом Вудро Вільсоном і лідером чехословацького національно-визвольного руху Томашом Гарігом Масариком було прийнято «русинів на південь від Карпат» до Демократичної унії Середньої Європи, а на плебісциті в Скрентоні (шт. Пенсільванія) 13 листопада 1918 р. 67,2% проголосували за приєднання Угорської Русі до складу Чехословаччини на правах широкої автономії; 4) тим часом підкарпатські русини 21 грудня 1918 р. отримали національну автономію під назвою Руська Крайна з власним сеймом і столицею в Мукачеві в складі Угорської республіки (існувала до 19 червня 1919 р.); 5) 8 травня 1919 р. в Ужгороді зібралися представники трьох «найвпливовіших у Закарпатті народних рад – Пряшівської, Ужгородської і Хустської» (бл. 200 делегатів), які об'єдналися в Центральну руську народну раду «і прийняли резолюцію про підтримку рішення Американської народної ради угро-русинів про об'єднання з чехословацьким народом на основі повної національної автономії», що було оформлено на Паризькій мирній конференції Сен-Жерменським договором з Австрією від 10 вересня 1919 р. та підтверджено спеціальним параграфом (48) Тріанонського мирного договору з Угорщиною від 4 червня 1920 р. [Україна, 2007, с. 633–634, 636]. На жаль, без відповіді київського вченого залишилося і пояснення питання як сталася дивовижна реінкарнація найвпливовіших народних рад на Закарпатті – Пряшівської, Хустської та Ужгородської з проукраїнського «визначального напрямку політичної орієнтації русинів-українців краю» на прочехо-словацький.

Разом з тим С. Віднянський доречно нагадав, що підкарпатський край у складі Чехословаччини офіційно називався по-різному: згідно з «Генеральним статутом про організацію адміністрації Підкарпатської Русі, приєднаної Паризькою конференцією до Чехословацької республіки» від 18 листопада 1919 р. – «Підкарпатська Русь», а з прийняттям закону ЧСР «Про організацію політичного управління» від 14 липня 1927 р. – «Земля Підкарпаторуська» [Україна, 2007, с. 637–638]. На цю «дрібничку» ніхто з українських істориків не звертав увагу. Із 30

політичних партій, зареєстрованих на Підкарпатті у 1924 р., найчисельнішою і найвпливовішою була Комуністична партія Чехословаччини. На перших на Підкарпатській Русі виборах до Національних зборів ЧСР у 1924 р. комуністи дістали майже 40% голосів і 6 із 13 місць від Підкарпатської Русі, на дострокових виборах 1925 р. вони дістали майже 31% голосів, а на виборах 1929 р. – 15,2% (четверте місце). Попри досить високий процент абсентеїстів (14,6%), що не брали участі у виборах, «участь понад 250 тис. у трьох парламентських виборах, – на думку історика, – сприяло становленню в Закарпатті зачатків політичної культури на принципах демократії і плюралізму, формуванню парламентських традицій на цій українській землі» [Україна, 2007, с. 639–640, 645–646]. І це правда: про щось подібне на інших українських землях можна було тоді хіба що тільки мріяти.

«Формування української ідентичності на Закарпатті», – пише С. Віднянський, припадає на кінець 1930-х рр. [Україна, 2007, с. 646–658]. Вибори до чехословацького парламенту у травні 1935 р. засвідчили, що 63% голосів у краї зібрали політичні партії, що були противниками чехословацької влади. КПЧ знову опинилася на першому місці електоральних симпатій отримавши 24,4% усіх голосів. На третьому місці після аграрної партії зберегла свої позиції самостійна партія Автономно-Земледільський Союз (13,9% від усіх голосів), яка стояла на позиціях вільної автономної Підкарпатської Русі в етнографічних кордонах від Попраду до Тиси, а її лідер Андрій Бродій, на думку київського історика, «був чи не найактивнішим і найвпливовішим депутатом від Закарпаття» з 1933 по 1938 рр. [Україна, 2007, с. 646–648]. Для порівняння: рейтинг Народно-християнської партії, яку очолював лідер українофілів на Підкарпатській Русі о. А. Волошин, в союзі з Чехословацькою народною партією на виборах 1935 р. становив 2,2% усіх голосів – дев'яте, найнижче місце з усіх політичних сил в краї [Токар, 2006, с. 330].

Певно тому, коли 11 жовтня 1938 р. Прага сформувала перший склад автономного уряду Підкарпатської Русі – Раду Міністрів ПР (офіційна назва), а її прем'єр-міністром призначила голову АЗС А. Бродія, шість русофілів супроти двох українофілів членів уряду, на думку С. Віднянського «в цілому реально відображало співвідношення сил між двома головними політичними блоками Закарпаття на той час» [Україна, 2007, с. 651–652]. У зв'язку з цим призначення 26 жовтня 1938 р. новим прем'єр-міністром Підкарпатської Русі о. А. Волошина з найнижчим рейтингом довіри серед жителів автономного краю, вимагає від історика пояснення. Давно відомим в закарпатській історіографії Карпатської України є факт, що це призначення сталося за прямою вказівкою повіреного у справах Третього Райху в Празі Андора Генке [Поп, 2008, с. 12–13, документ]. Цитуючи слова А. Волошина, який одразу після свого призначення у виголошеній промові заявив, що забезпечить «народом Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної» [Україна, 2007, с. 653], С. Віднянський трохи нижче пише, що новий

прем'єр-українофіл все зробив навпаки: процес правотворчої діяльності «супроводжувався створенням жорстокої вертикальної структури виконавчої влади та обмеженням громадян у їхніх конституційних правах», «взяв чіткий курс на українізацію суспільного життя автономного краю» [Україна, 2007, с. 655].

Щодо зміни назви «Підкарпатської Русі» на «Карпатську Україну», то це питання, зазначає київський історик, вперше постало із телеграми Української народної ради від 17 листопада 1938 р. до голови чехословацького уряду і Законодавчої комісії парламенту ЧСР: «Є неспірним, що наш народ є народом українським, а не руським, то є великоруським. Тому назва Підкарпатська Русь не відповідає дійсності. Українська Народна Рада [...] домагається, щоб в новій Конституції була ужита урядова назва цього краю: Карпатська Україна» [Цит. за: Україна, 2007, с. 655]. Політичну еквілібристику Української народної ради історик С. Віднянський залишив без наукового коментаря: «наш народ», що віками жив під Карпатами ніколи не називав себе «руським», тобто «великоруським», а називався русинами, руснаками, руськими, тому край закономірно був названий Підкарпатська Русь, що не має нічого спільного з росіянами та Росією. Недочекавшись дозволу із Праги 25 листопада 1938 р. уряд А. Волошина офіційно дозволив вживати поряд із назвою «Підкарпатська Русь» також назву «Карпатська Україна», після чого С. Віднянський робить висновок: «Так перемогою українського завершилася боротьба двох напрямів у Закарпатті» [Україна, 2007, с. 655].

Академічний вчений свідомо ігнорує кілька фактів: 1) понад 12% території (1523 кв. км.), 97 населених пунктів, в т. ч. три найбільші міста краю – Ужгород, Мукачево і Берегово, на якій загалом проживало бл. 175 тис. осіб (з них понад 33 тис. русинів), опинилися поза межами «Закарпаття» в складі Угорщини, а це здебільшого угорці, котрі апріорі українцями бути не могли; 2) заборонена, переслідувана та інтернована політична опозиція (русофіли, угрофіли, русинофіли) до створеного хустьким урядом 20 листопада 1938 р. концтабору «Думен» біля Рахова, в якому за офіційною інформацією утримувалося бл. 40 в'язнів, а не офіційно – від 100 до 200 осіб [Winch, 1939, р. 95–96; Вінч, 2012, с. 100–101], між якими були четверо греко-католицьких священників [ДАЗО, ф. 151, оп. 18, спр. 1257, арк. 5), а урядовець Михайло Бандусяк згадує, що через нього особисто у 1938–1939 рр. пройшло 16 осіб, яких звільнив із «Думена» (із усіх 20-ти ним описаних) [Бандусяк, 1996, с. 217], ніяк не могла прийняти української ідентичності; 3) євреї, чехи і словаки, румуни, німці, роми, які разом становили понад дві сотні тисяч люду, теж українцями ніяк бути не могли; 4) як довели такі історики як П. Стерчо, В. Шандор, П.-Р. Магочій, І. Лисяк-Рудницький, Д. Злепко, М. Болдичар та В. Лемак український напрям остаточно переміг на «Закарпатті» лише після тотальної українізації краю, заборони діяльності всіх політичних партій крім УНО (ств. 20.01.1939), встановлення однопартійного авторитарного політичного режиму після проведення

недемократичних виборів до Союму Карпатської України 12 лютого 1939 р. за участі однієї партії УНО (про що пише і сам С. Віднянський [Україна, 2007, с. 656]) та проголошення незалежної держави Карпатської України 15 березня 1939 р.

Під кінець свого нарису київський історик наводить витяги із двох важливих документів, які проливають світло на справжню мету хустського уряду А. Волошина і німецького уряду А. Гітлера. З вечірньої телеграми прем'єр-міністра А. Волошина адресованої 14 березня 1939 р. райхс-канцлеру А. Гітлеру (у Віднянського – «до Берліну») «Від імені уряду Карпатської України прошу Вас прийняти до відома проголошення нашої самостійності під охороною Німецького Рейху». Після конкретного запитання А. Волошина в ранішній телеграмі 15 березня 1939 р. «до Берліна», «чи віддала Німеччина Карпатську Україну Угорщині?», відомство Йоахіма фон Ріббентропа через свого консула в Хусті порадило Волошину «не чинити опір угорському вторгненню, бо німецький уряд у даній ситуації, на жаль, не може взяти Карпатську Україну під протекторат» [Україна, 2007, с. 657]. Прикро, але й цей важливий історичний факт у процесі творення Карпатської України як самостійної держави, київський професор залишив без наукового коментаря. А тим часом з цих документів явно випливає, що проголошення самостійності Карпатської України було можливе тільки під охороною Третього Райху, про що український уряд Волошина ставив до відома (а не просив!) нацистський уряд Гітлера, а сам німецький уряд визнавав, що в даній ситуації не може взяти Карпатську Україну під свій протекторат.

На завершення свого наративу доктор наук, професор (а невдовзі член-кореспондент НАН України) С. Віднянський приходить до висновку: «Отже, упродовж півроку в Карпатах існувала українська держава двох типів: з 11 жовтня 1938 р. до 14 березня 1939 р. Підкарпатська Русь – Карпатська Україна була автономною частиною федеративної (другої) Чехо-Словацької республіки, а 14–18 березня 1939 р. Карпатська Україна заявила про себе світові як незалежна держава» [Україна, 2007, с. 658]. Цей політичний, а не науковий висновок, потребує уточнення: по-перше, не пів року, а п'ять місяців і один тиждень проіснувала автономна Підкарпатська Русь; по-друге, автономна Підкарпатська Русь, яка офіційно існувала увесь час з 11 жовтня 1938 до 15 березня 1939 р. (бо згідно нової Конституції Ч-СФР від 22 листопада 1938 р. лише краєвий Сойм Підкарпатської Русі та Національні збори країни могли офіційно змінити назву автономної території), до 26 жовтня 1938 р. не могла бути «українською державою» в принципі; по-третє, Карпатська Україна дійсно проголосила себе 15 березня самостійною державою і героїчно протистояла угорським окупантам до 18 березня 1939 р., але без свого президента, який покинув її територію ввечері 16 березня.

Професор історії Університету Вікторії в Канаді **Сергій Скецький** у 2007 р. опублікував у видавництві Оксфордського університету в США свій наратив з історії України «Зародження модерної нації». У 2010 р.

в Україні у київському видавництві «К.І.С.» з'явився її переклад російською мовою під назвою «Становление современной нации» [Екельчик, 2010, 400 с.]. В даному наративі темі Карпатської України та постаті А. Волошина приділено значно більше уваги, ніж у попередніх двох.

Опис заявленої мною теми публікації С. Скецький починає з того, що референдум 1919 р. русинських емігрантів в США (насправді в листопаді 1918 р. в Скрентоні, шт. Пенсільванія – *авт.*) визначив долю бл. півмільйона «русинів» Закарпаття (а повинно бути русинів «Закарпаття» – В. Ф.). Українофільську течію, одну з трьох на Підкарпатській Русі, «очолили товариство «Просвіта», скаутська організація «Пласт» та Народньо-християнська партія» (пізніше перейменовану в Український національний союз), яку очолював греко-католицький священник А. Волошин», «а ідеологія партії мала багато спільного з програмою галицького УНДО» [Екельчик, 2010, с. 191]. Насправді мова повинна йти про Українське національне об'єднання – УНО, котре очолював Федір Ревай, а його ідеологія і практика, як свідчать очевидці та учасники тих подій Майкл Вінч, Володимир Бірчак і Вікентій Шандор [Winch, 1939, 287 р.; Вінч, 2012, 328 с.; Бірчак, 1940, 91 с.; Бірчак, 2007, 200 с.; Шандор, 1995, 388 с.], мала багато спільного з нацистською НСДАП.

3 Хуста А. Волошин, як прем'єр-міністр автономного уряду, «почав українізацію адміністративного апарату та системи освіти на підконтрольній йому області, яка отримала назву Карпатської України», а також створив Карпатську Січ – п'ятитисячну армію, яка складалася переважно з українських добровольців із Галичини, багато з яких входили до складу ОУН. В лютому 1939 р. на виборах в місцевий парламент УНО на чолі з А. Волошином «одержало переконливу перемогу, набравши 86% голосів» (насправді 92,4% – *авт.*). Формально регіон хоч і залишався в складі Чехословаччини, «однак закарпатські політики поклали надії на нацистську Німеччину, яка в якийсь час збиралася розіграти «українську карту» проти Чехословаччини, а можливо і проти Радянського Союзу» (а ще проти Польщі – *авт.*). На доказ цьому С. Скецький наводить факт зустрічі в листопаді 1938 р. між А. Волошином і німецьким міністром закордонних справ Німеччини Йоахімом фон Ріббентропом (це було у Відні під час підписання арбітражу – *авт.*), після якої в Хусті було відкрито німецьке консульство, а з автономним урядом підписано дві економічні угоди. Йосиф Сталін на ХVІІІ з'їзді ВКП(б) публічно висміяв розмови про можливе включення 30 млн. жителів УРСР в склад Закарпаття з населенням в 700 тис. чол. Справжня стратегія А. Гітлера стала відома через кілька днів: 14 березня 1939 р. він почав окупацію чеських земель, примусив Йозефа Тісо проголосити незалежність маріонеткової словацької держави та санкціонував захоплення угорцями другого автономного чехо-словацького регіону – Закарпаття. 15 березня 1939 р., поки Карпатська Січ героїчно боролася, «закарпатський парламент проголосив політичну незалежність Карпатської України», а обраний ним президент А. Волошин того ж дня залишив Хуст [Екельчик, 2010, с. 192–194].

Так, загалом об'єктивно описав Сергій Єкельчик тему Карпатської України та постать А. Волошина у своєму успішному наративі з історії націєтворення України.

Найповніше та найоб'єктивніше образ Карпатської України та постаті о. А. Волошина представлена в найповнішому на сьогодні загальному наративі з історії України авторства багатолітнього завідувача Катедри українознавчих студій Дж. Яремка Торонтського університету в Канаді професора історії та політології **Павло-Роберт Магочій**. Мова йде по суті не про один, а одразу про два його загальні наративи: один – це описова «Історія України. Земля і народи», що побачила світ у видавництві Торонтського університету в 1996 р., а друге доповнене її видання вийшло друком у 2010 р. Відтак описові наративи Магочія двічі виходили українською мовою: у 2007 р. в Києві у видавництві «Критика» – переклад із видання 1996 р. [Magocsi, 1996, 784 p.; Магочій, 2007, 640 с.] та у 2012 р. в Ужгороді у приватному видавництві Валерія Падяка – переклад із видання 2010 р. [Magocsi, 2010, 894 p.; Магочій, 2012, 794 с. + XXII с. + карти + табл.]. Другий наратив – це «Ілюстрована історія України», англomовний текст якої вийшов друком 2007 р. у видавництві Торонтського університету, а україномовна версія – 2012 р. в київському видавництві «Критика» [Magocsi, 2007, 336 p.; Магочій, 2012, 447 с.]. В даній публікації автор користувався українськими виданнями описової та ілюстрованої історії України канадського історика.

Почнемо наше знайомство із книгами великого історика із зауваження. В розрізі заявленої мною теми події Карпатської України та постать А. Волошина розглядаються П.-Р. Магочієм в описових наративах чомусь не в параграфі «Русини/українці Чехословаччини» чи «Карпаторусини/українці Чехословаччини» в розділі «Українські землі в міжвоєнній Румунії та Чехословаччині» (45-й та 47-й відповідно) дев'ятої частини «Міжвоєнні роки», а в параграфі «Автономія Карпатської України» в розділі «Наближення Другої світової війни» (46-го та 48-го відповідно) десятої частини «Друга світова війна та повоєнні роки» [Магочій, 2007, с. 525–527; Магочій, 2012, с. 604–606]. Дотримання істориком такої хронології викладу подій повністю суперечить не лише законам історичного розвитку, але й законам елементарної логіки. Майже такий самий підхід спостерігаємо і в ілюстрованій історії України канадського дослідника, де події Карпатської України розглядаються не в контексті 40-го розділу «Українські землі у міжвоєнній Румунії та Чехословаччині», а окремо в 41-му розділі під назвою «Карпатська Україна у 1938 – 1939 роках» [Магочій, 2012, с. 341–346].

Когнітивний дисонанс, який виникає у читача (особливо фахового історика) від знайомства з таким легковажним розумінням історичної хронології та історичної періодизації полягає не лише в тому, що події, які відбулися за 11–6 місяців до початку Другої світової війни (з жовтня 1938 до березня 1939-го) розглядаються вченим в контексті періоду Другої світової війни, але і в тому, що історія сучасних українських земель – Буковини та Закарпаття, які між

двома світовими війнами перебували в складі двох держав – конституційної монархії Королівства Румунії та демократичної Республіки Чехословаччини, були різними не лише за назвою, але й за своєю суттю.

А тепер поговоримо про зміст, який стосується образів Карпатської України та А. Волошина в наративній та ілюстрованій історіях України П.-Р. Магочієм. Почнемо з використання істориком термінології: в наративних синтетах в одному місці автор послідовно використовує історичні назви народу русини, або підкарпатські русини, а щодо регіону – офіційні, законні назви «Підкарпатська Русь» або (з 1928 р.) «Підкарпаторуська земля»; водночас в іншому місці автор використовує такий етнічний покруч як «русини/українці» або «карпаторусини/українці» [Магочій, 2007, с. 515–520; Магочій, 2012, с. 591–597]. Важко збагнути, що існували колись чи існують зараз такі народи як «чехо/словаки», «сербо/хорвати», «югослов'яни», «болгаро/македонці», «греко/македонці», «русини/українці» чи/або «карпаторусини/українці». Насправді є чехи та словаки, серби та хорвати, болгари та македонці, русини та українці, і т. д. Повною протилежністю наративній історії є ілюстрована історія України: тут історик послідовно дотримується використання одного терміна – «карпаторусини», або «карпатські русини» [Магочій, 2012, с. 335–339]. Натомість наведений П.-Р. Магочієм фактичний матеріал про Підкарпатську Русь, Підкарпаторуську землю, Карпатську Україну та о. А. Волошина в обох книгах майже однаковий.

Сформований 11 жовтня 1938 р. перший автономний уряд Підкарпатської Русі (шість членів) переважно із русофілів на чолі із прем'єром Андрієм Бродієм, дуже скоро був замінений на новий кабінет, який складався переважно з українофілів на чолі з відомим освітянином, греко-католицьким священником А. Волошином та популярним міжвоєнним парламентським депутатом Юліаном Реваєм. Щоб захисти автономну провінцію від постійних нападів з боку угорських і польських «нерегулярних загонів» *«карпатоукраїнський уряд у листопаді санкціонував створення Карпатської Січі – збройних сил, якими керували закарпатці...»* (на початку, а пізніше нею керували майже одні галичани – авт.). Протягом існування кількох місяців автономної провінції, дотепно наголошує П.-Р. Магочій, *«українці у Східній Галичині, а також в еміграційних колах у Центрально-Східній Європі (Прага, Відень) та Північній Америці сподівалися, що маленька Карпатська Україна стане П'ємонтою, з якого розвинеться незалежна й соборна Українська держава. Таким ідеям надавали значення навіть у деяких урядових колах нацистської Німеччини, переважно тому, що Гітлер сподівався використати українське питання для ослаблення свого радянського ворога на сході. З цієї метою нацистський німецький уряд утримував консульство в Хусті й підписав економічні угоди з карпатоукраїнським урядом»*. В лютому 1939 р. *«карпатські українці вибрали автономний сейм (за однопартійним українським виборчим списком)»*. Проте Гітлер мав грандіозніші плани щодо Східної Європи, а Карпатська Україна була надто не впливовою, щоб входити в ці плани, – констатує канадський вчений.

Тому, коли в березні 1939 р. Гітлер вирішив ліквідувати те, що залишилося від Чехословаччини, «коротким експериментом із автономією Карпатської України було пожертвовано заради великих німецьких інтересів». Якщо словакам Гітлер дав вибір – або приєднатися до свого союзника Угорщини, або існувати як незалежна держава під німецьким протекторатом, то уряду Волошина німці вибору не запропонували: «Гітлер дав угорцям зелене світло для нападу на Карпатську Україну». Незважаючи на проголошення карпатоукраїнським сеймом незалежності Карпатської України 15 березня 1939 р., угорська окупація Хуста та всієї самостійної провінції при «несподівано впертому опорі з боку сил Карпатської Січі», уряд Волошина змушений був утікати за кордон, провівши усі воєнні роки або в Словаччині, або на підконтрольній німцями Богемії-Моравії, а затриманий угорцями особовий склад Карпатської Січі через кілька місяців весь був звільнений (на «прохання» німців, забув додати історик – авт.). «Отже, – робить слушний висновок П.-Р. Магочій, – перші територіальні зміни після Першої світової війни, які викликали збройний конфлікт в Європі, відбулися на Закарпатті в березні 1939 року» [Магочій, 2012, с. 527; Магочій, 2012, с. 604–606].

І це правда, і ця правда з огляду на «мирну» анексію Австрії, Судетів, Тешина та Чехії (Богемії і Моравії) дає підстави деяким історикам вести мову про початок Другої світової війни з 14–15 березня 1939 р. – повномасштабного військового вторгнення армії союзника Третього Райху Королівства Угорщини проти самопроголошеної республіки «на три дні» Карпатської України.

Ілюстрована історія України П.-Р. Магочія супроводжується картою «Карпатська Україна у 1938–1939 роках» та п'ятьма фоторепродукціями, між якими є фото десятих підкарпатських депутатів і сенаторів чехословацького парламенту станом на жовтень 1938 р. (в т. ч. лідери трьох найвпливовіших національних рухів: русофілів – Степан Фенцик, русинофілів – Андрій Бродій, українофілів – Юліян Ревай) та фото обрання 15 березня 1939 р. президентом Карпатської України греко-католицького священника А. Волошина. В цьому наративі канадського історика Підкарпатська Русь отримала автономію 8 жовтня 1938 р., а після I-го Віденського арбітражу (2.11.1938) Підкарпатська Русь мала площу 11 тис. кв. км. із населенням 562 тис. чол., з яких, на думку історика, «75% були за походженням слов'янами із російською, карпаторусинською або українською ідентичністю». «Попри це нерозв'язане національне питання, уряд Волошина намагався перетворити найсхідніший автономний край Чехословаччини на українську міні-державу. Її назву було змінено (хоча і неформально на Карпатську Україну, українська мова стала офіційною, а вибори до місцевого Сейму (в лютому 1939 р.) проводилися на однопартійній основі), – слушно зауважує історик. Українська громада усєї Центральної Європи та Північної Америки, а також деякі кола в нацистському уряді «розглядали цей невеличкий край як можливу територіальну основу (подібно до П'ємонту для Італії в XIX ст.) постання

більшої незалежної української держави». Відкриття німецьким Райхом консульства в столиці Карпатської України Хусті «розпалило політичні надії місцевих українофілів». Однак Гітлер мав щодо України значно грандіозніші плани та «невеличка Карпатська Україна була просто надто незначною, щоби стати їхньою частиною». 14 березня 1939 р. нацистська Німеччина знищила рештки Чехословаччини: захопила всю Чехію та Моравію, дозволила словакам утворити «незалежну» державу в тісній спілці з собою, а союзникам угорцям – «захопити решту Карпатської України». В цих обставинах щойно обраний Сейм Карпатської України поспішно зібрався 15 березня 1939 р. і «проголосив її державну незалежність, що породило децю іронічну характеристику Карпатської України як «республіки на день»» [Магочій, 2012, с. 341–346]. Таке визначення їй дав у своїй безцінній книзі-джерелі про події в Підкарпатській Русі / Карпатській Україні британський журналіст Майкл Вінч, що вийшла друком вже влітку 1939 р. [Winch, 1939, 287 р.; Вінч, 2012, 328 с.].

У 2022–2023 рр. в семи країнах Америки, Європи та Азії вийшов друком окремою брошурою Звіт-есеї експерта Павла-Роберта Магочія, поданого від імені Уряду України до Міжнародного суду ООН в Гаазі, що доданий до судового позову офіційного Києва проти Російської Федерації. До літа 2023 р. брошура під назвою «Ukraine Redux: державність та національна ідентичність» [Магочій, 2022, 98 с.] сімома мовами світу в Канаді, Польщі, Україні, Японії, Аргентині, Німеччині, Італії. На черзі вихід книжки в Туреччині, Південній Кореї, Франції... На тепер її загальний тираж становить понад 20 000 примірників. Публікацію уже доправлено (в т. ч. часто персонально її автором) понад 11 000 урядовцям і депутатам законодавчих органів влади у декількох країнах, усім місцям ООН, інституціям ЄС, НАТО, широкому колу міжнародних засобів масової інформації, академічним/дослідницьким інститутам, публічним інтелектуалам та громадським активістам. А саме: усім депутатам Конгресу та Сенату США (441 конгресменам і 102 сенаторам), 699 депутатам Парламенту ЄС, урядовцям Ради Європи (37), співробітникам НАТО (30), бібліотекам США (80), редакціям провідних світових медіа (300), в тому числі електронною поштою (93), впливовим інтелектуалам сучасності... В Києві книжка вийшла друком у 2022 р. одразу українською та англійською мовами загальним накладом 2,5 тис. примірників.

В даному міжнародному виданні знайшлося місце і для маленької Карпатської України. Так, пишучи в другому розділі про українську державність, П.-Р. Магочій розглядає створену в східній Чехословаччині Карпатської України (листопад 1938 – березень 1939 рр.) як черговий етап «створення несовєцької незалежної української держави» [Магочій, 2022, с. 22]. Цей висновок видатний вчений підкріплює мапою 5 під назвою «Карпатська Україна, 1938–1939», до якої чомусь відніс міста Ужгород і Мукачево, які насправді ніколи не входили до складу Карпатської України, бо вже з 10 листопада 1938 р. перебували в складі Королівства Угорщини.

Сергій Плохій, професор історії та директор

Українського наукового інституту Гарвардського університету, у 2015 р. видав у Нью-Йорку книгу, котра швидко стала справжнім бестселером. Її назва «Брама Європи: історія України» [Ploky, 2015, 432 р.]. Український переклад книжки з'явився вже 2016 р. у наймасовішому видавництві в Україні «Клуб сімейного дозвілля» в Харкові під трохи «уточненою» назвою: «Брама Європи: історія України від скіфських воєн до незалежності» [Плохій, 2016, 496 с.]. Про книгу миттєво з'явилися позитивні відгуки та рецензії в провідних американських часописах, а видавці в Польщі, Румунії, Росії, Китаї та Україні швидко придбали права на її переклад і видання. У зв'язку з таким феєричним успіхом нарративу С. Плохія мій інтерес до його сюжетів про Карпатську Україну та А. Волошина лише посилювався. Однак, на мене чекало повне розчарування...

Повністю проігнорували згадку про перший автономний уряд Підкарпатської Русі на чолі з прем'єр-міністром Андрієм Бродієм, С. Плохій пише, що уряд «вкороченої» Чехословаччини «призначив українського діяча, отця Августина Волошина, керувати урядом автономного Закарпаття, перейменованого з Підкарпатської Русі на Карпатську Україну», яка «недоотримала» від Праги два головні міські центри – Ужгород та Мукачеве» [Плохій, 2016, с. 333] (насправді три – ще Берегово – авт.). На жаль, гарвардський професор не пише про обставини призначення аутсайдера виборчих симпатій на Підкарпатській Русі: Християнсько-народна партія А. Волошина в союзі з Чехословацькою народною партією на парламентських виборах влітку 1935 р. отримала 2,2% – найнижче (дев'яте) місце в краї (7 325 голосів виборців), істотно поступившись КПЧ (комуністам) (24%), Аграрній партії (19%), АЗС А. Бродія в союзі зі Словацькою народною партією (18,3%), Угорській народній партії (10,6%), Соціал-демократичній партії (9,2%), РНАП С. Фенцика в союзі з Чехословацькою народно-демократичною партією (8,9%), Чехословацькій народно-соціалістичній партії (3,1%) і Промисловій партії (2,7%) [Токар, 2006, с. 330, Додаток 6], однак за наполяганням німецького уряду (повіреного у справах Райху в Празі Андора Генке) прем'єром автономного уряду Підкарпатської Русі після заарештованого А. Бродія Прага змушена була призначити не депутата русинофіла із Пряшівщини Петра Жидовського, як планувалося, а депутата-українофіла з Ужгорода о. А. Волошина [Поп, 2008, с. 12–13].

1939-й рік розпочався з чуток в європейських міністерствах закордонних справ про те, що Гітлер планує використати Карпатську Україну для нападу на Радянську Україну та «возз'єднання» усіх українських земель під своїм контролем. Але невдовзі, пише історик, Гітлер вирішив не грати українською картою проти Сталіна принаймні не відразу. «Сталін був настільки стурбований подіями в Закарпатті, – перебільшує С. Плохій, – що під час виступу на партійному з'їзді в Москві в березні 1939 року притисав ідею німецької підтримки незалежності України англійцям і французам», мовляв, «раціональний Гітлер не міг вигадати таку дурницю». Коли ж німецькі війська ввійшли до Праги в березні

1939 р., щоб припинити існування ЧСР, «Гітлер виступив проти створення незалежної Української держави й віддав Закарпаття своєму союзникові – Угорщині. Уряд автономного Закарпаття зустрів це рішення з подивом та протестом, який не обмежився словами». 15 березня 1939 р., коли війська Гітлера вступили до Праги, «парламент Карпатської України проголосив незалежність своєї землі». «У той час, коли 8 мільйонів чехів підкорилися німецькій владі, не чинячи ані найменшого опору, тисячі українців (насправді бл. 2 тис. бійців «Карпатської Січі» – авт.) виступили проти багатотисячної угорської армії», в результаті чого зазнали поразки, а уряд Волошина покинув країну [Плохій, 2016, с. 333–334].

На цьому виклад подій про найбільш значущу українську сторінку в історії Закарпаття – Карпатську Україну та її очільника о. А. Волошина – у версії лауреата Шевченківської премії 2018 р. за книжку «Брама Європи...» професора Гарвардського університету Сергія Плохія вичерпав себе.

На початку 1990-х рр. Польська академія наук організувала конкурс на написання найкращої концепції нової історії України. В результаті переможцями стали автори двох «навчальних посібників для учнів гуманітарних гімназій, ліцеїв, студентів історичних факультетів вузів, вчителів» Наталя Яковенко – з нарративом від найдавніших часів до кінця XVIII ст. (1997) та Ярослав Грицак – з нарративом про формування модерної української нації XIX – XX ст. (1996) [Грицак, 1996, 360 с.]. Про нарратив, який з того часу ще двічі перевидався (2000 і 2020), піде мова нижче.

Анонсовану тему Карпатської України та постать о. А. Волошина директор Інституту історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка Я. Грицак почав із заяви, що «у Закарпатті український рух здобув вражаючу перемогу, перетворивши у 1930-х роках місцевих жителів на національно свідомих українців» [Грицак, 1996, с. 189]. Видатний історик не переймається тим, що безіменні в його інтерпретації «місцеві жителі» склалися з переважної більшості карпатських русинів (понад 450 тис.), котрі так, а не інакше себе і називали не лише в 1930-х, але й у 1940-х рр.; після них за чисельністю понад сотню тисяч склали та угорці, і євреї, а по декілька тисяч становили румуни, «чехословаки», німці, роми, котрі всі разом як «місцеві жителі» стати «національно свідомими українцями» аж ніяк не могли. Інша річ, що значна частина підкарпатських русинів, особливо ті, що сповідували комуністичні, менше – націоналістичні погляди, були українофілами, котрі орієнтувалися – одні на Радянську Україну, що була під владою Москви, а інші – на нерадянську, соборну і незалежну Україну, що існувала лише в їхній уяві. Попри цієї «дрібнички», Я. Грицак визнає: «Цьому маленькому краєві судилося зіграти несподівано велику роль у міжнародних подіях напередодні другої світової війни» [Грицак, 1996, с. 201].

Після того, коли замість заарештованого за антидержавну діяльність на користь Угорщини «русофіла» А. Бродія новим прем'єр-міністром було призначено лідера українофілів А. Волошина, «в уряді

та в політичному житті автономного краю гору взяли українські сили» [Грицак, 1996, с. 201]. Правда Я. Грицак не обтяжує себе пояснити читачеві, що це сталося в результаті відходу майже суцільно угорськомовних міст Ужгорода, Мукачєва і Берегова з околицями до Угорщини після 2 листопада 1938 р.; тотальної українізації суспільно-політичного та освітньо-культурного життя краю; переслідування політичної опозиції урядом А. Волошина та створення для неї концтабору Думен біля Рахова; заборони діяльності всіх політичних партій, крім партії Українське національне об'єднання; проведення недемократичних виборів до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 р. за участі лише одного УНО та встановлення однопартійного авторитарного політичного режиму.

Після німецько-італійського арбітражу у Відні 2 листопада 1938 р. та втрати Ужгорода, Мукачєва і Берегова на користь Угорщини, пише Я. Грицак, «українські лідери продовжили будувати українську державу у межах об'єднаної автономії»: українізували освіту і пресу, «для захисту кордонів створили власні збройні сили – Карпатську Січ, яку визнав празький уряд», а найбільшим «успіхом була перемога українофільської орієнтації на виборах 16 лютого 1939 р. до автономного сейму. Коаліція українських партій – Українське національне об'єднання – одержала 92,4% голосів виборців. Вибори стали підтвердженням масової підтримки українського курсу автономного уряду. Проголошення української автономії у краї, де лише 12% населення у 1924 р. вважали себе українцями, справило великий моральний вплив на західних українців» [Грицак, 1996, с. 201–202].

Насправді перший автономний уряд Підкарпатської Русі був створений 11 жовтня 1938 р. на чолі з русинофілом проугорської орієнтації Андрієм Бродієм [Botlik, 2022, 389 old.]; вибори до Сойму Карпатської України відбулися 12 лютого 1939 р., в яких взяли участь менше половини жителів Підкарпатської Русі, а феєрична перемога єдиної політичної партії УНО в бюлетенях на виборах до Сойму є доказом встановлення однопартійного авторитарного політичного режиму А. Волошина; вигадані львівським істориком «12% населення, які у 1924 р. вважали себе українцями», не знаходять підтвердження в жодному статистичному джерелі. Тезу про те, що «у 1924 р. налічувалось лише близько 12% українців, які свідомо зараховували себе до української нації (українофіли)», Я. Грицак певно почерпнув із праці Володимира Косика [Kosyk, 1986, р. 57; Косик, 1993, с. 58] або від Дмитра Злепка [Zlepko, 1980, s. 20].

«Українська автономія у Закарпатті, – пише далі Я. Грицак, – стала причиною неспокою одразу у декількох державах. Чеський уряд, побоюючись ірредентизму українських партій, почав усувати з уряду Карпатської України тих міністрів, яких вважав античехо-словацькими українськими націоналістами, і замінювати їх прихильниками русинофільської орієнтації. Тривогу в Празі викликало й утворення Карпатської Січі, очоленої молодими українськими націоналістами» [Грицак, 1996, с. 202]. Насправді жодного міністра-русинофіла в уряді

А. Волошина Прага ні разу не призначила від 26 жовтня 1938 до 13 березня 1939 р., а загалом змінювати міністрів автономних урядів у Братиславі та Хусті було прямою компетенцією федерального уряду в Празі, адже всі вони були чехословацькими громадянами та жили з федерального бюджету Республіки. Офіційну Прагу об'єктивно непокоїло і в уряді А. Волошина, і в складі Карпатської Січі тільки одне – українські націоналісти з польської Галичини, більшість з яких були афільовані з нацистською Німеччиною, на підтримку якої розраховували у війні з Польщею і Радянським Союзом та побудові під її протекторатом соборної України [Пор.: Злепка, 1980, 267 с.; Злепка, 1994, с. 249–308; Kosyk, 1986, 665 р.; Косик, 1993, 660 с.].

В іншому місці своєї успішної книги Я. Грицак і сам про це пише: «Занепокоєння європейських держав викликала позірною підтримка Карпатської України фашистською Німеччиною. Оскільки формально автономна держава була проголошена за участю Гітлера, англійські і французькі уряди трактували автономію Карпатської України як перший крок на шляху німецького завоювання України й створення васальної української держави. Треба сказати, що старші лідери ОУН прагнули підтримати серед місцевого населення переконання, що за українською справою стоїть велика тінь Гітлера, висуюючи гасло про «батька Волошина, вуйка Гітлера». Сам Волошин узаконив діяльність фашистської партії у краї і заборонив антинацистську пропаганду». У підсумку, «Карпатська Україна опинилася у повній ізоляції, і єдиним гарантом її існування була фашистська Німеччина» [Грицак, 1996, с. 202].

Львівський історик гіперболізує (і звісно глумиться) вагомість Карпатської України у загостренні міжнародної ситуації напередодні Другої світової війни. Окрім Словаччини, Польщі та особливо Угорщини, занепокоєних німецьким проектом Карпатської України як «П'ємонту Великої України», її існування турбувало ще й радянський Кремль. «Можливість перетворення Карпатської України у зародок більшої самостійної української держави створювало додаткову напруженість й у відносинах між Москвою і Берліном», – на повному серйозні твердить Я. Грицак, і тут таки сам собі неумисно суперечить, коли пише, що 10 березня 1939 р. на XVIII з'їзді ВКП(б) Й. Сталін висміяв ідею про приєднання УРСР з 30 млн. до Карпатської України з населенням 700 тис. чол., прозвавши цю «міжнародну оборудку» «злиттям слона з комаром». У Берліні, зрозумівши відсутність у Сталіна «претензій на цю частину української території», через кілька днів А. Гітлер «дав дозвіл Угорщині на окупацію Закарпаття». Щойно 14 березня 1939 р. угорські війська атакували Карпатську Україну, як увечері того ж дня «уряд Волошина встиг проголосити державну незалежність краю. Незалежність тривала недовго: 16 березня угорське військо захопило Хуст». Ніде не згадавши про перше засідання Сойму Карпатської України 15 березня 1939 р., проголошення її державної незалежності, обрання А. Волошина президентом та кількаразові його звернення до Берліна про взяття Карпатської України під свій протекторат, Я. Грицак

доречно наголосив на тому, що з «усіх областей колишньої Чехо-Словаччини тільки Карпатська Україна вчинила збройний опір загарбнику». В результаті цих подій, пише історик, «радянське керівництво потрактувало ліквідацію Карпатської України як поступку з боку Німеччини. Це послужило поштовхом до німецько-радянського зближення, що завершилося укладенням пакту Молотова – Ріббентропа і вимостило шлях німецькій агресії на Схід» [Грицак, 1996, с. 202–203].

Мій розгляд теми Карпатської України та постаті А. Волошина в загальних наративах з історії України завершує остання книжка Ярослава Грицака під назвою «Подолати минуле: глобальна історія України» [Грицак, 2022, 408 с.], яка за короткий час встигла бути перекладеною кількома європейськими мовами. Якщо в мініатюрній концепції львівського історика «26-й процент, або Як подолати історію» (2014) про Закарпаття не згадано навіть в тому місці, де йдеться про регіональні відмінності в Україні [Грицак, 2014, с. 86–89], то на цей раз професор Українського католицького університету виділив кількамісячним подіям в Карпатській Україні (без згадки про А. Волошина) менше сторінки тексту [Грицак, 2022, с. 261].

Восени 1938 р. «українське питання активізувалося поза його волею, у зв'язку із чехословацькою кризою», – дотепно розпочинає свій коментар Я. Грицак. Внаслідок того, що «Гітлер домігся розчленування Чехословаччини» (повернув Німеччині Судети), «Закарпаття нарешті дістало давно обіцяну автономію. Закарпатська автономія відродила серед українців надії на постання, за підтримки Гітлера, української держави. Закарпаття мало стати новим українським «П'ємонтом», навколо якого могли би об'єднатися решта українських земель», – пише цілком серйозно відомий вчений. Як наслідок, «у повітрі знову запахло війною – тим разом між Сталіним та Гітлером за Україну». «У березні 1939 року Сталін висміяв ці плани як «злиття слона з комашкою» (тобто Радянської України із Закарпаттям), натомість Гітлер дозволив своєму союзникові, Угорщині, окупувати Закарпаття. Вважають, що ці події проклали дорогу до укладення німецько-радянського пакту Молотова-Ріббентропа 23 серпня 1939 року, який дозволив Гітлеру розпочати Другу світову війну», – пише не критично Я. Грицак [Грицак, 2022, с. 261]. Після таких слів у читача може скластися хибна думка, мовляв, Гітлерові розпочати Другу світову війну заважала Карпатська Україна, тому він дозволив своєму союзникові Угорщині окупувати «одноденну республіку».

Разом із тим, чехословацька криза «засвідчила перемогу української орієнтації на Закарпатті (яким чином це сталося, історик не зобов'язує себе пояснити читачеві як і в попередньому нарисі – авт.). Автономне Закарпаття офіційно називало себе «Карпатською Україною», а українські діячі становили кістяк місцевого уряду» (насправді автономна провінція і до, і після конституційного закону Ч-СФР від 22 листопада 1938 р. мала офіційну законну назву «Підкарпатська Русь», тоді як назва «Карпатська Україна» була лише самоназвою краю,

введеною хустським урядом А. Волошина тільки 30 грудня 1938 р. – авт.). «Коли Гітлер дав згоду на угорську окупацію Закарпаття, автономний уряд проголосив національну самостійність Карпатської України», яка, як незалежна держава «проіснувала всього день» (насправді три дні – з 15 до 18 березня 1939 р. – авт.). Опір угорському вторгненню, слушно пише Я. Грицак, «був наскільки безстрашним, настільки й безнадійним. Смерть оборонців Карпатської України, однак, стала основою для героїчного національного міфу, якого так бракувало місцевому населенню» [Грицак, 2022, с. 261].

Безликому (у версії Я. Грицака) «місцевому населенню» «героїчного національного міфу» ніколи не бракувало: проблема в тому, що під «місцевим населенням» українські історики завжди хибно розуміли тільки русинів, котрі стали українцями, тоді як насправді місцевими були ще й угорці, і волохи (румунні), і німці, і жиди, і словаки, і роми, тобто всі корінні народи землі з багатьма іменами, які жили під Карпатами сотні років. Русини, за переписами від 1773 до 1941 р., завжди складали трохи більш ніж половину або половину місцевого населення. У зв'язку з цим, для «місцевого населення» спільна боротьба проти чужинців була і є «основою героїчного національного міфу»: 1) з угорським королем Матяшем Гун'яді Корвіном у другій половині XV ст. – проти турків і австрійців; 2) із трансільванськими князями Бочкаї, Бетленом і Ракоціями у Тридцятилітній війні 1618 – 1648 рр. – проти Габсбургів; 3) із куруцями Імре Текелі та Ілони Зрінї у 1670 – 1680-х рр. – проти австрійців; 4) під прапорами «За Бога, Батьківщину і Свободу» князя Трансільванії Ференца Ракоція II у 1703–1711 рр. – проти Габсбургів; 5) із революційною армією Лайоша Кошута гонведами у 1849 р. – проти австрійців і російських військ; 6) з усіма народами Австро-Угорської монархії у Великій війні 1914 – 1918 рр. – проти російської армії; 7) у складі угорської армії у 1941 – 1944 рр. – проти Червоної армії СРСР; 8) у складі чехословацького армійського корпусу Людвіга Свободи у 1942 – 1944 рр. – проти фашистської Німеччини та їхніх угорських союзників... Чи може смерть «місцевого населення» за своїх дітей і батьків, свою спільну землю і батьківщину під Карпатами у всіх тих випадках була не такою героїчною, як героїчна смерть оборонців Карпатської України у березневі дні 1939 р. проти угорської армії?! Смерть за рідних, свою землю і батьківщину завжди є однаково героїчною, бо йдеться про принесення найвищої жертви – жертви власного життя. Інша справа як різні народи з числа «місцевого населення» ставляться до своїх місць пам'яті, глорифікують та комеморують їх у своєму житті як «національні міфи».

«Доля Карпатської України, – зауважує Я. Грицак, – показала реальну вагу українського питання: воно деградувало з одного з найважливіших питань повосенної Європи до статусу розмінної монети. Ця деградація збіглася з деградацією ліберальної демократії» [Грицак, 2022, с. 261]. З таким висновком вченого складно не погодитися.

Наративи з історії Європи. Глорифікована в українській історіографії тема Карпатської України та її президента А. Волошина, яка вустами таких відомих

істориків як Ярослав Грицак та Сергій Плохій, чиї загальні наративи з історії України тисячними накладами та різними мовами тиражуються в Україні, Європі, Північній Америці та Азії, проклала прямий шлях до пакту Молотова-Ріббентропа і розв'язання Другої світової війни, тим часом ледь помітна в загальних наративах з історії Європи.

Найкращий до нині виклад подій історії Центрально-Східної Європи про період між двома світовими війнами належить професорові політології Колумбійського університету **Джозефу Ротшильду**. Його книга з'явилася в 1974 р. у видавництві Вашингтонського університету, а в Україні вийшла друком у київському видавництві «Мегатайп» у 2001 р. [Ротшильд, 2001, 496 с.]. Між трьома різними назвами сучасного Закарпаття щодо доби міжвоєнної Чехословаччини – «Підкарпатська Русь», «Карпатська Україна» та «Карпатська Русь», американський історик найчастіше користується останньою [Ротшильд, 2001, с. 107–109, 153–155, 167–169], а щодо її східнослов'янського населення – частіше вживає назву «русини (українці)».

Почавши із зауваження про те, що для чехів «зобов'язання подарувати автономію [для Карпатської Русі] було і юридичним, і моральним» ще від міжнародного договору про захист меншин від 10 вересня 1919 р. та конституції ЧСР від 29 лютого 1920 р., його реалізація сталася лише «під тиском мюнхенської катастрофи 8 жовтня 1938 року». Зволікання з надання автономії карпаторуській провінції чехи пояснювали її надзвичайною відсталістю та бідністю, а надто «специфічно політичною «відсталістю» – сильних руйнівних тенденцій – комуністичної, української та найтривожнішої, мадярофільської» [Ротшильд, 2001, с. 153–154]. І це, звісно, правда.

Внаслідок Мюнхенської конференції та Віденського арбітражу Чехо-Словаччина позбулася трьох десятків своєї території, одну третину своєї людності й чотири десятків національного доходу. «Хоча приводом для розчленування Чехословаччини була «етнічна справедливість», – зазначає Дж. Ротшильд, – виявилось, що з майже п'яти мільйонів людей, переданих під німецьку, польську та угорську юрисдикцію, понад один з чвертю мільйон склали чехи, словаки та карпатороси, тимчасом, як півмільйона німців та угорців лишилися у поділеній країні. Ці факти, – на думку історика, – є красномовним свідченням неможливості спланувати етнічні кордони у міжвоєнній Східно-Центральній Європі» [Ротшильд, 2001, с. 167]. І це, схоже, на правду теж.

Американський славіст польського походження, професор історії Єльського університету в США (1967 – 1997) **Пьотр Вандич** у 1992 р. опублікував у Лондоні загальний наратив з історії Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до початку 1990-х рр. під промовистою назвою «Ціна свободи», що вважається класичною історією регіону. У 2004 р. відоме київське видавництво «Критика» привело цю працю і до українського читача [Вандич, 2004, 464 с.]. Чехословаччині, долю якої в Мюнхені вирішила німецько-італійсько-британсько-французька ухвала,

автор присвятив не цілу сторінку свого наративу.

В результаті Мюнхенської конференції та Віденського арбітражу Чехо-Словаччина втратила на користь Німеччини, Польщі та Угорщини 30% своєї території, третину населення та дві п'ятих промислової потужності, не кажучи вже про стратегічні та укріплені кордони. Згідно з Жилінською угодою Чехо-Словаччина, на думку П. Вандича, «була державою двох рівних націй із власними парламентами та адміністраціями. Карпатська Україна отримала автономний статус. Все це виявилось минулим». Берлін намовив о. Й. Тісо проголосити незалежність Словаччини 14 березня 1939 року. Водночас Гітлер викликав до себе Еміла Гаху, президента ЧСР, і під погрозою бомбардування Праги змусив прийняти статус німецького протекторату Богемії-Моравії. Німецькі війська вступили до Праги 15 березня. «Майже в той самий час Угорщина за допомогою Польщі окупувала Карпатську Україну, яка перед тим також проголосила незалежність. Чехословацької держави більше не існувало», – констатує історик [Вандич, 2004, с. 274–275]. Польща, звісно, ніякої участі в окупації Карпатської України не брала.

Тема Карпатська Україна та постать А. Волошина піднімається і в найкращому з мого погляду навчальному посібнику з історії Центрально-Східної Європи колективу українських істориків за редакцією професора історії Львівського національного університету імені Івана Франка **Леоніда Зашкільняка**, рекомендованого студентам історичних і гуманітарних факультетів університетів [Історія, 2001, 660 с.]. Матеріал про міжвоєнну Чехословаччину розміщено в розділі 8, параграфі 5, автором якого є уродженець Ужгорода, професор історії Інституту історії України НАН України Степан Віднянський [Історія, 2001, с. 417–426].

В розрізі заявленої теми публікації київським істориком зазначено (дуже хаотично), що попри те, що Закарпаття, «яке увійшло до складу Чехословаччини під назвою «Підкарпатська Русь» і як автономна одиниця одержало широкі права, автономний сейм з юрисдикцією в питаннях мови, освіти, релігії та місцевого управління, губернатора, що призначався президентом ЧСР, представництво в парламенті республіки». Відтак, С. Віднянський згадує про два автономні уряди в 1938 р. на чолі з прем'єрами А. Бродієм заміненого Прагою на А. Волошина, та пише: «У листопаді того ж року були внесені доповнення до Конституції ЧСР у формі «Конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі», згідно з яким 12 лютого 1939 р. відбулися вибори до законодавчого органу автономії – Союму Карпатської України (ця назва краю стала вживатися з 30 грудня 1938 р.)» [Історія, 2001, с. 423].

«Поступово українська національна свідомість здобула міцні позиції серед закарпатців, що переконливо засвідчили розбудову автономної Карпато-Української Держави у складі федеративної ЧСР наприкінці 1938 – початку 1939 рр. і проголошення 15 березня 1939 р. незалежності Карпатської України як «найменшої вітки українських земель», – резюмує київський історик [Історія, 2001, с. 424]. При цьому, правда, він не пояснює студентам історичних і

гуманітарних факультетів українських університетів, чому в українців Закарпаття, які, як загалом вважається, тут жили віддавна, «українська національна свідомість здобула міцні позиції» лише в 1938–1939 рр.; по-друге, в складі однієї держави (Чехо-Словаччини) не могла бути інша держава («Карпато-Українська»), тому що це була автономна провінція Підкарпатська Русь, а назва Карпатська Україна, як пише історик сторінкою раніше, з'явилася 30 грудня 1938 р., яка стала законною лише 15 березня 1939 р.; по-третє, про жодну «найменшу вітку українських земель» у двох законах, прийнятих на першому та останньому засіданні Союму Карпатської України 15 березня 1939 р. в Хусті, нічого не написано.

Після аншлюсу Австрії Німеччиною 12 березня 1938 р., пише С. Віднянський, в ЧСР «зріс та консолідувався античехословацький автономістський й сепаратистський рух як серед судетських німців, так і в Словаччині та Підкарпатській Русі». Чехословаччина втратила в результаті Мюнхенської конференції та Першого Віденського арбітражу одну третину своєї території з населенням 5 млн чол., а також потужні прикордонні укріплення і 40% промислового потенціалу. З проголошенням автономії Словаччини (6 жовтня) та Підкарпатської Русі (11 жовтня) 1938 р. перша ЧСР припинила своє існування. 22 грудня був затверджений закон про автономії Словаччини та Підкарпатської Русі – Карпатської України (насправді – 22 листопада 1938 р. і без Карпатської України – авт.). Слідом за Словаччиною 15 березня 1939 р. було проголошено незалежність Карпатської України на чолі з президентом А. Волошином [Історія, 2001, с. 425–426]. Спочатку Союм проголосив незалежність Карпатської України, після чого відбулися вибори президента, що й закріплено у відповідній стенограмі, протоколах та прийнятих двох законах [Росоха, 1991, 88 с.].

Особливе значення для формування історичної освіти, самоосвіти та академічних досліджень займають історичні атласи. Сьогодні найкращими історичними атласами Центральної Європи є атласи у виконанні відомого канадського українця і карпаторусинця професора історії та політології Торонтського університету **Павла-Роберта Магочія**. Оpubліковані видавництвом Торонтського університету атласи витримали три перевидання англійською мовою (1993, 2002 і 2018) і одне видання македонською мовою (2018). У всіх чотирьох виданнях (я користуюся останнім англійським виданням 2018 р.) [Magocsi, 2018, 275 р.] Підкарпатська Русь та карпато-русини міжвоєнної доби представлені на трьох мапах: у Чехословаччині (мапа 41a), Чехії (41b) та Словаччині (41c). Всі три мапи супроводжуються (як і весь історичний атлас) розлогами текстовими легендами [Magocsi, 2018, р. 140–144].

В найкращій загальній історії Європи авторства відомого британського історика **Нормана Дейвіса**, професора Університету Лондона, книги, що витримала з 1996 р. лише дев'ять українських перевидань (з 2000 до 2020 р.), згадано про чехословацьку кризу 1938–1939 рр. та про Підкарпатську Русь. До переліку диктаторів різних

політичних «мастей» історик включив і отця Йозефа Тісу в Словаччині [Дейвіс, 2020, с. 971]. Мюнхенську конференцію 29–30 вересня 1938 р., що стала переломною психологічною миттю міжвоєнної дипломатії, пише Н. Дейвіс, «слід кваліфікувати як одну з наймерзенніших капітуляцій в історії», яку вчинив британський прем'єр-міністр Невіл Чемберлен, цинічно заявивши, сходячи з трапу літака в Хітроу, що забезпечив «мир нашій добі». Сер Вінстон Вільям Черчілль, його наступник на посаді голови королівського уряду, після цього визнав у палаті громад: «Ми зазнали поразки без війни», або в іншому місці, сказав, що Британія мала вибір «між ганьбою і війною»: «Ми вибрали ганьбу і дістали війну». Через півроку після Мюнхена впали рештки Чехословаччини, Гітлер увійшов до Праги [Дейвіс, 2020, с. 1020–1021], двері до якої відкрив йому особисто Чемберлен.

10 березня 1939 р. центральний чехословацький уряд у Празі оголосив про розпуск незалежного словацького уряду, після чого ображений словацький прем'єр отець Тісо звернувся до Гітлера по захист. По тому як фюрер відчитав чехословацького президента Еміла Гаху як малу дитину (після чого його довелося приводити до тями ін'єкціями), той погодився на неминучість розпаду його країни. «*Богемія і Моравія були перетворені на нацистський протекторат, Словаччина ставала суверенною республікою, Підкарпатська Русь відходила до Угорщини. Гітлер тріумфально, так само як і до Відня, вступив до Праги – без жодного пострілу*», – констатує Норман Дейвіс [Дейвіс, 2020, с. 1026].

Висновки-уроки. Якщо для українських істориків (або проукраїнських західних авторів) характерна телеологічно-патріотична візія про закономірний процес перетворення підкарпатських русинів у закарпатських українців як «давньої галузки єдиного українського народу», то більшість неукраїнських істориків схильні розглядати появу українського уряду на чолі з о. А. Волошином та встановлений ним після недемократичних виборів до Союму Карпатської України 12 лютого 1939 р. авторитарний політичний режим з однією правлячою партією УНО виключно в контексті східної політики нацистської Німеччини (в конкретному випадку плану «Грюн» по розвалу ЧСР) (аналогічно до діяльності словацького автономного уряду о. Йозефа Тіси), а коли хустський уряд не отримав очікувану від Третього Райху допомогу проти угорського військового вторгнення, то за прикладом словацьких сепаратистів проголосив самостійну, незалежну державу Карпатську Україну, яку героїчно і безнадійно захищали від угорської регулярної армії здебільшого беззбройні січовики з гімназійними дітьми Севлюша / Виноградова і Хуста під проводом галицьких націоналістів Михайла Колодзінського і Зенона Коссака.

На підставі висвітлення теми/образу Карпатської України та постаті А. Волошина на сторінках проаналізованих вище найновіших шкільних підручників та найпопулярніших синтезних наративів з історії України та історії Європи можемо зробити наступні три уроки-висновки.

Урок-висновок перший. Більшість авторів

недотримуються офіційної термінології щодо назви сучасної території Закарпаття та її східно-слов'янського населення у міжвоєнний час, коли край входив до складу Першої і Другої Чехословацької Республіки. Замість послідовного використання офіційних назв «Підкарпатська Русь», «Підкарпаторуська земля», «автономна Підкарпатська Русь» та «русини», «підкарпатські русини», «карпатські русини» авторами часто вживаються неофіційні назви «Закарпаття», «Закарпатська Україна», «Карпатська Україна», «русини-українці», «закарпатські українці», «українці Закарпаття». В період з 11 жовтня 1938 до 15 березня 1939 р. офіційною, законною назвою автономного краю була лише назва «Підкарпатська Русь», підтверджена конституційними змінами парламентом Ч-СР 22 листопада 1938 р. Назва ж «Карпатська Україна» була затверджена самим хустьким урядом А. Волошина лише 30 грудня 1938 р. як паралельна назва до назви «Підкарпатська Русь», а як офіційна, законна назва краю стала лише 15 березня 1939 р., коли її було затверджено на першому і останньому засіданні Сойму Карпатської України. Законну еволюцію цих змін слід мати на увазі і при використанні назв «підкарпатські русини» та «карпатські українці».

Урок-висновок другий. Всі східнослов'янські жителі автономного краю за етнічним походженням та самоідентифікацією були підкарпатськими русинами, які, втім мали різні орієнтації (чи, як висловився П.-Р. Магочій у свої успішній публікації про українське національне відродження 1990 р., «структуру численних ідентичностей та взаємовиключних лояльностей» [Магочій, 1999, с. 97–107]): 1) три національні орієнтації – русофільську, русинофільську та українофільську; 2) п'ять політичних орієнтацій – прочехословацьку, проугорську, проукраїнську, прорадянську, пронімецьку; 3) три ідеологічні орієнтації – прокомуністичну, пронаціоналістичну, пронацистсько-фашистську. У зв'язку з такою структурою взаємовиключних лояльностей та численних ідентичностей і орієнтацій, священник Мукачівської греко-католицької єпархії та гімназійний педагог о. А. Волошин був українофілом карпаторусинського походження, що мав прочехословацьку та проукраїнську політичну орієнтацію.

Урок-висновок третій. Сьогодні ми як ніколи прагнемо жити в правовому полі та при верховенстві закону стосовно таких базових понять і цінностей як

права людини та громадянина, державний суверенітет, територіальна цілісність, міжнародне право, сепаратизм, колабораціонізм, державна зрада тощо. Тому для будь-якого дослідника при висвітленні теми Карпатської України та постаті А. Волошина (чи будь-яких інших подібних тем) найвищим авторитетним джерелом повинні бути закони Чехословацької Республіки, в правовому полі якої, під тиском Мюнхенської кризи в Європі та німецького розширення «життєвого простору» (*Lebensraum*) на схід, автономна Підкарпатська Русь еволюціонувала в суверенну Карпатську Україну, а чехословацькими громадянами були в тому числі всі члени українського уряду в Хусті включно до 15 березня 1939 р., коли нацистська Німеччина остаточно виконала план вермахта «Грюн» по розвалу Чехословацької Республіки, в чому Берліну неабияк допомагали урядовці в Братиславі та Хусті, навіть якщо вони це робили неумисно (несвідомо).

Як впливає з вище наведеного фактичного матеріалу, всупереч «сердитому вердикту» Е. Гийдела, карпатоукраїнська тематика достатньою мірою висвітлена в шкільних підручниках (О. Гісем, О. Мартинюк) і загальноукраїнських гранд-нарративах (О. Субтельного, А. Каппелера, Е. Вілсона, С. Єкельчика, С. Плохія, Я. Грицака та особливо П.-Р. Магочія) та навіть пошанована в центральноєвропейській (Дж. Ротшильд, П. Вандич, Л. Зашкільняк / С. Віднянський, П.-Р. Магочій) і загальноєвропейській (Н. Дейвіс) історіях. Дискусійним у цій темі продовжує залишатися пошук методологічного консенсусу: як поєднати образ Карпатської України та постаті А. Волошина, що впливає безпосередньо з офіційних документальних першоджерел з глорифікованим, націоналістичним образом, що сформувався під тиском різних комеморативних практик держави та громадянського суспільства в Україні після 1991 р. і існує у вітчизняній історичній науці як ідеологічний штамп та історіографічний стереотип, за межі якого можна вийти із неприйнятними у правовій державі наслідками. Молодий громадянин України, який перед 18-им роком свого життя закінчує загальноосвітню школу і набуває правової зрілості, повинен виховуватися на історичній правді, а не на міфах. Принаймні цього від нас істориків вимагає наше ремесло/мистецтво – наука Історія.

Список використаних джерел

- Botlik, J., 2022. *A ruszin nép vértanúja Bródy András (1895 – 1946)*, Budapest, 389 old.
- Botlik, J., 2005. *Közgazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok, 1918 – 1945*, Nyiregyháza, 552 old.
- Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, Co-editor: P. R. Magocsi with I. Pop and author of 524 entries and 13 maps, Revised and expanded edition, 2005, Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, ix, 569 p., 13 maps, 11 illustrations.
- Expose Dr. G. I. Žatkoviča: býveho gubernatora Podkarpatskoj Rusi, o Podkarpatskoj Rusi, o Podkarpatskoj Rusi*, 1921, Homsted, Pa.: Rusin Information Bureau, 43 s.
- Jarnecki, M., Kolakowski P., 2017. «*Ukraiński Piemont*». *Ruś Zakarpacka w okresie autonomii 1938 – 1939*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 379 s.
- Kárpátalja története. Örökség és kihívások. Monográfia / Історія Закарпаття. Спадщина та виклики. Наукове видання (колективна монографія) Закарпатського угорського інституту ім. Ференца II Ракоці, Редколег.: Л. Брензович (голова); Д. Чотарі (гол. ред.), М. Орбан, Ш. Добош (відп. ред.); І. Самборовскі-Нодь, І. Сакал та Л. Браун (члени ред. колег.); Автори: А. Рац, А. Шушлик, Б. Кейс, Е. Молнар Д., І. Самборовскі-Нодь, І. Орос, І. Сакал, І. Часар, К. Дорчі, К. Гіреш-Ласлов, Л. Браун, Н. Вароді, Н. Севлеші, Ш. Добош, І. Молнар Д., Ф. Молнар, Д. Данч, Д. Чотарі, 2021, Ungvár: RIK-U Kft., 788 old.

- Kosyk, W., 1986. *L'Allemagne national-socialiste et L'Ukraine*, Paris: Publications de l'Est Européen, 665 p.
- Magocsi, P. R., 1996. *A History of Ukraine*, Toronto: University of Toronto Press – Seattle: University of Washington Press, xxvi, 784 p., 42 maps, 19 tables.
- Magocsi, P. R., 2010. *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*, Second, revised and expanded edition, Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, xxviii, 894 p., 46 maps, 23 tables.
- Magocsi, P. R., 2017. *Historia Ukrainy: ziemia i ludzie*, Preface by Adam Świątek, Afterword by Andrzej Zięba, Polish by translation Marek Król and Alicja Waligóra-Zblewska, Cracow: Księgarnia Akademicka, 1062 and 32 p., 46 maps, 23 tables, 81 illustrations.
- Magocsi, P. R., 1993. *Historical Atlas of Central Europe, A History of East Central Europe*, Vol I. Seattle, Wash.: University of Washington Press and Toronto: University of Toronto Press, xiv, 219 p., 89 maps, 28 tables.
- Magocsi, P. R., 2002. *Historical Atlas of Central Europe*, Revised and expanded edition, Seattle: University of Washington Press; Toronto: University of Toronto Press; London: Thames and Hudson, xiv and 274 p., 119 maps, 47 tables.
- Magocsi, P. R., 2018. *Historical Atlas of Central Europe*, Third revised and expanded edition, Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, xiv and 275 p., 110 maps, 48 tables.
- Magocsi, P. R., 2007. *Ukraine: An Illustrated History*, Toronto – London: University of Toronto Press; Seattle: University of Washington Press, x, 336 p., 46 maps, 16 tables, 310 illustrations.
- Magocsi, P. R., 1985. *Ukraine: A Historical Atlas*, With cartography by Geoffrey J. Matthews, Toronto – London – Buffalo: University of Toronto Press, 62 p., 24 map plates.
- Magocsi, P. R., [2023]. *Ukrayna. Bir Tarihsel Atlas*, Türkcesi Maryna Kravets, Victor Ostapchuk, Murat Vasar / Manuskript.
- Magocsi, P. R., 2018. *Исторически атлас на Централна Европа*, Перевод од англиски јазик Маја Ристовска, Скопје: Nampres, xiv, 290 c.
- Magyar statisztikai közlemények*, 1916. Budapest, vol. 61: 1910 évi népszámlálása, sz. 5, old. 586–589.
- Plokhy, S., 2015. *The Gates of Europe: a History of Ukraine*, New York: Basic Books, A Member of the Perseus Books Group, 432 p.
- Pop, I., 2005. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*, Praha: Nakladatelství Libri, 534 s.
- Pop, I., 2020. *Malé dejiny Rusínov*, Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, 238 s.
- Richlik, J. – Richlik, M., 2016. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918 – 1946*, Vyšehrad, 237 s.
- Shandor, V., 1997. *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century: A Political and Legal History*, Cambridge, Mass., xvii, 321 p.
- Notes. Bibliography. Index. Photographs.
- Stefan, A., 1954. *From Carpatho-Ruthenia to Carpatho-Ukraine*, New York: Carpathian Star Publishing Co, 48 p.
- Suško, L., 1973. Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskéj Ukrajině v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939, *Československý časopis historický*, vol. XXI, čís. 2, Praha, s. 161–197.
- Švorc P., 2023. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919 – 1939)*, Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, o. z., 423 s.
- Švorc, P., 1996. *Zakliata krajina Podkarpatská Rus (1918–1946)*, Prešov: Universum, 128 s.
- Winch, M., 1939. *Republic for a day. An Eye-Witness Account of the Carpatho-Ukraine Incident*, London: Robert Hale Limited, 287 p.
- Zlepko, D., 1980. *Die Entstehung der polnisch-ungarischen Grenz (Oktober 1938 bis 15. März 1939). Vergangenheitsbewältigung oder Großmachtpolitik in Ostmitteleuropa*, Studia Hungarica: Schriften des Ungarischen Instituts München. Herausgeber: Georg Stadtmüller, Horst Glassl, Ekkehard Völkl., Band 15, München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik Verlag, 207 s.
- Адамович, С., 2020. *На допомогу Карпатській Україні (1938 – 1939 рр.)*, Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 240 с.
- Бандусяк, М., 1996. Правда і вигадки про Думен, *Карпатська Січ: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-й річниці Карпатської Січі (Ужгород, 11–12 березня 1995 р.)*, Ред.-упоряд. Василь Худанич, Ужгород: МПП «Гражда», 1996, с. 217–218.
- Бірчак, В., 2007. *Карпатська Україна. Спогади й переживання*, Ужгород: Гражда, 200 с.
- Бірчак, В., 1940. *Карпатська Україна: Спомини й переживання*, Прага: «Нація в поході», 91 с.
- Вандич, П., 2004. *Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення*, Пер. з англ. С. Грачової, Київ: Критика, 463 с.
- Василина, Н. Д., 2009. *Карпатська Україна в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни. Нове бачення подій. Монографія*, Ужгород: Карпати, 224 с.
- Вегеш, М. М., 1998. *Історичні монографії та дослідження. Том I. Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни*, Київ – Ужгород: Колір-Прінт, 380 с.
- Вегеш, М., Богів, О., 1997. *Міжнародне становище Карпатської України (1938–1939 рр.)*. Ужгород: Б. в., 136 с.
- Вегеш, М., Токар, М., Басараб, М., 2008. *Карпатська Україна в контексті українського державотворення. Навчальний посібник*, Ужгород: Карпати, 256 с.
- Вегеш, М., Токар, М., 2009. *Карпатська Україна: на шляху державотворення*, Ужгород: Карпати, 448 с.
- Вегеш, М., 2009. *Августин Волошин: Життя і помисли президента Карпатської України*, Друге, доповнене видання, Ужгород: Карпати, 480 с.
- Вегеш, М., 2002. *Вони боронили Карпатську Україну. Нариси історії національно-визвольної боротьби*, Ужгород: Карпати, 407 с.
- Вілсон, Е., 2004. *Українці: несподівана нація*, Пер. з англ. Н. Гончаренко та О. Гриценка, Київ: К.І.С., 552 с.
- Вінч, М., 2012. *«Одноденна держава»: свідчення англійського очевидця про події Карпатської України*, Пер.: Наталія Кирчів, Київ: Темпора, 328 с.
- Гийдел, Е., 2007. Рутенія über alles, *Україна модерна*, Число 12 (1): *Стандарти науки і академічне середовище*, Київ–Львів: Критика, с. 191–217.
- Гісем, О. В., Мартинюк, О. О., 2019. *Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладу загальної середньої освіти*, Харків: Видавництво «Ранок», 224 с. : іл.
- Гісем, О. В., Мартинюк, О. О., 2019. *Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладу загальної середньої освіти*, Харків: Видавництво «Ранок», 240 с. : іл.
- Грицак Я., 1996. Чому зазнала поразки українська революція? *Генеа: Філософія. Історія. Політологія*, Київ: Видавництво

«Генеза», 1996, № 1 (4), с. 124–131.

Грицак Я., 1999. Українська революція, 1914–1923: нові інтерпретації, *Україна модерна*, Чис. 2–3. За 1997 – 1998 рр., Львів, с. 254–269.

Грицак, Я., 1996. *Нариси історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століття: Навч. посібн.*, Київ: Генеза, 360 с.

Грицак, Я., 2014. *26-й процент, або Як подолати історію*, Київ: Фонд Порошенка, 136 с.

Грицак, Я., 2022. *Подолати минуле: глобальна історія України*, Київ: Портал, 408 с.

Грушевський, М., 1905. *Історія України-Руси, Том II. XI – XIII вік*, Видання друге, розширене, Львів: Видавництво друкарні НТШ, 633 с.

Державний архів Закарпатської області, фонд 151: *Правління Мукачівської греко-католицької єпархії*, опис 18. *Кореспонденція з Урядом Ради Міністрів Карпатської України*, спр. 1257, арк. 5.

Дейвіс, Н., 2020. *Європа. Історія*, Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. Київ: Основи, 1464 с. + іл. [1496 с.].

Домбровський, Д., 2012. *Польща і Закарпаття: 1938 – 1939*, Київ: Темпора, 392 с.

Енциклопедія історії та культури карпатських русинів, Укладачі: П. Р. Магочій та І. Поп; заг. ред. П. Р. Магочія; пер. з англ. Н. Кушко; ред. укр. вид. В. Падяк; вип. ред. Л. Ільченко, 2010, Ужгород: Видавництво В. Падяка, XXXII + 856 с., 13 мап, 1150 ілюстрацій.

Скельчик, С., 2010. *Історія України. Становлення сучасної нації*, Авторизов. пер. с англ. Н. Климчука; ред. Е. Левенсон, Київ: К.І.С., 400 с.: іл.

Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура (україномовний варіант українсько-угорського видання), Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець, 2010, Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 720 с.

Закарпаття в етнополітичному вимірі, Кол. авт., 2008, Київ: ППІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 682 с.

Зленко, Д., 1994. Українське питання у 1938 – 1939 роках і Третій Райх, *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*, Том ССХХVIII: Праці Історично-філософської секції. Львів, с. 249–308.

Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів, За ред. Л. Зашкільняка, 2001, Львів: Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка, 660 с.

Каппелер, А., 2007. *Мала історія України*, Пер. з нім., Київ: К.І.С., 264 с.

Косик, В., 1993. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*, Пер. з франц. Р. Осадчука, Париж – Нью-Йорк – Львів, 660 с.

Лисяк-Рудницький, І., 1994. *Карпатська Україна: народ у пошуках своєї ідентичності, Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе: В 2 томах*, Том 1, Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєєвої, Київ: Основи, с. 451–470.

Магочій, П., 1991. Українське національне відродження. Нова аналітична структура, *Український історичний журнал*, № 3, с. 97–107.

Магочій, П. Р., 1994. *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948)*, Авторизов. пер. з англ., Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 296 с.

Магочій, П. Р., 2007. *Історія України*, Авторизов. пер. з англ. Е. Гийдела, С. Грачової; наук. ред. Е. Гийдел, А. Порицький та Б. Янишин, Київ: Критика, 640 с., 46 карт, 10 таблиць.

Магочій, П. Р., 2012. *Ілюстрована історія України*, Пер. з англ. С. Біленький, Київ: Критика, 447 с.: іл.

Магочій, П. Р., 2012. *Україна: історія її земель та народів*, Авторизов. пер. з англ. Е. Гийдел, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук, Ужгород: Видавництво В. Падяка, ХХІІ + 794 с. + карти + таблиці.

Магочій, П. Р., 2020. Чоловік, що остав президентом європейської республіки Григорій Ігнатій Жаткович, *Річник Руской Бурси*, Вип. 16, Горлиці – Краків, с. 207–240.

Магочій, П. Р., 2021. *Підкарпатська Русь: формування національної самосвідомості (1848 – 1948)*, Друге видання, доповнене та перероблене; передм. В. Фенича; вип. ред. та покажчики Л. Ільченко; ред. В. Падяк, Ужгород: Видавництво Валерія Падяка, XLVIII, 768 с., 6 мап, 6 таблиць.

Магочій, П.-Р., 2022. *Ucraina Redux: державність та національна ідентичність*, Пер. з англ. Владислав Гриневич молодший / Magocsi, P. R., 2022, *Ucraina Redux: On Statehood and National Identity*, Transl. Vladyslav Hrynevych Jr., Київ, 98 с., мапи [Текст українською та англійською мовами].

Мазурок, О., 2007. Передмова, *Жаткович Ю. Етнографічний очерк угро-русских: Комплексне видання*, Упоряд. і передм. О. С. Мазурка, Ужгород: Мистецька лінія, с. 8–60.

Нариси історії Закарпаття: у трьох томах, Том II (1918 – 1945), Відп. ред. і керівн. авт. колект. проф. І. Гранчак, 1995, Ужгород: Закарпаття, 663 с.

Офіцинський Р., 2020. *Карпатська Україна: Історичні есе*, Ужгород: ТІМРАНИ, 288 с.

Офіцинський, Р., 1997. *Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939 – 1944)*, Передм. В. Задорожного, Київ: Інститут історії України Національної академії наук України, 244 с.

Перфецкий, Е., 1914. *Обзор угрорусской историографии*, Санкт-Петербург, 51 с.

Перфецкий, Е., 2009. *Обзор угрорусской историографии, Вчені Росії про Закарпаття: Із карпатознавчої спадщини*, Упоряд., підгот. текстів, передм. та приміт.: О. С. Мазурка та І. О. Мандрика, Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», с. 69–114.

Плохій, С., 2016. *Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності*, Пер. з англ. Р. Клочка, Харків: Клуб сімейного дозвілля, 496 с.

Поп, Д., 2005. *Історія Подкарпатської Русі*, Ужгород, 264 с.

Поп, Д., 2015. *Мала історична енциклопедія Подкарпатської Русі*, Ужгород, 200 с.

Поп, И., 2008. *Подкарпатская Русь – Карпатська Україна – Kárpátaljai terület – Закарпатська Україна (1938 – 1945 гг.)*, Ужгород, 104 с.

Поп, І., 2012. *Мала історія Русинів*, Ужгород, 186 с.

Пушкаш, А., 2006. *Цивілізація или варварство: Закарпаття 1918 – 1945*, Москва: Издательство «Европа», 557 с.

Рожик, М. Є., Ерстенюк, М. І., Пасічник, М. С., Сухий, О. М., Федик, І. І., 2004. *Всесвітня історія: Новітній період. 1914 – 1939: Підручник для 10-го класу загальноосв. навч. закладів*, Київ: Генеза, 312 с.

Росоха, С., 1991. *Сойм Карпатської України (в 10-ти ліття проголошення самостійності)*, Львів: Меморіал, 88 с.

Ротшильд, Д., 2001. *Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами*, Пер. з англ. В. П. Канаша, Київ: Мегатайп,

496 с.

Стерчо, П., 1994. *Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919 – 1939 роках*, Репринтне видання. Львів: «За вільну Україну», 288 с.

Субтельний, О., 1993. *Україна: історія*, Видання третє, перероблене і доповнене, Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького, Київ: Либідь, 720 с.: іл.

Токар, М., 2006. *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939)*, Ужгород, 380 с.

Україна: політична історія. XX – початок XXI ст., Редада: В. М. Литвин (голова) та ін.; Редколег.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін., 2007, Київ: Парламентське видавництво, 1028 с.

Фенич, В., 2015. Вперед до минулого: Закарпаття в інтелектуальних дискурсах про Україну після 1991 року, *Studium Carpato-Ruthenorum 2015. Студії з карпаторусиністики*, Вип. 7, Пряшів, с. 70–101.

Фенич, В., 2014. Вправління з історією по-українськи, або якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року, *Науковий вісник Ужгородського університету, Серія: Історія*, Випуск 2 (33), Редколегія: О. С. Мазурок (голова) та ін. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», с. 138–156.

Фенич, В., 2015. Вчорашнє завтра: подолання негативної спадщини якобінського мислення і практики в історичній освіті та науці України, *Ювілейний збірник на честь професора Павла-Роберта Магочі = A Jubilee Collection: essays in Honor of Professor Paul Robert Magocsi: до 70-річчя від дня народження = on his 70th Birthday*, Відп. ред. та упоряд.: В. Падяк, П. Крафчик = Editors and Compilers: V. Padiak, P. A. Krafcsik, Ужгород – Пряшів – Нью-Йорк = Uzhhorod – Prešov – New York: Видавництво В. Падяка = V. Padiak Publishers, с. 203–234.

Фенич, В., 2017. Історія як тягар, а історична пам'ять як перепона щасливого життя в Україні. [Online]. Доступно: https://goloskarpat.info/analytics/historyzakarpattya/?utm_content=031 (дата візиту: 28.06.2017).

Фенич, В., 2021. Передмова до нового українського видання, *Магочій Павло Роберт. Підкарпатська Русь: формування національної самосвідомості (1848 – 1948)*, Друге вид., доп. та перероб.; передм. В. Фенича; вип. ред. та покажчики Л. Ільченко; ред. В. Падяк, Ужгород: Видавництво Валерія Падяка, с. ХХІ–ХХХVІ.

Фенич, В., 2022. Підкарпатське пограниччя: клопоти з історією землі і народів з багатьма іменами (ідентичностями) для національних історіографій, *Ідентичності в умовах пограниччя: Матеріали Міжнародної наукової конференції (Ужгород, 27–28 січня 2021 р.)*, За заг. ред.: П. Леню, Ужгород: ТОВ «РІК-У», с. 89–103.

Фенич, В., 2019. Потужна карпаторусинська діаспора в США з розпадом Австро-Угорщини почала відігравати визначну роль в долі своєї першої батьківщини. [Online]. Доступно: <https://goloskarpat.info/society/5d76a8e92eb8b/> (дата візиту: 10.09.2019).

Фенич, В., 2015. Чому в шкільних підручниках історія Закарпаття перекручена. [Online]. Доступно: <http://prozak.info/IIstoriya/CHomu-v-shkil-nih-pidruchnikah-istoriya-perekruчена> (дата візиту: 23.05.2015).

Фенич, В., 2015. Чому Закарпаття – «країна ведмедів» у підручниках. [Online]. Доступно: <http://prozak.info/IIstoriya/CHomu-Zakarpattya-kraaina-vedmediv-u-pidruchnikah> (дата візиту: 09.06.2015).

Фенич, В., 2015. Чому Закарпаття не прагнуло возз'єднуватися з УРСР у 1945 році. [Online]. Доступно: <http://prozak.info/IIstoriya/CHomu-Zakarpattya-ne-pragnulo-vozz-ednuvatisya-z-URSR-u-1945-roci> (дата візиту: 05.06.2015).

Фенич, В., 2015. Чому про «національне відродження» Закарпаття не знають школярі. [Online]. Доступно: <http://prozak.info/IIstoriya/CHomu-pro-vidrodzhennya-Zakarpattya-ne-znayut-shkolyari> (дата візиту: 29.05.2015).

Фенич, В., 2019. Як вирішили карпаторусинське питання на Паризькій мирній конференції та в Сен-Жерменському договорі 1919 року. [Online]. Доступно: <https://goloskarpat.info/society/5d7b66ecac73f/> (дата візиту: 13.09.2019).

Фенич, В., 2019. Як угорська «територія русинів на південь від Карпат» у 1918 – 1920 роках стала чехословацькою територією Підкарпатська Русь. [Online]. Доступно: <https://goloskarpat.info/society/5d2639095ed83/> (дата візиту: 10.07.2019).

Фенич, В., 2015. Яким є Закарпаття ХХ століття у підручниках з історії. [Online]. Доступно: <http://prozak.info/IIstoriya/YAkim-e-Zakarpattya-XX-stolitnya-u-pidruchnikah-z-istoriyi> (дата візиту: 02.06.2015).

Шандор, В., 1968. Карпатська Україна: зфедерована держава, *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка*, Том CLXXXVII, Нью-Йорк, с. 319–339.

Шандор, В., 1995. *Спомини, Том I. Карпатська Україна 1938 – 1939*, Ужгород: МПП «Гражда», 388 с.

Шевченко, К. В., 2011. *Славянская Атлантида. Карпатская Русь и русины в XIX – первой половине XX в.*, Москва: REGNUM, 414 с.

Ярнецькі, М., Колаковські, П., 2022. «Український П'ємонт» на політичній шахівниці. *Закарпаття в період автономії 1938 – 1939*, Пер. із польської І. Зимомрі, Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 384 с.

References

- Botlik, J., 2022. *A ruszin nép vértanúja Bródy András (1895 – 1946)*, Budapest, 389 old. (in Hungarian).
- Botlik, J., 2005. *Közgazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok, 1918 – 1945*, Nyiregyháza, 552 old. (in Hungarian).
- Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, Co-editor: P. R. Magocsi with I. Pop and author of 524 entries and 13 maps, Revised and expanded edition, 2005, Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, ix, 569 p., 13 maps, 11 illustrations. (in English).
- Expose Dr. G. I. Žatkoviča: býveho gubernatora Podkarpatskoj Rusi, o Podkarpatskoj Rusi, o Podkarpatskoj Rusi*, 1921, Homsted, Pa.: Rusin Information Bureau, 43 s. (in Ruthenian).
- Jarnecki, M., Kolakowski, P., 2017. «Ukraiński Piemont». *Ruś Zakarpacka w okresie autonomii 1938 – 1939*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 379 s. (in Polish).
- Kárpátalja története. Örökség és kihívások. Monográfia / Istorija Zakarpattja. Spadschyna ta vyklyky. Naukove vydannja (kolektyvna monohrafija) Zakarpatsjkoho uhorsjkoho instytutu im. Ferencza II Rakoczi*, Redkoleh.: L. Brenzovich (holova); D. Chotari (hol. red.); Avt. kolekt., 2021, Ungvár: RIK-U Kft., 788 old. (in Hungarian).
- Kosyk, W., 1986. *L'Allemagne national-socialiste et L'Ukraine*, Paris: Publications de l'Est Européen, 665 p. (in France).
- Magocsi, P. R., [2023]. *Ukrayna: Bir Tarisæl Atlas*, Translation of Turkich by Maryna Kravets, Victor Ostapchuk and Murat Yaşar. Istanbul: Kültür Yayınları, 371 p., 46 maps, 1 tables, 310 illustration, bibliography, index. (in Turkish).
- Magocsi, P. R., 1985. *Ukraine: A Historical Atlas*, With cartography by Geoffrey J. Matthews, Toronto – London – Buffalo: University of Toronto Press, 62 p., 24 map plates. (in English).
- Magocsi, P. R., 1993. *Historical Atlas of Central Europe, A History of East Central Europe*, Vol I. Seattle, Wash.: University of

- Washington Press and Toronto: University of Toronto Press, xiv, 219 p., 89 maps, 28 tables. (in English).
- Magocsi, P. R., 1996. *A History of Ukraine*, Toronto: University of Toronto Press – Seattle: University of Washington Press, xxvi, 784 p., 42 maps, 19 tables. (in English).
- Magocsi, P. R., 2002. *Historical Atlas of Central Europe*, Revised and expanded edition, Seattle: University of Washington Press; Toronto: University of Toronto Press; London: Thames and Hudson, xiv and 274 p., 119 maps, 47 tables. (in English).
- Magocsi, P. R., 2007. *Ukraine: An Illustrated History*, Toronto – London: University of Toronto Press; Seattle: University of Washington Press, x, 336 p., 46 maps, 16 tables, 310 illustrations. (in English).
- Magocsi, P. R., 2010. *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*, Second, revised and expanded edition, Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, xxviii, 894 p., 46 maps, 23 tables. (in English).
- Magocsi, P. R., 2017. *Historia Ukrainy: ziemia i ludzie*, Preface by Adam Świątek, Afterword by Andrzej Zięba, Polish by translation Marek Król and Alicja Waligóra-Zblewska, Cracow: Księgarnia Akademicka, 1062 and 32 p., 46 maps, 23 tables, 81 illustrations. (in Polish).
- Magocsi, P. R., 2018. *Historical Atlas of Central Europe*, Third revised and expanded edition, Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, xiv and 275 p., 110 maps, 48 tables. (in English).
- Magocsi, P. R., 2018. *Исторически атлас на Централна Европа*, Перевод од англиски јазик Маја Ристовска, Скопје: Nampres, xiv, 290 c. (in Macedon).
- Magyar statisztikai közlemények*, 1916. Budapest, vol. 61: 1910 évi népszámlálása, sz. 5, old. 586–589. (in Hungarian).
- Plokhly, S., 2015. *The Gates of Europe: a History of Ukraine*, New York: Basic Books, A Member of the Perseus Books Group, 432 p. (in English).
- Pop, I., 2005. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*, Praha: Nakladatelství Libri, 534 s. (in Czech).
- Pop, I., 2020. *Malé dejiny Rusínov*, Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, 238 s. (in Slovak).
- Richlik, J., Richlik, M., 2016. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*, Vyšehrad, 237 s. (in Czech).
- Shandor, V., 1997. *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century: A Political and Legal History*, Cambridge, Mass., xvii, 321 p. Notes. Bibliography. Index. Photographs. (in English).
- Stefan, A., 1954. *From Carpatho-Ruthenia to Carpatho-Ukraine*, New York: Carpathian Star Publishing Co, 48 p. (in English).
- Suško, L., 1973. Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskéj Ukrajině v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939, *Československý časopis historický*, vol. XXI, čís. 2, Praha, s. 161–197. (in Czech).
- Švorc P., 2023. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919–1939)*. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, o. z., 423 s. (in Slovak).
- Švorc, P., 1996. *Zakliata krajina Podkarpatská Rus (1918 – 1946)*, Prešov: Universum, 128 s. (in Slovak).
- Winch, M., 1939. *Republic for a day. An Eye-Witness Account of the Carpatho-Ukraine Incident*, London: Robert Hale Limited, 287 p. (in English).
- Zlepko, D., 1980. *Die Entstehung der polnisch-ungarischen Grenz (Oktober 1938 bis 15. März 1939). Vergangenheitsbewältigung oder Großmachtpolitik in Ostmitteleuropa*, Studia Hungarica: Schriften des Ungarischen Instituts München. Herausgeber: Georg Stadtmüller, Horst Glassl, Ekkehard Völkl., Band 15, München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik Verlag, 207 s. (in German).
- Adamovich, S., 2020. *Na dopomohu Karpatskijj Ukrajinji (1938 – 1939 pp.)* [To the aid of Carpathian Ukraine (1938 – 1939)], Ivano-Frankivsk: Lileja-NV, 240 s. (in Ukrainian).
- Bandusjak, M., 1996. Pravda i vyhadky pro Dumen, *Karpatsjka Sich* [Truth and fiction about Dumain, the Carpathian Sich]: *materiály naukovo-praktyčnoj konferenciji, prysvjachenoj 56-j richnyzci Karpatskoho Sichi (Uzhhorod, 11–12 bereznja 1995 r.)*, Red.-uporjad. Vasyly Chudanych, Uzhhorod: MPP «Grazhda», 1996, s. 217–218. (in Ukrainian).
- Birchak, V., 1940. *Karpatska Ukrajina: Spohady i perezhivannja* [Carpathian Ukraine. Memories and experiences], Praha: «Nacizija v pochodi», 91 s. (in Ukrainian).
- Birchak, V., 2007. *Karpatsjka Ukrajina. Spohady i perezhivannja* [Carpathian Ukraine. Memories and experiences], Uzhhorod: Grazhda, 200 s. (in Ukrainian).
- Vandyh P., 2004. *Czina svobody. Istoria Czentralno-Schidnoji Evropy vid Serednjovichchja do sjohodennja* [The Price of Freedom. The history of Central and Eastern Europe from the Middle Ages to the present], Per. z anhl. S. Hrachovojj, Kyjiv: Krytyka, 463 s. (in Ukrainian).
- Vasylyna, N. D., 2009. *Karpatsjka Ukrajina v miznarodnych vidnosynach naperedodni Druhoji svitovoji vijny. Nove bachennja podij* [Carpathian Ukraine in International Relations on the Eve of the Second World War. A new vision of events]. *Monographija*, Uzhhorod: Karpaty, 224 s. (in Ukrainian).
- Vehesh, M. M., 1998. *Istorychni monographiji ta doslidzennja* [Historical monographs and studies]. *Tom I. Zakarpattja v konteksti czentralno-jevropejskoho politychnojo krizy naperedodni Druhoji svitovoji vijny*, Kyjiv – Uzhhorod: Kolir-Print, 380 s. (in Ukrainian).
- Vehesh, M., Bohiv, O., 1997. *Miznarodne stanovysche Karpatskoho Ukrainy (1938 – 1939 rr.)* [International position of Carpathian Ukraine (1938 – 1939)], Uzhhorod: B. v., 136 s. (in Ukrainian).
- Vehesh, M., Tokar, M., Basarab, M., 2008. *Karpatsjka Ukraina v konteksti ukrajinskoho derzavotvorennja* [Carpathian Ukraine in the context of Ukrainian state-building]. *Navchalnyj posibnyk*, Uzhhorod: Karpaty, 256 s. (in Ukrainian).
- Vehesh, M., Tokar, M., 2009. *Karpatsjka Ukraina: na shljachu y derzavotvorennja* [Carpathian Ukraine: on the way to statehood], Uzhhorod: Karpaty, 448 s. (in Ukrainian).
- Vehesh, M., 2009. *Avhustyn Voloshyn: Zyttya i pomysly prezidenta Karpatskoho Ukrainy* [Augustine Voloshyn: Life and Thoughts of the President of Carpatho-Ukraine], Druhe, dopovnene vydannja, Uzhhorod: Karpaty, 480 s. (in Ukrainian).
- Vehesh, M., 2002. *Vony boronyly Karpatsku Ukrainu. Narysy istoriji nacionalno-vyzvolnoji roboty* [They defended Carpathian Ukraine. Essays on the history of the national liberation struggle], Uzhhorod: Karpaty, 407 s. (in Ukrainian).
- Vilson, E., 2004. *Ukrajinci: nespodivana nacizija* [Ukrainians: An Unexpected Nation], Per. z anhl. N. Honcharenko ta O. Hryczenko, Kyjiv: K.I.S., 552 s. (in Ukrainian).
- Vinch, M., 2012. «Odnodenna derzhava»: *svidchennja anhlijskoho ochevydcza pro podii Karpatskoho Ukrainy* [«One-Day State»: An English Eyewitness Account of the Events of Carpathian Ukraine], Per. N. Kyrchiv, Kyjiv: Tempora, 328 s. (in Ukrainian).
- Hisem, O. V., Martynjuk, O. O., 2019. *Istoria Ukrainy* [History of Ukraine] (*rivenj standartu*): *pidruchnyk dla 10 klasu zakladu zahalnoji serednoji osvity*, Charkiv: Vydavnytstvo «Ranok», 240 i. : il. (in Ukrainian).
- Hisem, O. V. – Martynjuk, O. O., 2019. *Vsesvitnja istorija* [World History] (*rivenj standartu*): *pidruchnyk dla 10 klasu zakladu zahalnoji serednoji osvity*, Charkiv: Vydavnytstvo «Ranok», 224 s. : il. (in Ukrainian).

- Hrushevs'kyj, M., 1905. *Istoriya Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Rus'], Tom II. XI – XIII vik, Vydannja druhe, rozshyrene. Ljviv: Vydavnyctvo drukarni NTS, 633 s. (in Ukrainian).
- Hryczak, J., 1996. *Narysy istoriji Ukrainy. Formubannja modernoji ukrajins'koji naczzji XIX – XX stolittja* [Essays on the History of Ukraine. Formation of the modern Ukrainian nation in the XIX – XX centuries]: *Navch. posibn.*, Kyjiv: Geneza, 360 s. (in Ukrainian).
- Hryczak, J., 2014. *26-j procent, abo Jak podolaty istoriju* [The 26th Percentile, or How to Overcome History], Kyjiv: Fond Poroshenka, 136 s. (in Ukrainian).
- Hryczak, J., 2022. *Podolaty mynule: hlobaljna istorija Ukrainy* [Overcoming the Past: Global History of Ukraine], Kyjiv: Portal, 408 s. (in Ukrainian).
- Hryczak, J., 1996. Chomu zaznala porazky ukrajins'ka revoljuczzja? [Why did the Ukrainian Revolution fail? Genesis: Philosophy. History. Political Science], *Heneza: Filosofija. Istoriya. Politolohija*. Kyjiv: Vydavnyctvo «Heneza», 1996, № 1 (4), s. 124–131. (in Ukrainian).
- Hryczak, J., 1999. *Ukrajins'ka revoljuczzja, 1914 – 1923: novi interpretaczji* [The Ukrainian Revolution, 1914 – 1923: New Interpretations], *Ukrajina moderna*, Chys. 2–3. Za 1997 – 1998 rr., Ljviv, s. 254–269. (in Ukrainian).
- Hyjdel, E., 2007. *Rutenija über alles* [Ruthenia über alles], *Ukrajina moderna*, Chyslo 12 (1): *Standarty nauky i akademichne seredovysche*, Kyjiv–Ljviv: Krytyka, s. 191–217. (in Ukrainian).
- Dejvis, N., 2020. *Jevropa. Istoriya* [Europe. History], Per. z anhl. P. Taraschuk, O. Kovalenko. Kyjiv: Osnovy, 1464 s. + il. [1496 s.]. (in Ukrainian).
- Derzhavnyj archiv Zakarpats'koji oblasti, fond 151: Pravlinnja Mukachivskoji hreko-katolycz'koji jeparchiji, opys 18. Korespondenczzja z Urjadom Rady Ministriv Karpats'koji Ukrainy, sprava 1257, arkush 5.* (in Ukrainian).
- Dombrovskij, D., 2012. *Poljscha i Zakarpattja: 1938 – 1939* [Poland and Transcarpathia: 1938 – 1939], Kyjiv: Tempora, 392 s. (in Ukrainian).
- Jekeljchyk, S., 2010. *Istoriya Ukrainy. Stanovlenie sovremennoj naczzii* [History of Ukraine. Formation of the Modern Nation], Avtorizov. per. s anhl. N. Klimchuka; red. E. Levenson. Kijev: K.I.S., 400 c.: il. (in Russian).
- Encyklopedija istoriji ta kultury karpats'kych rusyniv* [Encyclopaedia of History and Culture of Carpathian Rusyns], Ukladachi: P. R. Magochij ta I. Pop; zah. red. P. R. Magochija; per. z anhl. N. Kushko; red. ukr. vyd. V. Padjak; vyp. red. L. Iljchenko, 2010. Uzhorod: Vydavnyctvo V. Padjaka, XXXII + 856 s., 13 map, 1150 iljustraczij. (in Ukrainian).
- Zakarpattja 1919 – 2009 rokiv: istorija, polityka, kultura* [Transcarpathia 1919 – 2009: history, politics, culture] (*ukrajinomovnyj variant ukrajins'ko-uhors'koho vydannja*), Pid. red. M. Vehesha, Ch. Fedyneczj, 2010, Uzhorod: Polihrafcentr «Lira», 720 s. (in Ukrainian).
- Zakarpattja v etnopolitychnomu vymiri* [Transcarpathia in the Ethno-Political Dimension], Kol. avt., 2008, Kyjiv: IPIEND im. I. F. Kurasa, 682 s. (in Ukrainian).
- Zlepko, D., 1994. *Ukrajins'ke pytannja u 1938 – 1939 rokach i Tretij Rajch* [The Ukrainian Question in 1938–1939 and the Third Reich], *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka*, Tom CCXXVIII: *Praczi Istorychno-filosofskoji sekczzji*. Ljviv, s. 249–308. (in Ukrainian).
- Istoriya Czentraljno-Chidnoji Jevropy* [History of East Central Europe]. *Posibnyk dlja studentiv istorychnych i humanitarnych fakul'tetiv universytetiv*, Za red. L. Zaskilnjaka, 2001, Ljviv: Vydavnyctvo Ljvivskoho nacjonal'nogo universytetu imeni Ivana Franka, 660 s. (in Ukrainian).
- Kappeler, A., 2007. *Mala istorija Ukrainy* [Small History of Ukraine], Per. z nim., Kyjiv: K.I.S., 264 s. (in Ukrainian).
- Kosyk, V., 1993. *Ukrajina i Nimechchina u Druhij svitovij vjni* [Ukraine and Germany in the Second World War], Per. z francz. R. Osadchuka, Paryzh – Nju-Jork – Ljviv, 660 s. (in Ukrainian).
- Lysjak-Rudnyczkij, I., 1994. *Karpats'ka Ukraina: narod u poshukach svojeji identychnosti* [Carpathian Ukraine: a nation in search of its identity], *Lysjak-Rudnyczkij Ivan. Istorychni ese: V 2 tomach*, Tom 1, Per. z anhl. M. Badik, U. Havryshkiv, J. Hryczaka, A. Deschyczi, H. Kyvan, E. Pankejevoji, Kyjiv: Osnovy, s. 451–470. (in Ukrainian).
- Magochij, P. R., 2020. *Chlovek, shto ostal prezidentom jevropskoj respublyky Hryhoryj Yhnatyj Zhatkovych* [The man who remained the president of the European republic Grigoriy Ignatyj Zhatkovich'], *Richnyk Ruskoj Bursy*, Vyp. 16, Gorlyczy – Krakiv, s. 207–240. (in Ruthenian).
- Magochij, P. R., 2012. *Iljustrovana istorija Ukrainy* [Illustrated History of Ukraine], Per. s anhl. S. Bilenjkyj, Kyjiv: Krytyka, 447 s.: il. (in Ukrainian).
- Magochij, P. R., 2007. *Istoriya Ukrainy* [History of Ukraine], Avtoryzov. per. z anhl. E. Hyjdela, S. Hrachovoji; nauk. red.: E. Hyjdel, A. Poryczkij ta B. Jansyn, Kyjiv: Krytyka, 640 s., 46 kart, 10 tablyczj. (in Ukrainian).
- Magochij, P. R., 2021. *Pidkarpats'ka Rusj: formuvannja nacjonal'noji samosvidomosti (1848 – 1948)* [Subcarpathian Rus: Formation of National Identity (1848 – 1948)], Druhe vyd., dopovn. ta pererob.; peredm. V. Fenycha; vyp. red. ta pokazh. L. Iljchenko; red. V. Padjak, Uzhorod: Vydavnyctvo Valerija Padjaka, XLVIII, 768 s., 6 map, 6 tablyczj. (in Ukrainian).
- Magochij, P. R., 2012. *Urajina: istorija jiji zemelj ta narodiv* [Ukraine: the history of its lands and peoples], Avtoryzov. per. z anhl.: E. Hyjdel, S. Hrachova, N. Kushko, O. Sydorchuk, Uzhorod: Vydavnyctvo Valerija Padjaka, XXII + 794 s. + karty + tablyczci. (in Ukrainian).
- Magochij, P. R., 1994. *Formuvannja nacjonal'noji samosvidomosti: Pidkarpats'ka Rusj (1848 – 1948)* [Formation of National Self-Consciousness: Subcarpathian Rus' (1848 – 1948)], Avtoryzov. per. z anhl., Uzhorod: Polychka «Karpats'koho kraju», 296 s. (in Ukrainian).
- Magochij, P.-R., 2022. *Ucraina Redux: derzhavnistja ta nacjonal'na identychnistja* [Ukraine Redux: statehood and national identity], Per. z anhl. Vladyslav Hrynevych molodshyj / Magocsi, P. R., 2022. *Ucraina Redux: On Statehood and National Identity*, Transl. Vladyslav Hrynevych Jt., Kyjiv, 98 s., mapy [Tekst ukr. ta anhl. movamy]. (in Ukrainian, in English).
- Magochij, P., 1991. *Ukrajins'ke nacjonal'ne vidrozhennja. Nova analitychna struktura* [Ukrainian National Revival. A new analytical structure], *Ukrajins'kyj istorychnyj zhurnal*, № 3, s. 97–107. (in Ukrainian).
- Mazurok, O., 2007. *Peredmova* [Foreword], *Zhatkovych Ju. Etnohrafycheskij ocherk uhro-russkych: Kompleksne vydannja*, Uporjad. i peredm. O. S. Mazurka, Uzhorod: Mystecz'ka linija, s. 8–60. (in Ruthenian).
- Narysy istoriji Zakarpattja* [Essays on the history of Transcarpathia]: *u trjoch tomach*, Tom II (1918–1945), Vidp. red. i kerivn. avt kolekt. prof. I. Hrančak, 1995, Uzhorod: Zakarpattja, 663 s. (in Ukrainian).
- Oficinzskij, R., 2020. *Karpats'ka Ukraina: Istorychny ese* [Carpathian Ukraine: Historical essays]. Uzhorod: TIMPANI, 288 s. (in Ukrainian).

Oficzijskij, R., 1997. *Politychnyj rozvytok Zakarpattja u skladi Uhorschyny (1939 – 1944)* [Political development of Transcarpathia as part of Hungary (1939 – 1944)], Peredm. V. Zadorozhnoho, Kyjiv: Instytut istoriji Ukrainy Nacziionalnoji akademiji nauk Ukrainy, 244 s. (in Ukrainian).

Perfeczkij, E., 1914. *Obzor uhorusskoj ystoriografy* [Overview of the uhorusskoj historiography], Sankt-Peterburg, 51 s. (in Russian).

Perfeczkij, E., 2009. *Obzor uhorusskoj ystoriografy* [Overview of the uhorusskoj historiography], *Vcheni Rosiji pro Zakarpattja: Iz karpatoznavchoji spadchyny*, Uporjadk., pidhot. tekstiv, peredm. ta prymit.: O. S. Mazurka ta I. O. Mandryka, Uzhhorod: KP «Uzhhorodska misjka drukarnja», s. 69–114. (in Russian).

Plochij, S., 2016. *Brama Jevropy. Istorija Ukrainy vid skifsjkyh vojen do nezalezhnosti* [Gate of Europe. History of Ukraine from the Scythian Wars to Independence], Per. z anhl. R. Klochka, Charkiv: Klub simejnogo dozvillja, 496 s. (in Ukrainian).

Pop, D., 2005. *Istorija Podkarpatskoji Rusy* [History of Subcarpathian Rus'], Uzhhorod, 264 s. (in Ukrainian).

Pop, D., 2015. *Mala istorychna encyklopedidija Podkarpatskoji Rusi* [Small Historical Encyclopaedia of Subcarpathian Rus], Uzhhorod, 200 s. (in Ukrainian).

Pop, Y., 2008. *Podkarpatsjka Rusj – Karpatsjka Ukrajina – Kárpátaljai terület – Zakarpatsjka Ukrajina (1938 – 1945 hh.)* [Subcarpathian Rus – Carpathian Ukraine – Kárpátaljai terület – Transcarpathian Ukraine (1938 – 1945)], Uzhhorod, 104 s. (in Russian).

Pop, I., 2012. *Mala istorija Rusynyv* [Small history of Rusynia, Uzhhorod], Uzhhorod, 186 s. (in Ruthenian).

Pushkash, A., 2006. *Civilizaczija ili varvarstvo: Zakarpattje 1918 – 1945* [Civilisation or barbarism: Transcarpathia 1918 – 1945], Moskva: Izdateljstvo «Evropa», 557 s. (in Russian).

Rozhyk, M. Je., Ersternjuk, M. I., Pasichnyk, M. S., Suchyj, O. M., Fedyk, I. I., 2004. *Vsesvitnja istorija: Novitnij period. 1914 – 1939* [World History: The Modern Period. 1914 – 1939]: *Pidručnyk dlja 10-ho klasu zahaljnoosv. navch. zakladiv*, Kyjiv: Heneza, 312 s. (in Ukrainian).

Rosocha, S., 1991. *Sojm Karpatskoji Ukrainy (v 10-ty litnja proholoshennja samostijnosti)* [Soym of Carpathian Ukraine (on the 10th anniversary of the declaration of independence)], Ljviv: Memorial, 88 s. (in Ukrainian).

Rotshyljd, D., 2001. *Schidno-Centralna Jevropa mizh dvoma svitovymi vijnamy* [East-Central Europe between the two world wars], Per. z anhl. V. P. Kanasha, Kujiv: Mehatajp, 496 s. (in Ukrainian).

Stercho, P., 1994. *Karpato-Ukrajinsjka derzhava. Do istoriji vyzvoljnoji borotjby karpatsjkyh ukrajinciv u 1919 – 1939 rokach* [Carpatho-Ukrainian state. On the history of the liberation struggle of the Carpathian Ukrainians in 1919 – 1939], Repryntne vydannja, Ljviv: «Ya viljnu Ukrainy», 288 s. (in Ukrainian).

Subteljnij, O., 1993. *Ukrajina: istprija* [Ukraine: history], Vydannja tretje, pereroblene i dopovnene, Per. z anhl. Ju. I. Shevcsuka; Vst. st. S. V. Kuljchyczkoho, Kyjiv: Lybidj, 720 s.: il. (in Ukrainian).

Tokar, M., 2006. *Politychni partiji Zakarpattja v umovach bahatopartijnosti (1919 – 1939)* [Political Parties of Transcarpathia in the Conditions of Multiparty System (1919 – 1939)], Uzhhorod, 380 s. (in Ukrainian).

Ukrajina: politychna istorija. XX – pochatok XXI st. [Ukraine: Political History. XX - early XXI century], Redrada: V. M. Lytvyn (holova) ta in.; Redkoleh.: V. A. Smolij, Ju A. Leveneczj (spivholovy) ta in., 2007, Kyjiv: Parlamentsjke vydavnyctvo, 1028 s. (in Ukrainian).

Fenyh, V., 2015. *Vpered do mynuloho: Zakarpattja v intelektualnyh diskursach pro Ukrainu pislja 1991 roku* [Forward to the past: Transcarpathia in intellectual discourses on Ukraine after 1991], *Studium Carpato-Ruthenorum 2015. Studiji z karpatorusynistiki*, Vyp. 7, Prjashiv, s. 70–101. (in Ukrainian).

Fenyh, V., 2014. *Vpravljannja z istorijeju po-ukrajinsjky, abo jakoju ne povynna buty istorija ta istoriografija Zakarpattja pislja 1991 roku* [Handling history in the Ukrainian way, or what the history and historiography of Transcarpathia after 1991 should not be like], *Naukovyj visnyk Uzhhorodskoho universytetu, Serija: Istorija*, Vypusk 2 (33), Redkolehija: O. S. Mazurok (holova) ta in. Uzhhorod: Vydavnyctvo UzhNu «Hoverla», s. 138–156. (in Ukrainian).

Fenyh, V., 2015. *Vchorashnje zavtra: podolannja nehatyvnoji spadchyny jakobinsjkoho myslennja i praktyky v istorichnij osviti ta nauzi Ukrainy* [Yesterday's Tomorrow: Overcoming the Negative Legacy of Jacobean Thinking and Practice in Ukrainian History Education and Research], *Juvilejnij zbirnyk na chestj profesora Pavla-Roberta Magochija = A Jubilee Collection: essays in Honor of Professor Paul Robert Magocsi: do 70-richchja vid dnja narodzhennja = on his 70th Birthday*, Vidp. red. ta uporjad.: V. Padjak, P. Krafchyk = Editors and Compilers: V. Padiak, P. A. Krafcsik, Uzhhorod – Prjashiv – Nju-Jork = Uzhhorod – Prešov – New York: Vydavnyctvo V. Padjaka = V. Padiak Publishers, s. 203–234. (in Ukrainian).

Fenyh, V., 2017. *Istorija jak tjahar, a istorychna pamjatj jak perepona schaslyvoho zhyttja v Ukraini* [History as a burden and historical memory as an obstacle to a happy life in Ukraine], URL: https://goloskarpat.info/analytics/historyzakarpattja/?utm_content=031 (28.06.2017). (in Ukrainian).

Fenyh, V., 2021. *Peredmova do novoho ukrajinsjkoho vydannja, Magochij Pavlo Robert. Pidkarpatsjka Rusj: formuvannja nacziionalnoji samosvidomosti (1848 – 1948)* [Foreword to the new Ukrainian edition, Magocsi Paul Robert. Subcarpathian Rus: Formation of National Identity (1848 – 1948)], Druhe vyd., dop. ta pererob.; peredm. V. Fenyha; vyp. red. ta pokazhchyky L. Iljchenko; red. V. Padjak, Uzhhorod: Vydavnyctvo Valerija Padjaka, s. XXI–XXXVI. (in Ukrainian).

Fenyh, V., 2022. *Pidkarpatsjke pohranychchja: klopoty z istorujeju zemli i narodiv z bahatjma imenamy (identychnostjamy) dlja nacziionalnyh istoriografij* [Subcarpathian borderlands: Troubles with the history of land and peoples with many names (identities) for national historiographies], *Identychnosti v umovach pohranychchja: Materialy Mizhnarodnoji naukoivoji konferenciji (Uzhhorod, 27–28 sichnja 2021 r.)*, Za zah. red.: P. Lenjo, Uzhhorod: TOV «RIK-U», s. 89–103. (in Ukrainian).

Fenyh, V., 2019. *Potuzhna karpatorusynsijka diaspora v SSHA z rozpadom Avstro-Uhorshyny pochala vidihravaty vyznachnu rolj v doli svojej pershoji batjkivschyny* [With the collapse of Austria-Hungary, the powerful Carpatho-Rusyn diaspora in the United States began to play a significant role in the fate of their first homeland], URL: <https://goloskarpat.info/society/5d76a8e92eb8b/> (10.09.2019). (in Ukrainian).

Fenyh, V., 2015. *Chomu v shkyljnyh pidručnykach istorija Zakarpattja perekručena* [Why the history of Transcarpathia is distorted in school textbooks], URL: <http://prozak.info/Iistoriya/CHomu-v-shkil-nih-pidručnykach-istoriya-perekručena> (23.05.2015). (in Ukrainian).

Fenyh, V., 2015. *Chomu Zakarpattja – «krajina vedmedjiv» u pidručnykach* [Why Transcarpathia is a ‘country of bears’ in textbooks], URL: <http://prozak.info/Iistoriya/CHomu-Zakarpattja-krajina-vedmediv-u-pidručnykach> (09.06.2015). (in Ukrainian).

Fenyh, V., 2015. *Chomu Zakarpattja ne prahnulo vozzjednuvatsja z URSR u 1945 poczi* [Why Transcarpathia did not seek to reunite with the Ukrainian SSR in 1945], URL: <http://prozak.info/Iistoriya/CHomu-Zakarpattja-ne-prahnulo-vozz-ednuvatisya-z>

URSR-u-1945-roci (05.06.2015). (in Ukrainian).

Fenyh, V., 2015. Chomu pro «nacionaljne vidrodzhennja» Zakarpattja ne znajutj shkoljari [Why schoolchildren do not know about the 'national revival' of Transcarpathia], URL: <http://prozak.info/Iistoriya/CHomu-pro-vidrodzhennya-Zakarpattya-ne-znayut-shkoljari> (29.05.2015). (in Ukrainian).

Fenyh, V., 2019. Jak vyrishyly karpatorusynske pytannja na Paryz'kij myrnij konferenciji ta v Sen-Zhermens'komu dohovori 1919 roku [How the Carpathian question was resolved at the Paris Peace Conference and in the Treaty of Saint-Germain of 1919], URL: <https://goloskarpat.info/society/5d7b66ecac73f/> (13.09.2019). (in Ukrainian).

Fenyh, V., 2019. Jak uhorsjka «terytorija rusyniv na pivdenj vid Karpat» u 1918–1920 rokach stala chechoslovaczkoju terytorijeju Pidkarpatsjka Rusj [How the Hungarian 'territory of Rusyns south of the Carpathians' became the Czechoslovak territory of Subcarpathian Rus in 1918 – 1920], URL: <https://goloskarpat.info/society/5d2639095ed83/> 10.07.2019. (in Ukrainian).

Fenyh, V., 2015. Jakym je Zakarpattja XX stolittja u pidruchnykach z istoriji [What is Transcarpathia of the twentieth century like in history textbooks], URL: <http://prozak.info/Iistoriya/YAkim-e-Zakarpattya-HH-stolittja-u-pidruchnykach-z-istoriji> (02.06.2015). (in Ukrainian).

Shandor, V., 1968. Karpatsjka Ukrajina: zfederovana derzhava [Carpathian Ukraine: a federal state], *Zapysky Naukovoho tovarystva im. T. Shevchenka*, Tom CLXXXVII. Nju-Jork, s. 319–339. (in Ukrainian).

Shandor, V., 1995. *Spomyny* [Memoirs], *Tom I. Karpatsjka Ukrajina 1938–1939*, Uzhhorod: MPP «Grazhda», 388 s. (in Ukrainian).

Shevchenko, K. V., 2011. *Slavjanskaja Atlantida. Karpatskaja Rusj i rusyny v XIX – pervoj polovinj XX v.* [Slavic Atlantis. Carpathian Rus' and Ruthenians in the 19th - first half of the 20th century], Moskva: REGNUM, 414 s. (in Russian).

Jarneczki, M. – Kolakovski, P., 2022. «Ukrajinskyj Pjemont» na politychnij shachivnydzi. *Zakarpattja v period avtonomiji 1938 – 1939* [«Ukrainian Piedmont» on the political chessboard. Transcarpathia during the period of autonomy in 1938 – 1939]. *Per. iz poljsjkoj I. Zymomri*, Uzhhorod: Polihrafcentr «Lira», 384 s. (in Ukrainian).

Volodymyr Fenyh

Candidate of History Sciens, Docent,
Head of the Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

THE IMAGE OF CARPATHIAN UKRAINE AND AVGUSTYN VOLOSHYN ON THE PAGES OF MODERN SCHOOL HISTORY TEXTBOOKS AND GENERAL NARRATIVES FROM THE HISTORY OF UKRAINE AND EUROPE

Carpatho-Ukraine and Fr. Avgustyn Voloshyn is the most glorified topic from the general history of modern Transcarpathia in ukrainian historical didactics (school textbooks) and academic historical ukrainian studies (synthesis narratives of historians). In this study attention is focused on how the theme "Carpathian Ukraine and Fr. A. Voloshyn", as a complete image, revealed on the pages of general narratives from the history of Ukraine and Europe. From September 1919 to March 1939 the "land with many names" evolved as part of the most democratic state of interwar Europe Czechoslovakia – Subcarpathian Rus' from the directorate and the governorate (1919 – 1928) and Subcarpathoruthenian Land (1928–1938), to the autonomous province of Subcarpathian Rus' (1938 – 1939) and the independent state of Carpathian Ukraine (March 15–18, 1939). The main place of investigation is the analysis of the image / themes of Carpathian Ukraine and the article Fr. A. Voloshina on the pages of current school textbooks on the history of Ukraine and World History by O. Gisem and O. Martynyuk for the 10th grade, as well as on foreign narratives on history Ukraine and Europe by such academic historians as J. Rothschild, O. Subtelny, P. Vandich, A. Kappeler, S. Vidnyansky, P.-R. Magochiy, N. Davis, E. Wilson, S. Ekelchik, S. Plokyh, Y. Hrytsak. Discussion on this topic continues to be deprived of food for methodological consensus: how to combine the image of Carpathian Ukraine and the post of A. Voloshin, which comes directly from the official documentary stories with glorifications, in a nationalistic way, which was formed under the pressure of various comemorative practices of the power and the commonwealth in Ukraine after 1991. It is an ideological stamp and a historiographical stereotype in the ancient science of history.

Keywords: Subcarpathian Rus', Father Avgustyn Voloshyn, Carpatho-Ukraine, schoolbooks from history, historical narratives, Transcarpathia, Ukraine, Central Europe.

Надійшла до редакції / Received: 04.11.2024

Схвалено до друку / Accepted: 30.11.2024

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИЙ СВЯЩЕННИК ДАНИЇЛ МИХАЙЛОВИЧ БАЧИНСЬКИЙ (1879 – 1951): НОВІ ДОКУМЕНТИ ДО БІОГРАФІЇ

Юрій Данилець

кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри археології, етнології та культурології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород
E-mail: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua
Scopus Author ID: 56032318300
Researcher ID: P-6617-2017
<https://orcid.org/0000-0003-0592-3907>

Андрій Мельник

аспірант кафедри модерної історії України та зарубіжних країн,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород
E-mail: andrii.melnyk@uzhnu.edu.ua

У статті висвітлено біографічний шлях греко-католицького священника Даниїла Бачинського. Автори прослідкували фрагментарно його родовід та показали, що він походив із давньої священницької родини. Уродженець с. Вишково, де служив його батько, здобув хорошу освіту, він учився в Мукачівській та Ужгородській гімназіях, вищу духовну освіту здобув в Ужгородській духовній семінарії. Прослідковано сімейний стан священника та з'ясовано кількість його дітей та сферу їхньої діяльності на арешт ієрея в 1949 р. З'ясовано, що Д. Бачинський користувався значним авторитетом серед архієрів Мукачівської греко-католицької єпархії, котрі відзначали його церковними посадами та довіряли відповідальні місії. Саме він був тим священником, котрий висповідав та причастив єпископа Теодора Ромжу після аварії в Мукачівській лікарні, де він незабаром був убитий уколом отрути кураре. Священник був арештований після свого сина – о. Даниїла, в грудні 1950 р. Матеріали архівно-кримінальної свідчать, що слідчі нав'язували йому політичну діяльність на користь чехословацької аграрної партії, антикомуністичну діяльність в 1920 – 1930 рр., співпрацю з угорською окупаційною владою, угодовська та сприятлива діяльність, котра виливалася в точковій трудовій мобілізації жителів с. Дубрівка на будівництво оборонних споруд для угорської армії, збір теплих речей та харчів для угорських гонимців, антирадянська агітація під час богослужіння та ідеалізація постатей Гітлера, Муссоліні та Хорти, наклепницька пропаганда проти лідерів СРСР, зокрема Сталіна і таке інше. Матеріали звинувачення та вироку базувалися на показах 11 свідків, переважно членів комуністичної партії, вихідців із сільської бідноти, котра априорі ненавиділа або ж ставилася з недовірою до представника заможного церковного прошарку. Священник переважно відкидав висунуті проти нього звинувачення, але через похилий вік не міг протистояти радянській тоталітарній машині. У віці 73 роки він помирає в Ужгородській в'язниці, був похований у безіменній могилі в таємниці від родичів. У статті вводяться в науковий обіг п'ять архівних документів. Вони характеризують засоби та методи діяльності тоталітарної машини в боротьбі проти представника греко-католицького кліру.

Ключові слова: греко-католицька церква, священник, Даниїл Бачинський, документи, репресії, архівно-кримінальна справа, Закарпаття, УРСР, СРСР.

Постановка проблеми. Діяльність греко-католицької церкви на Закарпатті після 1944 р. характеризується трагічними сторінками. Радянська влада вирішила ліквідувати церкву як інституцію, звинувативши її в різноманітних злочинах. Церковній структурі та її окремим членам закидали підпільну діяльність на користь Заходу, Ватикану, антирадянську пропаганду тощо. Репресії проти греко-католицького духовенства розпочалися на західно-українських землях ще з 1939 р., але на Закарпатті поширилися після включення краю до УРСР. Влада вирішила використати давній конфлікт між конфесіями та перевести греко-католиків у православ'я. Розпочалася масова кампанія дискредитації церкви в очах вірників, переслідування керівництва Мукачівської греко-католицької єпархії та її кліриків.

В 1944 р. Мукачівська єпархія нараховувала 461

555 вірних, 281 парафію з 459 храмами та каплицями, а також 5 василіанських чоловічих монастирів з 35 монахами та 3 жіночих, де було 50 сестер-монахинь [Боцюрків, 2005, с. 189]. Отці Стефан та Даниїл Бендаси зазначають, що на початок 1945 р. єпархія мала 424 священники [Бендас&Бендас, 1999, с. 290].

Процес ліквідації греко-католицької церкви на Закарпатті тривав від грудня 1944 р. до серпня 1949 р. Кандидат історичних наук, доцент ДВНЗ «УЖНУ» Володимир Фенич називає цей період «повільним» або «повзучим» [Фенич, 2007, с. 98–106]. Дослідники зазначають, що спочатку влада намагалася домовитися з керівництвом греко-католиків – єпископом Теодором Ромжею, але зрозумівши, що владики не йде на співпрацю, риторика щодо греко-католиків Закарпаття була змінена. На початку 1945 р. в органах держбезпеки визрів план ліквідації МГКЄ [Майороші, 2021, с. 145]. Почалися перші арешти священно-

служителів, передача майна православним і т.д. 31 жовтня 1947 р. був убитий єпископ Теодор Ромжа [Пушкаш, 2001, с. 156–181]. Підсумком наступу на духовенство став перехід 132 греко-католицьких священників у православ'я. 175 душпастирів відмовилися від конвертації, але 124 з них було заарештовано і вислано в табори ГУЛАГу [Бендас&Бендас, 1999, с. 308–309]. Детальніше процес радянської Закарпаття досліджено в монографії доктора історичних наук, професора ДВНЗ «УЖНУ» Василя Міщанина [Міщанин, 2018].

Ми не будемо детально зупинятися на процесі ліквідації греко-католицької церкви на Закарпатті, якому присвячена величезна література [Бендас, 2000; Капітан, 2012; Волошин, 1999; Кічера, 2014]. Однак, слід зазначити, що у зв'язку з постійними відкриттями нових архівних документів дана тематика залишається актуальною та привертає увагу дослідників.

Огляд історіографії та джерел. Постаті греко-католицького священника Даниїла Бачинського присвячено мізерно мало публікацій. Єдиною ґрунтовною роботою є нарис отців Даниїла та Стефана Бендасів, який було вміщено в книзі «Священники-мученики, сповідники вірності» [Бендас&Бендас, 1999, с. 12–14]. У першій книзі двотомника «Реабілітовані історією. Закарпатська область» подається довідка про реабілітацію священника у 1992 р. [Бачинський..., 2003, с. 175]. Стаття Бендасів у дещо зміненому форматі була виставлена на офіційному сайті Мукачівської греко-католицької єпархії у рубриці «Мученики та Ісповідники» [Бачинський Даниїл (ст.)]. Аніта та Іштван Мороші у книзі «Іменний довідник священників історичної Мукачівської Греко-Католицької Єпархії» подали короткі біографічні відомості про о. Даниїла. Зокрема автори перелічують імена та дати народження всіх його дітей [Мароші&Мароші, 2023, с. 79].

Основним джерелом для нас виступає архівно-кримінальна справа під номером С-5965, яка зберігається в Архіві управління Служби Безпеки в Закарпатській області [Архів УСБУ в Закарпатській області. Арх. крим. спр. С-5965]. В статті також використано уривок зі спогадів монахині Теофілі Манайло, опублікований в 1990 р. [Спогад монашки, 2004, с. 205–211].

Метою даного дослідження є вивчення життєвого шляху греко-католицького священника Даниїла Бачинського (старшого) та введення до наукового обігу раніше не відомих архівних документів. У рамках заявленої теми передбачено реалізацію наступних **завдань**: дослідити родовід священника; схарактеризувати його освітній рівень; показати розвиток священницької кар'єри починаючи із дати висвячення та до арешту; оцінити матеріали архівно-кримінальної справи та опублікувати ряд документів, які доводять невинуватість пастиря у висунутих йому звинуваченнях.

Виклад основного матеріалу. Данило Бачинський з'явився на світ 12 січня 1879 р. в с. Вишково Хустського району в сім'ї греко-католицького священника Михайла Бачинського та Ернестіни Табакович. Про батька майбутнього пастиря нам відомо, що він народився в 1849 р., вчився у Відні та

Ужгороді, був висвячений в сан в 1874 р. Про це йдеться в «Schematismus venerabilis Cleri Graeci ritus catholicorum diocesis Munkacsiensis» [Schematismus, 1874, р. 210]. Він служив на парафіях в с. Руська Поляна в повіті Марамуреш (Румунія) (1874 – 1875), с. Вишково біля Хуста (1875 – 1879), потім в с. Локіть (Велика Абранка (Nagyábránka) (нині Іршавська міська громада Хустського району) (1879 – 1890), с. Нижні Ворота (Нижні Верецьки) (нині Нижньоворітська сільська громада Мукачівського району) (1890 – 1894), с. Великі Лучки (центр Великолучківської сільської громади Мукачівського району) (1894 – 1921). Отець М. Бачинський користувався авторитетом в керівництві єпархії, був деканом Верецьким (1891 – 1894) та Мукачівським (1895 – 1912), радником консисторії [Мароші&Мароші, 2023, с. 83]. Він значною мірою спричинився до православного руху в с. Великі Лучки, намагаючись придушити це явище за допомогою поліції та судів. Проживав на пенсії в с. Sárosröcsén (нині Блатне Ревіштя (словац. Blatné Revištia), в округ Собранці Кошицького краю в Словаччині). Помер 20 грудня 1927 р. [Душпастьєр, 1928, №1, с. 23].

Дід о. Михайла – голубинський священник Євгеній-Едмунд Бачинський (1817 – 1898) в травні 1849 р. написав листа до Лайоша Кошута, у якому виклав антиавстрійські ідеї серед духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії та висловив вірність Святостефанівській ідеї [Лист..., 20 травня 1849 р.].

Мама отця Даниїла – Ернестіна Марія (1857 – 1929), походила зі священницької родини та була дочкою о. Михайла Табаковича та Емілії Пульської. Батьки народили та дали півівку у світ, крім о. Даниїла ще 5 дочкам, котрі всі стали дружинами священників (Анна Ірма (1876 – 1939), Ізабелла (1883 – 1956), Ірма (1888 – 1959), Єлизавета (1886 – 1951), Йолана (померла 1967) [Мароші&Мароші, 2023, с. 83].

Відповідно дитинство Даниїла було тісно пов'язано з переміщеннями на парафіях його батька. В 1885 р. він закінчив церковноприходську школу в с. Локіть та продовжив навчання спочатку в Мукачівській, а потім в Ужгородській гімназії. В 1897 р. – Данило став студентом Ужгородської духовної семінарії. Здобувши духовну освіту в 1902 р. єпископом Юлієм Фірцаком був рукоположений у сан священника та призначений (1903 р.) помічником настоятеля в с. Заріччя Іршавського округу (нині входить до складу Зарічанської сільської громади Хустського району). [Архів УСБУ в Закарпатській області. Арх. крим. спр. С-5965, арк. 12–12 зв.]. За словами Бендасів, в цьому населеному пункті парохом тоді був тесть о. Даниїла – Юрій Гомичко. У 1907 р. короткий час виконував також обов'язки священника в с. Велика Чингава (з 1946 р. с. Боржавське) (нині Виноградівська громада Берегівського району) [Бендас&Бендас, 1999, с. 12]. В 1907 – 1921 рр. настоятель греко-католицької парафії в с. Сільце (нині в Кам'янській сільській громаді Берегівського району). З 1921 р. по жовтень 1948 р. служив у с. Дубрівка (нині Середнянська громада Ужгородського району). В 1919 р. був призначений почесним деканом.

Отець Даниїл користувався авторитетом єпархіяльних архієреїв. Після замаху на єпископа Теодора Ромжу, де постраждав і син священника – о. Даниїл мол., архієрей запросив Бачинського ст. до лікарні в Мукачеві. За спогадами монахині Теофіли Манайло: «31 жовтня (1947 р. – авт.) приїхав намісник села Дубрівка, батько потерпілого о. Даниїла – о. Даниїл Бачинський з найсвятішими тайнами. В палаті було велике свято. Преосвященний висповідався, прийняв святі тайни. Непритомного сина Данилка намісник укріпив батьківським благословенням» [Спогад монашки, 2004, с. 209].

З осені 1948 р. та до дня арешту о. Даниїл Бачинський проживав у своїх дітей в м. Ужгород за адресою: вул. Богдана Хмельницького, буд. 130 [Архів УСБУ в Закарпатській області. Арх. крим. спр. С-5965, арк. 12 зв.].

У родині о. Даниїла Бачинського та Маргарити Гомічко народилося 11 дітей. Автори Мароші наводять імена осіб: Михайло, 1904, Ержебет (1905), Маргарита, Іван (1909); священник Даниїл (1911 – 1973), Ілона (1913), Августин (1914), Магдалина (1917), Марія (1919 – 1993), Ганна (1923) [Мароші&Мароші, 2023, с. 79]. На час арешту священника його дочка Єлизавета проживала в США, куди виїхала ще в 1923 р. зі своїм чоловіком о. Іваном Лоєю. На допиті 25 січня 1951 р. о. Даниїл повідомив інформацію про інших своїх дітей: сини проживали в Ужгороді: Михайло був чиновником обласного земельного відділу; Августин-Ернест працював у філармонії; Данило – греко-католицький священник, в 1949 р. арештований органами МДБ і засуджений на 10 років; Іван – працював в універмазі №1 в обласному центрі. Дочки: Маргарита проживала в с. Дравці, а її чоловік – греко-католицький священник Петро Васко також в 1949 р. був репресований на 25 років; Магдалина викладала математику та фізику в одній із міських шкіл; Марія – одружена з греко-католицьким священником Василем Яцковичем, проживала в с. Бобове Ужгородського округу, Ганна – касир Ужгородського харчового комбінату [Архів УСБУ в Закарпатській області. Арх. крим. спр. С-5965, арк. 23–24] (див. фото 1).

Матеріали архівно-кримінальної справи свідчать про те, що арешт священника органи МДБ почали готувати ще в березні 1950 р. Очевидно це було пов'язано з арештом та засудженням Особливою нарадою при МДБ СРСР його сина – о. Даниїла на 10 років таборів та конфіскацією майна [Архів УСБУ в Закарпатській області. Арх. крим. спр. С-2391, арк. 103]. 30–31 березня 1950 р. було допитано чотирьох свідків. Серед них були голова сільської ради с. Дубрівка [Архів УСБУ в Закарпатській області. Арх. крим. спр. С-5965, арк. 33–36], голова сільської ради с. Лінці (нині входить до складу Середнянської селищної громади Ужгородського району) [Там само, арк. 37–39], бригадир в колгоспі ім. «30-річчя радянської армії» в с. Дубрівка [Там само, арк. 41–41 зв.], завідувач ферми колгоспу в с. Дубрівка [Там само, арк. 42–45 зв.]. В жовтні того ж року до справи долучили свідчення ще 4 осіб: голови згаданого вище колгоспу [Там само, арк. 50–51 зв.], колгоспника [Там само, арк. 46–49 зв.], ланкового [Там само, арк. 52–55], директора школи с. Ірлява (нині входить до

складу Середнянської селищної громади Ужгородського району) [Там само, арк. 56–57]. Напередодні арешту в грудні 1950 р. додалися свідчення двох осіб: ще одного колгоспника [Там само, арк. 58–62 зв.] та муляра з с. Дубрівка [Там само, арк. 63–68]. У справі також присутній допит свідка від 12 січня 1951 р. Мова йде про колгоспницю, жительку с. Дубрівка [Там само, арк. 69–70]. Тобто, загалом у справі фігурують свідчення 11 осіб, шестеро з яких члени ВКП(б). Свідки говорили про роботу священника на користь Аграрної партії та антикомуністичну діяльність в с. Дубрівка, сприяння угорській окупаційній владі в 1938–1944 рр., антирадянську агітацію після Другої світової війни тощо.

На основі цих свідчень і було сформовано «Постанову на арешт» (див. додаток 1). 27–28 грудня 1950 р. були виконані відповідні слідчі дії, внаслідок яких священника було заарештовано, а його будинок обшукано. Лейтенант Капустін заповнив «Анкету арештованого» [Там само, арк. 6–7 зв.], де було додано фото та відбиток пальця священника (див. фото 2). Вже 29 грудня того ж року було підготовлено «Постанову про прийняття справи до виробництва і початок попереднього слідства», яку затвердив начальник слідчого відділу УМДБ по Закарпатській області підполковник Аксьонов [Там само, арк. 2].

29 грудня 1959 р. було проведено перший допит, який тривав дві години (з 22.00 по 22.00). [Там само, арк. 11–12 зв.]. На ньому було з'ясовано автобіографічні відомості про священника, його походження, соціальний стан і т.д. Другий допит арештованого о. Д. Бачинського відбувся 2 січня 1951 р. Він тривав чотири години (12.00 – 16.00). Старший слідчий слідчого відділу лейтенант Пацула намагався з'ясувати роль священника в переслідуванні членів комуністичної партії в роки Другої світової війни, антирадянську агітацію під час богослужіння, членство в сільській управі, співпрацю з жандармерією тощо. 6 січня 1951 р. згаданий лейтенант підготував «Постанову про пред'явлення звинувачення», яка в головних рисах повторювала документ від 25 грудня 1950 р. Було ухвалено притягнути о. Д. Бачинського в якості звинуваченого по статтях 54-10, ч. 2 та 54-13 КК. [Там само, арк. 16].

Дані статті Кримінального Кодексу були затверджені ЦВК УСРР 8 червня 1927 р. У статті 54-10 йшлося: «за пропаганду або агітацію, яка полягає в заклик до повалення, підризу або послаблення радянської влади чи до вчинення окремих контрреволюційних злочинів (ст.ст. 54-2 – 54-9), а також за розповсюдження чи виготовлення або зберігання літератури того самого змісту, застосовується – позбавлення волі на строк не менш як шість місяців. За ті самі дії під час масових заворушень, або з використанням релігійних чи національних забобонів мас, або у воєнній обстановці, або в місцевостях, оголошених на воєнному стані, застосовуються – заходи соціального захисту, зазначені в ст. 54-2; стаття 54-13 має наступний зміст: «за активні дії або активну боротьбу проти робітничого класу і революційного руху, проявлені на відповідальній або секретній (агентура) посаді за

царського ладу або в контрреволюційних урядів у період громадянської війни, застосовуються – заходи соціального захисту, зазначені в ст. 54-2». Таким чином, ми виходимо на покарання, що передбачено в с. 54-2: «розстріл або оголошення ворогом трудящих з конфіскацією майна і з позбавленням громадянства союзної республіки і тим самим громадянства Союзу РСР та вигнання за межі Союзу РСР назавжди з допущенням при пом'якшуючих обставинах зниження до позбавлення волі на строк не менш як три роки, з конфіскацією всього або частини майна» [Кримінальний кодекс УРСР 1927 р., с. 17, 19–20]¹.

З 6 по 26 січня 1951 р. було проведено шість допитів [Архів УСБУ в Закарпатській області. Арх. крим. спр. С-5965, арк. 17–32 зв.]. 22–25 січня того ж року слідчий організував сім очних ставок зі свідками [Там само, арк. 71–93 зв.]. 31 січня 1951 р. було видано «Протокол про завершення слідства». У ньому йшлося, що звинувачений Д. М. Бачинський ознайомившись з матеріалами слідчої справи, заявив, що «доповнити слідство ні чим не може, клопотань перед слідством не порушує, скарг не має» свідками [Там само, арк. 107]. 1 лютого 1951 р. лейтенант Пацула підготував «Обвинувальний висновок», який 5 лютого затвердив прокурор. В обох документах вказувалося, що о. Даниїл утримувався у в'язниці №1 УМДБ в Ужгороді [Там само, арк. 108; 110–113]. Того ж дня відбулося засідання судової колегії в кримінальних справах Закарпатського обласного суду у складі: Русин – голова, Токар і Кайло – члени суду, Штефаняк – секретар, Рибалко – прокурор. У протоколі зазначено, що колегія затвердила обвинувальний висновок та призначила судовий розгляд справи на 13 лютого того ж року. Постановлялося також викликати на суд 9 свідків, згідно зі списком, котрий передала начальнику слідчого відділу УМДБ по Закарпатській області Клименку для забезпечення явки [Там само, арк. 114–115 зв.; 116].

Судове засідання відбулося згідно із планом. З вироком можна ознайомитися в додатку 2. Настороженість викликає протокол судового засідання. На с. 2 отець Д. Бачинський ніби визнає себе винним, але під час виступу відкидає основні пункти звинувачення. Він заявив, що не був членом «Аграрної партії» при чехах та навіть не голосував за цю політичну силу, яка у с. Дубрівка не була організована. «Проти комуністів я ніколи не виступав, бо раніше не було явно, що хто комуніст» – сказав підсудний [Там само, арк. 120]. «Я ніколи нічого антирадянського в церкві не говорив. Під час війни я молився тільки за мир 3 Отче наш, а за перемогу ні. Циркуляри я читав, але якщо було там щось політичне, я це не прочитував... Я не закликав вірників допомагати угорській армії й сам не надавав їй ніяку підтримку» [Там само, арк. 120 зв.]. Однак 9 свідків надали покази, які точно збігаються з наданою ними інформацією перед початком слідства [Там само, арк. 120 зв. – 124]. Суд ухвалив рішення про перекваліфікацію ст. 54-13 на ст. 54-4, мотивуючи свої зміни тим, що «підсудний являвся підсобником мадярських окупантів, а не

робітником секретної служби» [Там само, арк. 129]. Священник в останньому слові просив суд взяти до уваги старість і не засуджувати його. Однак суд проігнорував клопотання адвоката про пом'якшення вироку та самого підсудного і засудив останнього до 25 років таборів.

16 лютого 1951 р. священник, перебуваючи в Ужгородській в'язниці, подав скаргу на адресу до Закарпатського обласного суду. У документі він відкидав всі звинувачення та стверджував, що окремі свідки мали щодо нього упереджене ставлення. Отець Д. Бачинський клопотав скасувати вирок від 13 лютого та винести нове покарання [Там само, арк. 130–132 зв.]. Наступного дня з «Касайційною скаргою» до Верховного суду УРСР в м. Київ звернулася адвокат Ребенкова. Вона стверджувала, що «вирок вважаю не правильним по мотивах, які будуть викладені в додатковій скарзі...». [Там само, арк. 133]. 22 лютого 1951 р. в Київ поступила більш розгорнута адвокатська касація, в якій йшлося про необхідність перегляду змісту вироку. Ребенкова вважала вирок занадто суровим та просила його переглянути. У документі наводяться обставини, на які покликалося оборонець: перестарілий вік засудженого в 73 роки, операція з видалення більшої частини шлунку, відсутність повністю зубів, розширення серця та легень, у результаті чого у священника опухали ноги та спостерігалася загальна слабкість. Крім того, ще з травня 1948 р. Бачинський вийшов на пенсію і перебував на утриманні своїх дітей. Адвокатка просила знизити міру покарання для засудженого до мінімуму [Там само, арк. 134].

15 березня 1951 р. касаційна скарга засудженого була розглянута Верховним судом УРСР. Суддя та два члени суду дійшли до висновку, що немає підстав для пом'якшення міри покарання, «оскільки суд обираючи міру покарання врахував особливу соціалнебезпеку заподіяного злочину» [Там само, арк. 135 зв.]. Таким чином, касаційна скарга була залишена без задоволення, а вирок Закарпатського обласного суду від 13 лютого 1951 р. в силі. Ухвала Верховного суду була остаточною [Там само, арк. 136].

15 липня 1951 р. священник помер в Ужгородській в'язниці. За словами Бендасів, мдбісти поховали тіло о. Бачинського потай опівночі на цвинтарі на нинішній вул. Капушанській. «На протязі чотирьох десятків років ніхто із рідних і близьких не знав, не знав де покояться тлінні останки о. Даниїла. Вони спочивали під одним із куців у зрівняній землі без жодної ознаки» [Бендас&Бендас, 1999, с. 13]. Натомість ужгородська журналістка Тетяна Літераті стверджує, що родина знала коли й де було здійснено поховання священника [Літераті].

У 1989 р. розпочався процес реабілітації жертв політичних репресій. 16 листопада 1989 р. прокурор Закарпатської області, державний радник юстиції 3 класу О. Бондаренко надіслав архівно-кримінальну справу о. Д. Бачинського та своє заключення для розв'язання питання про протест в порядку нагляду судових рішень до Прокурора УРСР, державному

¹ 26 травня 1947 р. – смертна кара в Радянському Союзі була скасована указом Президії Верховної Ради СРСР.

раднику юстиції 1 класу П. Осипенку (див. додаток 3). У попередньо підготовленому заключенні (1 листопада 1989 р.) помічник прокурора області М. Конькова, вивчивши матеріали архівно-кримінальної справи, прийшла до висновку, що Д. Бачинський був засуджений необґрунтовано (див. додаток 4). Тільки 24 лютого 1992 р. заступник прокурора Закарпатської області затвердив «Заключення» про реабілітацію о. Д. Бачинського (див. додаток 5).

Висновки. Таким чином, аналіз архівно-кримінальної справи о. Д. Бачинського показав, що він, як і десятки інших греко-католицьких священників, був засуджений необґрунтовано. Він походив зі священницької родини, з діда-прадіда виховувався в християнському дусі, мав хороші задатки оратора та організатора. Як в чехословацький, так в угорський період користувався авторитетом цивільної влади та вірників, а також єпархіального управління. Про що свідчать документи архівно-кримінальної справи та інша література. Під час судового слідства майже не приділяється увага його можливості переходу у православ'я і як причині арешту через цей випадок. Слідчі опиралися на

свідчення численних свідків, які були членами ВКП (б), або ж походили з бідняцьких і багатодітних сімей. Вони бачили у священникові весь час заможну людину, яка проживала на церковних мастьках та користувалася всіма благами. Безперечно, що побут та заможне становище його багатодітної родини у багатьох викликав заздрість і бажання помститися при нагоді. Такий випадок підвернувся в радянський час, коли Мукачівська греко-католицька єпархія була заборонена, а її архієрей – преосвященний Теодор Ромжа був убитий агентами Кремля. Один із синів о. Д. Бачинського – також священник Даниїл постраждав під час замаху на архієрея біля с. Іванівці в 1947 р., а потім був репресований на 10 років таборів. Позаяк о. Даниїл мол. був завербований органами державної безпеки та розкрив себе як таємного агента перед єпископом Ромжею, можна припустити, що МДБ припускало поінформування його батька про ці події. На разі, документальна база щодо о. Д. Бачинського є досить обмеженою та потребує подальшого вивчення в столичних архівах Служби безпеки України. Для глибшого розкриття теми вводимо в нашої статті в науковий обіг 5 документів з архівно-кримінальної справи.

ДОДАТКИ

Додаток 1

25 грудня 1950 р., Постанова на арешт, м. Ужгород

«Затверджую»
Заст.начальника УМДБ
Закарпатської області
Полковник [підпис] Бойко
21 грудня 1950 року

«Санкціоную»
Прокурор Закарпатської області
держрадник юстиції 3 класу
[підпис] Андрашко
27 грудня 1950 року

Постанова
(на арешт)

25 грудня 1950 року

Місто Ужгород

Я (опер. уповноважений Ужгородського окрвідділу МДБ лейтенант Капустін, розглянувши матеріали, що поступили в Ужгородський окрвідділ про злочинну діяльність Бачинського Данила Михайловича, 1878 року народження, уродженця села Великі Лучки, Мукачівського округу, Закарпатської області, гр-на СРСР, безпартійного, з вищою духовною освітою, колишнього греко-католицького священника села Дубрівка, Ужгородського округу, без певних занять, проживаючого в м. Ужгород, по вулиці Б. Хмельницького, будинок №130.

Знайшов:

Бачинський в період чехословацького режиму на території Закарпаття, будучи греко-католицьким священником, був головою «Аграрної партії» в селі Дубрівка, проводив активну боротьбу проти комуністичної партії.

У період малярської окупації території Закарпаття, будучи греко-католицьким священником, виступав у церкві з проповідями антирадянського змісту, в яких зводив наклеп на Радянський Союз та комуністів, закликав віруючих у боротьбі проти Радянської держави та до підтримки фашистських урядів у війні проти Радянського Союзу.

Після звільнення Закарпаття від малярських окупантів, Бачинський проводив антирадянську агітацію та висловлюючи невдоволення радянськими законами, навчав нелегально дітей шкільного віку «закону божому», виховуючи їх у дусі відданості католицизму».

Злочинна діяльність Бачинського підтверджується свідченнями свідків Цуцко І.І., Цуга Ю.М., Цуга Д.М.,

Козел І.В., Товтин Ю.М. та інших.

Постановив:

Бачинського Данила Михайловича, який мешкає по вулиці Б. Хмельницького, будинок № 130, піддати арешту та обшуку.

О.упов. Ужгородського окрввідділу МДБ, лейтенант [підпис] Капустін
Начальник Ужгородського окрввідділу МДБ, підполковник [підпис] Петров
«Згоден» В.о. начальника 5-го відділу УМДБ Закарпатської області [підпис] Сотніков
Начальник слідч. відділу УМДБ Закарпатської області, підполковник [підпис] Аксьонов

[Архів УСБУ в Закарпатській області. Арх. крим. спр. С-5965, арк. 3]. (переклад з рос. мови)

Додаток 2

13 лютого 1951 р., Вирок у справі о. Д. Бачинського, м. Ужгород

ВИРОК
ІМ'ЯМ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ
1951 року лютого 13 дня м. Ужгород

Судова колегія по кримінальним справам Закарпатського Обласного суду в складі:

Головуючого: Токаря

Народних засідателів: Церковно і Перепилиця

При секретарі: Штефаняк

З участю прокурора – Рибалко

Оборонця: Ребенкової.

Розглянула в закритому судовому засіданні кримінальну справу по звинуваченню Бачинський Даниїла Михайловича, 1879 р. народження, уродженця с. Вишково, Хустського округу, Закарпатської області, УРСР, мешканця м. Ужгород, Закарпатської області, із сім'ї священника, священника греко-католицької церкви, українця, з вищою духовною освітою, одруженого, н/п, несудимого, гр-на СРСР, в злочинах, передбачених ст. ст. 54-10 ч. 2, 54-13 УК УССР.

Знайшла:

Бачинський, проживаючи в с. Дубровка, Ужгородського округу, в період входження Закарпаття до складу Чехословацької республіки являвся організатором і керівником буржуазної аграрної партії с. Дубровка. Як керівник згаданої партії проводив активну антикомуністичну діяльність.

З окупацією мадярсько-фашистськими загарбниками території Закарпаття в березні місяці 1939 р. підсудній на своєму домі і церкві виставив мадярський національний прапор, привітав окупантів, називаючи їх «визволителями».

Як активний підсобник окупантів весною 1939 р. брав участь в організації сільської управи с. Дубровка, членом якої являвся до 1944 р., приводив в життя закони окупантів.

Підсудній за весь період окупації території Закарпаття використовував церковний амвон як трибуну для антирадянської агітації.

Щороку на мадярські державні свята проводив в церкві богослужіння в пошану регента фашистської Угорщини – Хорті і його уряду, після богослужіння виконувався мадярський гімн.

Зимом 1943 р. призивав населення здавати теплий одяг і продукти харчування для мадярської армії.

В той же час підсудній виступав перед віруючими з призивом в сприянні фашистському мадярському уряду у веденні війни проти Радянського Союзу, віддавати дзвони для потреб мадярської армії.

Після возз'єднання території Закарпаття з Радянською Україною серед населення проводив антирадянську агітацію, висказуючи незадоволення радянськими законами та проводимими міроприємствами партією та урядом.

До дня арешту підсудній переховував на своїй квартирі літературу антирадянського змісту.

При таких обставинах епізоди звинувачення, які кваліфіковано органами слідства по ст. 54-13 КК УРСР слід кваліфікувати не по згаданій статті, а по ст.: 54-4 КК УРСР, так як підсудній являвся підсобником угорських окупантів, а не робітником секретної служби.

Винуватість підсудного по ст. ст. 54-10 ч. 2, 51-4 КК УРСР вповні доведено показами свідків, речовими доказами; а також частковим зізнанням самого підсудного.

Керуючись ст. ст. 296, 297 КПК УРСР.

Присудила:

Бачинський Даниїла Михайловича по сукупності скоєних злочинів по ст. ст. 51-4, 54-10 ч. 2 КК УРСР за санкцією ст. 54-2 КК УРСР з застосуванням Указу През. Ради СРСР від 26/V-1947 р. «Про відміну смертної кари» підвергнути до ув'язнення у ВТТ терміном на двадцять п'ять років з поразкою в правах, передбачених п. а, б, в ст. 29 КК УРСР терміном на п'ять років з конфіскацією майна.

Початок відбуття міри покарання Бачинському рахувати з 28 грудня 1950 р.

Вирок оголошено і може бути оскаржений до Верховного Суду УРСР на протязі 5-ти днів з моменту вручення копії вироку засудженому.

Головуючий – [підпис] ТОКАР

Нарзасідателі – [підпис] Церковний, Перепилиця.

[Архів УСБУ в Закарпатській області. Арх. крим. спр. С-5965, арк. 128–129].

Додаток 3

13 листопада 1989 р., Супровідний лист прокурора Закарпатської області О. Бондаренка – до
Прокуратури УРСР, м. Ужгород

Секретно.

Екз. 1

ПРОКУРАТУРА СРСР
ПРОКУРАТУРА
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ
16.11.89 № 13/175 с
м. Ужгород

Прокурору Української РСР
державному раднику юстиції I класу
Осипенко П.Г.

Направляється при цьому архівна кримінальна справа №3947 стосовно Бачинського Д.М. с нашим заключенням для вирішення питання про опротестування в порядку нагляду судових рішень.

У додатку: архівна кримінальна справа №3947 на 138 листах і 2 екз. заключення.

Прокурор області
державний радник юстиції 3 класу

О.Ю. Бондаренко

[Архів УСБУ в Закарпатській області. Арх. крим. спр. С-5965, арк. 140].
(переклад з рос. мови)

Додаток 4

1 листопада 1989 р., Заключення Прокуратури Закарпатської області щодо необґрунтованості засудження
Д. Бачинського та потреби його реабілітації, м. Ужгород

Секретно

зкз.

Затверджую

Прокурор Закарпатської області
державний радник юстиції 3 класу
О.Ю. Бондаренко
«15» листопада 1989 року

ЗАКЛЮЧЕННЯ

1 листопада 1989 року

м. Ужгород

Помічник прокурора Закарпатської області радник юстиції Конькова М.А., перевіривши в порядку нагляду архівну кримінальну справу № 3947 стосовно Бачинського Д. М. в зв'язку з вказівкою № 42 с/13/40 с від 13 липня 1988 р., –

Встановив:

Вироком судової колегії по кримінальних справах Закарпатського обласного суду від 13 лютого 1951 року
Бачинський Даниїл Михайлович, 1879 року народження,
уродженець с. Вишково Хустського округу
Закарпатської області, українець,
із родини священника, одружений,
несудимий, безпартійний,

засуджений по ст. ст. 54-4, 54-10 ч. 2 КК УРСР з санкції ст. 54-2 КК УРСР із застосуванням Указу Президії
Верховної Ради УРСР від 26 травня 1947 р. «Про відміну смертної кари» до обмеження волі строком на 25 років
ВТТ з ураженням в правах на 5 років з конфіскацією майна.

Бачинський Д. М. визнаний винуватим в тому, що він як активний помічник окупантів, весною 1939 р.
брав участь в організації сільської управи, членом якої він являвся до 1944 р.

За час угорської окупації території Закарпаття, будучи священником, використовував церкву для
антирадянської агітації.

Щорічно на угорські державні свята проводив в церкві богослужіння в честь регента фашистської
Угорщини – Хорті та його властей, після богослужінь виконувався угорський гімн.

Зимом 1943 р. призивав населення здавати теплий одяг і продукти харчування для угорської армії.

В той же час Бачинський виступав перед вірниками з призивом сприяти успіху угорської армії у війні
проти Радянського Союзу

Після воз'єднання території Закарпаття з Радянською Україною серед населення проводив антирадянську
агітацію, виражав невдоволення радянськими законами и здійснюваними заходами партії і уряду. До дня арешту
приховував на своїй квартирі літературу антирадянського змісту.

Визначенням судової колегії по кримінальним справам Верховного Суду РСР від 15 березня 1951 року
вирок облсуду залишено без змін, а касаційна скарга засудженого без задоволення.

Відомості про звільнення засудженого із місць позбавлення волі в справі відсутні

Вивчивши матеріали кримінальної справи вважаю, що Бачинський засуджений необґрунтовано.

На попередньому слідстві і на судовому засіданні засуджений не признав себе винувати в активних діях
на укріплення окупаційних властей і в проведенні антирадянської пропаганди і казав, що виходячи із займаного
положення греко-католицького священника, він керувався біблійськими законами, де говорилось про покору
існуючій владі.

Угорський прапор на церкві було вивішено по наказу окупантів. У своїх релігійних проповідях він
призивав до миру на землі. Не виступав ніколи ні проти комуністів, ні проти Радянської влади.

В часи угорської окупації він не проводив богослужінь в честь Хортія, так як он не греко-католик, а
православної віри.

Одяг і продукти харчування збирали не по його ініціативі і не для угорської армії, а для поранених.
Антирадянську літературу він не зберігав і про таку літературу нічого не знав і не читав. /арк. спр.120/

Свідок Дюркович М. М. (Дорогович – авт.) вказав, що в 1947 р. засуджений скаржився, що відібрали від
нього землю и виражав надію на повернення угорців. /арк. спр. 120, 121/

Свідок Ладжун В. М. вказав, що засуджений був греко-католицьким священником в с. Дубровка. При
чехах був членом аграрної партії і членом сільуправи. При угорцях до нього заходили жандарми.

В церкві він призивав вірників молитися за найскоріше припинення війни, хвалив греко-католицьку віру
/арк. спр. 121/

Свідок Пуга Ю. М. (Пуга – авт.) вказав, що під час чеського режиму він голосував за комуністичну партію,
а засуджений його за це дорікав.

Після встановлення Радянської влади в Закарпатті, засуджений біля церкви в присутності сільських
жителів, несхвально висловлювався про сільський комітет бідноти, вважав, що вони не здатні керувати /арк.
спр. 121,122/

Свідок Цуцко І. І. вказав, що літом 1942 року у дворі сільуправи Бачинський хвалив Гітлера, Муссоліні і
Хорті, й говорив, що це освічені люди, а радянські керівники варвари вбивають культурних людей. Під час війни
закликав молитися за успіхи німецької армії. Після звільнення Закарпаття та встановлення Радянської влади він
передрікав погане життя, не хотів визнавати православну віру. /арк. спр. 122/

Свідок Пуга Д. М. вказав, що засуджений був священником до 1948 р. в с. Діброва (с. Дубрівка – авт.).
При чехословацькому режимі виступав проти Комуністичної партії. В 1939 р. він вітав прихід угорців прапорами.
Будучи в сільуправі при угорцях, засуджений складав списки для робіт з облаштування окопів. Призивав
молитись проти руських. /арк. спр. 122, 123/

Свідок Лендел В. В. вказав, що знає тільки то, що засуджений був членом сільуправи й до нього ходили
жандарми. Про керування його проповіді він нічого не знає. /арк. спр. 123/

Свідок Товтин Ю. М. вказав, що засуджений урочисто зустрічав угорців в часи окупації Закарпаття і
закликав молитися за успіхи угорської армії. /арк. спр. 123/

Аналогічні показання дали свідки Сірак М. І. та Козел І. В. /арк. спр. 123, 124/

З аналізу зібраних доказів випливає, що вся поведінка засудженого при різних режимах на Закарпатті була
пов'язана з його становищем священнослужителя. Поклоніння угорському режимові, як вказано у вирокі,
засуджений здійснював виходячи із біблійних законів про покору існуючій владі, тобто за релігійними, а не

політичними мотивами. Засуджений, хоча і здійснював політику чехословацької, згодом угорської влади, але видатних заслуг перед ними не мав.

У справі немає доказів, що вказують на підривно діяльність проти СРСР і випадки зради.

Крім того, згідно зі ст. 2 КК УРСР, у редакції 1927 р. Бачинський Д. М. не підлягав залученню до кримінальної відповідальності за радянськими законами, так як громадянином СРСР в той час не був.

Бачинський Д. М. засуджено також за антирадянську пропаганду після возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною, проте таке звинувачення у справі нічим не доведено.

З показів свідків Цуцка, Пуга (Пуга – *авт.*) та інших, на які є посилання у вироку видно, що Бачинський критикував деякі дії місцевих органів влади, не вірив у реальність комітетів бідноти у вирішенні ними великих господарських завдань, але ніхто на допитах не підтвердив, що засуджений у своїх висловлюваннях закликав до повалення, підриву або послаблення Радянської влади або вчинення яких-небудь контрреволюційних злочинів.

Епізод звинувачення засудженого в антирадянській пропаганді та агітації базується також на вилученій у нього літературі, яка за твердженням суду є антирадянською, хоча у справі жодних матеріалів з цього приводу немає.

З протоколу обшуку /арк. спр. 8/ видно, що в засудженого виявлено службовий лист міністерства освіти і альбом угорських вчителів, що не мало жодного політичного змісту, але суд без жодних підстав дав їм неправильну оцінку, визнавши за літературу антирадянського змісту.

За таких обставин кримінальна справа щодо Бачинського Д. М. підлягає припиненню із-за відсутності у його діях складу злочину.

Керівництво УКДБ УРСР по Закарпатській області також вважає, що Бачинського Д. М. необхідно реабілітувати, як незаконно репресованого у 1951 р.

На підстав викладеного,

вважаю:

Вирішити питання про опротестування в порядку нагляду вироку судової колегії у кримінальних справах Закарпатського обласного суду від 13 лютого 1951 р. ухвалу судової колегії у кримінальних справах Верховного суду УРСР від 15 березня 1951 року щодо Бачинського Даниїла Михайловича на предмет їхньої відміни через відсутність складу злочину, реабілітувавши його.

Пом. прокурора області
радник юстиції

М.А. Конькова

«Згідний»

Ст. пом. прокурора області
з нагляду за слідством
в органах держбезпеки
радник юстиції

Ю.І. Раточка

Довідка: *Бачинський Августин Данилович, проживав м. Ужгород, вул. Новоросійська, 120.*

[Архів УСБУ в Закарпатській області. Арх. крим. спр. С-5965, арк. 141–145].
(переклад з рос. мови)

Додаток 5

9 лютого 1992 р., Заключення слідчого відділу УСНБ України в Закарпатській області та Прокуратури
Закарпатської області про реабілітацію Д. Бачинського, м. Ужгород

«Затверджую»
Зам. прокурора Закарпатської області
радник юстиції
В. В. Химинець
«24» 02 1992 р.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

стосовно Бачинського Д. М.

за матеріалами кримінальної справи 3947

Прізвище, ім'я, по-батькові: Бачинський Даниїл Михайлович

Рік народження: 1879 р.

Місце народження: с. Вишково Хустського округу Закарпатської області.

Місце роботи і посада до арешту: священник.

Місце проживання і адреса: м. Ужгород Закарпатської області.

Відомості про партійність: безпартійний.

Коли, яким органом, за якими статтями КК був засуджений: засуджений за вироком Судової колегії Закарпатського обласного суду від 13 лютого 1951 р. за ст. ст. 54-4, 54-10 ч. 2 КК УРСР до 25 років позбавлення волі у ВТТ з ураженням прав на п'ять років и конфіскацією майна.

Бачинський визнаний винуватим у тому, що будучи священником, використовував церкву для антирадянської агітації й активно допомагав окупантам.

Після возз'єднання території Закарпаття з Радянською Україною висловлював невдоволення радянською владою і зберігав у себе антирадянську літературу. Ухвалою судової колегії у кримінальних справах Верховного суду України вирок залишено чинним.

Із аналізу зібраних доказів видно, що дії засудженого не виходили за рамки роботи священника. Його діяльність не була спрямована проти СРСР. Зберігання антирадянської літератури не доказано.

Арештований: 28 грудня 1950 р.

Звільнений: 15 липня 1951 р. помер в тюрмі.

Утримувався під вартою, в місцях позбавлення волі: 6 місяців, 17 днів.

Відомості про репресованого або його родичів: син засудженого Бачинський Августин Данилович проживає м. Ужгород, вул. Новоросійська, 120.

На Бачинського Даниїла Михайловича поширюється дія ст. 1 Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 р.

Начальник слідчого відділу
УСНБ України в Закарпатській області
полковник [підпис] А. Погоріляк

В.о. старшого помічника прокурора
Закарпатської області
з нагляду за слідством в органах держбезпеки
молодший радник юстиції [Підпис нерозбірливий].
9.02.1992 р.

Примітка: довідка про реабілітацію Бачинського Д. М. «25» 02. 1992 р. надіслана його сину Бачинському Августину Даниїловичу за адресою: м. Ужгород, вул. Новоросійська, 120.

[Підпис нерозбірливий].

[Архів УСБУ в Закарпатській області. Арх. крим. спр. С-5965, арк. 146–146 зв].

(переклад з рос. мови).

Список використаних джерел

Schematismus venerabilis Cleri Graeci ritus catholicorum diocesis Munkacsiensis, ad annum domini 1874, 1874. Ungvarini: Typis Caroli Jager&Alberti repay, 264 р.

Архів управління Служби Безпеки в Закарпатській області. Архівно-кримінальна справа С-2391. Бачинський Данило Данилович (21.06.1949 – 07.07.1949). На 116 арк.

Архів управління Служби Безпеки в Закарпатській області. Архівно-кримінальна справа С-5965. Бачинський Данило Михайлович (28.12.1950 – 31.01.1951). На 148 арк.

+о. Михайль Бачинській, *Душастырь*, 1928, №1, с. 23.

№ 133. 1990. листопада 10. Спогад монашки Теофіли про смерть єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Теодора (Федора) Ромжі, 2004. *Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Реабілітовані історією. Закарпатська область. У двох книгах. Книга друга*, Ужгород: ВАТ «Видавництво “Закарпаття”», с. 205–211.

Бачинський Даниїл (ст.), Мученики та Ісповідники. [Online]. Доступно: <https://mgce.uz.ua/blog/history/bachynskyy-danyuil-st/> (дата візиту: 10.10.2024).

Бачинський Данило Михайлович, 2003. *Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Закарпатська область. У двох книгах. Книга перша*, Ужгород: ВАТ «Видавництво “Закарпаття”», с. 175.

Бендас, Д., 2000. Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944 – 1949 роках, *Ковчег*, Вип. 2, с. 290–293.

Бендас, С., Бендас, Д. 1999. *Священники-мученики, сповідники вірності. Ужгород: Закарпаття*, 412 с.

Боцюрків, Б., 2005. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939 – 1950)*; пер. з англ. Н. Кочан; за ред. О. Турія. Львів: Вид-во Укр. Католиц. Ун-ту, XVIII, 265, [2] с., [7] арк. іл.

Волошин, Ю., 1999, «Самоліквідація» Ужгородської унії, *Людина і світ*, №1. С. 35-36;

Капітан, Л., 2012. Ліквідація Греко-Католицької Церкви у Закарпатті, 1945-1949 рр.: Ідеолого-пропагандистська складова, *Краєзнавство*, вип. 3, с. 71 – 83.

Кічера, В., 2014. «Оазис неСвободи»: посвякденне життя репресованого греко-католицького духовенства (на прикладі спогадів о. Стефана Бендаса), *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», вип. 3, с. 62–88.

Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. (в редакції 1949 р.). Прийнятий Центральним Виконавчим Комітетом Української РСР 8 червня 1927 р., 1950. Офіційний текст із змінами і доповненнями станом на 1 листопада 1949 р., Київ: Держполітвидав, 168 с.

Лист о. Є-Е Бачинського до Лайоша Кошута від 20 травня 1849 р. [Online]. Доступно: <https://bachynskij.blogspot.com/2021/04/20-1849.html#more> (дата візиту: 10.10.2024).

Літерати, Т. Втрачений Ужгород: будинок та історія життя др. Івана Бачинського. [Online]. Доступно: <https://pershij.com.ua/vtracheniy-uzhhorod-budynok-ta-istoriia-zhyttia-dr-ivana-bachynskoho-foto/> (дата візиту: 10.10.2024).

Майороші, М., 2021. *Мукачівська єпархія та Галицька митрополія: інституційні та особистісні взаємини між греко-католицькими провінціями та їхнім кліром (1919 – 1991)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 274 с.

Мароші, І., Мароші, А., 2023. *Іменний довідник священників історичної Мукачівської Греко-Католицької Єпархії*. Серія: спадщина Бендаса, Берегове-Ужгород: Видавництво «Карпати», 1092 с.

Мищанин, В., 2018. *Радянська Закарпаття 1944 – 1950 рр.: монографія*, Ужгород: Рік-У, 644 с.

Пушкеш, Л., 2001. *Кир Теодор Ромжа: життя і смерть єпископа*, Львів, 244 с.

Фенич, В., 2007. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих. *Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною / Мукачівська греко-католицька єпархія, Ужгород, 107 с.*

References

Schematismus venerabilis Cleri Graeci ritus catholicorum diocesis Munkacsiensis, ad annum domini 1874, 1874. Ungvarini: Typis Caroli Jager&Alberti repay, 264 p. (in Latin).

Архів управління Службы Безпеки в Закарпатській області. Архівно-кримінальна справа S-2391. Bachynskiy Danylo Danylovych [Archives of the Security Service of Ukraine Office in Zakarpattia Oblast. Archival and criminal case file C-5965. Bachynskiy Danylo Mykhailovych] (21.06.1949 – 07.07.1949). На 116 арк. (in Russian; in Ukrainian).

Архів управління Службы Безпеки в Закарпатській області. Архівно-кримінальна справа S-5965. Bachynskiy Danylo Mykhailovych [Archives of the Security Service of Ukraine Office in Zakarpattia Oblast. Archival criminal case file C-5965. Bachynskiy Danylo Mykhailovych] (28.12.1950 – 31.01.1951). На 148 арк. (in Russian; in Ukrainian).

+o. Mihail Bachinskij [+o. Mikhail Bachinsky], *Dushpastyr'*, 1928, №1, s. 23. (in Russian).

№ 133. 1990. lystopada 10. Spohad monashky Teofily pro smert yepyskopa Mukachivskoi hreko-katolytskoi yeparkhii Teodora (Fedora) Romzhi [№ 133. 1990. November 10. Memoirs of Nun Teofily about the death of Bishop Theodore (Fedir) Romzha of the Mukachevo Greek Catholic Diocese], 2004. *Reabilitovani istoriieiu*. U dvadtsiaty semy tomakh. Reabilitovani istoriieiu. Zakarpatska oblast. U dvokh knykhakh. Knyha druha, Uzhhorod: VAT "Vydavnytstvo "Zakarpattia", s. 205–211. (in Ukrainian).

Bachynskiy Danyil (st.), Muchenyky ta Ispovidnyky [Daniel Bachynsky (art.), Martyrs and Confessors]. URL: <https://mgce.uz.ua/blog/history/bachynskij-danyil-st/> (дата візиту: 10.10.2024). (in Ukrainian).

Bachynskiy Danylo Mykhailovych [Bachynskiy Danylo Mykhailovych], 2003. *Reabilitovani istoriieiu*. U dvadtsiaty semy tomakh. Zakarpatska oblast. U dvokh knykhakh. Knyha persha, Uzhhorod: VAT "Vydavnytstvo "Zakarpattia", s. 175. (in Ukrainian).

Bendas, D., 2000. Represii radianskoi vlady proty hreko-katolytskoho dukhovenstva na Zakarpatti v 1944 – 1949 rokakh [Repressions of the Soviet authorities against the Greek Catholic clergy in Transcarpathia in 1944 – 1949], *Kovcheh*, Vyp. 2, s. 290–293. (in Ukrainian).

Bendas, S., Bendas, D. 1999. *Sviashchenyky-muchenyky, spovidnyky virnosti* [Priests-Martyrs, Confessors of Faithfulness], Uzhhorod: Zakarpattia, 412 s. (in Ukrainian).

Botsiurkiv, B., 2005. *Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva i Radianska derzhava (1939 – 1950)* [The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939 – 1950)]; per. z anh. N. Kochan; za red. O. Turiia, Lviv: Vyd-vo Ukr. Katolyts. Un-tu, XVIII, 265, [2] s., [7] ark. il. (in Ukrainian).

Voloshyn, Yu., 1999, «Samolikvidatsiia» Uzhhorodskoi unii ["Self-liquidation" of the Uzhhorod Union], *Liudyna i svit*, №1, c. 35–36. (in Ukrainian).

Kapitan, L., 2012. *Likvidatsiia Hreko-Katolytskoi Tserkvy u Zakarpatti, 1945 – 1949 rr.: Ideoloho-propahandystska skladova* [Liquidation of the Greek Catholic Church in Transcarpathia, 1945 – 1949: Ideological and Propaganda Component], *Kraieznavstvo*, vyp. 3, s. 71–83. (in Ukrainian).

Kichera, V., 2014. «Oazys neSvobody»: povsiakdenne zhyttia represovanoho hreko-katolytskoho dukhovenstva (na prykladi spohadiv o. Stefana Bendasa) ["An Oasis of Non-Freedom": The Daily Life of the Repressed Greek Catholic Clergy (Based on the Memoirs of Fr. Stefan Bendasa)], *Naukovi zapysky Uzhhorodskoho universytetu. Serii: istorychno-relihiini studii*, Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla», vyp. 3, s. 62–88. (in Ukrainian).

Kryminalnyi kodeks URSR 1927 r. (v redatsii 1949 r.). Pryiniaty Tsentralnym Vykonavchym Komitetom Ukrainskoi RSR 8 chervnia 1927 r., [Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1927 (as amended in 1949). Adopted by the Central Executive Committee of the Ukrainian SSR on June 8, 1927] 1950. Ofitsiinyi tekst iz zminamy i dopovnenniamy stanom na 1 lystopada 1949 r., Kyiv: Derzhpolityvdav, 168 c. (in Ukrainian).

Lyst o. Ye-E Bachynskoho do Laiosa Koshuta vid 20 travnia 1849 r. [Letter from Fr. E.E. Baczynski to Lajos Kossuth dated May 20, 1849]. URL: <https://bachynskij.blogspot.com/2021/04/20-1849.html#more> (дата візиту: 10.10.2024). (in Ukrainian).

Literati, T. Vtracheniy Uzhhorod: budynok ta istoriia zhyttia dr. Ivana Bachynskoho [Lost Uzhhorod: the house and life story of Dr. Ivan Bachynsky]. URL: <https://pershij.com.ua/vtracheniy-uzhhorod-budynok-ta-istoriia-zhyttia-dr-ivana-bachynskoho-foto/> (дата візиту: 10.10.2024). (in Ukrainian).

Maioreshi, M., 2021. *Mukachivska yeparkhiia ta Halytska mytropoliia: instytutsiini ta osobystisni vziemyny mizh hreko-katolytskymy provintsiiamy ta yikhnim klirom (1919 – 1991)* [The Diocese of Mukachevo and the Metropolis of Galicia: Institutional and Personal Relations between Greek Catholic Provinces and Their Clergy (1919 – 1991)]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk (doktora filosofii) za spetsialnistiu 07.00.01 «Istoriia Ukrainy». Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, Lviv, 274 s. (in Ukrainian).

Maroshi, I., Maroshi, A., 2023. *Imennyi dovidnyk sviashchennykiv istorychnoi Mukachivskoi Hreko-Katolytskoi Yeparkhii* [Name directory of priests of the historical Mukachevo Greek Catholic Diocese. Series: Bendasa' heritage]. Serii: spadshchyna Bendasa, Berehove-Uzhhorod: Vydavnytstvo «Karpaty», 1092 s. (in Ukrainian).

Mishchany, V., 2018. *Radianizatsiia Zakarpattia 1944 – 1950 rr.: monohrafiia* [Sovietization of Transcarpathia in 1944 – 1950: a monograph], Uzhhorod: Rik-U, 644 s. (in Ukrainian).

Pushkash, L., 2001. *Kyr Teodor Romzha: zhyttia i smert yepyskopa* [Kir Theodore Romzha: Life and Death of a Bishop], Lviv, 244

s. (in Ukrainian).

Fenysh, V., 2007. «Chuzhi» sered svoikh, «svoi» sered chuzhykh. Hreko-katolyky Mukachivskoi yeparkhii pid chas ta pislia «voziednannia» Zakarpattia z Radianskoiu Ukrainoiu [“Strangers” among their own, ‘their own’ among strangers. Greek Catholics of the Mukachevo Diocese during and after the “reunification” of Transcarpathia with Soviet Ukraine] / Mukachivska hreko-katolytska yeparkhiia, Uzhhorod, 107 s. (in Ukrainian).

Yurii Danylets

Candidate of History, Docent;

Docent of the Department of the Archaeology, Ethnology and Cultural Studies,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

Andriy Melnyk

Post-graduate student of the Department of Modern History of Ukraine and foreign countries,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

**GREEK CATHOLIC PRIEST DANIL MIKHAILOVICH BACHYNSKY
(1879 – 1951): NEW DOCUMENTS FOR HIS BIOGRAPHY**

The article highlights the biographical path of the Greek Catholic priest Daniel Bachynsky. The authors traced his fragmentary family tree and showed that he came from an old priestly family. A native of the village of Vyshkovo, where his father served, he received a good education, he studied at Mukachevo and Uzhhorod gymnasiums, and received his higher spiritual education at the Uzhhorod Theological Seminary. The author traced the priest's marital status and found out the number of his children and the scope of their activities at the time of the priest's arrest in 1949. It was found that D. Bachynsky enjoyed considerable authority among the bishops of the Mukachevo Greek Catholic diocese, who honored him with church positions and entrusted him with responsible missions. He was the priest who confessed and gave communion to Bishop Theodore Romzha after an accident in the Mukachevo hospital, where he was soon killed by a shot of curare poison. The priest was arrested after his son, Fr. Daniel, in December 1950. The materials of the archival criminal file show that the investigators imposed on him political activities in favor of the Czechoslovak agrarian party, anti-communist activities in 1920-30, cooperation with the Hungarian occupation authorities, conciliatory and favorable activities, which resulted in the targeted labor mobilization of Dubrivka residents for the construction of defensive structures for the Hungarian army, collecting warm clothes and food for Hungarian goweds, anti-Soviet agitation during worship and idealization of the figures of Hitler, Mussolini and Horta, slanderous propaganda against the leaders of the USSR, in particular Stalin, and so on. The materials of the prosecution and the verdict were based on the testimony of 11 witnesses, mostly members of the Communist Party, coming from the rural poor, who a priori hated or distrusted the representative of the wealthy church stratum. The priest mostly denied the accusations against him, but because of his age, he could not resist the Soviet totalitarian machine. At the age of 73, he died in Uzhhorod prison and was buried in an unmarked grave in secret from his relatives. The article introduces five archival documents into scientific circulation. They characterize the means and methods of the totalitarian machine in the struggle against a representative of the Greek Catholic clergy.

Keywords: Greek Catholic Church, priest, documents, Daniel Bachynsky, repression, archival and criminal case, Transcarpathia, Ukrainian SSR, USSR.

Надійшла до редакції / Received: 20.09.2024

Схвалено до друку / Accepted: 22.11.2024

ІЛЮСТРАЦІЇ

Фото 1. о. Даниїл Бачинський з синами [Літераті].

Фото 2. Ілюстрація з архівно-кримінальної справи [Архів УСБУ в Закарпатській області. Арх. крим. спр. С-5965, арк. 7 зв.].

АРХЕОЛОГІЯ

УДК 903.24-055.2-037.6:903.5(477.87)

DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(51\).2024.319658](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(51).2024.319658)

В ШОВКИ ТА ЗОЛОТО ЗАГОРНУТА ЛЮБОВ. АНАЛІЗ ТА РЕКОНСТРУКЦІЯ ТЕКСТИЛЮ З ВИЯВЛЕНОГО ПОХОВАННЯ У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЦЕРКВІ В ПАЛАДЬ-КОМАРІВЦЯХ (ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ, УКРАЇНА)*

Ірина Погоржельська

молодший науковий співробітник, завідувач реставраційної лабораторії,

ДП «НДЦ «Охоронна археологічна служба України»,

Інститут археології НАН України, Київ

E-mail: zbrojar@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5727-5668>

Володимир Мойжес

кандидат історичних наук,

доцент кафедри археології, етнології та культурології,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: volodymyr.moizhes@uzhnu.edu.ua

Scopus Author ID: 57190844415

<http://orcid.org/0000-0002-4836-7042>

У статті подано аналіз та результати реконструкції комплексу жіночого одягу з виявленого у 2017 р. поховання в середньовічній церкві в Паладь-Комарівцях (Закарпатська обл., Україна). Це матеріали археологічної експедиції Ужгородського національного університету. Знахідки жіночого одягу є доволі рідкісними в Україні, а комплектність з оздобленням і складним головним убором – чи не єдиними для періоду другої половини XVI – початку XVII ст. Відтак, все це зумовлює необхідність даного дослідження. Виявлені та представлені у статті матеріали дали змогу дослідити комплекс одягу дівчини підліткового віку, а саме – сукні, головного убору та декоративних елементів, що характеризуються широким спектром використаних тканин. Це визначається сировиною (шовкові, вовняні, рослинного походження), так і за типами (гладкі та ворсові), різних кольорів. Декоративні елементи у вигляді тасьм, мережив, що виготовлені з золотих ниток та застібки за малюнком і техніками виконання є подібними до знахідок в сусідніх регіонах. Крій сукні та складність головного убору відповідають періоду кінця XVI – першої половини XVII ст. На це вказують як візуальні джерела, так і подібні археологічні знахідки з інших пам'яток. Таке датування проаналізованого комплексу одягу відповідає й іншим речовим та стратиграфічним даним археологічних досліджень поховання № 7 розкопу I в Паладь-Комарівцях. Окрім цього, ретельний аналіз решток текстилю дав підстави говорити, що даний одяг, в якому була похована дівчина, досить часто використовувався при житті, має ознаки ретельного і дбайливого догляду, виконано з достатньо дорогих та ошатних тканин і оздоблень, з увагою до деталей. Разом з цим на сукні не помітні сліди змін, які можуть настати зі зміною статури власника – сукню не подовжували, не розширяли, не має слідів перешивання з іншого одягу. Натомість ретельний аналіз тканинки (елемент головного убору) має свідчення прижиттєвого користування і подальшого збільшення по довжині (вікові зміни власниці). Відтак, комплекс виявленого одягу, його цілісності та сукупність дозволило чітко і правдоподібно відтворити одяг юної мешканки Ужанського комітату ранньомодерного часу. Його спорідненість з європейськими тенденціями розвитку моди й рівню ремісничих навичок необхідних для створення всіх його елементів ще раз наголошує про єдиний європейський матеріальний простір. Все це спонукає до подальшого опрацювання матеріалів археологічної експедиції Ужгородського національного університету.

Ключові слова: Паладь-Комарівці, церква, поховання, текстиль, жіночий одяг, аналіз, реконструкція.

Постановка проблеми. У 2017 р. археологічна експедиція Ужгородського національного університету провела дослідження середньовічної церкви в Паладь-Комарівцях (Ужгородський район, Закарпаття) [Мойжес, 2018, с. 109–116; 2019, с. 38–41]. Розташована вона в центрі села на піщаному пагорбі природного походження (48°31'36.1"N 22°10'32.1"E). У 1334 р. церква вже згадується в документах папської десятини [Szakács, 2013, old. 252]. Зводився храм у

романському стилі, але за свою історію зазнав декілька перебудов та ремонтів. Сучасний вигляд він отримав у кінці XIX ст., коли в 1895 році, внаслідок реставраційних робіт, були проведені значні зміни [Szakács, 2013, old. 254] (Рис. 1).

До сьогоднішнього дня церква є діючою і належить з другої половини XVI ст. реформаторській конфесії. Під 1564 р. відома перша згадка про реформатського священника [Fodor, 2016, old. 91]. Також відомо, що

* Підготовлено за грантової підтримки Національного фонду досліджень України в рамках проекту «Між Сходом і Заходом: фунеральна культура заходу України від XI до XVIII століття. Міждисциплінарний аналіз» № 2023.03/0187.

тут у 1575 р., в крипті, був похований реформат Ференц Салаї – березький жупан та капітан фортеці в Кішварді. На контрфорсі, з правого боку від сучасного входу до церкви, прикріплена надгробна плита. Вона була винесена з церкви наприкінці XIX ст. На ній зображений герб Ференца Салаї під яким міститься епітафія [Mojzsesz, 2017, old. 106–109; Мойжес, 2018, с. 109–116].

Виходячи з поставлених завдань, археологічна експедиція першочергово досліджувала приміщення церкви. Тут розкопана площа складала 39 м² (Рис. 2). Було встановлено, що стратиграфія в середині церкви складається з чисельних нашарувань. Підлога була вимощена квадратними плитами під якою знаходилась цементна стяжка (до 0,2 м). Нижче був прошарок стерильної, однорідної глини світло-коричневого кольору (до глибини 0,25–0,3 м), яка в деяких місцях перекривала великі плоскі кам'яні плити, які, можливо, є рештками більш раннього покриття підлоги. Наступний шар представлений будівельним сміттям (до глибини 0,4–0,45 м), нижче супісок з будівельним сміттям, а під ним вже містився основний шар розкопу – супісок світло-коричневого кольору (до 2,45 м) (Рис. 3).

Тут також слід зазначити, що у результаті проведених робіт на площі розкопу I (закладений в межах нефу) були зафіксовані дві крипти.

Крипта № 1. Виявлена в північній половині нефу (Рис. 3). Її бокові стіни зведені з каменю, скріпленого розчином, а склепіння цегляне. Поховання всередині було відсутнє. В заповненні цієї крипти знаходився піщаний ґрунт темно-коричневого кольору з будівельним сміттям, що потрапив сюди наприкінці XIX ст. Її розміри вказують на те, що вона була розрахована на одну труну (довжина – 2,3 м, ширина – від 0,7 до 0,85 м, висота по центру – 1,65 м) (Рис. 3). Датуються ця крипта (за стратиграфією, супровідним матеріалом та на основі хронологічного визначення цегли зі склепіння) – другою половиною XVI ст. Вважаємо, що саме тут був похований Ференц Салаї.

Крипта № 2. Виявлена в південній половині нефу (Рис. 3). Бокові стіни також зведені з каменю, скріплені розчином, а склепіння з цегли. Її внутрішні розміри: висота по центру – 2,0 м, довжина – 2,55 м, ширина – 2,2 м. В середині знаходяться дерев'яні труни, які лежать одна на одній у три ряди. Знизу їх утримують три залізні штирі, що розташовані поперек їм, рівномірно один від одного. З самого верху покоїться цинкова труна (Рис. 3). Як встановлено, в ній похований граф Янош Бутлер. За наявним матеріалом та його аналізом, зведення цієї крипти відносимо до XVIII ст., можливо у 1729 році, коли відбулась велика реконструкція церкви, про що свідчить напис на східній стіні апсиди [Mojzsesz, 2017, old. 106–109; Мойжес, 2018, с. 109–116].

Між двома криптами, на площі трохи менше за 5 м², було зафіксовано 9 поховань, що залягали дуже щільно. Верхнє поховання фіксувалось на глибині 1,6 м від рівня підлоги, а нижнє 2,4 м (Рис. 3). Всі поховання виявились погані збереженості, що ймовірно за все пов'язано як руйнуванням їх пізнішими похованнями так і особливістю ґрунту на внутрішній площі церкви. Зрештою, наявність решток

в окремих тут похованнях дало можливість провести їх антропологічний аналіз.

Серед них своїм матеріалом виділяється поховання № 7. Глибина його залягання становила 2,35 м від рівня підлоги церкви. Кістяк був орієнтований головою на південний-захід (паралельно стінам) (Рис. 3; 4). За стратиграфією датується кінцем XVI – початок XVII ст. (враховуючи специфіку розташування біля стіни крипти № 1 то поховання відбулось після 1575 р.).

В межах цього поховання були зібрані фрагменти текстилю – сукні, мережива, валики, а також, оздоблення з головного убору (Рис. 5). Тут важливо було зафіксувати розташування знахідок, відокремити їх та зберегти цілісність для подальшого дослідження. Антропологічний аналіз решток визначив, що поховання належить дитині. Однак, виходячи з виявленого матеріалу та подальшого його опрацювання є підстави вважати, що це поховання належить дівчині-підлітку.

Для ретельного вивчення всі фрагменти зібраного тут текстилю було передано до реставраційної лабораторії ДП «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України. Попереднє їх очищення дозволило встановити з якої сировини вони виготовлені, та провести додаткові дослідження. Варто зазначити, що археологічні знахідки жіночого одягу є доволі рідкісними в Україні, а комплекти з оздобленням і складним головним убором – чи не єдиними для періоду другої половини XVI – початку XVII ст. Відтак, все це зумовлює **актуальність** даного дослідження, а введення до наукового обігу цих матеріалів, які дають нам можливість провести відповідну реконструкцію, є **метою** публікації. Зрештою отримані дані безперечно розширяють знання про жіночий одяг ранньомодерного часу регіону.

Виклад основного матеріалу. Отже, детально розглянемо знайдений в похованні комплекс жіночого одягу за його елементами, сировиною, особливостями техніки виконання тощо.

Сукня. На фото з розкопок експедиції *in situ* зафіксовано розташування решток сукні – верхня частина в області грудей і плечей, та нижня – поділки на рівні шиколоток. Верхня частина збереглась в трьох фрагментах, що становили частини: передньої частини лівої пілки, правої пілки з суцільним плічком та невеликий фрагмент лівого плічка. Пошита сукня була з шовкової однотонної тканини полотняного переплетення (Рис. 6, 1). Первісно була темно червоного або бордового кольору. Щільність тканини складає по пітканню 38 ниток/см і основи 110 ниток/см. Обидві нитки ткання слабо кручені з довговолокнистого шовку, тонини 0,25 мм (основа) і 0,09 мм (піткання). Тканина на момент дослідження мала колір тьмяно-коричневий з залишками корозії від металевих ниток оздоблення.

Сукня мала декольте в формі каре (ширина краю по лівій пілці 73 мм), спереду борти щільно прилягали при застібанні на гаплички (висота застібки від лінії талії до декольте 197 мм), плічка (ширина по лінії плеча 32 мм) прямі без вигину (висота плічка від декольте до лінії плеча 139 мм), лінія талії

горизонтально пряма без заниження спереду – такий крій, за визначенням угорської дослідниці Марії Ембер притаманний для раннього типу суконь і може бути датований XVI ст. [Ember, 1967, old. 175]. Передні краї плічок, плічко і пройма рукава були окантовані смужкою оксамиту темного кольору (на момент дослідження коричневого) з невисоким ворсом, яка по лицевій стороні виступала на ширину 1 см і заходила на спідню сторону сукні. Обабіч окантування по лицевій стороні на сукню було нашито декоративну плетену тасьму із золотних ниток шириною 7 мм, яка на момент знаходження була доволі сильно кородована завдяки вмісту міді в золотних нитках і мала яскраво-зелений колір та збереглась невеличкими частинами.

Також, рештки тасьми та сліди від неї лишилися по лінії рельєфу на пілках, що дає можливість встановити розташування декору сукні. Так, по переднім бортам тасьми були нашиті у два ряди щільно одна до одної, проходили по лінії декольте та одна з них заходила на плічко аж до вирізу на спині. Теж у дві лінії, щільно одна до одної, були пришиті тасьми по лінії рельєфу на обох пілках, на окатах пройм тасьма була нашита в один ряд.

Зі спідньої сторони лівої пілки в області пришивання оксамитової облямівки виявились залишки іншої тканини – полотняного переплетення рослинного походження (можливо льняне полотно), через яку проходила нитка пришивання оксамиту. Ця тканина становила підкладку сукні, також її залишки збереглись і на частині лівого плічка, завдяки тому, що шовкова нитка, якою пришивались декоративна тасьма, проходила наскрізь шовкову тканину і підкладку. Також дрібніші фрагменти підкладки лишилися в місцях пришивання декоративної тасьми по лінії рельєфу обох плічок сукні. Додатково на лівій пілці в області талії, біля застібок зі спідньої сторони, зберігся фрагмент шовкової тканини лиштви, яку нашивали поверх тканини підкладки та закріплення застібок. На правій пілці шовкова лиштви збереглась краще і становила довгий прямокутник 93 мм і шириною 13 мм. Викроєний він вкосу та пришитий вздовж застібок, перекриваючи їх кріплення, і зафіксований дрібними стібками до оксамиту та полотняної підкладки, а у верхній частині – до оксамитової облямівки лінії декольте. Тканина лиштви була світло-жовтого кольору і також полотняного переплетення 6 ниток/мм піткання і 10 ниток/мм основи.

Всі частини сукні – основної тканини, підкладки та декоративні тасьми пришиті дрібними стібками в одну нитку, виготовленою з довговолокнутого шовку і скрученою з двох окремих Z-круткою, тона 0,1 мм.

Верхня частина сукні застібалась на 12 пар гапличків, що складались з гапличка-гачка і гапличка-кільця (збереглося 11 гапличків-гачків і 6 гапличків-кільць). Гаплички з гачком пришиті були на праву пілку з відступом між ними приблизно 13 мм, а гаплички з кільцем – симетрично на ліву пілку. Кожен гапличок-гачок мав на зовнішній стороні припаяну декоративну напівсферичну накладку з невеличкою кулькою в центрі, що маскувала гачок. Натомість гаплички-кільця були без оздоблення (Рис. 6, 2).

На рівні перших двох верхніх пар гапличків, на лінії декольте, крізь кільця пропущено витий шовковий шнурочок 0,3 мм темно-червоного кольору, який можливо додатково фіксував застібку сукні по лінії грудей – в місці найбільшого стягнення.

Фрагменти сукні мають сліди прижиттєвого використання – на рівні плічок є вертикальні загини та деформації, що виникають при навантаженні найбільш вузької частини, яка тримає вагу всієї сукні. Натомість у верхній бічній частині плічок є горизонтальні застарілі заломы та зношеність ниток тканиня, що виникають при сильному натягненні сукні на рівні грудей, також зовсім відокремився підгіб нижньої частини, де щільно пришивалась спідниця сукні. Такі зміни характерні для одягу, який використовувався при житті, однак не має слідів що він перешивався або його доточували (змін, які можуть настати зі зміною статури власника). Також варто зазначити, що на обох передніх плічках сукні, на відстані 20 і 30 мм від плечового шва є наскрізні отвори від товстого шнурка, невеликий фрагмент якого лишився на спідній стороні лівого плічка у вигляді збитого скупчення шовкових волокнин. Шнурок зі споду пропущено на лицеву частину, потім виведено знову на спідню і зав'язано на міцний вузол, кінці обірвані. Можливо цим шнурком кріпились на рівні грудей важкі металеві оздоблення – ланцюги, брошки, або як їх називали того часу «ферети».

Нижня частина сукні зберіглась в декількох фрагментах різного розміру (шириною від 3 до 11 см та довжиною від 8 до 93 см), проте це дає можливість встановити її крій. Нижній край сукні мав заокруглений крій, це чітко прослідковується завдяки співвідношенню долевої нитки тканини щодо розташування кромки сукні. В місцях, де до бічних частин були дошиті клини, долева нитка йде по косій, а в центральних частинах сукні – вертикально. Подібний крій з дошитими бічними клинами є в археологічних знахідках суконь з поховання на території Угорщини в Болдві [E. Nagy, 1982, old. 50], Шарошпатаці [Ember, 1967, old. 165] та сукня XVI ст. в м. Дебрецен [Toth, 2006, old. 131], а також з монастиря в румунському м. Драгомирні [Nicolescu, 1970, p. 47]. Зокрема, подібний крій показано і в кравецьких книжках XVI–XVII ст. з чеського м. Хомутова [Simsa, 2013, s. 96], в польських м. Познань та м. Всхова [Gutkowska-Rychlewska, 1968, s. 533, 821].

Дошиті в бічних нижніх частинах сукні клини, заокруглений нижній край і водночас невеликий об'єм тканини в талії, надавали загальному силуету A-форми, який можна побачити на жіночих постатях з карт м. Братислави 1572 р., епітафії родини Хорват 1584 р., угорських пані на карті м. Дьєр 1594 р. та м. Клузь-Напока 1617 р., українських іконах Страшного Суду в с. Липа і тд.

На лицевій стороні фрагменти нижньої частини сукні мають залишки кородованої до зеленого кольору такої ж, як і на верхній частині сукні, тасьми нашитої у два ряди. Розташування нижнього ряду тасьми від краю сукні становить близько 17 мм, відступ між рядами коливається від 4 до 8 мм. Тасьми пришиті шовковою ниткою по лицевій стороні сукні швом

«назад голку» дрібними стібками з проміжком 7–10 мм.

Аналіз спідньої сторони фрагментів показав нашарування залишків двох інших видів текстилю. Одна з тканин рівномірного полотняного переплетення щільністю 16 ниток / см з ниток рослинного походження ледь помітної Z–крутки товщиною 0,3 мм. Як і в верхній частині сукні, її рештки в невеликих кількостях збереглися по всій площині подолу сукні на всіх фрагментах. Особливо чітко це просліджується в складках та заламах основної тканини та місцях кріплення декоративної тасьми – поверх полотна крізь основну шовкову тканину прокладено нитки пришивання тасьми. Таким чином, можна впевнено стверджувати, що нижня частина сукні, так само як і верхня мала однакову полотняну підкладку (Рис. 6, 3).

У фрагменті бічного клину сукні, на відстані 55 мм від верхнього ряду тасьми, збереглась шовкова нитка зі слідами фіксації цієї полотняної підкладки до основної шовкової тканини сукні. Фіксування прокладалося горизонтально (паралельно нижньому краю сукні) стібки з кроком приблизно 30 мм. Ця шовкова нитка скручена з двох тоненьких Z–круткою і її тонина складає 0,1 мм, колір її відповідає кольору основної тканини сукні.

Поверх полотняної підкладки, по подолу, було нашито іншу тканину – винно-червоного кольору із зовнішньою фактурою збитого ворсу. Аналіз мікропроб цієї тканини показав, що вона мала розріджене полотняне переплетення, з чітко вираженим ворсовим покриттям і вірогідно є вовняним валиним сукном первісно насиченого винного кольору (Рис. 6, 4), який в якості лиштви пришивався до нижньої частини сукні для формування жорсткості краю та надання А-силуету сукні, а також оберігав край від зношування.

Про таке використання полотняних підкладок і сукняних лиштв в жіночих і дівочих сукнях свідчать і письмові джерела того часу. Так, в розцінках роботи кравців 1573 р. зазначається, що пошиття жіночої сукні «летніка» з шовкової тканини та підшитого полотном коштувало 18 грошей [Niemcewicz, 1839, s. 324]. Серед речей дружини міщанина сандецького в 1600 р. Миколая Янковського [Syganski, 1905, s. 40] згадуються: «летнік з зеленої шовкової китайки з тасьмами-пасамонами і підшитий білим полотном», а також «летнік брунатного кольору у якого по подолу навкруги червоне сукно та летнік червоного кольору підшитий чорним полотном».

Облямівка суконь оксамитом була поширена в XVI ст. і на початку XVII ст. серед міщанок і шляхтянок. Так серед речей дружини познаньського міщанина Криштофа Томали 1561 р. є: «летнік шовковий китайчаний з червоним оксамитом і другій летнік гарасовий також оксамитом облямований» [Nawrocki, Wislocki, 1961, s. 71]. Таке декорування було притаманне навіть і для повсякденних суконь, як от в 1565 р. у дружини шевця Магдалени Опольчини: «летнік повсякденний мухояровий оксамитом облямований» [Nawrocki, Wislocki, 1961, s. 85].

Як ретельно підшивались та оздоблювались сукні дорослих жінок, так декорувались і сукні молодих дівчат, в інвентарі речей люблінського міщанина

Балтазара серед літників його дружини записаний і: «літнік дівочий помаранчевий мухояровий за 3 злотих з облямівкою з оксамиту» [Akta miasta Lublina, 1593–1601, s. 88].

Отже, можна припустити, що використання суконь такого крою та оздоблення було характерно серед заможних міщанок та шляхтянок багатьох міст Центрально-Східної Європи.

Головний убір. Окрім сукні, збереглися також залишки головного убору, що складалася з тасьми, валиків, залишків оздоблення вуалі та оксамитового убору. Питання головних уборів, їх різноманіття та назв давно потребує окремих досліджень та уваги. Угорські письмові джерела містять назву «parta». Її генезу та використання серед заміжніх і незаміжніх жінок було зроблено дослідницею і реконструктором давніх костюмів Оршоєю Зой [Zay, 2015, s. 210], але систему поділу елементів і їх назви ще до кінця не вдалось встановити. Подібні головні убори можна побачити на угорських портретах [Piwoska, 1995, s. 254] та тогочасних з Речі Посполитої – Гризельди Сапегі, Анни та Теклі Радзівілл, на зображенні маленької Софії Рокшицької з ікони в Піотрковицях 1625 р., на більшості заміжніх шляхтянок з роду Полубинських на гравюрі їх родинного дерева 1675 р., на іконі Введення Богородиці з с. Сорочинці й тд. Проте іконографія дає лише уявлення про пишність цих уборів, часовий проміжок їх використання, але саме завдяки археологічній знахідці в Паладь-Комарівцях з'явилась можливість зрозуміти яким чином поєднувались ці елементи.

Що до назв, то українські та польські письмові джерела згадують такі елементи як брамка та тканка. Так, наприклад: «вкладаю брамочку на чоло твоє» [Linde, 1807, s. 160], або запису з інвентаря майна міщан 1595 р.: «брамка чорна з намистинами яку ще від матері своєї має» [Akta miasta Lublina, 1593–1601, s. 191]. Давній поет Бартош Папроцький в 1629 р. так у своїх настановах радив молодій заміжній пані прикрасити голову: «..коли з чоловіком в гості.. вживай давнього строю, як ще твоя мати носила – до чепця припни з перлами брамку коштовну...» [Golebiowski, 1861, s. 77]. Саме такий головний убір є на погрудді Софії Черської в Кракові 1584 р.

Водночас інвентарні описи майна, заповіти згадують серед оздоблень і тканки. Так в 1584 р. записано: «2 тканкі паненські (дівочі) перлові» і в 1608 р. дружині крайчого сукна належала: «...в скриньці білій тканка дівоча перлова...» [Nawrocki, Wislocki, 1961, s. 344]. Такі оздобні тканки Маньковський у своїх дослідженнях давнього текстилю описує як пов'язку на голову [Mankowski, 1954, s. 5]. Отож можна припустити, що серед речей з поховання №7 розкопу I в Паладь-Комарівцях були предмети, які на території Речі Посполитої того часу мали назву брамка та тканка.

Брамка. Рештки брамки являють собою фрагмент оксамиту, що на момент огляду мав тьмяний золотаво-коричневий колір. Форма – місяцеподібна, заокруглена по верхній кромці, довжина якої складає 197 мм, по нижній кромці – 143 мм. Бічні сторони надірвані, на збережених цілих площинах ширина складає: справа – 27 мм, а з лівого краю – 28 мм. В центральній частині,

в найширшому місці, який вірогідно був центром брамки, ширина становить 34 мм, там прокладено вертикальний стачний шов.

Після первинного огляду і легкої сухого чищення, виявилось, що брамка була виготовлена з ворсової тканини на якій лишилися відбитки кріплення декоративних круглих елементів (відсутні на момент огляду) але без слідів окислення (вірогідно з металу що не кородував під впливом середовища поховання), вони були прикріплені в 3 ряди по всій площині. Розмір елементів коливався в діаметрі від 7–8 мм до 11 мм. Сама тканина виткана з шовкових ниток, ворс не петельчатий, а розрізаний висотою 1,3 мм, отож її можна віднести до стриженних оксамитів. Оксамити зазвичай ткались на полотняній або саржевій основі, а третя нитка проходила вертикально наскрізь та утворювали таким чином ворс. Оксамит витканий на полотняній основі (Рис. 6, 5), на той час зазвичай привозився купцями з Італії та Туреччини.

На спідній частині брамки присутні залишки вовняного сукна з ворсом зелено-смарагдового кольору. Також присутні рештки шовкової золотавого кольору нитки, яким сукно пришивалось в нижній частині до оксамитової брамки, в місці підгибу припуску нижнього краю. Стібки виконані швом «за край», подвійною ниткою не щільної Z-крутки. Всі шви щільні, закріплення країв акуратне, а це дає можливість стверджувати, що вона виготовлялась ще для прижиттєвого використання, а не ситуативно для поховальної церемонії.

Тканка. Предмет, який можна умовно назвати тканкою, знаходився біля лівого боку в області скроні та представляє собою текстильний прямокутник довжиною приблизно 43,5 см і шириною 1,8 см, що складався з кількох шарів текстилю – основної та нижньої тканин та плетеного мережива. На відстані 18,4 см від краю має розрив на кромці, з іншої сторони на відстані 8 см по лицевій стороні – доточений фрагмент. Зі спідньої сторони тканки нашита нижня шовкова тканина полотняного переплетення (основа 6 ниток \ мм і 5 ниток \ мм піткання), що вірогідно первинно мала темно червоний колір.

Нижня тканина однакова, що в основній частині, що в доточеній, проте доточена в кращому стані збереження, менш зношені нитки тканин, що можливо обумовлено використанням тканки поки дівчинка була меншою, а згодом головний убір подовжили, коли дитина підросла. Краї підгину в основній частині загнуті на зовнішню сторону і старанно підшиті, що свідчить про існування ще однієї тканини-підкладки, що не зберіглась і була виготовлена з льону або вовняного сукна сліди якої присутні біля ниток пришивання по краю (Рис. 6, 6). В доточеній частині краї пігібки загнуті на внутрішню сторону на чистовий стан, це підтверджує тезу про те, що тканкою користувались при житті, але потім збільшили по довжині.

По всій довжині спідньої частини є регулярні отвори діаметром 0,7 мм розташовані в шаховому порядку в 3 ряди (по верхньому і нижньому краям та середині тканки) з приблизним кроком 7–8 мм в ряду. Ці отвори лишилось вірогідно від можливих декоративних елементів що кріпились з лицевої

сторони і проколювали всі верстви ткани.

По вузьким краям тканки припуски нижньої тканини підігнуті на зовнішню сторону, мають хвилясте поперечне деформування від навантаження, яке могло виникнути при стягуванні тканки навколо голови, що ще раз доводить її прижиттєве часте використання.

З лицевої сторони тканка складається з тканини зі змішаних волокон. Нитки основи – тоненькі шовкові слабобокручені (4 нитки на 1 мм), а от піткання – золотна пласка смужка з рівними краями шириною 0,4 мм первісно золотавого кольору (Рис. 7, 1). Сама тканина досить розрідженої щільності тканин полотняного переплетення, орнамент не простежується. Поверх цієї золотної тканини (на кшталт альтемабасу) нашито плетене мереживо з золотних ниток. Мереживо складається з двох фрагментів, основне і додатково нашите на відрізу 6 см від краю, ідентично як на нижній тканині тканки, що підтверджує припущення що його збільшили по довжині ще при житті власниці. Основне мереживо (Рис. 7, 2) виплетене на коклюшках із золотних ниток, що мають в основі товсту шовкову нитку щільно обкручену металевою бляшкою золотавого кольору S-крутою. Обвивання щільні, край бляшки рівний, ширина складає 0,5–0,6 мм, стан сильно кородований, має розриви і численні пошкодження. Ширина мережива відповідає ширині тканки. Мереживо виплетене на 6 парах коклюшках здвоєною ниткою у вигляді сітки з вічками (щодо цього готується додаткова публікація).

Додаткове мереживо складається з двох вузеньких відрізків одного й того самого мережива шириною 8 мм, зшитих між собою шовковою ниткою для утворення потрібної ширини тканки, щоб була у рівень основному мереживу (Рис. 7, 3). Додаткове мереживо також виплетене з золотних ниток: основа нитки шовкова та обкручена металевою бляшкою шириною 0,6 мм з рівними краями, ймовірно срібною і позолоченою. Малюнок мережива більш щільний і відрізняється від основного. Так само як і на нижній тканині тканки, в основній золотній тканині також помітні отвори в основній золотній тканині, пошкоджені волокнини від проколів, що підтверджує додаткове декорування тканки можливо металевими елементами (феретами).

Стан тканки на момент огляду був досить пошкоджений, золотні нитки потребували швидкого втручання для їх збереження. Силами реставраційної лабораторії ДП «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України були проведені заходи з очищення і консервації цієї знахідки. Результати дозволили детальніше дослідити техніки виконання мережив, про що буде повідомлено в окремій публікації, що наразі готується. Варто зазначити, що як і інші предмети з цього поховання, тканка зшита дуже ретельно, використані тканини та золотні нитки допасовані між собою. Також відмічається присутність слідів деформації предмета по довжині, що обумовлене доволі довгим використанням його ще при житті власниці (збільшення довжини тканки протягом дорослішання дівчинки).

Валики. Невід'ємною частиною головного убору є

цікавий елемент, що складається з 4 валиків зв'язаних кінцями між собою за допомогою шнурочка. Шнурочок скручений з шовкових ниток S-круткою товщина шнурочка близько 1 мм. Своєю чергою окремо кожні 2 валики з'єднані між собою за допомогою мережива з шовкових ниток сплетеного на коклюшках, утворюючи таким чином верхню довшу пару і нижню коротшу пару валиків. Кожну пару валиків мереживо перевиває по черзі, обкручуючи кожен, а потім сусідній, з'єднуючи їх таким чином. (Рис. 7, 4). Оберт навколо валика проходить з однаковим відступом в 35 мм, кількість обертів складає 11 на одному валикові та 13 на другому. На верхній парі та на нижній парі валиків обвивання збереглося не повністю і складає 3 обвиття та 4 обвиття.

На момент оглядання валики втратили округлу форму, були сплюснені, мали численні пошкодження тканини та розриви. Між собою верхня і нижня пара не з'єднуються, окрім зав'язок на кінцях. Довжина нижньої пари валиків коливається в межах 42–44 см, а верхньої пари – 49–51 см. Ширина в середній частині кожного валика складає близько 2 см. За 6 см до закінчення з кожного боку валики звужуються на клин. Тканина валиків полотняного переплетення з шовкових ниток (48 ниток підкання і 80 основи на 1 см). Первісно валики були золотаво-коричневого кольору, а на момент огляду тканина мала темно-бурий колір зі слідами порошу та органіки. Валики шиті шовковою ниткою з зовнішньої сторони, нитка шовкова слабокручена.

На верхній парі валиків, а саме на верхньому з цієї пари валику, на відстані 6 см від з'єднувального вузла була виявлена оксидована голівка шпильки ймовірно з бронзи. При первісному огляді голівка шпильки округла і трохи сплюснена, діаметр складає 1,8 мм (голівка шпильки відокремлена від штирка). На цьому ж валикові з правого боку, на відстані 13 мм від вузла, також виявлена бронзова шпилька увіткнута в зовнішній гребінь валика з лицевого боку. На нижньому валикові з цієї пари на відстані 4 см від зв'язки також зафіксовано подібну шпильку увіткнуту в тканину.

Наповнення валиків до кінця мало зрозуміле, з розривів тканини в центральній часті одного з валиків вдалось вилучити фрагмент твердої субстанції темно-коричневого кольору. Під мікроскопом субстанція виявилась сукупністю отверділих плоских волокнин різної товщини. Порівняння з волокнами коноплі показали, що наповнення валиків було іншим, а порівняння з висушеними природним способом луговими травами показав подібність структури, тому можливо наповнення валиків було саме з висушених рослин назви та тип яких варто встановити. Схожі валики [Matei, 2000, p. 87] з подібним наповненням [Ursu, 2006, p. 30] знайдені в жіночому похованні притвору церкви Святого Івана Хрестителя в Сереті, деталізація їх наповнення також в стадії вивчення.

Мереживо, яким з'єднанні попарно 4 валики, виплетене на коклюшках з ниток, слабо кручених Z-круткою, на момент огляду темного вишнево-коричневе, проте в загинах присутні залишки металеві бляшки золотавого кольору з рівним краєм

що накручена на шовкову основу нитки (Рис. 7, 5). Малюнок мережива простий виконаний на коклюшках 4 парами, малюнок – ромби з зовнішніми одвивними петельками на бічних кутах кожного ромбу. Рапорт складає 10 мм, ширина кожного ромба 7 мм + одвивні петельки (Рис. 7, 4).

Форма валиків зберіглась і можна зауважити, що усі 2 пари були між собою додатково зв'язані (є загини, що співпадають) на відстані приблизно 13 см від зв'язування кінців шнурком, надаючи валикам в цих частинах злегка заокруглену форму. Центральна частина навпаки має форму більш пласку і складає приблизно 20–22 см, що сходиться за розмірами та формою з брамкою з цього поховання. Ширина брамки співпадає з пласкою передньою частиною валиків, а висота брамки в центральній частині є 25 мм що дорівнює висоті пари валиків (Рис. 7, 6).

Поховання також містило значну кількість різноманітних скляних намистин та бісеру різного кольору, булаву та нашивки з головного убору. Зібрані вони по внутрішньому периметру решток труни. Тут містились і *фрагменти золотого вузького мережива*.

Один з фрагментів мережива зберігся в кращому стані та мав оздоблення власне з пришитих скляних намистин – бісеру, що скоріше за все становили оздоблювальний край вуалі, що покривав голову. Стан знахідки був складний, містилися нашарування бруду що заважали оцінити рівень пошкодження ниток. Було прийнято рішення очистити та провести реставраційні заходи задля подальшого дослідження. Ширина мережива становить 5 мм (висота зубчика), довжина фрагмента 315 мм, плетення рівномірне, по нижньому краю є деформації в плетенні від слідів пришивання (крок стібків був приблизно 7 мм і в більшості приходився на проміжки між зубчиками) (Рис. 8).

Після очищення мережива з'ясувалось, що воно виплетене на двох парах коклюшок, причому подвійною ниткою. Кожна з ниток золотна, товщиною її приблизно 0,5 мм виготовлена з шовку, що легко скручений S-круткою і щільно обмотана металеві бляшкою в тому ж напрямку обвиття. Металева бляшка в більшості пошкоджена, має розриви. Проте помітні певні характеристики – рівні краї та становить в основі срібну пластину з залишками позолоти.

Схема мережива складається з поперемінного звиття обох пар через крок з відвивною петелькою в один бік, що таким чином створює зубчатий край по одній стороні. Закріплююча шовкова нитка проходила крізь зубчик, нанизувала намистину темно синього або винно-червоного кольору, а над нею дрібнішу намистинку, знову проходила більшу намистину і поверталась в той же зубчик мережива. Наступні два зубчики мережива поєднувались між собою гірляндою з кількох дрібніших намистин золотавих і зеленого кольору (Рис. 8). Всі з'єднувальні стібки виконані шовковою ниткою золотавого кольору Z-крутки, акуратні, що свідчить про прижиттєве використання і вірогідно становили декоративний елемент вуалі подібної до знахідки в похованні молодої дівчини в с. Болдва (Угорщина) [E. Nagy, 1982, old. 41].

Щодо *елементів декоративного оздоблення*

головного убору то вони представлені такими предметами:

Бісер та намистини. Різноманітні за формою і технікою виконання. Це простий скляний бісер білого, чорного, синього та зеленого кольору, прозорий огранений бісер та бісер, що видутий у невеликі прозорі кульки (Рис. 5, 1). Тут же виявлено 6 невеличких намистин із золота, що мають біконічну форму, розміром до 3 мм (Рис. 5, 3).

Нашивки. Представлені двома різними екземплярами, що виготовлені із золота. Один у вигляді квітки з п'ятьма пелюстками. З тильного боку наявна петелька для кріплення. Максимальна ширина – 13 мм. Вага – 0,40 г. (Рис. 5, 4). Друга нашивка підквадратної форми 8 x 9 мм. У центрі хрестоподібний виступ, а по кутах присутні розетки. З тильної сторони наявна петелька для кріплення. Вага – 0,57 г (Рис. 5, 5). Інші виявлені нашивки виготовлені з огранених шматочків червоного скла, що зведені по шість, у вигляді квіточки. У центрі вони орнаментовані тисненням у формі шестикутної зірочки. Основа оснащена наскрізними отворами для кріплення. Наявні 9 шт. (Рис. 5, 6).

Серед цих елементів оздоблення головного убору містилась і одна *шпилька*. Виготовлена вона з мідного сплаву, у перетині кругла та увінчана орнаментованою пірамідальною голівкою. Загальна її довжина – 3,5 см (Рис. 5, 2).

Такі ж елементи декоративного оздоблення жіночих головних уборів відомі за археологічними матеріалами де вони хронологічно визначаються другою половиною XVI – першою половиною XVII ст. [Horváth, 1970; Mojzsis, 1984; Рябцева, 2010].

Отже, конструкція головного убору складалась з багатьох елементів – валиків, тканки та брамки. Його кріплення до зачіски досить складне, проте його можна побачити на зображеннях того періоду. Наприклад: Гризельди Сапегі (1634 р.), юної доньки Зофії Рокшицької, на іконі першої третини XVII ст. в Піотрковицях. Валики з закріпленою до них брамкою детально вирізьблені на надгробку Анни Вазувни в Торуні (1636 р.). Тканка з невисокою брамкою прикрашає голову Бонни Сфорци на медальйоні з Метрополітан Музею. Валики виступають як самостійний головний убір на дитячій надгробній плиті Хелени Котулінської, померлої у 1626 р. Археологічні поодинокі знахідки подібних головних уборів присутні в досліджених похованнях у Боглар, Болдва, Мішкольц-Аваш (Угорщина), в Сереті (Румунія) [Ursu, 2006, p. 30], Маркети Франтішки Лобкович початку XVII ст. (Чехія) [Drozdova, 2006, s. 101]. Проте унікальність знахідки в Паладь-Комарівцях полягає в комплектності такого головного убору, де збереглись всі елементи – валики, тканка і брамка, що прижиттєво використовувались, декоративного оздоблення,

шпильок фіксації й тд., їх поєднання між собою і розташування.

Висновки. Отже, матеріал поховання, що було виявлено у 2017 р. археологічною експедицією Ужгородського національного університету під час дослідження середньовічної церкви в Паладь-Комарівцях дав змогу дослідити комплекс одягу дівчини-підлітки, а саме – сукні, головного убору та декоративних елементів. Він характеризується широким спектром використаних тканин як за сировиною походження (шовкові, вовняні, рослинні, металеві), так і за типами (гладкі та ворсові), за ткацьким переплетінням (полотняного та складного), різнобарвності кольорів (винно-червоні, зелені, золотаві). Декоративні елементи у вигляді тасьм, мережив, застібок виготовлені з золотних ниток, за малюнком і техніками виконання є подібними до знахідок в сусідніх регіонах, а крій сукні та складність головного убору відповідають періоду кінця XVI – першої половини XVII ст. На це вказують як візуальні джерела, так і подібні археологічні знахідки з інших пам'яток. Таке датування проаналізованого нами комплексу одягу відповідає та іншим речовим та стратиграфічним даним археологічних досліджень поховання № 7 розкопу I в Паладь-Комарівцях.

Окрім цього, ретельний аналіз решток текстилю дав підстави говорити, що даний одяг, в якому була похована дівчина, досить часто використовувався при житті, має ознаки ретельного і дбайливого догляду, виконано з достатньо дорогих та ошатних тканин і оздоблень, з увагою до деталей. Разом з цим на сукні не помітні сліди змін, які можуть настати зі зміною статури власника – сукню не подовжували, не розширювали, не має слідів перешивання з іншого одягу. Натомість ретельний аналіз тканки (елемент головного убору) має свідчення прижиттєвого користування і подальшого збільшення по довжині (вікові зміни власниці).

Відтак, комплекс одягу, що виявлений у похованні є унікальним. Оскільки його цілісність і сукупність дозволили ретельно провести аналіз та виконати реконструкцію сукні та головного убору, не пошкоджуючи артефактів впевнитись в точності креслень крою і кравецьких технік, схеми мережив, а відтак, правдоподібно відтворити одяг юної мешканки Ужанського комітату ранньомодерного часу (Рис. 9–11). Спорідненість цього комплексу одягу і головного убору з європейськими тенденціями розвитку моди та рівню ремісничих навичок, необхідних для створення всіх його елементів, ще раз наголошує про єдиний європейський матеріальний простір. Все це спонукає до подальшого опрацювання матеріалів археологічної експедиції Ужгородського національного університету.

Список використаних джерел

- Akta miasta Lublina. Akta radzieckie lubelskie. 1593 – 1601*, Wojewodskie Archiwum Panstwowe w Lublinie, sygn. jedn. 125, 450 s.
- Drozdova, E., 2006. Antropologický výzkum Markéty Františky, hraběnky Dietrichsteinové, *RegioM. Sborník regionálního muzea v Mikulově*, s. 95–104.
- E. Nagy, K., 1982. Nagy Die tracht eines vornehmen ungarischen madchens aus dem 16 jahr. Restaurierung und rekonstruktion des bolvaer fundes, *Ars Decorativa*, 7, s. 29–79.
- Ember, M., 1967. XVI–XVII. századi ruhadarabok a sárospataki kriptából, *Folia Archaeologica*, XIX, p. 151–183.

- Fodor, G., 2016. *Református múltunk kezesség I. Adattár kárpátaljai református gyülekezettörténeti kutatásokhoz 1523 – 2016*, Tiszaszentimre: Narancsik Imre Kutatói Műhely, 864 old.
- Golebiowski, L., 1861. *Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasow az do chwili obecnych*, Krakow: nakł. Drukarni «Czasu», 251 s.
- Gutkowska-Rychlewska, M., 1968. *Historia ubiorów*, Wrocław: Ossolineum, 962 s.
- Horváth, B., 1970. A tiszáövrényi pártá és pártáöv, *Folia archaeologica*, XXI, old. 157–168.
- Linde, S. B. 1807. *Słownik Języka polskiego. T. 1. Cz. 1: A–F*, Warszawa: Drukarnia XX. Piłarów, 668 s.
- Mankowski, T., 1954. *Polskie tkaniny i hafty XVI–XVIII wieku*, Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, 164 s.
- Matei, Mircea D., 1997/98. Cercetările arheologice de la Siret (1984 – 1989). Raport de etapa. *Suceava Anuarul Muzeului National de Bucovinei*, XXIV – XXV, p. 77–140.
- Mojzsasz, V., 2017. A Palágykomoróci református templom, *Várak, kastélyok, templomok. Évkönyv 2017*, old. 106–109.
- Mojzsis, D., 1984. XVI – XVII. századi női fejdíszek a nagylózsi leletanyagból, *Folia archaeologica*, XXXV, old. 185–212.
- Nawrocki, St., Wislocki, J., 1961. *Inwentarze mieszczańskie z lat 1528 – 1635 z ksiąg miejskich Poznania*, Poznan: Państw. Wydaw. Nauk. Oddział w Poznaniu, 636 s.
- Nicolescu, C., 1970. *Costumul de curte in Tarile Romane. (Sec. XIV – XVIII)*, Bucuresti: Muzeul de Artă al Republicii Socialiste România, Secția de Artă Veche Românească, 197 p.
- Niemcewicz, J., 1839. *Zbiór pamiętni ków historyc znych o dawnej Polsce*, T III, Lipsk: Breitkopf i Haertel, 364 s.
- Piwocka, M., 1995. Czepce namalowane na obrazie Matko Bozej Kalwaryjskiej, *Studia i materiały Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie*, 5, s. 81–264.
- Simsa, M., 2013. *Knihy krejčovských strihu v českých zemích v 16. az 18. století*, Straznice: Národní ústav lidové kultury, 303 s.
- Sygański, J., 1905. *Analekta sandeckie do XVI. i XVII. wieku. Z planem miasta*, Lwow : Nakładem Autora, s. 114.
- Szakács, B. Zs., 2013. Palágykomoróc (Паладь Комарівці), református templom, *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig*. Nyíregyháza: Color Pack, old. 251–257.
- Tóth, I. C., 2006. Egy 16. század végi, női ruhaderék restaurálása a debreceni dobozi temető leletanyagából, *Műtárgyvédelem*, old. 129–136.
- Ursu, E. C., 2006. *Comori arheologice restaurate in Bucovina. Archeological treasures restored in Bucovina*, Suceava: Complexul Muzeal Bucovina, 92 p.
- Zay, O., 2015. «Tegnap még lány vala, most immár kontya vagon», Női haj- és fejviseletek a kora újkorban. *Fiatál Középkoros Régészek VI. konferenciájának tanulmánykötetje. A Szent István Király Múzeum Közleményei*, 51, old. 205–222.
- Мойжес, В.В., 2018. Дослідження середньовічних церков Закарпаття у 2017 році, *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія історія*, Вип. 1 (38), с. 109–116.
- Мойжес, В.В., 2019. Дослідження середньовічних церков Закарпаття, *Археологічні дослідження в Україні 2017 р.*, с. 38–41.
- Рябцева, С., 2010. О некоторых украшениях и деталях декора одежды населения Карпато-Дунайского региона в XIV–XVII веках, *Tyragetia. Arheologie Istorie Antică. Serie nouă. Vol. IV [XIX] nr.1*, с. 249–262.

References

- Akta miasta Lublina. Akta radzieckie lubelskie. 1593 – 1601*, Wojewodskie Archiwum Panstowe w Lublinie, sygn. jedn. 125, 450 s. (in Polish).
- Drozdova, E., 2006. Antropologický výzkum Markéty Františky, hraběnky Dietrichsteinové, *RegioM. Sborník regionálního muzea v Mikulově*, s. 95–104. (in Czech).
- E. Nagy, K., 1982. Nagy Die tracht eines vornehmen ungarischen madchens aus dem 16. jahr. Restaurierung und rekonstruktion des bolvaer fundes, *Ars Decorativa*, 7, s. 29–79. (in German).
- Ember, M., 1967. XVI–XVII. századi ruhadarabok a sárospataki kriptából, *Folia Archaeologica*, Budapest, 1967, XIX, old. 151–183. (in Hungarian).
- Fodor, G., 2016. *Református múltunk kezesség I. Adattár kárpátaljai református gyülekezettörténeti kutatásokhoz 1523–2016*, Tiszaszentimre: Narancsik Imre Kutatói Műhely, 864 old. (in Hungarian).
- Golebiowski, L., 1861. *Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasow az do chwili obecnych*, Krakow: nakł. Drukarni «Czasu», 251 s. (in Polish).
- Gutkowska-Rychlewska, M., 1968. *Historia ubiorów*, Wrocław: Ossolineum, 962 s. (in Polish).
- Horváth, B., 1970. A tiszáövrényi pártá és pártáöv, *Folia archaeologica*, XXI, old. 157–168. (in Hungarian).
- Linde, S. B. 1807. *Słownik Języka polskiego. T. 1. Cz. 1: A–F*, Warszawa: Drukarnia XX. Piłarów, 668 s. (in Polish).
- Mankowski, T., 1954. *Polskie tkaniny i hafty XVI–XVIII wieku*, Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, 164 s. (in Polish).
- Matei, Mircea D., 1997/98. Cercetările arheologice de la Siret (1984–1989). Raport de etapa. *Suceava Anuarul Muzeului National de Bucovinei*, XXIV–XXV, p. 77–140. (in Romanian).
- Mojzsasz, V., 2017. A Palágykomoróci református templom, *Várak, kastélyok, templomok. Évkönyv 2017*, old. 106–109. (in Hungarian).
- Moizhes, V.V., 2018. Doslidzhennia serednovichnykh tserkov Zakarpattia u 2017 rotsi [The study of medieval churches of Transcarpathia in 2017], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seria istoria*, Vyp. 1 (38), s. 109–116. (in Ukrainian).
- Moizhes, V.V., 2019. Doslidzhennia serednovichnykh tserkov Zakarpattia [The study of medieval churches of Transcarpathia], *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2017 r.*, s. 38–41. (in Ukrainian).
- Mojzsis, D., 1984. XVI–XVII. századi női fejdíszek a nagylózsi leletanyagból, *Folia archaeologica*, XXXV, old. 185–212. (in Hungarian).
- Nawrocki, St., Wislocki, J., 1961. *Inwentarze mieszczańskie z lat 1528 – 1635 z ksiąg miejskich Poznania*, Poznan: Państw. Wydaw. Nauk. Oddział w Poznaniu, 636 s. (in Polish).
- Nicolescu, C., 1970. *Costumul de curte in Tarile Romane. (Sec. XIV – XVIII)*, Bucuresti: Muzeul de Artă al Republicii Socialiste România, Secția de Artă Veche Românească, 197 p. (in Romanian).
- Niemcewicz, J., 1839. *Zbiór pamiętni ków historyc znych o dawnej Polsce*, T III, Lipsk: Breitkopf i Haertel, 364 s. (in Polish).
- Piwocka, M., 1995. Czepce namalowane na obrazie Matko Bozej Kalwaryjskiej, *Studia i materiały Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie*, 5, s. 81–264. (in Polish).

Riabtseva, S., 2010. O nekotoryh ukrasheniakh y detaliakh dekora odeyani naseleniya Karpato-Dunaiskoho rehyona v XIV – XVII vekakh [On some ornaments and clothing accessories of the populations from the Carpathian-Danubian space in the 14th – 17th centuries], *Tyragetia. Arheologie Istorie Antică. Serie nouă. Vol. IV [XIX] nr.1*, s. 249–262. (in Russian).

Simsa, M., 2013. *Knihy krejcovskych strihu v ceskych zemich v 16. az 18. století*, Straznice: Národní ústav lidové kultury, 303 s. (in Czech).

Sygański, J., 1905. *Analekta sandeckie do XVI. i XVII. wieku. Z planem miasta*, Lwow: Nakładem Autora, s. 114. (in Polish).

Szakács, B. Zs., 2013. Palágykomoróc (Паладь Комарівці), református templom, *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig*. Nyíregyháza: Color Pack, old. 251–257. (in Hungarian).

Tóth, I. C., 2006. Egy 16. század végi, női ruhaderék restaurálása a debreceni dobozi temető leletanyagából, *Műtárgyvédelem*, old. 129–136. (in Hungarian).

Ursu, E. C., 2006. *Comori arheologice restaurate in Bucovina. Archeological treasures restored in Bucovina*, Suceava: Complexul Muzeal Bucovina, 92 p. (in Romanian).

Zay, O., 2015. «Теперь még lány vala, most immár kontya vagyok», Női haj- és fejviseletek a kora újkorban. *Fiatál Középkoros Régészek VI. konferenciájának tanulmánykötete. A Szent István Király Múzeum Közleményei*, 51, old. 205–222. (in Hungarian).

Iryna Pogorzhelska

Junior research scientist, Head of the Restoration Laboratory
State Enterprise Scientific and Research Center «Security Archaeological Service of Ukraine» of the Institute of
Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

Volodymyr Moizhes

Candidate of History, Docent of Department of the Archaeology, Ethnology and Cultural Studies,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

LOVE WRAPPED IN SILK AND GOLD. ANALYSIS AND RECONSTRUCTION OF FABRICS FROM THE DISCOVERED BURIAL IN THE MEDIEVAL CHURCH IN PALAD-KOMARIVTSI (TRANSCARPATHIAN REGION, UKRAINE)*

The paper presents the analysis and results of the reconstruction of a set of women's clothing from a burial discovered in 2017 in a medieval church in Palad-Komarivtsi (Palágykomoróc)(Transcarpathian region, Ukraine). These are the materials of the archaeological expedition of the Uzhhorod National University, which had thoroughly studied the monument. The authors note that artefacts of women's clothing are quite rare in Ukraine, and a decorated set with a sophisticated headdress is almost the only one for the second half of the XVI – early XVII centuries. Therefore, all this serves as a rationale for the study. The identified and described materials made it possible to investigate the set of clothes of a teenage girl, namely, dresses, headdresses and decorative elements characterized by a wide range of used fabrics. This is determined by raw materials (silk, woolen, plant-based), types (smooth and pile) and different colors. Decorative elements in the form of braids, laces, fasteners are made of gold threads and are similar in design and execution techniques to findings in neighboring regions. The cut of the dress and the sophisticated headdress correspond to the late XVI – the first half of the XVII centuries. This is indicated by both visual sources and similar archaeological finds from other monuments. Analogies testify to the fact that such cut and decoration were common among wealthy middle-class women and noblewomen of many cities of Central-Eastern Europe. In addition, a thorough study of the textile remains gave reason to say that the clothes the girl was buried in were used quite often during her life but there are no traces of make-over or stretching (alters that can occur with a change in the owner's physique). Instead, a careful analysis of the fabric (an element of the headdress) has evidence of lifelong use and further increase in length (age changes of the owner). Therefore, the set, integrity and totality of discovered clothing made it possible to clearly and believably reproduce the clothing of a young resident of Uzhhorod region of the early modern period. Its kinship with European fashion trends and the level of craftsmanship required to create all its elements once again emphasizes a single European material space. All this encourages further processing of the materials of the archaeological expedition of the Uzhhorod National University.

Keywords: Palad-Komarivtsi, church, burial, textiles, women's clothing, analysis, reconstruction.

Надійшла до редакції / Received: 11.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 24.11.2024

* This work was performed with the grant support of the National Research Fund of Ukraine within the framework of the project "Between East and West: the funeral culture of Western Ukraine of XI-XVIII centuries. Interdisciplinary analysis" No. 2023.03/0187.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Рис. 1. Паладь-Комарівці. Реформатська церква (вид з півдня).

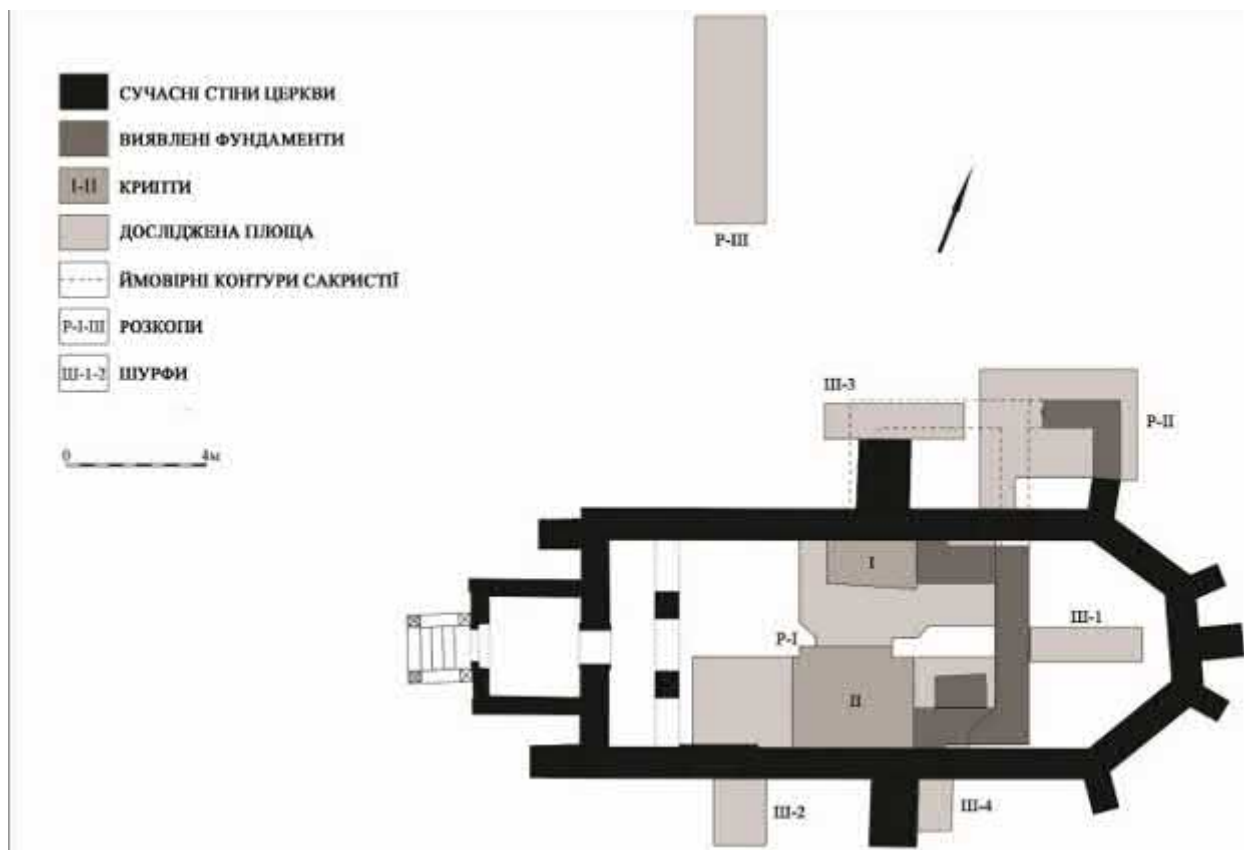

Рис. 2. Паладь-Комарівці (реформатська церква). План церкви та дослідженої площі.

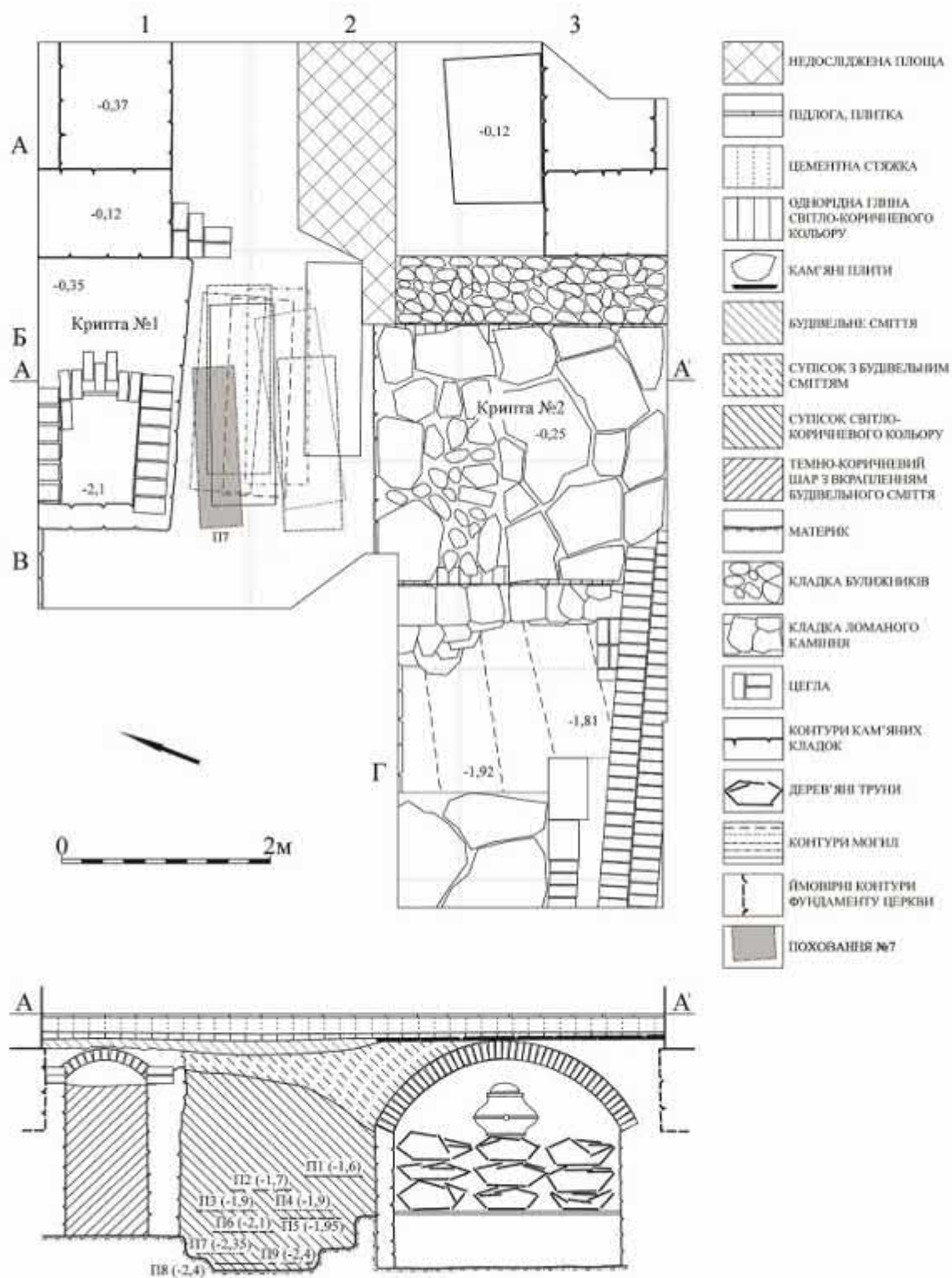

Рис. 3. Паладь-Комарівці (реформатська церква). План та розріз розкопу I.

Рис. 4. Паладь-Комарівці (реформатська церква). Розкоп I. Поховання № 7.

Рис. 5. Паладь-Комарівці (реформатська церква). Розкоп I. Інвентар поховання № 7. Елементи декоративного оздоблення головного убору.

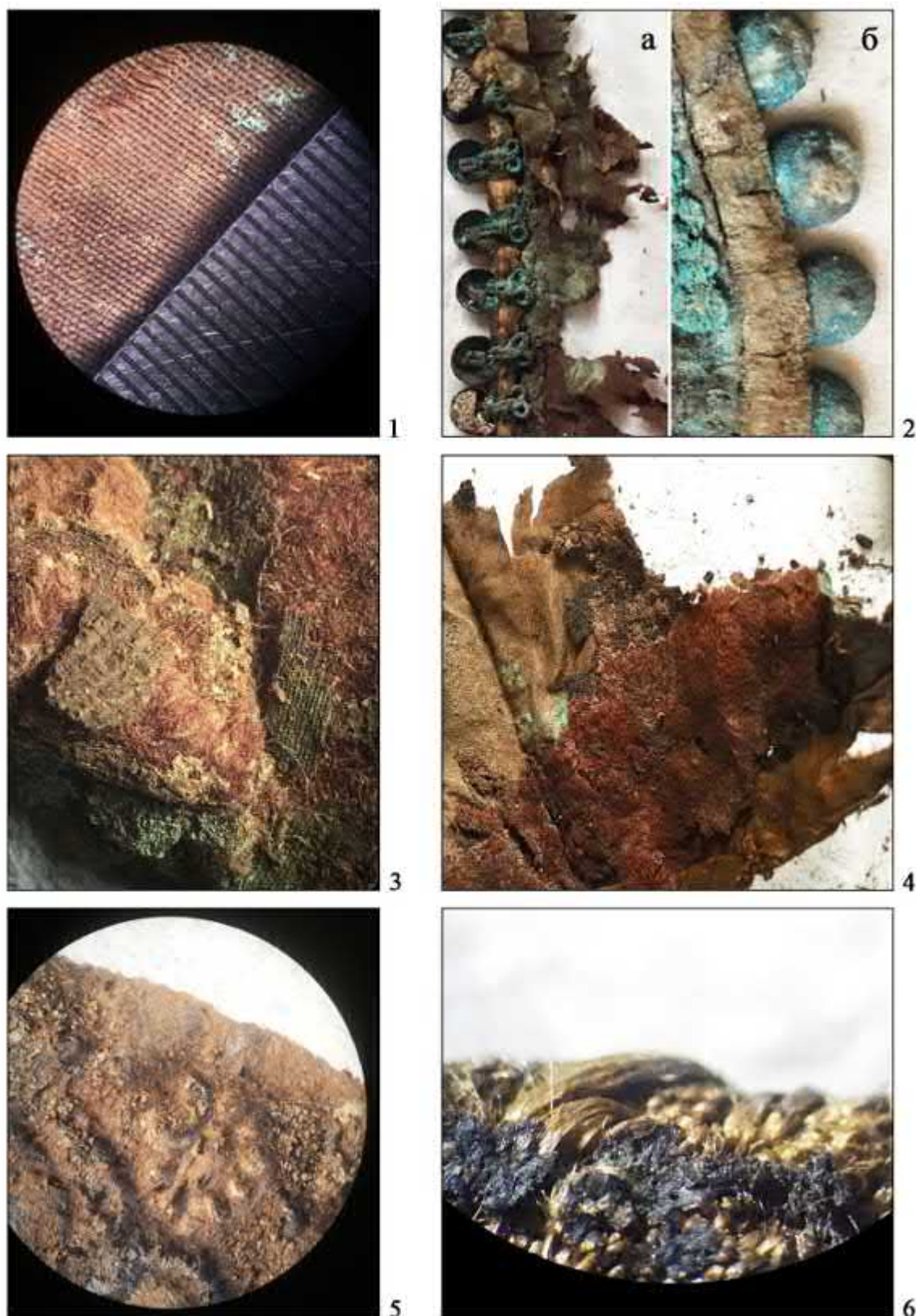

Рис. 6. Паладь-Комарівці (реформатська церква). Розкоп І. Поховання № 7. 1 – шовкова тканина сукні при збільшенні під мікроскопом після первісного очищення; 2 – гаплички – застібки сукні в первісному стані (а – спідня сторона, б – лицева сторона); 3 – рештки полотняної підкладки сукні і сукна з підкладки лиштви сукні; 4 – фрагмент вовняного сукна з якого була лиштва подолу сукні; 5 – оксамит головного убору – брамки зі слідами деформації ворсу від декоративних оздоблень; 6 – мікрофрагменти залишків тканини підкладки головного убору – тканки.

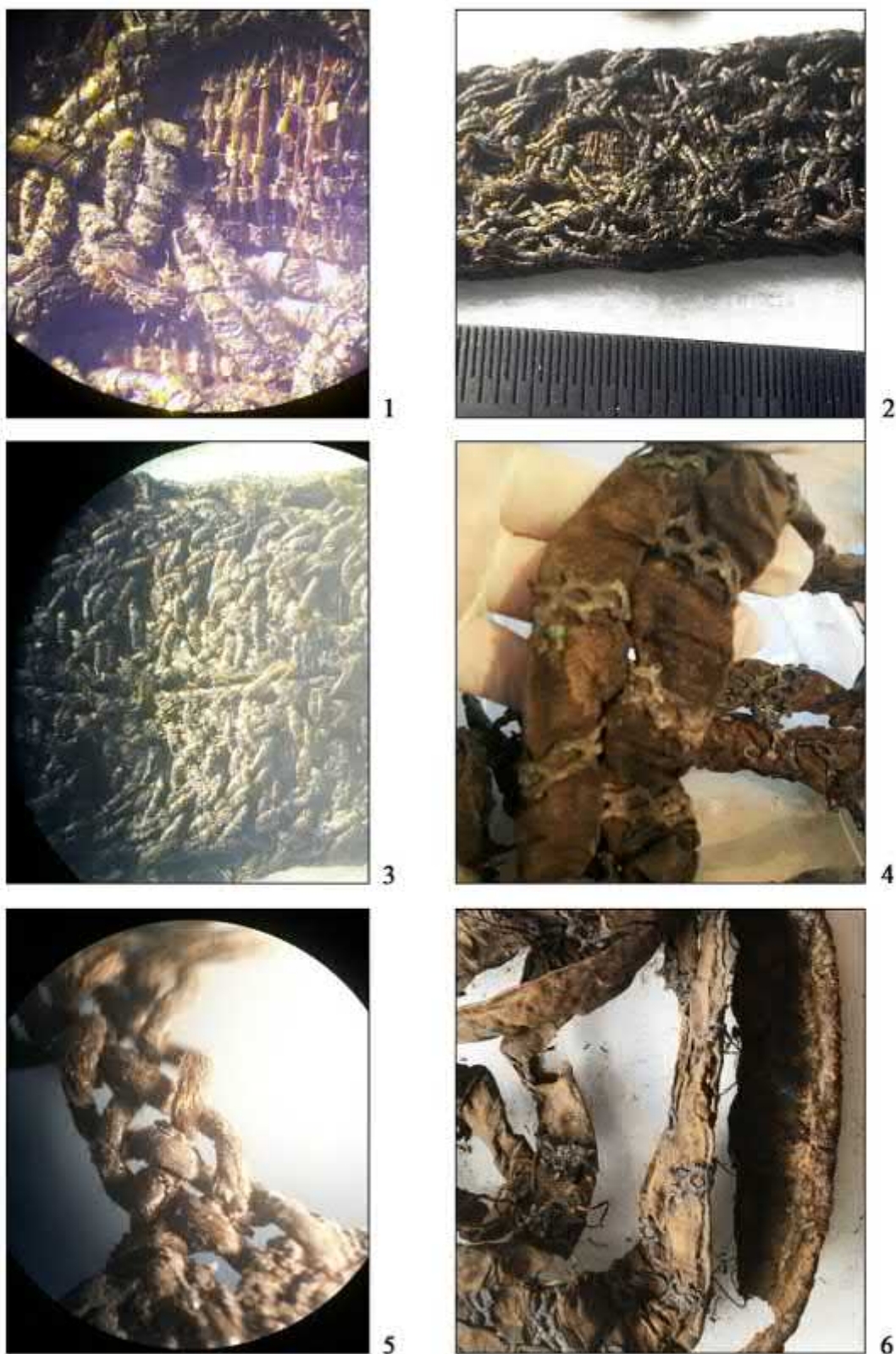

Рис. 7. Паладь-Комарівці (реформатська церква). Розкоп I. Поховання № 7. 1 – основна тканина і декоративні плетенні оздоблення з шовкових ниток і золотних головного убору – танки; 2 – основне мереживо що слугувало оздобленням головного убору – танки; 3 – додаткове мереживо оздоблення головного убору – танки; 4 – частина головного убору – валики; 5 – фрагмент мережива що з’єднувало валики; 6 – деформації і сліди поєднання частин головного убору – валиків і брамки.

Рис. 8. Паладь-Комарівці (реформатська церква). Розкоп I. Поховання №7. Оздоблювальне мереживо і кольорові скляні намистини.

Рис. 9. Скомпільоване фото – реконструкція головного убору, що складається з ткани, брамки, валиків і покривала. Виконана на основі досліджень археологічних знахідок з поховання № 7 розкопу I в Паладь-Комарівцях і аналогічних оздоблень ранньомодерного часу Центрально-Східної Європи.

Рис. 10. Реконструкція сукні, що виконана на основі досліджень археологічних знахідок з поховання № 7 розкопу I в Паладь-Комарівцях.

Рис. 11. Реконструкція комплексу одягу дівчини, що виконаний на основі досліджень археологічних знахідок з поховання № 7 розкопу I в Паладь-Комарівцях (за аналогічними комплексами одягу ранньомодерного часу Центрально-Східної Європи додано фартух та верхній одяг).

ВІДГУКИ, ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ

НАУКОВІ ВИМІРИ ПОСТАТІ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА (ДЕРЖАВОТВОРЧІСТЬ, МУЗЕЄЗНАВСТВО, ПЕДАГОГІКА, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ПРАПОРНИЦТВО)

Федака П. М., Федака П. П., 2024. Августин Волошин: шлях у безсмертя. Постать подвижника у музейних реліквіях: монографія, Ужгород: РІК-У, 312 с.

Микола Олашин

кандидат історичних наук, доцент кафедри античності, середньовіччя та історії України домодерної доби, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
E-mail: olasyn2017@gmail.com

Олег Сліпецький

старший викладач кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород
E-mail: oleg.slipetskyu@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0007-5157-1961>

Юрій Ісак

старший викладач кафедри модерної історії України та зарубіжних країн, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород
E-mail: yurii.isak@uzhnu.edu.ua
Researcher ID: HSC-0388-2023
<https://orcid.org/0000-0002-7078-1100>

SCIENTIFIC DIMENSIONS OF AUGUSTYN VOLOSHYN'S PERSONALITY (STATE-BUILDING, MUSEOLOGY, PEDAGOGY, SOURCE STUDY, VEXILOLOGY)

Mykola Olashyn,

Candidate of History, Docent; Docent of the Department of Ancient, Middle Ages and premodern History of Ukraine
SHEE «Uzhhorod National University»

Oleg Slipetskyy

senior lecturer of the Department of Antiquity, Middle Ages and History of Premodern Ukraine,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

Yurii Isak

senior lecturer of the Department of modern history of Ukraine and foreign countries,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

Суспільний і науковий простір нашого краю цього року позначений багатьма важливими подіями. Серед них своє неординарне місце посідає поява ґрунтового дослідницького доробку у формі книги [Федака, 2024], написаної знаними закарпатськими науковцями й активними громадськими діячами П. М. Федакою і П. П. Федакою про відому політичну, культурну і релігійну постать, президента Карпатської України Августина Волошина (1874 – 1945) у відображенні музейних реліквій.

Завдання біографа, котрий досліджує життя і діяльність таких значущих історичних осіб, як Августин Волошин в контексті його часу, є вельми масштабні. Важливою є потреба «розгорнути» історичний портрет, показуючи зокрема гідність, гуманність, мужність і жертвність, тобто те, що робить нас

людиною, а не сліпий фанатизм. Людина, яка виступає ковалем свого щастя чи полководцем своєї долі, постає дійсно історичною фігурою на тлі епохи. Недарма у низці визначень поняття «нація» на перший план виносяться

готовність носіїв відповідної національної ідеї захищати останню зі зброєю в руках, жертвувати при потребі життям тощо.

Автори не обмежилися буденною біографічною характеристикою життя і творчості А. Волошина, його трагічної долі, що стала полем не лише наукової, але й політичної полеміки. Останню багато в чому можна розглядати як частину більш загальної проблематики національно-визвольної боротьби українців у ХХ – на початку ХХІ ст., драматичних суперечок про «больові точки» або ж навіть «полем бою» довкола «чутливих» тем історії Закарпаття й України загалом. Серед згаданих тем вирізняються питання про «неукраїнський» характер Закарпаття, ступінь й особливості формальної та дійсної етнічної, національної, релігійної самоідентифікації (зокрема й з допомогою символіки) населення краю за різних політичних режимів тощо. Водночас такі дискусії спроможні здійснювати зворотній вплив, впливаючи на формування ідентичності населення краю на основі історичних знань, а отже на еволюцію історичної свідомості й історичної пам'яті не лише сучасного населення краю, але й багатьох вихідців з нього в інших країнах світу. Про спільність історичних традицій жителів Закарпаття й кількох хвиль переселенців з нашого краю з традиціями і звичаями українського народу й української нації та нині говорять нащадки закарпатських мігрантів у США, Канаді, Аргентині, Сербії та ін.

17 березня 2024 р. виповнилося 150 років із дня народження президента Карпатської України А. Волошина. Відрадно, що Верховна Рада України, а також Закарпатська і Львівська обласні ради проголосили 2024-й роком Августина Волошина [Ювілейні].

Згаданий факт, а також вихід рецензованої монографії досить доречно перегукуються й з тим, що один з її авторів, Павло Михайлович Федака, є мужнім і сумлінним дослідником проблем краєзнавства, етнології, фольклористики, пам'ятко- і музеєзнавства, спеціальних історичних дисциплін та ін., шанованим на теренах Закарпаття громадським діячем. Знаний не лише в нашому краї педагог, науковець, музейник, публіцист є справжнім патріотом України з активною, невтомною громадянською позицією. Зрештою, це і вирізняє подвижників із загальної маси населення, зазвичай заклопотаної переважно повсякденними турботами.

В цьому контексті принагідно вкажемо, що з квітня 1981 по квітень 2009 років Павло Федака сумлінно і плідно трудився на посаді заступника директора з наукової роботи Закарпатського краєзнавчого музею. У 1999 р. Павло Михайлович став ініціатором створення, був автором концепції, тематичної структури (2000 р.), а у 2001 – на початку 2002 рр. – співтворцем експозиції меморіального музею Президента Карпатської України, Героя України о. Августина Волошина, відкритого у приміщенні Закарпатського краєзнавчого музею 14 березня 2002 р. з нагоди 63-ї річниці проголошення незалежності Карпатської України. Він багато зробив для того, щоб експозиції цього музею та інші відділи ЗКМ збагатилися раритетними експонатами. Його заслугою є те, що надзвичайно цінна спадщина А. Волошина, яка зберігалася у його племінниці в Пряшеві (Словаччина) Емілії Дутки, стала надбанням музею (2006 р.) (див., зокрема: [Федака, 2022]).

У своїх численних наукових працях Павло Федака закликає усіх людей бережно ставитися до свідків нашої минувшини, нагадує їм про своє коріння, закликає берегти пам'ять рідної землі. Актуальність цих зауваг набуває особливої актуальності в умовах «гібридної» (з 2014 р.) і повномасштабної (з 2022 р.) російської агресії проти нашої держави. Ворожа пропаганда не оминає своєю увагою і терени Закарпаття, намагаючись сформувати сфальшовані уявлення про «неукраїнський» характер історії краю. Науково обґрунтовані висновки вченого слугують поширенню історичних знань, зокрема подоланню своєрідного «комплексу меншовартості», досі вкоріненого у значній частині населення Закарпаття в контексті усвідомлення історії нашого краю, здобутків його жителів в різних сферах життя. І в цьому сенсі вчений небуденно, яскраво реалізує себе в іпостасі справжнього просвітянина, гідного сина свого краю й України загалом! Його справу на науковій й просвітянській нивах гідно підтримує співавтор монографії, рідний син ювіляра Павло Павлович Федака, кандидат історичних наук, доцент, волонтер, член Національної спілки журналістів України, голова Закарпатського наукового культурно-освітнього товариства «Просвіта».

З-поміж іншого, помітними є здобутки Павла Федаки-старшого у галузі історичної біографістики (зокрема біоісторіографії). Уже десятки років він досліджує актуальні краєзнавчі питання: висвітлює окремі «білі плями» минулого регіону, повертає із забуття імена багатьох закарпатців, які багато зробили для рідної землі, дає історіографічний аналіз краєзнавчої літератури. Він писав про М. Бращайка, Ю. Бращайка, А. Волошина, В. Гнатюка, В. Гренджу-Донського, О. Духновича, С. Клочурака, І. Маргітича, О. Ольжича-Кандибу, І. Панькевича, А.-В. Пекаря, Ю. Ревая, С. Росоху, Ю. Химинця, В. Шандора, А. Штефана, М. Тиводара та інших відомих людей, подвижників національно-культурного і громадсько-політичного життя Закарпаття минулих століть.

Проте особливої уваги в цьому контексті заслуговує рецензоване нами дослідження *«Августин Волошин: шлях у безсмертя»* (Ужгород, 2024) [Федака, 2024], видрукуване закарпатським видавництвом «РІК-У» за кошти обласного бюджету [Ювілейні]. Автори простежили багаторічну самовіддану й плідну працю видатного українського педагога та вченого, громадсько-політичного, культурного, церковного і державного діяча, Президента Карпатської України Августина Волошина, запропонували нове, переосмислене бачення його постаті у відображенні музейних реліквій.

Водночас структурно окремі розділи книги фактично є окремими нарисами, в яких на основі значного масиву джерел розглянуто різнобічну діяльність А. Волошина, його роль в історії Закарпаття й України загалом. На перетині історичної біографістики й музеології в роботі окреслено постать А. Волошина на основі комплексу матеріалів Меморіального музею Президента Карпатської України Августина Волошина, що є складовою частиною Закарпатського обласного краєзнавчого музею імені Тиводара Легоцького.

В першому розділі «*Великий син Срібної Землі*» розглянуто ранній етап життя А. Волошина, особливості становлення його політичних і наукових поглядів. Дослідниками влучно наголошено, що з іменем А. Волошина пов'язані (тією чи іншою мірою – *авт.*) всі знакові події громадсько-політичного, культурного, церковно-релігійного, державотворчого життя краю перших чотирьох десятиліть ХХ ст., формування та утвердження національної свідомості, самосвідомості та державницьких устремлінь закарпатських українців, розвиток шкільництва, освіти, педагогічної думки, журналістики, видавничої справи тощо. Науковці обґрунтовано називають А. Волошина великим сином України, «найбільшою постаттю в історії Закарпаття ХХ ст.» [Федака, 2024, с. 7].

Авторами проаналізовано вагомі здобутки педагогічної, громадсько-культурної, священницької та благодійної діяльності А. Волошина. Вони слушно відзначають зокрема, що за час перебування А. Волошина на посаді директора (1917 – 1938 рр.) Ужгородської греко-католицької чоловічої учительської семінарії остання була не лише провідним фаховим освітнім осередком краю, але й одним з головних центрів українського національно-культурного життя. Помітний внесок зробив А. Волошин й у справі підготовки та видання підручників та посібників для народних (початкових), горожанських (неповних середніх) та середніх навчальних закладів краю, а згодом, під час роботи в Українському Вільному Університеті у Празі (1939 – 1945 рр.) – і для вищих навчальних закладів. Усього побачили світ близько 40 підручників для учнів і вчителів місцевих руських (українських) шкіл, значна частина з яких була видана особистими коштами автора. Попри те, що А. Волошин і не був фаховим філологом, проте завдяки працьовитості та природними здібностям став ним за покликанням, з патріотичних побуджень. Завдяки цьому він став визначним дослідником мовних проблем краю, серед яких – національна самоідентифікація мови закарпатців, діалекти української мови, писемні традиції в краї, правописне унормування місцевої руської (української) мови тощо [Федака, 2024, с. 9].

Високу оцінку авторів видання справедливо отримала й діяльність А. Волошина як журналіста, публіциста, видавця й редактора періодичних видань краю, зокрема в якості редактора (з 1903 р.) першого у краї народного часопису «Наука» (1897 – 1914; 1919 – 1921), перетвореного ним в 1922 р. у «Свободу», а в 1938 р. – у «Нову Свободу». Важливим є акцентування на тому, що у своїй діяльності А. Волошин багато уваги приділяв ролі християнського світогляду у національному пробудженні українців Закарпаття. У статтях, опублікованих в газеті «Свобода» та ін. він переконував, що справжнім патріотом може бути тільки той, хто є справжнім християнином, а справжнім християнином – справжній патріот; водночас, «свідомий християнин не підтримує ні шовінізм, ні фашизм, ні расизм, ані нігілізм та соціалістичний матеріалізм, бо одні ставлять одну расу вище за іншу, а інші, зокрема комуністи, заперечують право народів на власне, національне буття, переслідують провідників і прихильників національної ідеї» [Федака, 2024, с. 10–11]. Природно, що автори звертають увагу й на визначну роль А. Волошина у заснуванні та діяльності на Закарпатті товариства «Просвіта». Подвижник взяв активну участь у створенні по всьому краю просвітянських читалень (бібліотек), а при них курсів з подолання неписьменності, драматичних, хороших колективів, спортивних організацій, спілок і об'єднань господарського характеру тощо. З іменем А. Волошина пов'язані також захист ним інтересів греко-католицької церкви, оборона традиційного обряду, збереження у богослужіннях церковнослов'янської мови та кирилиці у друкуванні книжок [Федака, 2024, с. 15].

Все ж, найбільшу увагу приділено політичній, зокрема державотворчій діяльності Августина Волошина, котра викликає тут найбільше поляричних думок і дискусій. З огляду на входження Закарпаття до складу Чехословаччини після Першої світової війни громадсько-політичні діячі краю, зокрема й А. Волошин, були змушені здійснювати свою діяльність з урахуванням нової повоєнної реальності. А. Волошин став фактичним лідером створеної в 1920 р. в Ужгороді Руської хліборобської (земледільської) партії, що дотримувалася проукраїнської орієнтації. Автори показують невтомність, стійкість та наполегливість Августина Волошина у боротьбі проти чехізації та русифікації («москалізації») шкільної освіти краю. Свою діяльність він здійснював на посадах посла (депутата) парламенту Чехословацької республіки, голови Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради, у якості лідера Християнсько-народної партії, очільника Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, почесного голови Учительської громади. Визначальним став 1938 р., коли в політичному житті краю чітко окреслилась діяльність двох партійних блоків – українського та русофільського спрямування. Тимчасовий компроміс між ними у справі формування автономного уряду краю все ж завершився перемогою українофільської течії. У виданні проаналізовано вкрай складні, багато в чому щемливі, дуже насичені подіями перипетії політичного життя краю в 1938 – 1939 рр., діяльність в цих обставинах А. Волошина на посаді прем'єр-міністра автономного уряду краю і Президента Карпатської України. Водночас висвітлено й період його життя в еміграції у м. Прага (1939 – 1945), де він працював в Українському Вільному Університеті, викладаючи різні предмети. Показано трагічну долю А. Волошина, котрий у 1945 р. був заарештований радянськими спецслужбами, а згодом, 19 липня того ж року, помер в одній з московських тюрем. Авторами публікації проаналізовано також здобутки й нагальні завдання у справі увіковічнення пам'яті А. Волошина після відновлення Україною державної незалежності [Федака, 2024, с. 16–22].

Окремо в книзі відображено досить складні перипетії історії створення в м. Ужгород згаданого музею [Федака, 2024, с. 23–60]. Автори показали важливу в цьому контексті роль товариства «Просвіти», вже на установчій конференції якого в 1990 р. важливим завданням його діяльності було визначено пошукову діяльність, зокрема за такими темами як: «Шляхами Карпатської України», «Забуті могили», «Шляхами Батька національного відродження закарпатських українців Августина Волошина» та ін., а також формування архіву і бібліотеки товариства, збір пам'яток історії та культури, створення музею А. Волошина – музею історії

Карпатської України (в іншому звучанні – музею української історії Закарпаття) тощо [Федака, 2024, с. 24]. Такі досить амбітні плани були зрештою успішно реалізовані, до чого прислужилися й автори книги, що є досі активними діячами просвітянського руху краю. Впродовж 1990-х рр. активом «Просвіти» проводилася робота щодо збору матеріалів з історії та культури, громадсько-політичного і державотворчого життя Закарпаття 20 – 40-х рр. ХХ ст., в тому числі пов'язаних з діяльністю А. Волошина та інших визначних постатей цього періоду. У виданні відзначено й активну участь у цій діяльності відомих представників української діаспори з Канади, США, Німеччини та ін., проведення різного роду конференцій і громадських зустрічей [Федака, 2024, с. 32–35 та ін.]. Переломною віхою у справі створення музею автори вважають 1999 р., на який припало святкування громадськістю краю 60-річчя проголошення незалежності Карпатської України та 125-річчя з дня народження А. Волошина. Серед важливих відповідних заходів вирізняється діяльність просвітян щодо порушення питання про віднайдення могили та місця поховання А. Волошина у Москві. Важливою стала й передача у фонди Закарпатського краєзнавчого музею низки меморіальних речей і документів, вилучених в А. Волошина під час арешту в травні 1945 р. [Федака, 2024, с. 45–47]. Істотним кроком стало виділення у жовтні 1999 р. дирекцією краєзнавчого музею двох посад наукових співробітників для нового відділу – меморіального музею Августина Волошина (один зі співавторів книги – П. П. Федака – був призначений на посаду старшого наукового співробітника цього ж відділу) [Федака, 2024, с. 45–49]. Зрештою, все це слугувало виробленню концепції музею, складанню його тематичної структури та тематичного плану тощо. У наступні роки діячам просвітянського руху вдалося залучити до справи становлення музею й керівництво обласної державної адміністрації. Завдяки цьому очільниками краю було прийнято рішення про створення в м. Ужгороді в приміщенні будинку крайового товариства «Просвіта» меморіального музею А. Волошина – відділу Закарпатського краєзнавчого музею [Федака, 2024, с. 52–54].

На сторінках рецензованого видання відображено низку заходів щодо збору матеріалів для музею А. Волошина та розміщення його експозиції у головному корпусі Ужгородського замку, будівля якого, а також розміщена в ній у минулому духовна семінарія, були пов'язані з життям і працею А. Волошина [Федака, 2024, с. 57–60]. Окрему увагу приділено подіям, пов'язаним з відкриттям музею, яке відбулося 14 березня 2002 р., напередодні 63-ї річниці проголошення Карпатської України та 128-річчя з дня народження Августина Волошина [Федака, 2024, с. 62–68]. Також авторами подано інформацію про подальше повернення на батьківщину і передачу музею збереженої унікальної спадщини А. Волошина [Федака, 2024, с. 70–78].

В одному з найбільших розділів книги «Постать Августина Волошина у музейних реліквіях» окреслено відображення постаті А. Волошина у матеріалах експозиції меморіальної кімнати (кімнати-музею – *авт.*) о. д-ра Августина Волошина, а також в матеріалах інших, дотичних до цієї тематики експозицій. Витримала перевірку часом запропонована й зrealізована структура експозиції меморіальної кімнати, котра вміщує 6 розділів: «Родина, дитячі і юнацькі роки А. Волошина», «Педагогічна, наукова, публіцистична, видавнича й редакторська діяльність А. Волошина», «Громадсько-культурна, церковно-релігійна і благодійна діяльність А. Волошина», «А. Волошин – визначний громадсько-політичний, культурний і державний діяч, Прем'єр уряду і Президент Карпатської України», «Празький період життя і діяльності А. Волошина», «Августин Волошин у пам'яті нащадків». Текст цього та інших розділів дуже щедро ілюстрований світлинами, вміщено тексти важливих документів (зокрема «Мій заповіт (тестамент)» за авторством А. Волошина) тощо. Значною мірою тут проаналізовано й деталізовано (про це коротко вже йшлося вище) інформацію, більш стисло подану в першому розділі видання. Водночас вирізняється характеристика діяльності соратників А. Волошина й інших відомих постатей, сучасників бурхливих подій історії краю міжвоєнної доби (Юліана Ревая, Августина Штефана, Вікентія Шандора та ін.) [Федака, 2024, с. 175–259].

Авторами також запропоновано перспективне бачення розвитку музею А. Волошина як самостійного, зі статусом державного, науково-дослідного й культурного закладу Закарпаття. Діячами просвітянського руху у 2000-х рр. пропонувалося створити два окремі, самостійні, музеї А. Волошина – в Ужгороді та в с. Келечин Міжгірського району, де народився А. Волошин [Федака, 2024, с. 260]. На жаль, попри вагомні аргументи на користь згаданих пропозицій з огляду на низку несприятливих обставин (фінансові негаразди в житті краю й держави загалом, надто в умовах російської агресії, особистісні та міжінституційні непорозуміння і незлагодженість тощо) поки що ці наміри не реалізовані.

Вкрай цінними є матеріали розділу «3 унікальних зібрань крайового товариства «Просвіта» [Федака, 2024, с. 277–301]. За своїм обсягом і змістовим наповненням вони дійсно є не стільки додатками, а радше дійсно окремим розділом книги (автори звертаються до характеристики їх змісту на сторінках інших розділів книги).

Наприкінці книги подано розлогу бібліографію праць (112 позицій) про життя і діяльність Августина Волошина та меморіальну кімнату-музей його імені в обласному центрі.

Сторінки публікації дають змогу заглянути у «творчу лабораторію» авторів, відчутти їх дійсне зацікавлення життям і творчістю А. Волошина, гостра актуальність вивчення й концептуального переосмислення яких не викликає сумнівів (зокрема й у розрізі поляричних думок і дискусій щодо політичної діяльності А. Волошина). Науковці обгрунтовано називають його великим сином України, «найбільшою постаттю в історії Закарпаття ХХ ст.» [Федака, 2024, с. 7].

П. М. Федака і П. П. Федака простежили довгий і непростий шлях до відкриття згаданого меморіального музею, водночас слушно наголосивши, що ще довшою і складнішою, майже піввіковою, була дорога до повернення в контекст історії забутого, спалпненого комуністичним тоталітарним режимом імені подвижника, котрий все своє життя сповна віддав служінню рідному народу. Віддаючи шану своїм попередникам у вивченні

й популяризації життя й діяльності Августина Волошина, автори проаналізували історичні обставини й зміст боротьби громадськості краю за відродження пам'яті про А. Волошина, особливості формування відповідних джерельної основи й історіографії питання. Важливі архівні та музейні матеріали, що стали доступними з кінця 80-х – початку 90-х рр. минулого століття, склали наукову базу для об'єктивного дослідження багатогранної діяльності А. Волошина, його плідної та самовідданої наукової педагогічної, культурної та державотворчої праці [Федака, 2024, с. 5–6].

Матеріали видання дають змогу суттєво уточнити не лише образи життя і діяльності А. Волошина, але й «очистити» історичну пам'ять населення краю від ідеологічних антиукраїнських «нашарувань» і канонів, успадкованих ще від радянської історіографії та часто тиражованих в масовій свідомості впродовж десятиліть історії краю. Це слугуватиме, в підсумку, й виробленню науково обґрунтованих та суспільно значущих концептуальних та періодизаційних схем історії Закарпаття у всій її багатогранності та поліфонічності, на основі панорамного бачення історичного процесу, насамперед без надмірної «герметизації», зокрема «замикання» в рамках крайової історії та історіографії.

Саме проукраїнські громадські організації краю, зокрема крайове товариство «Провіта», міські та районні організації Народного Руху України та ін. очолили рух за повернення у контекст історії та утвердження історичної справедливості, поширення правди про Карпатську Україну та її президента А. Волошина, інших борців за єдність Закарпаття і закарпатців з усім українським народом, за незалежність України й українську національну ідею, сприяли поверненню із забуття та утвердженню імен Августина Волошина і його соратників на рідній землі.

Тож не дивно, що автори наголошують на необхідності розширення формату й масштабів функціонування згаданого музею як інституції, з якої черпатимуть знання, силу й насагу до праці, пошану і любов до рідної землі й рідного народу та його великого сина А. Волошина нинішні та майбутні покоління українців. Дослідники простежили й історію формування фондів цього музею, зокрема з включенням до них численних оригінальних та унікальних матеріалів з історії життя та діяльності А. Волошина як визначного вченого і педагога, громадсько-культурного, політичного і державного діяча.

Враховуючи той факт, що автори монографії з молодих літ ідентифікували себе українцями, зрозумілими є їх інтерес до вітчизняної, у тому числі та регіональної, символіки. Так, публікації П. М. Федаки були проявом і демонстрацією його активної громадянської позиції. У контексті до сказаного додамо, що Павло Михайлович 8 червня 1991 року був учасником і одним із доповідачів важливої республіканської конференції «Символіка України», що рекомендувала Верховній Раді України прийняти за державні символи нашої держави герб – тризуб, синьо-жовтий прапор, і гімн «Ще не вмерла України...». Невипадково, що П. Федака правомірно звернув увагу на зусилля А. Волошина у справі відстоювання національної символіки українців Закарпаття. Адже А. Волошин публікував на цю тему статті у періодичних виданнях та виступав з промовама на різних масових заходах. Він був ініціатором прийняття та автором тексту Меморандуму Першої Руської (Української) Народної Ради до чехословацького уряду щодо недопущення переслідувань народного синьо-жовтого прапора [Федака, 2024, с. 17] (див. також: [Федака, 2007, с. 23–24]).

Вихід монографії, з-поміж іншого, – гідна відповідь на виклики нашого часу, зокрема маніпуляції «агентів впливу» й пропагандистів, що діють на користь інших, недружніх до України держав, прикриваючи свої зовсім не благі міркування заявами про неукраїнську, місцеву переважно «ізольовану» споконвічну ідентичність населення Закарпаття, ігноруючи наукові дані в галузі історії, мовознавства та ін.

Згадане вище важливе не лише з погляду потреби осмислення настільки значущої постаті в історії не лише Срібної Землі, але й нашої держави загалом, українського національного руху у світі тощо. Власне біографія авторів рецензованого видання на багатьох відтинках її траєкторії дійсно співзвучна життю героя їх книги. Так, один зі співавторів книги П. М. Федака по праву є загальноновизнаним педагогом і дослідником в галузі етнології, історії Закарпаття, спеціальних історичних дисциплін (зокрема прапорництва), музеєзнавства та ін. Водночас з кінця 1980-х рр. і до сьогодні він є активним учасником й одним з лідерів громадсько-політичного й культурного життя краю. Такі «співпадіння» в житті біографа і персонажа його студій – явища не нові й не випадкові (див. вище).

Проте для нашого краю належне осмислення багатогранної особистості Президента Карпатської України вкрай важливе в умовах повномасштабного російського вторгнення, зловмисного антиукраїнського впливу російської пропаганди тощо. Щиро зичимо авторам насаги у продовженні їх вагомих наукових студій і активної громадської діяльності.

Список використаних джерел

Федака, П. М., 2007. Прапори і герби Закарпаття в історичному контексті. *Символіка Закарпаття: традиції і сучасність*: матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 16 лютого 2007 р.), Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», с. 17–24.

Федака, П. М., Федака, П. П., 2024. *Августин Волошин: шлях у безсмертя*, Ужгород: ТОВ «РІК-У», 312 с.

Федака, П. М., Федака, П. П., 2022. Меморіальний музей Президента Карпатської України о. Августина Волошина: 3 історії створення, експозиція, перспективи розвитку: До 20-річчя відкриття меморіальної кімнати-музею А. Волошина в Ужгородському замку. *Календар «Провіти» на 2022 рік*, Ужгород: ГО «Закарпатське крайове культурно-освітнє товариство «Провіта», с. 47–58.

Ювілейні вистави і видання. Піврічні підсумки року Августина Волошина. [Online]. Доступно: <https://novzak.uz.ua/yuvilejni-vystavy-i-vydannya-pivrichni-pidsumky-roku-avgustyna-voloshyna> (13.09.2024).

References

Fedaka, P. M., 2007. Prapory i herby Zakarpattia v istorychnomu konteksti [Flags and coats of arms of Transcarpathia in the historical context], *Symvolika Zakarpattia: tradytsii i suchasnist: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii* (Uzhhorod, 16 liutoho 2007 r.), Uzhhorod: KP «Uzhhorodska miska drukarnia», s. 17–24. (in Ukrainian).

Fedaka, P. M., Fedaka, P. P., 2022. Memorialnyi muzei Prezydenta Karpatskoi Ukrainy o. Avhustyna Voloshyna: Z istorii stvorennia, ekspozytsiia, perspektyvy rozvytku: Do 20-richchia vidkryttia memorialnoi kimnaty-muzeiu A. Voloshyna v Uzhhorodskomu zamku [Memorial Museum of the President of Carpathian Ukraine Fr Augustine Voloshyn: From the history of creation, exposition, development prospects: To the 20th anniversary of the opening of the memorial room-museum of A. Voloshyn in Uzhhorod castle], *Kalendar «Prosvity» na 2022 rik*, Uzhhorod: HO «Zakarpatske kraiove kulturno-osvitnie tovarystvo «Prosvita», s. 47–58. (in Ukrainian).

Fedaka, P. M., Fedaka, P. P., 2024. *Avhustyn Voloshyn: shliakh u bezsmertia»* [Augustine Voloshyn: the path to immortality'], Uzhhorod: TOV «RIK-U», 312 s. (in Ukrainian).

Yuvileini vystavy i vydannia. Pivrichni pidsumky roku Avhustyna Voloshyna [Anniversary performances and publications. Half-year results of the year of Augustine Voloshyn]. [Online]. Dostupno: <https://novzak.uz.ua/yuvilejni-vystavy-i-vydannya-pivrichni-pidsumky-roku-avgustyna-voloshyna> (13.09.2024). (in Ukrainian).

НАРИСИ З ІСТОРІЇ ДРУГЕТІВ

Ферков О.В., Зубанич Л.Л., Міськов І.О. Нариси з історії Другетів. Ужгород: Видавництво «AUTDOR-Shark», 2024. 214 с.

Іван Мандрик

доктор історичних наук, професор кафедри історії та суспільних дисциплін Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, Берегово
E-mail: ivan.mandryk@uzhnu.edu.ua

Юрій Чотарі

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії та суспільних дисциплін Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, Берегово
E-mail: csatary.gyorgy@kmf.org.ua
<https://orcid.org/0000-0001-7265-1273>

ESSAYS ON THE HISTORY OF THE DRUGETS

Ivan Mandryk

Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History and Social Sciences of the Transcarpathian Hungarian Institute named after Ferenc Rákóczi II, Berehovo

Yuriy Chotari

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History and Social Sciences of the Transcarpathian Hungarian Institute named after Ferenc Rákóczi II, Berehovo

Автори колективної монографії – досить добре знані вчені, чиї дослідження тісно пов'язані з історією Угорщини, особливо Закарпаття середньовічної та ранньомодерної доби. В рамках цього напрямку вони ведуть наукові пошуки у галузі історичних знань, історіографії, генеалогії видатних аристократичних родів, у сфері геральдики та інших допоміжних історичних дисциплін. Усі їхні надбання чітко проявилися і в рецензованій монографії, котра виділяє лише історію одного відомого угорського аристократичного роду – Другетів.

У наш час популярність набувають не лише дослідження суто краєзнавчих студій, але в їхніх рамках – вивчення діяльності окремих видатних особистостей, навіть цілих родів, у тому числі й аристократичних. Нам цікаво пізнати регіональну історію, її особливості, минуле міста, села, окремої вулиці, навіть будови. Це засвідчує сама дійсність, бо втрата історичної пам'яті, різноманітних старих традицій веде і до знецінення сучасності.

Слід погодитися з думкою авторів книги, що минуле сучасного Закарпаття «на сьогодні вивчено фрагментарно, залишається низка проблем та історичних періодів, знання про які спираються практично на історичні міфи, вивчені у XIX – XX століттях» (с. 7). Позиція принципова, зате досить справедлива. Особливо стосується це середньовіччя. Додамо, що сучасні покоління істориків часто бачать ці прогалини, залишені попередниками, намагаються реагувати на історичні зміни, шукати відповіді на суспільні запити. Стосовно середньовічного та

нового періоду історії нашого краю більш значущими є надбання угорських дослідників, оскільки до 1918 року його територія незмінно входила до складу земель святоцестефанської корони, тому їх інтерес та й професійні можливості були ширшими.

Аристократія та шляхта відігравали визначальну роль у минулому Закарпаття. Досить згадати цілі знатні роди, такі як Другети, Раковці, Берчені, Перені, Лояні, Ілошваї, Шенборни та ін. Рецензована робота торкається одного з них, а саме роду Другетів, діяльність яких впродовж чотирьох століть в значній мірі перепліталася з історією Ужанського комітату, особливо його центром – містом Унгваром (Ужгородом). Автори слушно пишуть,

що подати єдину історію роду Другетів – складна справа в силу розпорошеності архівних матеріалів, переплетіння генеалогічних зв'язків та інших обставин. Дослідники поступили вірно, коли свою основну увагу сконцентрували на діяльності цих аристократів, чия історія особливо пов'язана з минулим Закарпаття та сусідньої Пряшівщини на території сучасної Словаччини.

Відомо, що Другети потрапили до Угорщини разом після прибуття з Італії на початку XIV століття Карла Роберта Анжуйського. Перший з них – Філіп уже супроводжував майбутнього короля під час першого приходу до країни. Після вступу у 1301 році на угорський трон, Філіп був першим з роду, хто за підтримку та вірну службу новому королю отримав у володіння численні міста, села та укріплені замки. Автори підкреслюють: «У період між 1323 – 1327 роками Філіп Другет був палатином» (с. 15), тобто займав найвищу державну посаду. Він і його спадкоємець Віллерм мали свій двір у Вишеграді, крім цього, на вершині своєї влади були надзупанами аж 14 комітатів. Довідуємося, що саме Віллерм Другет у 1335 році організував знаменну зустріч правителів Чехії, Польщі та Угорщини у Вишеграді (с. 18). Однак з середини XIV століття політичний вплив Другетів послаблюється, східною частиною країни, де новий король пожалував їм місто Унгвар та його околиці, зокрема й Невіцький замок. Невдовзі вони мають під своїм контролем більшу частину Ужанського та Земплінського комітатів. У Горянах, на околицях Ужгорода, ними збудований родовий палац. Вже з 1344 року Міклош Другет стає надзупаном Ужанського комітату. Торкається дослідження й складного питання про початок з XIII століття русинського заселення північно-східної Угорщини, про роль у цьому процесі Другетів (с. 22–28). Саме завдяки діяльності цього роду, у 1430 р. Унгвар отримав статус міста з правом проведення загальнодержавного ярмарку, а в його околицях запроваджувалися вирощування винограду та виготовлення вина.

І в наступні століття представники роду були пов'язані з Ужанським комітатом, але центром їхнього осідку стало містечко Гуменне, тому за ними закріпився титул «гуменнянські». Через сімейні зв'язки їхні інтереси тісно перепліталися з іншими аристократичними родами, вони продовжували впливати на перебіг політичних та інших подій на теренах країни. У 1622 р. король Фердинанд призначає Яноша Другета спадковим надзупаном Ужанського комітату та надав титул графа. Інший представник роду Дьордь у 1618 – 1620-х рр. навіть претендував на трансильванський трон. У ході розвитку складних політичних, військових, релігійних перипетій XVII століття більшість маєтків Другетів перейшла під владу Дьордя I Ракоці. У 80-х рр. цього століття керівник повстанців-куруців Імре Текелі наказав конфіскувати маєтки Другетів.

Окрім наведення різноманітного маловідомого фактичного матеріалу, можна виділити багато інших позитивних сторін рецензованої книги. Так, у вміщених додатках допитливий читач знайде цінні відомості про маєтки Другетів у конкретному населеному пункті Ужанського комітату за 1598 рік (с. 44–46), або повний перелік тогочасних реформатських парафій цього ж регіону (с. 97–105). Окремий розділ роботи посідає аналіз генеалогії жіночої лінії роду Другетів. Так, дізнаємося, що після смерті Дьордя IV Другета графиня Марія Естергазі у 1661 – 1679 роках від імені неповнолітнього сина обіймала посаду Ужанського надзупана (с. 157). Вміщений розділ, що на професійному рівні аналізує герби та печатки родини, тим самим допомагає нам більш наочно зрозуміти минуле родоводу, його особливості, залишений слід і на наших землях. Автори поступають слушно, коли майже посторінково подають численні ілюстрації, чим сприяють кращому сприйняттю читачем складних родинних зв'язків усього аристократичного роду.

При викладі фактичного матеріалу відсутні поклики на конкретні джерела та наукові дослідження, зате часто наводяться погляди чи вклад того чи іншого історика, чітко виділяється конкретна позиція самого автора. Про професійний підхід з історіографічного, джерельного або геральдичного боку засвідчує вміщений «Список джерел та літератури» (с. 197–213). Де необхідно, колеги чесно зізнаються, що при висвітленні окремих питань «...то тут маємо обмаль джерел» (с. 161). Справді, писати такого роду праці – складна справа, бо необхідні документи розкидані в архівах різних країн, до того ж, важко розібратися у складному переплетінні сімейних зв'язків роду Другетів. А що тоді гадати простому читачеві, любителю історичного минулого?

Вважаємо, що на початку рецензованої монографії бодай кількома реченнями, треба було пояснити читачу, чим була обумовлена наявність в Угорщині XIV століття така велика кількість замків. Гадаємо, що конкретний вклад роду Другетів у розвиток Ужанського комітату, зокрема Унгварського єзуїтського колегіуму, варто було б розглянути більш широко, ретельніше опрацювати місцеві джерела, принаймні українського читача це зацікавило б найбільше, що вартувало б навіть окремого розділу.

Рецензована праця вносить посильний вклад у порозуміння нашого спільного минулого, врешті-решт допомагає більше осягнути різноманітну історію всього Карпатського регіону, у тому числі і його тісний зв'язок з загальноєвропейськими процесами не лише у наш час, але і в далекі вже століття.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В ДОКУМЕНТАХ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1938 – 1939)

Пагіря Олександр. Карпатська Україна в документах Другої Речі Посполитої: у 2 кн. / перекл. із польської Марти Боянівської; картограф – Андрій Карбівничий; Книга I. Львів: Україна Модерна; Видавництво Українського Католицького Університету, 2024. 500 с. + 4 іл. (Серія «Україна. Європа: 1921 – 1939», підсерія «Карпатська Україна 1938 – 1939»).

Пагіря Олександр. Карпатська Україна в документах Другої Речі Посполитої: у 2 кн. / перекл. із польської Марти Боянівської; картограф – Андрій Карбівничий; Книга II. Львів: Україна Модерна; Видавництво Українського Католицького Університету, 2024. 832 с. (Серія «Україна. Європа: 1921 – 1939», підсерія «Карпатська Україна 1938 – 1939»).

Юрій Данилець

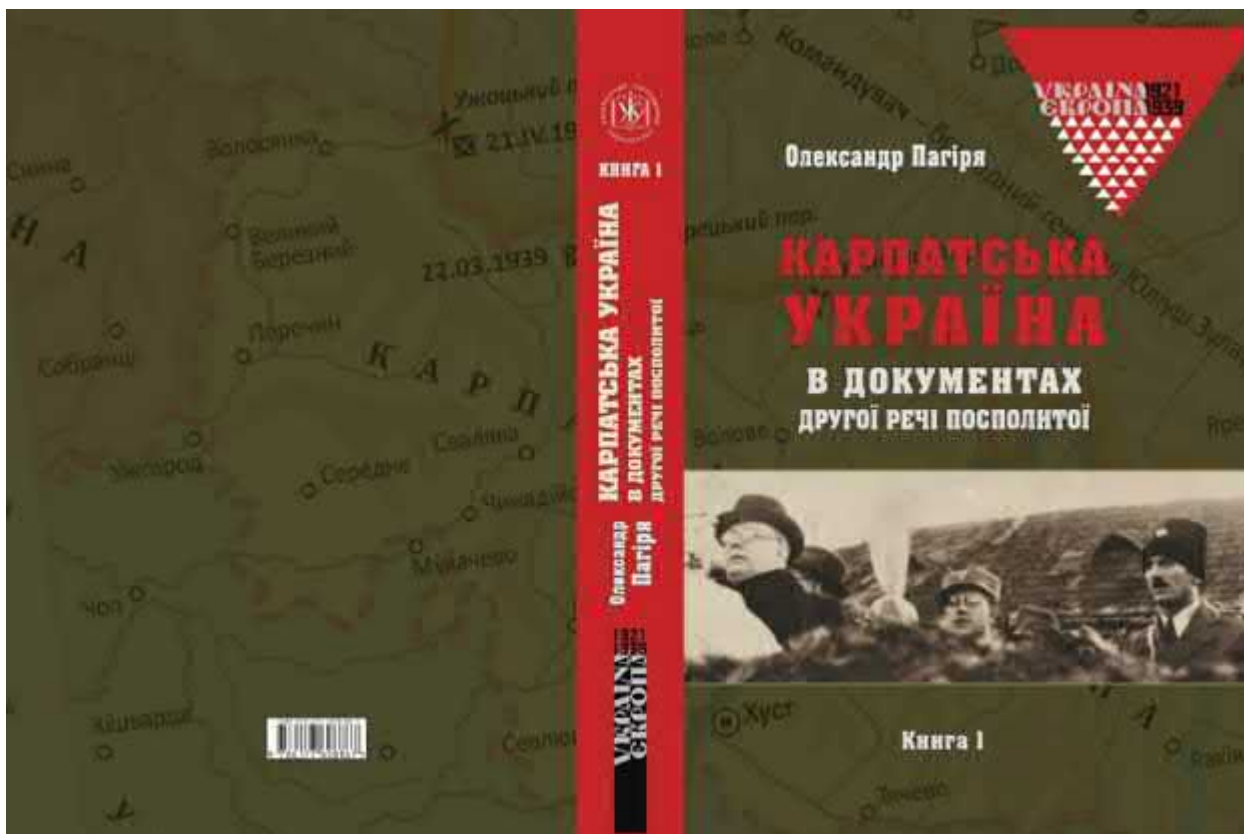
кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри археології, етнології та культурології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород
E-mail: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua
Scopus Author ID: 56032318300
Researcher ID: P-6617-2017
<https://orcid.org/0000-0003-0592-3907>

CARPATHO-UKRAINE IN THE DOCUMENTS OF THE SECOND POLISH REPUBLIC (1938 – 1939)

Yurii Danylets

Candidate of History, Docent;
Docent of the Department of the Archaeology, Ethnology and Cultural Studies,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

Після утворення Карпатської України у жовтні 1938 р. у міжвоєнній Європі гостро постало нерозв'язане українське національне питання. Фактично в 1938 – 1939 рр. Закарпаття/Підкарпатська Русь/Карпатська Україна перетворилася на геополітичний фронт, зону зіткнення інтересів ключових європейських гравців (Німеччини, Угорщини, Польщі, Румунії, СРСР, Великої Британії, Франції, Італії). У зв'язку з цим, вивчення зовнішньої політики держав-сусідів, котрі мали свої інтереси щодо нашого краю, є центральним для розуміння динаміки міжнародних процесів у Центрально-Східній Європі напередодні Другої світової війни. Однією з серйозних

європейських гравців була Польща. На рубежі 1938 – 1939 рр. від відносин Варшави з Берліном, Москвою, Лондоном і Парижем залежала доля миру на континенті. Загальним тлом цих відносин було українське питання, яке увійшло в новий етап інтернаціоналізації у зв'язку з «чехословацькою кризою».

Підготовлений військовослужбовцем Збройних Сил України, докторантом історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, к.і.н. Олександром Пагірею новий збірник є продовженням підсерії «Карпатська Україна 1938 – 1939», у рамках якої вже з'явився корпус джерел із чеських архівів. Він вводить у науковий обіг цілий комплекс як вже відомих, так і зовсім невідомих урядових, політичних, військових і дипломатичних документів Другої Речі Посполитої (загалом 535), які відкривають польський погляд на проблему українського державотворення на Закарпатті в один із найбільш яскравих і водночас драматичних періодів історії регіону, коли той перетворився на об'єкт жвавого міжнародного зацікавлення та завзятої геополітичної боротьби. Польські джерела вписують проблему Карпатської України у центральноєвропейський контекст та дають простежити ширший процес інтернаціоналізації українського питання, визначити роль останнього у вирішенні долі війни та миру на Європейському континенті напередодні Другої світової війни.

Серед усіх акторів, залучених до розв'язання карпатоукраїнського питання у 1938 – 1939 рр., Польща вирізнялася особливими мотивами, які виходили далеко за межі регіону. З одного боку, її дії проти Карпатської України були складовою боротьби за збереження українських земель у складі Другої Речі Посполитої та відповідно – її великодержавного статусу у міжнародній політиці. З іншого боку, вони були частиною ширшої стратегії Варшави, що передбачала знищення Чехо-Словаччини як незалежної держави та плацдарму послаблених впливів Франції у Центрально-Східній Європі з метою зведення на руїнах республіки Масарика-Бенеша власного геополітичного проекту – «Третьої Європи» («Міжмор'я»). Саме на карпатських перевалах польська дипломатія і військо відчайдушно намагалося закласти фундамент під згаданий проект, адже саме тут перетинались зовнішньополітичні інтереси ключових союзників Польщі – Угорщини та Румунії, які мали сформувати ядро згаданого блоку. При цьому створюване поляками об'єднання не перебувало в антагонізмі з вісю Берлін-Рим, а швидше було паралельним проектом.

Наявність українського фактору на Підкарпатській Русі зумовила активне ангажування польської дипломатії у справі регіону ще, починаючи з кінця 1920-х рр., а також її ставку на підтримку російських фашистів на Підкарпатській Русі, що за польські гроші мали послабити українські позиції в регіоні та перешкодити кристалізації національної свідомості підкарпатських русинів у міжвоєнний період. З розвитком міжнародної ситуації поступово український мотив затінив всі інші аспекти польсько-чехословацьких відносин, а у другій половині 1938 р. став домінуючим.

Поява «українського П'ємонту» за Карпатами восени 1938 р. застала Варшаву зненацька, змусивши її буквально на ходу оновлювати свої підходи до вирішення українського питання як на міжнародній арені (з огляду на можливу співпрацю з нацистською Німеччиною), так і у внутрішній політиці. Саме події в Карпатській Україні, які у Варшаві сприйняли як екзистенціальну загрозу, підштовхнули польський уряд до радикалізації внутрішнього курсу проти української меншини у Другій Речі Посполитій, кульмінацією чого стали пацифікаційні заходи КОП у чехословацькому прикордонні у 1938 – 1939 рр. і розробка комплексного плану

посилення польської присутності у Східній Галичині та асиміляції українців. «Чехословацька криза», події в Карпатській Україні та загострення польсько-українських відносин всередині Польщі призвели до краху політики «нормалізації», радикалізації суспільно-політичних настроїв в Східній Галичині та консолідації українського легального сектору навколо ідеї автономії українських земель у складі Другої РП.

Польща пішла на тактичну співпрацю з Третім Рейхом у розчленуванні Чехо-Словаччини, цим послабила шанси на реалізацію свого амбітного плану зі створення «Третьої Європи» та посилила гегемонію Німеччини у Центрально-Східній Європі. Падіння Чехо-Словаччини 15 березня 1939 р., утворення залежної від Берліна самостійної Словаччини та здобуття спільного кордону з Угорщиною не призвели до формування окремої польської сфери впливу, а стали швидше вінцем кінця проєкту «Міжмор'я» та польських зовнішньополітичних амбіцій у регіоні.

В умовах розпаду та окупації Чехо-Словаччини Варшава виступила з пропозицією реалізації потрійної окупації Карпатської України за участю Угорщини, Румунії та Польщі, що розглядалось нею як крок до побудови «Третьої Європи». Втім, польські спроби перехопити ініціативу у вирішенні долі регіону від німців та угорців та переоблаштувати регіон згідно власного бачення не мали успіху, призвівши лише до ескалації напруги між Угорщиною та Румунією, що загрожувала вибухом війни на континенті.

Польська сторона була інспіратором антиукраїнської політики угорської окупаційної влади на Закарпатті та співучасником насильства в Карпатській Україні. Архівні документи, які публікуються в цьому збірнику, дають можливість краще реконструювати обставини цих злочинів та встановити приблизну кількість жертв. Наявні дані свідчать про те, що розстріли на трьох карпатських перевалах (Верещькому, Татарському та Ужоцькому), до яких були причетні польські силовики, були воєнними злочинами. Окрім цього, Варшава намагалась відіграти роль регіонального координатора з переслідування учасників подій у Карпатській Україні у сусідніх країнах, зокрема Румунії та Словаччині.

Олександр Пагіря зазначає, що попри початкову ейфорію від встановлення польсько-угорського кордону в Карпатах, Варшава, взявши участь у розчленуванні Чехо-Словаччини у 1938 – 1939 рр., стратегічно програла, адже об'єктивно її політика у цей період не тільки не йшла всупереч з планами Берліна, а лише сприяла зміцненню Третього Рейху та його союзників у регіоні. Встановлення спільного польсько-угорського кордону не усунуло наявних безпекових проблем для Польщі, а тільки поглибило їх. Відмова польської сторони пристати на німецькі вимоги кристалізувала усвідомлення Гітлером необхідності розв'язання війни саме 1939 р., а не 2-3 роки пізніше, як було прийнято вважати у західних дипломатичних колах у той час. Замість того, щоб розпочати війну нападом на Велику Британію та Францію, фюрер був змушений спочатку вивести з гри Польщу, в нейтральності якої він вже не був впевнений. Оскільки польсько-німецький союз не спрацював, Гітлер повернувся до ідеї Рапалло – німецько-радянського альянсу, який розчистив йому шлях до початку Другої світової війни. Польща із фактичного союзника за шість місяців перетворилася на головну жертву нацистів.

Автор завдячує підтримці в опрацюванні документів та виданні книги: Програмі досліджень «Україна в міжвоєнній Європі» Українського Католицького Університету, Програмі дослідження модерної історії та суспільства України ім. Петра Ячика Канадського Інституту Українських Студій (Університет Альберти), Журналу «Україна Модерна», Східноєвропейському дослідному інституту ім. В'ячеслава Липинського (Філадельфія, США). Праця в архівах Польської республіки стала можливою також завдяки підтримці Стипендійного фонду проф. Василя Янішевського при Українсько-Канадському Дослідно-Документаційному Центрі.

Видавнича серія «Україна. Європа: 1921–1939». Підсерія «Карпатська Україна 1938–1939» має надзвичайно солідну та професійну редакційну раду, що складається з наступних вчених: Роман Висоцький, Ігор Галагіда, Оля Гнатюк, Ярослав Грицак (голова), Андреа Граціозі, Олександр Зайцев, Леонід Зашкільняк, Олег Павлишин, Сергій Плохій, Віктор Рибчук, Франк Сисин, Мирослав Чех, Юрій Шаповал.

Науковими рецензентами видання виступили: проф. Іван Патриляк та проф. Ігор Галагіда. Книга схвалена до друку протоколом Вченої ради Історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка № 14 від 11 червня 2024 р. та Видавничою радою Українського Католицького Університету № 1 від 26 червня 2024 р.

Рецензоване видання – це двотомна робота, перший том якої – це монографія автора на основі аналізу документів (500 с.). Автор виклав матеріал за проблемно-хронологічним принципом. Він виділив крім ґрунтового вступу та висновків, 12 розділів, декотрі з яких поділяються на параграфи. За браком місця подаємо лише перелік розділів для читача: 1. Польща та український рух на Підкарпатській Русі у 1930-х рр.; 2. Операція «д-р Русинський»; 3. Ідея спільного кордону; 4. Польща, «чехословацька криза» та питання Підкарпатської Русі; 5. Польща в дипломатичній битві за спільний кордон з Угорщиною (жовтень-листопад 1938 р.); 6. Неспокійний кордон та загострення польсько-українських відносин усередині Польщі восени 1938 р.; 7. «Український П'ємонт» vs «Третя Європа»: українське питання у зовнішній політиці Польщі на зламі 1938–1939 рр.; 8. Підривні дії Польщі проти Карпатської України (грудень 1938 – поч. березня 1939 рр.); 9. Крах політики «нормалізації» та новий прометейзм; 10. «Ахіллесова п'ята»: вплив фактору Карпатської України на пошук розв'язання українського питання в Другій РП; 11. Народження та смерть «Третьої Європи»: Польща і розпад ЧСР у середині березня 1939 р.; 12. Після окупації.

Двотомник став підсумком науково-евристичної роботи упорядника в архівах Польщі у 2016 та 2019 рр. До збірника увійшли в першу чергу неопубліковані документи багатьох архівів різних країн. Серед них: Архів Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія Терору» (Львів); Архів Наукового товариства імені

Шевченка в Америці (Нью-Йорк). Фонд Василя Мудрого; Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ); Державний архів Закарпатської області (ДАЗО); Державний архів Львівської області (ДАЛО); Державний архів Івано-Франківської області (ДАІНФО); Державний архів Чернівецької області (ДАЧО); Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України); Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ); Archiwum Akt Nowych (AAN), Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (Archiv MZV), Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie, Archives of Ontario (Toronto), Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Hadtörténelmi Levéltár (HL), Hoover Institution Archives (Stanford University), Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Berlin), Vojenský historický archiv (VHA), United States Holocaust Memorial Museum Archives (Washington). Автор опрацював також численні збірники документів та матеріалів, а також періодичні видання, дослідження та спогади. З періодики О. Пагіря обробив окремі газети та журнали 1938 – 1939 рр.: *Biuletyn Polsko-Ukraiński*, *Magyar Élet*, *Magyar Nemzet*, *New York Times*, *Polityka*, *Slovenska Pravda* (Bratislava), *Діло*, *Нова свобода*, *Новий шлях*, *Свобода*.

Як зазначає упорядник, документи і матеріали у збірнику розміщені за хронологічним принципом, за часом створення. У разі відсутності дати на документі упорядник визначав приблизний час його написання за самим текстом. Джерела публікуються згідно із сучасними вимогами археографії. Усі опубліковані документи подані з порядковими номерами, редакційними заголовками, у яких вказані вид документа, за наявності – авторство та зміст, а також архівними легендами. У легенді зазначене місце зберігання документа (скорочена назва архіву, номер чи назва фонду, справи (сигнатури), тому, сторінки (аркуша), відзначається автентичність документа (оригінал, копія), засоби відтворення на письмі (рукопис чи машинопис) та, якщо є, видання, у якому раніше був опублікований цей документ). Інформація про виявлення тотожних і подібних (інших копій) текстів документів та їхньої легенди подана додатково внизу архівної сигнатури. Більшість документів наведені повністю, інші – фрагментарно. Основна частина документів перекладена з польської мови. Окремі з них містять фрагменти текстів лагиною, чеською, німецькою, французькою, італійською та англійською мовами, переклад яких винесений у примітки. Автор у книзі висловлює слова подяки перекладачці Марті Боянівській, яка здійснила високопрофесійний переклад польських джерел.

У виданні поміщені біографи майже 205 діячів, які згадуються у книзі. Опрацювання матеріалу значно полегшують: список скорочень, іменний та географічний покажчики.

Вважаємо, що нове видання Олександра Пагіря збагатить українську та польську історіографію та стане в нагоді всім, хто поглиблено вивчає історію Карпатської України та Східної Європи загалом.

Насамкінець, подаємо коротку біографічну довідку про автора.

Пагіря Олександр Михайлович народився 3 травня 1987 року у м. Ужгороді, Закарпатська область.

Освіта: 2004–2009 – навчався на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка, магістр історії; 2009–2012 – навчався в аспірантурі історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка; 2013 – захистив кандидатську дисертацію на тему «Відносини між ОУН(б) і УПА та збройними силами Угорщини в 1942 – 1945 рр.»; 21.11.2013 – присуджено науковий ступінь кандидата історичних наук за спеціальністю «Історія України» (ДК № 017554).

Публікації: Автор 70 наукових публікацій та 11 книг, зокрема: «Карпатська Січ: військове формування Карпатської України» (2010), «Kényszerkirándulás a Szovjetunióba. Magyar deportáltak a KGB fogságában – 1956» (2012, у співавторстві з проф. Міклошем Горватом), «Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939-1945)» (2014), «Карпатська Україна в документах Другої Чехо-Словацької республіки» (2020), «Відголос: Угорська революція 1956 року та українське суспільство у документах КГБ» (2022), «Карпатська Україна в документах Другої Речі Посполитої» (2024). Науковий консультант чотирьох документальних фільмів. Опублікував понад сотні науково-популярних статей з історії та міжнародної політики (Український тиждень, Історична правда, Локальна історія).

ХРОНІКА

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «УКРАЇНСЬКІ БІЖЕНЦІ У ВТОРИННИХ МІСТАХ РЕГІОНУ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА СПРИЯННЯ ІНКЛЮЗІЇ ТА ЗГУРТОВАНOSTІ ГРОМАДИ»

Петро Токар

директор Науково-навчального інституту євроінтеграційних досліджень, кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород
E-mail: petro.tokar@uzhnu.edu.ua

INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE “UKRAINIAN REFUGEES IN SECONDARY CITIES IN THE REGION OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE AND UKRAINE: CHALLENGES AND PROMOTING INCLUSION AND COMMUNITY COHESION”

Petro Tokar

Director of the Scientific and Educational Institute of European Integration Studies, Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor of the Department of International Studies and Public Communications, SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

В Ужгороді провели 19 грудня 2024 р. міжнародну науково-практичну конференцію «Українські біженці у вторинних містах регіону Центрально-Східної Європи та України: виклики та сприяння інклюзії та згуртованості громади». Відбулася вона у форматі онлайн за організації Науково-навчального інституту євроінтеграційних досліджень УжНУ в рамках реалізації наукового проекту «Інклюзивна ЦСЕ: виклики та інтеграція біженців з України» (№ 22330013) за фінансової підтримки Міжнародного Вишеградського фонду, де Інститут є партнером. Принагідно додамо, що конференція входила до Переліку проведення наукових конференцій з проблем вищої освіти та науки в системі Міністерства освіти і науки України на 2024 р.

При відкритті заходу плідної роботи його учасникам побажали Віталій Андрейко, кандидат історичних наук, доцент, декан факультету історії і міжнародних відносин УжНУ, та Андрій Кудряченко, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, директор Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України». Модерував захід Петро Токар, директор ННІ євроінтеграційних досліджень, який є експертом проекту В-4 «Інклюзивна ЦСЕ: виклики та інтеграція біженців в Україні».

Загалом у програмі було зафіксовано 19 наукових доповідей, надзвичайно цікавих за тематикою та ґрунтовних. Виступ докторки Яни Папцунової (PhD, Інститут соціальних наук Центру соціально-психологічних наук Словацької академії наук), яка є координаторкою зазначеного проекту, було присвячено дослідженням проблеми викликів та інтеграції біженців з України в країнах В-4. Доповідачка висвітлювала методологію, окреслила гіпотези та спрогнозувала очікувані результати реалізації проекту, який завершується у червні 2025 р., зупинилася на його проміжних етапах та результатах.

Докторка наук з державного управління, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень Олена Малиновська доповіла про регулювання імміграції іноземців в Україну в контексті

імплементации законодавчих норм ЄС. Проблемам війни та миру в контексті російської агресії проти України була присвячена доповідь Григорія Месежнікова – соціолога, політолога, президента Інституту суспільних проблем (м. Братислава, Словацька Республіка).

Із заходами щодо реінтеграції українських біженців і трудових мігрантів та залучення їх потенціалу для повоєнного відновлення ознайомив учасників конференції Володимир Химинець, доктор економічних наук, професор, завідувач сектору досліджень Західного регіону Центру внутрішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень (м. Київ). «Вплив міграційної кризи, спричиненої російською агресією, на стабільність НАТО та ЄС: регіональний вимір» – цій темі присвятив свій виступ Ігор Тодоров, доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій УжНУ, директор навчально-дослідницького Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної інтеграції.

Проблеми захисту прав дітей переселенців в Україні та сусідніх державах-членах-ЄС висвітлила Марія Менджул, докторка юридичних наук, професорка кафедри цивільного права та процесу УжНУ. Владзімеж Стрельков, доктор економічних наук, заступник директора з наукової роботи Інституту менеджменту Поморського Університету (Польща), представив результати свого дослідження щодо сприйняття е-урядування молодими мігрантами з України. Проблеми та виклики реалізації Стратегії демографічного розвитку України до 2040 р. обгрунтував у виступі Іван Артьомов, кандидат історичних наук, доцент, заступник директора НН Інституту євроінтеграційних досліджень УжНУ.

Надзвичайно інформативною та глибокою була доповідь Володимира Сергійчука, доктора історичних наук, професора, завідувача кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, яка торкалася проблем вимушеної міграції в історії України та її наслідків. Модератор конференції, директор ННІ євроінтеграційних досліджень Петро Токар висвітлив проблеми інтеграції українських біженців та переселенців до місцевих територіальних громад.

Викликали зацікавленість учасників конференції також повідомлення Поліни Малеш, асистентки кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права УжНУ, яка здобуває третій рівень вищої освіти у м. Трнаві (Словацька Республіка) та, Михайла Лендела, студента 3-го курсу ФІМВ УжНУ.

При цьому слід назвати заявлені, але не виголошені через технічні причини виступи, зокрема Олександра Гладуна, доктора економічних наук, старшого наукового співробітника, члена-кореспондента НАН України на тему «Вплив міграційних процесів на перебіг повоєнного відновлення України: шляхи повернення мігрантів на батьківщину», та Юрія Данильця, кандидата історичних наук, доцента кафедри археології, етнології та культурології факультету історії і міжнародних відносин УжНУ на тему: «Українські храми – центри збереження української ідентичності мігрантів Закарпаття в країнах В-4: історія і сучасність».

По завершенню конференції її учасники відзначали надзвичайну актуальність її проблематики, глибину тем, порушених у доповідях і повідомленнях. Матеріали конференції НН Інститут євроінтеграційних досліджень готує до видання окремим збірником.

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ ПУБЛІКАЦІЇ

1. Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- **постановка проблеми** у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання **мети, цілей статті** (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Назви окремих елементів статті виділяються **жирним шрифтом**.

2. Мова написання рукопису: українська, англійська.

3. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції jurij.danilec@uzhnu.edu.ua у форматі «Автор. docx».

4. Наукова стаття подається до редакції в завершеному вигляді, повинна бути ретельно вичитана автором (співавторами) щодо відсутності граматичних і стилістичних помилок та оформлена відповідно до встановлених редакційною колегією вимог. Не допускається виклад матеріалу у публіцистичному стилі. Виклад матеріалу статті повинен бути послідовним, логічно завершеним, із чіткими формулюваннями, що виключають подвійне тлумачення або неправильне розуміння інформації, мова тексту – виразною, лаконічною, такою, що відповідає літературним нормам і науковому стилю.

5. Рішення про можливість публікації статті приймає **редколегія та незалежні рецензенти**. Стаття проходить анонімне рецензування.

6. Загальні вимоги до рукопису статті:

- **обсяг рукопису** – від **12 до 24 сторінок** (як виняток, не більше **30 сторінок**), включаючи рисунки та таблиці;
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора **Microsoft Word for Windows**;
- **формат аркуша** – **A4 (210x297)**, орієнтації сторінки – «книжна»; інтервал між рядками – 1 пт; 14-м кеглем, стилем Times New Roman. У тексті не повинно бути переносів і макросів.
- **поля** (параметри) сторінки наступні: поля – усі 2 см, абзац – 1 см.

7. Розташування структурних елементів статті:

- **індекс УДК**;
- **назва статті**; - малими літерами, не використовувати Caps Lock.
- **ім'я та прізвище автора** (авторів);
- **науковий ступінь, вчене звання; посада і місце роботи** (подається без скорочень українською та англійською мовою); **e-mail; профілі: ORCID, ResearcherID, Scopus Author ID**.
- **анотація** українською та англійською мовами, **кожна обсягом не менш як 1800 знаків**.
- **Фрази, рекомендовані для написання анотації до наукової статті**: У даній статті розглядається проблема ...; Обґрунтовується ідея про те, що ...; Простежується ...; У статті порушується тема ...; Дається порівняння ...; Стаття присвячена комплексному дослідженню ...; Метою статті є аналіз вивчення ...; Стаття присвячена феномену ...; У статті розкриваються проблеми ...; Особливу увагу приділено ...; У статті аналізується ...; Автор приходиться до висновку, що ...; Основна увага в роботі автор акцентує на ...; Виділяються і описуються характерні особливості ...; У статті з'ясовано особливості ...; На основі вивчення ... встановлено ...; На підставі аналізу ..., а також залучення ... встановлюється, що ...; Стаття присвячена актуальній на сьогоднішній день проблемі ...; Дана проблема мало вивчена і вимагає подальших досліджень; У статті узагальнено новий матеріал з досліджуваної теми, вводяться в науковий обіг; Автором запропоновані ...; Робота має міждисциплінарний характер, написана на стику ...; Основний зміст дослідження становить аналіз ...; Такий погляд буде цікавий фахівцям в області ...; У статті йдеться про ...; Стаття присвячена детальному аналізу ...; Значна увага приділяється ...; На закінчення розкривається ...; Стаття розкриває зміст поняття ...; Автор простежує становлення ...; Узагальнюється практичний досвід ...; У статті досліджуються характерні ознаки ...; У статті розглядаються ключові етапи ...; У статті розкриваються процеси ...; Стаття підводить деякі підсумки вивчення ...; Автор дає узагальнену характеристику ...; Даний напрямок доповнюється також розглядом ...; Обґрунтовується думка про те, що ...; У статті проаналізовано концепції ...; В якості ключового доказу ... використовується ...; статті наведено аналіз поглядів дослідників ...; Дискусійним продовжує залишатися питання про ...; У даній статті зроблена спроба розкрити основні причини ...; У статті викладаються погляди на ...; Автор прагне простежити процес ...; У статті подано аналіз наукових досліджень...
- **ключові слова** українською та англійською мовами;
- **текст статті**.
- **Список використаних джерел**. Наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до **Harvard Referencing style**. На початку списку подаються праці іноземною мовою в латинському шрифті. Слід також наводити ідентифікатор DOI.

Приклади оформлення:

- Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф. 2, оп. 2, спр. 91, на 202 арк.

- ДАЗО, ф. 21, оп. 9, спр. 237, на 18 арк.
- Конквест, Р., 1993. *Жнива Скорботи. Радянська колективізація і голодомор*, Київ: Либідь, 540 с.
- Тарасенко, О. Ф., 2008. Чернігівський архієпископ Пахомій (Кедров) (1876 – 1937), *Сіверянський літопис*, № 3, с. 43–51.
- Чому перейшов еромонах Серафим Яросевич на католицизм? 1928, *Діло*, 14 жовтня, с. 5.
- Скецьчик, С., 2014. Перший кандидат і його вірні діти: як висували в депутати в повоєнному Києві. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1302-serhii-yekelchik-pershyi-kandydat-i-ioho-virni-dity-yak-vysuvaly-v-deputaty-v-povoiennomu-kyievi> (дата візиту: 24.09.2022).

– **References.** Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після транслітерованої назви праці зазначається **переклад англійською мовою у квадратних дужках**. Іноземні література і джерела залишаються без змін. Переклад на англійську мову праць на латинському шрифті не потрібний. Після кожного посилання необхідно в дужках указати мову оригіналу джерела, наприклад: (in Ukrainian), (in English), (in Latin), (in Hungarian) і т.д. Якщо всі праці в списку на латинському шрифті, тоді **References не потрібно подавати взагалі**.

Зразок:

- Derzhavnyy arkhiv Zakarpats'koyi oblasti (DAZO), f. 2, op. 2, spr. 91, na 202 ark. (in Czech).
- DAZO, f. 117, op. 1, spr. 128, na 2 ark. (in Czech).
- Konkvest, R., 1993. *Zhnyva mskorboty. Radianska kolektyvizatsiia i holodomor*. [Harvest of Sorrows. Soviet collectivization and famine]. Kyiv: Lybid, 540 s. (in Ukrainian).
- Tarasenko, O. F., 2008. Chernihivskiy arhiiepyskop Pakhomii (Kedrov) (1876 – 1937) [Chernihiv Archbishop Pahomii (Kedrov) (1876 – 1937)], *Siverianskyi litopys*, № 3, s. 43–51. (in Ukrainian).
- Chomu pereishov yeromonakh Serafym Yarosevych na katolytstvo? [Why did Hieromonk Seraphim Yarosevych convert to Catholicism?], 1928, *Dilo*, 14 zhovtnia, s. 5. (in Ukrainian).
- Yekel'chik, S., 2014. Pershyu kandydat i yoho virni dity: yak vysuvaly v deputaty v povoyennomu Kyievi [The first candidate and his loyal children: how they were nominated for deputies in post-war Kyiv]. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1302-serhii-yekelchik-pershyi-kandydat-i-ioho-virni-dity-yak-vysuvaly-v-deputaty-v-povoiennomu-kyievi> (24.09.2022). (in Ukrainian).

Література подається у транслітерації (для публікацій українською, російською або іншою кириличною мовою). Необхідно застосовувати тільки рекомендовані транслітератори (після транслітераторів необхідно вручну відкорегувати пунктуацію):

- ДЛЯ УКРАЇНОМОВНИХ ТЕКСТІВ (обираєте вкладку "паспортна")- <http://www.slovyuk.ua/translit.php>
- ДЛЯ РОСІЙСЬКОМОВНИХ ТЕКСТІВ - <http://translit-online.ru/pasport.html>

Для транслітерації прізвищ та імен ОБОВ'ЯЗКОВО використовувати сервіси за посиланнями:
<https://dmsu.gov.ua/services/transliteration.html> (укр.)
<http://translit-online.ru/pasport.html> (рос.)

8. Посилання на джерела в тексті подаються за таким зразком: [Антонович, 1900, с. 15], інтернет джерела: [Виховання]; [Соловейчик]. Архівні джерела у тексті розкриваються повністю: [ДАЗО, ф. 151, оп. 1, спр. 1, арк. 10].

9. Додаткові вимоги до тексту статті:

- між словами ставити тільки один пробіл;
- не відділяти від попередньої цифри знак градуса, секунди, процента (25°; 30"; 77%);
- відділяти нерозривним пробілом знаки і літери на означення томів, частин, параграфів, пунктів, номерів сторінок тощо від наступної цифри (т. 7; ч. 23; § 5; № 3-4; с. 28–30); загальноприйняті позначення одиниць виміру від попередньої цифри (45 пуд.; 150 грн; 32 км; 6 млн; 45 тис.);
- відділяти нерозривним пробілом ініціали та прізвище (В. М. Іванов); скорочення після переліків (типу і т. п., і т. д.), перед іменами та прізвищами (ім. В. Винниченка), перед географічними назвами (м. Ужгород, с. Ракошино, р. Латориця);
- скорочення типу 80-ті, 2-го друкувати через нерозривний дефіс;
- використовувати парні лапки («»);
- апостроф має виглядати так – ' ;
- дати подавати через тире з пробілами. Перед скороченнями р., рр., ст. ставити нерозривний пробіл. У сполученнях на означення десятиліть між датами ставити тире з пробілами: 1932 – 1933 рр., 40-х – 50-х рр., 1940-х – 60-х рр. Роки, що не збігаються з календарними, подавати через похилу риску (1997/98 навчальний рік; 2012/13 бюджетний рік);
- часові та числові інтервали оформляти через тире без пробілів (1–2 липня, липень–серпень; 36–44);
- у цифрових даних, що включають більше чотирьох цифр, ставити нерозривний пробіл (13 255; 457 357; 46 532,5 кг.);
- у тексті не повинно бути згадки на автора/авторів. Якщо йде примітка, то у дужках вказується курсивом *авт.* Наприклад: (авторська примітка. – *авт.*); у тексті повинні бути відсутні словосполучення: «автором досліджено»,

«автором зроблено» і т.ін.; з тексту роботи рецензент не повинен довідатися про особистість автора, що вимагається політикою сліпого рецензування.

10. Рукопис статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата або доктора наук за фахом публікації (наукового керівника) або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

11. Відповідальність за зміст, точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

12. Сканований матеріал не приймається. Фотографії для ілюстрацій потрібно надсилати окремими файлами в одному з форматів графічних файлів (наприклад, *.jpg).

13. Сторінки статті не нумеруються.

14. Публікація здійснюється **на платній основі**. Оплата проводиться лише після отримання від редколегії підтвердження про прийняття статті до друку.

15. Відомості про автора (авторів): контактний телефон, відділення Нової пошти.

SUBMISSION REQUIREMENTS AND FORMATTING GUIDE

1. The scientific article should contain the following essential elements:

- **Definition of the problem** in general terms and its connection with important scientific or practical tasks;
 - **analysis of recent studies and publications** which contributed to this subject research and informed the author; statement of previously unresearched or under-researched parts of the general problem to which this article is devoted;
 - formulation of **the tasks of the research** (the tasks statement);
 - **an outline of the main research material** with a full substantiation of the scientific results obtained;
 - **conclusion** from this study and prospects for further research.
- Titles of structural elements of the article are highlighted in bold.

2. The language of the manuscript: Ukrainian, Russian, English.

3. **The paper manuscript is submitted to the editorial office in the form of:** a manuscript file sent to the e-mail address of the editorial office: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua in the format "**Author – Article title.doc**".

4. The scientific article is submitted to the editorial board in the completed form, must be carefully proofread by the author (co-authors) regarding the absence of grammatical and stylistic mistakes and formatted in accordance with the requirements established by the editorial board. Journalistic style is not accepted. The presentation of the article material should be consistent, logically completed, with clear wording that excludes double interpretation or misunderstanding of information; the language of the text should be expressive, concise, consistent with literary norms and scientific style.

5. **The editorial board and independent reviewers** will take decision as to the article publication. The article is double blind peer reviewed.

6. General requirements for the manuscript of the article:

- volume of the manuscript – **from 12 to 24 pages** (exception, not more than 30 pages), including drawings and tables;
- the article should be prepared using Microsoft Word for Windows;
- a page size is A4 (210x297), "book" orientation of the page; 1 line spacing; font 14 Times New Roman. The text should not contain hyphens and macros.
- the margins (parameters) of the page are as follows: margin – 2 cm, paragraph – 1 cm).

7. Location of the structural elements of the article:

- UDC index;
- the title of the article
- name, patronymic, surname of the author (authors);
- academic degree, academic rank; position and affiliation (to be given without abbreviations in Ukrainian and English); e-mail; Profiles: ORCID, ResearcherID, Scopus Author ID.
- an abstract **in Ukrainian and English, each with a volume of not less than 1800 characters.**
- **Phrases recommended for writing an abstract to a scientific article:** This article addresses the problem ...; The idea is based on the fact that ...; Traced ...; The article breaks the topic ...; A comparison is given ...; The article is devoted to a comprehensive study ...; The purpose of the article is to analyze the study ...; The article is devoted to the phenomenon ...; The article reveals the problems ...; Particular attention is paid ...; The article analyzes ...; The author comes to the conclusion that ...; The focus of the work focuses on ...; Stand out and describe the characteristic features ...; The article clarifies the features ...; Based on the study ... installed ...; The article is devoted to a thorough analysis ...; On the basis of analysis ..., as well as involvement ... it is established that ...; The article is devoted to the current problem ...; This problem is little studied and requires further research; The article summarizes the new material on the topic under study, introduces it into scientific circulation; The author proposed ...; The work has an interdisciplinary character, written at the junction ...; The main content of the study is an analysis ...; Such a view will be of interest to specialists in the field ...; The article is about ...; The article is devoted to detailed analysis ...; Considerable attention is paid ...; In the end it is revealed ...; The article reveals the meaning of the concept ...; The author traces the formation ...; Generalized practical experience ...; The article deals with the characteristic features ...; The article considers the key stages ...; The article reveals the processes ...; The article summarizes some of the study results ...; The author gives a generalized description ...; This direction is supplemented by consideration ...; The argument is based on the fact that ...; The article analyzes the concepts ...; As a key proof ... used ...; The article provides an analysis of the views of researchers ...; The question of ... remains debatable; This article attempts to reveal the main causes ...; The article looks at ...; The author strives to trace the process ...; The article presents the analysis of scientific research ...
- **keywords** in Ukrainian (Russian) and English;
- **the text of the article.**
- **References.** References are given at the end of the article in alphabetical order in the original language, according to Harvard Referencing style. Foreign publications are given at the beginning of the list. The DOI identifier should also be provided.

Examples:

- Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф. 2, оп. 2, спр. 91, на 202 арк.
- ДАЗО, ф. 21, оп. 9, спр. 237, на 18 арк.

- Конквест, Р., 1993. *Жнива Скорботи. Радянська колективізація і голодомор*, Київ: Либідь, 540 с.
- Тарасенко, О. Ф., 2008. Чернігівський архієпископ Пахомій (Кедров) (1876 – 1937), *Сіверянський літопис*, № 3, с. 43–51.
- Чому перейшов еромонах Серафим Яросевич на католицтво? 1928, *Діло*, 14 жовтня, с. 5.
- Єкельчик, С., 2014. Перший кандидат і його вірні діти: як висували в депутати в повоєнному Києві. [Online]. Доступно: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1302-serhii-yekelchuk-pershui-kandydat-i-ioho-virmi-dity-yak-vysuvaly-v-deputyat-v-povoiennomu-kyievi> (дата візиту: 24.09.2022).

– **References.** References are transliterated in Latin letters (References). If the scientific work is written in a language using the Cyrillic alphabet, its bibliographic description must be transliterated in Latin letters. The title of the paper in Latin letters is followed by its translation into English in brackets. After each reference, in the parentheses the source language should be indicated, for example: (in Ukrainian), (in English), (in Latin), (in Hungarian). If all works in the list are in Latin script, then References do not need to be submitted at all.

Examples:

- Derzhavnyy arkhiv Zakarpats'koyi oblasti (DAZO), f. 2, op. 2, spr. 91, na 202 ark. (in Czech).
- DAZO, f. 117, op. 1, spr. 128, na 2 ark. (in Czech).
- Konkvest, R., 1993. *Zhnyva mskorboty. Radianska kolektyvizatsiia i holodomor* [Harvest of Sorrows. Soviet collectivization and famine.], Kyiv: Lybid, 540 s. (in Ukrainian).
- Tarasenko, O. F., 2008. Chernihivskiy arhiiepyskop Pakhomii (Kedrov) (1876 – 1937) [Chernihiv Archbishop Pahomii (Kedrov) (1876 – 1937)], *Siverianskyi litopys*, № 3, s. 43–51. (in Ukrainian).
- Chomu pereishov yeromonakh Serafym Yarosevych na katolytstvo? [Why did Hieromonk Seraphim Yarosevych convert to Catholicism?], 1928, *Dilo*, 14 zhovtnia, s. 5. (in Ukrainian).
- Yekel'chuk, S., 2014. Pershyy kandydat i yoho virni dity: yak vysuvaly v deputaty v povoyennomu Kyievi [The first candidate and his loyal children: how they were nominated for deputies in post-war Kyiv], URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1302-serhii-yekelchuk-pershui-kandydat-i-ioho-virmi-dity-yak-vysuvaly-v-deputyat-v-povoiennomu-kyievi> (24.09.2022). (in Ukrainian).

References should be transliterated (for publications in Ukrainian, Russian or other Cyrillic languages). It is necessary to use the recommended transliterators:

<http://www.slovyk.ua/translit.php> - FOR UKRAINIAN TEXT (passport regime)

<http://translit-online.ru/pasport.html> - FOR RUSSIAN TEXT

8. The references to the sources in the text are presented in the following way: [Антонович, 1900, с. 15], Internet source: [Виховання]; [Соловейчик]. The archival sources in the text are fully described: [ДАЗО, ф. 151, оп. 1, спр. 1, арк. 10].

9. Additional requirements to the text of the article:

- one space between the words;
- do not separate the mark of degree from the previous digit, minute, second, percent (25°; 5'; 30"; 77%);
- for quotes use inverted commas: («»);
- dates are written with a dash with spaces: (1861, 1945 – 1947, (1945 – 1947), XV – XVIII centuries); a slash is used (1997/98 academic year; 2012/13 budget year);
- time and numerical intervals are written through a dash without spaces (July–August 1–2; July–August; 36–44);
- put an inseparable space in numerical data containing more than five digits after each three digits (13 255; 457 357; 46 532,5 kg.).

10. The manuscript of the article, the authors of which have no scientific degree, are accompanied by an external review of the candidate or doctor of sciences on the specialism of publication (scientific supervisor) or extract from the minutes of the department meeting recommending the article for publication. A review or extract from the minutes is submitted scanned by e-mail.

11. The authors of the materials are responsible for the content, accuracy of the submitted facts, quotations, numbers and last names. The editorial office reserves the right to minor edits and shortenings, as well as proofreading the article (preserving the main conclusions and style of the author). The editorial board may not share the authors' ideological beliefs.

12. The scanned material is not accepted. Photographs for illustrations should be sent as individual files in one of the graphic file formats (for example, * jpg).

13. The article pages are not numbered.

14. Information about the author (authors): contact phone, Nova Poshta office number.

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: Історія
Виходить двічі на рік

Випуск 2 (51)

Верстка та макетування – Тополянський С. І.
Дизайн обкладинки – Кустрьо М. Д.
Статті подані в авторській редакції

У-33 Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Ф-т історії та міжнародних відносин; [Редкол.: Ю. В. Данилець (головний редактор та ін.]. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2024. Вип. 2 (51). 162 с.

УДК 001:94 (100) + 94 (477)
У 33

Формат 60 x 84/8. Умов. друк. арк. 18,5. Зам. № 19. Наклад 100 прим.
Видавництво УжНУ «Говерла», м. Ужгород, вул. Капітульна, 18.
e-mail: goverla-print@uzhnu.edu.ua.

Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції – Серія 3т № 32